

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК ОДИНАДЦЯТИЙ

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1964

D I M
Ф Р А
Н К А

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Ів. ФРАНКА

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

ЗБІРНИК ОДИНАДЦЯТИЙ

ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
1964

8У1
Ф83

У першому розділі збірника вміщено статті, в яких досліджуються окремі питання біографії, світогляду Ів. Франка, його економічні погляди, аналізуються художні твори і переклади, висвітлюються зв'язки Каменяра з передовими українськими письменниками.

У другому розділі публікуються ненадрукована досі стаття Франка для журналу «Правда» і студентський реферат «Лукіан і його епоха».

Третій розділ присвячений бібліографії франкознавчих статей за 1962—1963 роки.

Збірник розрахований на викладачів вузів, студентів, учителів середніх шкіл, літературознавців і всіх, хто цікавиться творчістю Івана Франка.

Редакційна колегія:

доцент І. О. Денисюк (відповідальний секретар), доцент І. І. Дорошенко, професор Б. Г. Кубланов, доцент В. В. Лесик, доцент О. Н. Мороз (відповідальний редактор) професор М. І. Рудницький, доцент А. М. Халімончук, професор С. М. Шаховський.

Друкується за рішенням
Редакційно-видавничої ради
Львівського ордена Леніна
державного університету ім. Ів. Франка

СТАТТІ
ТА
ДОСЛІДЖЕННЯ

С. М. ВОЗНЯК

І. ФРАНКО ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ І ШЛЯХИ ЙОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ В ГАЛИЧИНІ

В теоретичній і громадсько-політичній діяльності Івана Франка чільне місце посідає національне питання взагалі і зокрема в Галичині. Це обумовлюється тим, що у відірваній від основної частини України і поневоленій Австро-Угорською монархією і польською шляхтою Галичині національне питання було однією з найважливіших суспільно-політичних проблем, складовим завданням визвольного руху. Українське трудяще населення терпіло, крім соціального, жорстокий національний гніт, зазнавало нестерпної національної дискримінації і утисків. Цісарський уряд, польська панівна верхівка, українські буржуазні націоналісти нацьковували одне проти одного українське, польське, єврейське населення, проповідували ненависть до російського народу, робили все, щоб увіковічити загарбання Галичини Австро-Угорською «клаптиковою імперією». Політика розпалювання національної ворожнечі була серйозною перешкодою у розгортанні визвольного руху українського народу, в боротьбі за возз'єднання Галичини з Наддніпрянщиною.

Франко, який все життя боровся за соціальне і національне визволення українського народу, не міг стояти осторонь гострої проблеми національних відносин у Галичині. Він розумів віковічні прагнення західноукраїнських трудящих до возз'єднання з усім українським народом у вільній державі. Одночасно він бачив, що інтереси як українського, так і інших народів, що жили в Галичині, вимагають тісної солідарності, дружнього порозуміння в боротьбі проти спільних ворогів.

У поглядах на національне питання в Галичині Франко стояв на революційно-демократичних позиціях, пов'язував його вирішення з боротьбою за соціальне визволення. Письменник боровся з буржуазно-націоналістичним трактуванням національних відносин, викривав націоналізм і шовінізм усіх відтінків, твердо стояв на позиціях інтернаціоналізму. Ви-

датний революціонер-демократ насамперед викрив намагання українських буржуазних націоналістів перекрутити суть національного питання в Галичині, підпорядкувати його своїм класовим цілям.

Виражаючи інтереси української буржуазії, яка прагнула зайняти в Галичині панівне становище, буржуазно-націоналістичні угруповання — «москвофіли» і «народовці» — всіляко роздували національне питання, відриваючи його від пекучих соціальних проблем. Граючи на національних почуттях українського народу, вони намагались перенести його ненависть до польської шляхти на весь польський народ, затушувати класові суперечності всередині української нації. Висунувши фальшиву тезу про те, що експлуататором українських трудящих Галичини були люди тільки неукраїнської національності, буржуазно-націоналістичні фальсифікатори твердили, що національне питання становить основний зміст історії українського народу і його вирішення є основною умовою соціального визволення.

Франко розумів, що намагання буржуазних націоналістів висунути національне питання на перший план має на меті приховати від народу глибокі соціальні суперечності галицької дійсності, виправдати своє прислужництво австро-угорським і польським загарбникам, відвернути народні маси від класової боротьби. Тому не випадково, підкреслював він, коли революційний 1848 рік «роздув» у Галичині національне питання «до широкого розміру», буржуазно-націоналістична інтелігенція «вчепилася» в нього, залишивши осторонь питання економічні, викликані скасуванням панщини. Але в її руках національне питання «зробилося не тільки пародією національних питань Заходу, але й пародією на здоровий розум»[1]. Її національні вимоги зводились в основному до надання Галичині культурно-національної автономії. Однак і ці питання вона намагалась розв'язувати в напрямі виправдання відриву Галичини від основної частини України, протиставлення української культури культурі російського й інших народів.

Всупереч історичній правді українські буржуазні націоналісти твердили, нібито в Галичині немає ніякого соціального питання, а є тільки національне — боротьба за визволення з-під «гніту» поляків. Виходячи з цього, вони виступали проти соціалістичних ідей, які швидко поширювались на західноукраїнських землях, допомагали австрійському уряду розправлятися з соціалістами. Махровий націоналіст В. Барвінський на сторінках журналу «Правда» із шкіри ліз, щоб опорочити соціалістичні ідеї в очах українського народу.

---

[1] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 27.

Він оголосив пропаганду ідей соціалізму серед українців Галичини «яко невідповідну і шкідливу», силкувався висунути навіть якусь «теорію» про «індивідуальний характер» українського народу, який «оказується противним комуністичній і соціалістичній нівеляції». Буржуазні націоналісти поширювали вигадки про те, що найголовнішою рисою світогляду українського народу є «ненарушимість власності», тому, мовляв, народ вороже ставиться до «комуністичного насильного перевороту». Вся ця брехня потрібна була буржуазно-націоналістичним ідеологам, щоб на догоду австрійському уряду затушувати соціальні суперечності, приховати жорстоку експлуатацію трудящих мас.

Намагання українських буржуазних націоналістів приховати гострі соціальні проблеми в Галичині Франко розбив вщент ще на світанку своєї діяльності. В 1878 р. у статті «Зарібки і життя львівського зецера» він висміяв тих, хто на всі лади кричав, що «питання соціального в нас нема». Вже сам цей «крик тих панів завдає брехню їх словам», — зазначав письменник. «Питання соціального ніхто не може сотворити, не може самохіть викликати, ніби вовка з лісу»[2].

Найголовнішими соціальними проблемами життя українського народу в Галичині Франко вважав ліквідацію залишків феодально-кріпосницьких відносин і експлуатації робітників і селян, демократизацію політичного ладу, поліпшення економічного і правового становища трудящих мас. Вирішенню цих проблем він надавав першорядного значення. В численних художніх, публіцистичних і наукових творах письменник змалював тяжке економічне і політичне становище народу, діаметральну протилежність класових інтересів міської і сільської буржуазії інтересам трудящих. У праці «Катехізм економічного соціалізму» (1878) він показав, що в Галичині, як і усюди, «є визискувачі і визискувані», що становище трудящих класів у місті і селі «часто навіть гірше, ніж деінде»[3]. Звідси революціонер-демократ робив висновок, що суспільно-економічні відносини краю «так само, як і скрізь, домагаються швидкої зміни»[4]. Таким чином, всупереч буржуазно-націоналістичним вигадкам про відсутність у Галичині соціального питання, Франко доводив якраз протилежне, висуваючи на перший план завдання «перемінити теперішні несправедливі порядки»[5].

Франко неухильно боровся проти спроб підмінити соціальне питання національним, аналіз економічного і політичного

---

[2] «Молот», 1878, стор. 145.
[3] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 16.
[4] Там же.
[5] Там же, стор. 57.

становища трудящих підливати «національним соусом». Він нищівно викривав українських буржуазних націоналістів, які, замість турботи про життєві інтереси народу, вели нескінченні розмови про «національні святощі», український театр, правопис тощо. Письменник розумів, що намагання звести всі суспільні проблеми до боротьби за національні ідеали ворожі інтересам трудящих, бо «відвертають їх увагу від справ стократ важливіших — соціально-економічних»[6].

З метою розпалювання національного антагонізму між українським і польським народами українські буржуазні націоналісти фальсифікували історію українсько-польських відносин у Галичині. Зокрема вони проповідували вигадки про вроджену національну ворожнечу між українцями і поляками. Всупереч цим твердженням Франко вважав, що основою національних суперечностей у Галичині є соціально-економічні відносини. В цьому питанні він солідаризувався з М. Чернишевським, зокрема з його аналізом класових основ національних суперечностей в Галичині, даних у статті «Національна безтактність» (1861). Чернишевський показав, що «корінь галицької суперечки знаходиться в станових, а не в племінних відносинах»[7]. Оскільки більшість поміщиків у Галичині була поляками, тому, підкреслював він, «недовір'я простолюдинів до поляків — просто недовір'я до поміщиків»[8].

Слідом за Чернишевським Франко підходив до аналізу національних суперечностей з класових позицій. У статті «Селянський рух в Галичині» (1895) він писав: «Економічному противенству між великими посілостями й верствою мужиків відповідає в Галичині також національне противенство між поляками й українцями»[9]. Тут же він зазначав, що це не означає, ніби всі власники великих посілостей були поляками, а мужики — українцями. Польська шляхта жорстоко експлуатувала як українських, так і польських трудящих. Але оскільки «конституційні добродійства в переважній частині випали на її користь»[10], вона захопила в свої руки крайову адміністрацію та інші командні висоти в суспільно-політичному житті, обмежувала національні права українців. Усе це загострювало відносини між українським і польським народами.

Франко вказував, що хоч поневоленими були обидва народи, більшого гніту все ж зазнавали українські трудящі. Індемнізація, пропінація, сервітутові викупи й інші еконо-

---

[6] «Kurjer Lwowski», 1892, № 350.

[7] М. Чернишевський. Літературно-критичні статті. К., 1951, стор. 275.

[8] Там же, стор. 290.

[9] Архів М. Возняка, 70, п. 19.

[10] І. Франко. Публіцистика. К., 1953, стор. 93.

мічні процеси «відзивалися ... в східній Галичині супроти руської людності тяжче, болючіше, бо, крім економічного вістря, мали звичайно ще й побічне національне жало»[11]. Це жало, зазначав далі письменник, особливо загострилось в останні роки у зв'язку з усе більшою колонізацією західноукраїнських земель, прагненням польської шляхти до «економічного завоювання східної Галичини для польського національного елементу через витіснення слабшого культурно-руського елементу»[12]. Все зростаюча польська колонізація Галичини, на його думку, може лише ускладнити українсько-польські відносини.

Соціальний зміст національних відносин в Галичині Франко розкрив також у написаній для журналу «Правда», але не опублікованій статті «Політичний огляд» (1888). В ній він показав, що проголошена австрійською конституцією рівноправність українців з поляками є цілком формальною, бо надані польській шляхті привілеї зводять цю рівноправність нанівець. З 1860 р., часу створення галицького сейму, польська шляхта «падає економічно, банкротує і тратить землю, падає й з огляду національного.., вирікається давніх патріотичних мрій, компрометує себе й многими другими поступками». В той же час в галицькому сеймі сила шляхти зростає. Почувши себе економічно слабкою, вона перейшла «в ряди і прислужники бюрократії» і завдяки цьому «опинилася біля керми краєвої політики, стала всемогучою в сеймі, захопила в свої руки майже всю репрезентацію Галичини в раді державній». Вказавши на гегемонію польської шляхти в усіх сферах життя, Франко робить висновок, що саме «з сеї економічної і соціальної точки треба, по нашій думці, глядіти на всю національну, руcько-польську суперечку в Галичині»[13].

Борець за соціальне і національне визволення українського народу, Франко велику увагу приділяв вирішенню національного питання в Галичині. Він глибоко усвідомлював усю складність національних відносин у цій частині української землі, зокрема ту шкоду, якої завдавали національні суперечки українському і польському народам, бо вони перешкоджали їм «спокійно і спільними силами працювати для осягнення спільних цілей, спільних умов вільного людського, громадянського і національного розвитку»[14]. Франко розумів, що в умовах розпалювання національної ворожнечі боротьба всіх демократичних сил Галичини повинна йти насамперед

---

[11] І. Франко. Публіцистика, стор. 149.

[12] Там же.

[13] Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 627.

[14] Там же, № 1607.

по лінії усунення національного недовір'я між народами, боротьби проти націоналізму і шовінізму, виховання у трудящих почуття солідарності і єдності своїх класових інтересів.

Велике значення в справі вирішення національного питання в Галичині на демократичній основі мала боротьба Франка проти польської шовіністичної ідеї реставрації так званої історичної Польщі і проти ідеї поділу Галичини, яку пропагували українські буржуазні націоналісти.

У статтях «Наш погляд на польське питання» (1883), «Глухі вісті» (1883), «Воскресеніє чи погребеніє» (1884), «Становище поляків в Австрії» (1884) та інших Франко викрив реакційний лозунг Польщі «від моря до моря», тобто відновлення кордонів Польщі 1772 р., коли вона об'єднувала значну частину споконвічних українських і білоруських земель. На незаперечних історичних фактах він показав, що так зване «культурне апостольство» Польщі на Україні принесло українському народові багато горя, братніх усобиць і руїни. Разом з цим експансія польської шляхти на схід була однією з головних причин занепаду історичної Польщі. Намагання шляхти реставрувати Польщу «від моря до моря» Франко справедливо розцінював як шкідливе не тільки для українського, але й польського народу. «Всяке змагання, — писав він, — котре силується тепер накинути котрій-небудь з тих непольських народностей польщину, чи то яко мову шкільну і урядову, чи то яко латинський обряд, після нашого найглибшого переконання, копає гріб самому існуванню польського народу, бо будує мур кривди і ненависті між поляками і їх природними союзниками»[15]. В той же час єдиною умовою існування Польщі «є федеративний союз її з народами непольськими на східних межах польського племені, побудований на підставі повної рівноправності і якнайширшої народної і громадської автономії кожного поодинокого союзного племені»[16].

Рішуче виступивши проти спроб польських шовіністів увіковічити загарбання Галичини шляхетською Польщею, Франко також відкинув буржуазно-націоналістичну ідею поділу Галичини на українську і польську частини. Вперше цю ідею висунула в 1848 р. «Головна руська рада», делегати якої на першому слов'янському з'їзді в Празі в угоді, укладеній з польськими делегатами, записали, що «признання потреби й час поділу Галичини на два окремі округи адміністраційні лишається законодавчому сеймові»[17]. В цьому ж році вимогу

---

[15] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 141.
[16] Там же.
[17] Там же, стор. 658.

про поділ Галичини внесли в австрійський парламент депутати-українці.

У 80—90-х роках питання про утворення з української частини Галичини і Буковини окремої провінції з національним самоврядуванням офіціально поставив з'їзд так званих «нстаблів» — «знатних людей» Галичини, який проходив у Львові в березні 1890 р. В роботі з'їзду взяли участь «народовці» Романчук, Барвінський, митрополит Сембратович та інші буржуазно-націоналістичні верховоди. Домагаючись автономії Східної Галичини і Буковини, українські буржуазні націоналісти ставили мету відгородити західноукраїнське населення як від усього українського народу в складі Росії, так і від польського народу, а самим зайняти місце польської шляхти в експлуатації трудящих мас.

Націоналістичну ідею поділу Галичини підтримувала і деяка частина радикалів на чолі з В. Будзиновським. На першому з'їзді радикальної партії в 1890 р. Будзиновський виступив з своєю програмою, яка передбачала надання Східній Галичині національного самоврядування. Однак з'їзд не підтримав тоді Будзиновського, і він, як зазначає Франко, «з думками своїми остався сам один»[18]. На IV з'їзді радикальної партії в 1895 р. під впливом націонал-демократичної групи вимога утворити із Східної Галичини і Буковини «окрему австрійську руську провінцію з окремим сеймом»[19] була внесена в програму партії.

Франко негативно ставився до вимоги поділу Галичини. Навіть пропаганду самої думки про такий поділ він вважав шкідливою, бо «вона принесла би нашому краєви багато заколоту, позволила би різним людям підозреного поведення ловити рибу в мутній воді, але натомість не посунула би ані на крок ані економічного, ані суспільного розвою народа»[20]. Франко справедливо вбачав в ідеї поділу Галичини намагання націоналістів роз'єднати український і польський народи. Відразу ж після з'їзду «нотаблів» у Львові він з гнівом писав про ухвалу з'їзду добиватися поділу Галичини: «Хіба їм важко поділити на дві частини те, що кровно з'єднано, хіба ж їм важко пошматувати свій народ, навіть не спитавшись у нього?»[21] Франко дав також відсіч Будзиновському на першому з'їзді радикальної партії, підкресливши, що інтереси боротьби українського народу за своє соціальне і національне визволення вимагають тісної солідарності з польськими трудящими. Поділ Галичини привів би до розз'єднан-

---

[18] «Народ», 1891, № 1, стор. 10.
[19] «Громадський голос», 1897, № 20.
[20] І. Франко. В наймах у сусідів. Львів, 1914, стор. 7.
[21] «Kurjer Lwowski», 1890, № 87.

ня з ними, а значить втрати союзника в боротьбі з польською шляхтою.

Підпорядковуючи національне питання соціальному, Франко бачив першочергове завдання у звільненні трудящих від експлуатації як «своїх», так і чужих панів. Він розумів, що штучний поділ Галичини за національною ознакою не змінив би економічного становища трудящих, не дав би їм визволення від соціального поневолення. Навіть коли б Галичина дістала національну незалежність, то в умовах існуючого суспільного ладу це практично нічого не дало б українському народові, бо «політична самостійність, навіть дуже дорого окуплена, зовсім іще не значить поправу долі робочого люду»[22]. Тому всякі ідеї Русі «від Сяну до Збруча» Франко назвав реакційними, «шкідливими для нашого народного розвою»[23].

Іван Франко був глибоко переконаний, що розв'язання національного питання можливе лише на шляху соціального визволення. Тому він розбив вщент намагання українських буржуазних націоналістів довести, що завоювання політичної незалежності може забезпечити українському народові справжню волю і що для цього не потрібні ніякі соціально-економічні зміни. «...Політична незалежність нічогісінько не важить для людей за внутрішньої соціальної неволі, — писав він ще у 1878 р. в праці «Катехізм економічного соціалізму». — Яка користь буде нашому народові з того, що наші податки замість російського або прусського братиме й марнуватиме уряд, складений із наших власних панів, що дбають, як і російські і прусські, про себе самих, а не про народне добро? Яка нам користь з того, що матимемо власного короля, коли лихварі й капіталісти будуть й визискувати нас по-давньому?»[24] Національне визволення без ліквідації соціального гніту буде для народу «зміною тільки формальною», вказував письменник у статті «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» (1881), бо «замість чужих панів прийдуть свої»[25].

У 1890 р. «народовці» проголосили так звану «нову еру» у відносинах з австрійським урядом, що прямо випливало з їх ідеї поділу Галичини. За обіцяні вісім депутатських місць у державній раді, відкриття української гімназії і учительської семінарії, деякі поступки українській мові вони зобов'язались у всьому підтримувати уряд. Цю ганебну змову з австрійськими монархістами і польською шляхтою «народовці» намагались прикрити базіканням про те, нібито ці

---

[22] «Народ», 1891, № 1, стор. 10.
[23] «Народ», 1890, № 23, стор. 358.
[24] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 16—17.
[25] «Світ», 1881, № 8—9, стор. 160.

поступки національним інтересам українського народу сприятимуть поліпшенню його матеріальних умов.

Цю націоналістичну брехню Франко висміяв у статті «В справі угоди», опублікованій в журналі «Народ» у 1890 р. На конкретних прикладах він показав, що «нова ера» не дала народові нічогісінько. Яка йому користь із восьми депутатів-українців у державній раді, коли вони там повинні «голосувати за правительством у всіх важніших справах, не зважаючи зовсім на інтерес свого краю і своїх виборців»[26]. Цими депутатами будуть не представники народу, а ті, кого уряд нав'яже йому. Різниця для народу буде лише та, з іронією зазначає письменник, що «досі силували голосувати на чужого, а тепер, богу дякувати, силують на свого»[27]. Ніякої користі народові не буде також від відкриття української гімназії та учительської семінарії, бо «доступ до тих шкіл є для мужицьких дітей задля високих оплат майже неможливий»[28]. Не поліпшиться становище трудящих і від деяких поступок українській мові. «Що їм за користь з руських написів на скриньках почтових або й на самім намісництві. Чи дуже вони потовстіють від найточнішого пошанування прав руської мови і букв по ц. к. староствах або від уведення руської переписки в школах народних?»[29] Франко переконливо показав, що політичний курс «новоерівців» є зрадою інтересів українського народу.

Негативне ставлення до ідеї поділу Галичини на українську і польську частини випливало у Франка також із розуміння того, що в умовах панування капіталу невеликі національні держави не зможуть зберегти своєї національної незалежності. Коли В. Будзиновський виступив у грудні 1890 р. на вічі віденських радикалів з програмою адміністративного поділу Австрії на національні території і надання Східній Галичині політичної самостійності, Франко опублікував у журналі «Народ» статтю «Руське державне право і народна справа» (1891), в якій показав абсурдність домагань Будзиновського. «Нині, при величезнім розвою капіталізму, — писав він, — самостійність політична малих держав є майже просто фікцією, бо навіть доля великих держав далеко частіше важиться на біржі лондонській, паризькій або берлінській, в конторах усяких ротшільдів, ніж в парламентах та міністеріальних кабінетах»[30]. Нісенітницею назвав Франко вимогу Будзиновського і віденської групи радика-

---

[26] «Народ», 1890, № 24, стор. 388.
[27] Там же.
[28] Там же, стор. 389.
[29] Там же.
[30] «Народ», 1891, № 1, стор. 9.

лів вибороти в умовах існуючого суспільного ладу політичну самостійність українського народу Галичини, «при котрій би народ сам управляв цілим своїм життям суспільним»[31]. І тут письменник висловлює цікаву думку, характерну для його світогляду: «Управляти своїм суспільним життям міг би народ тільки тоді, коли би був уведений в життя в найширшій мірі ідеал соціалістичний...»[32] Ця думка ще раз спростовує вигадки буржуазних націоналістів, нібито в 90-х роках і пізніше Франко зневірився в ідеалах соціалізму.

Націоналістичні домагання поділу Галичини гостро викривали також інші прогресивні діячі, зокрема Павлик і Данилович. «Осібна руська Галичина, — писав Павлик, — річ сама по собі формальна, бо ж суспільні й інші порядки остали б ті самі, значить і «руський» сойм і уряд був би майже такий самий, як тепер»[33]. Розуміючи під «руською справою ... свою хлопську справу — справу робітничого люду, — підкреслював Данилович, — український народ бореться насамперед за свої економічні права, тому для нього «зменшення тягару на один крейцер буде більше популярною програмою, ніж навіть відновлення руського королівства галицького»[34].

Намаганню українських буржуазних націоналістів через поділ Галичини розірвати узи дружби між українським і польським народами Франко протиставив інтернаціональну єдність обох народів. Враховуючи історичний факт довговікового співжиття українців і поляків на одній землі, він закликав їх не ворогувати, а жити в мирі і дружбі. Цього вимагала «тотожність економічних і суспільних інтересів люду як руського, так і польського в Галичині»[35]. Однак справжня дружба між ними можлива, на думку письменника, лише «на основі рівноуправнення обох народностей»[36], надання українцям рівних прав з поляками в економічному, політичному і культурному житті.

Виступ Франка проти буржуазно-націоналістичної ідеї поділу Галичини був значним кроком у боротьбі за революційно-демократичне розв'язання національного питання. Він завдав міцного удару по спробах українських буржуазних націоналістів увіковічити відрив Галичини від основної частини України, посіяти ворожнечу між українським і польським народами, нав'язати українському народові нову форму поневолення.

---

[31] «Народ», 1891, № 1, стор. 9.
[32] Там же.
[33] «Народ», 1890, № 7, стор. 109.
[34] «Народ», 1890, № 8, стор. 107.
[35] І. Франко. В наймах у сусідів, стор. 7.
[36] «Діло», 1883, № 104.

Єдино правильний шлях вирішення національного питання в Галичині Франко бачив у соціальному визволенні українського народу і возз'єднанні всіх українських земель в єдиній вільній українській державі.

Необхідність возз'єднання українського народу Франко виводив передусім із закономірностей економічного і політичного розвитку суспільства. У статті «Нова проба суспільно-політичної організації Росії» (1882) він писав, що «народ — се організм; слабість одної части потягає за собою немічі і всіх прочих частей», тому «нормальний розвій вимагає співуділу всіх часток народа, вимагає тісної, органічної єдності цілої нації, і тільки в такім разі нація та може проявити сміле, оригінальне життя національне»[37]. Слабкість економічного, політичного і культурного розвитку українського народу Франко пояснював саме тим, що він віками був роз'єднаний і пошматований.

Роз'єднаність українських земель особливо негативно позначилась на становищі західноукраїнських трудящих. Відірваність Галичини від Наддніпрянщини Франко вважав найтяжчою раною, яка обезсилювала український народ. Наслідком цієї відірваності й була, на його думку, «безцвітність і маловартість наших дотеперішніх літературних і політичних змагань в Галичині і взагалі слабість і худосочність цілого нашого розвою»[38].

Щоб виправдати відрив Галичини від основної частини України і загарбання її Австро-Угорщиною, лідери «народовців» О. Барвінський, Ю. Романчук та інші твердили, що галицьким українцям живеться краще, як українцям в Росії, всіляко вихваляли «добродійства», які нібито їм дає цісарський уряд. Цю націоналістичну брехню Франко розвінчав у ряді творів, зокрема в статті «Ukraina irredenta» (1895). В ній він показав, що Австро-Угорщина душила й руйнувала зачатки промисловості в Галичині, а український народ за життя під «європейською» Австрією, «беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не піднявся до зрозуміння того, хто він і які його інтереси»[39]. Одночасно Франко підкреслював, що при всьому гнобленні російським царизмом перебування наддніпрянської України в складі Росії мало прогресивне значення для економічного і політичного розвитку краю. Зокрема позитивно на житті України позначився розвиток торговельних і культурних відносин Росії з країнами Західної Європи в XVII ст. і вихід її на широку міжнародну арену на початку XVIII ст. Ці історичні процеси

---

[37] Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 1617.

[38] Там же.

[39] «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 473.

сприяли тому, що українська інтелігенція «набирала... європейської освіти і європейських поступових ідей»[40]. Крім цього, становище українського народу в Росії полегшувалось тим, що він мав в особі російського народу щирого друга в боротьбі за своє соціальне і національне визволення.

Франко розумів, що не Австрія, а Росія є притягальним центром українського народу. Тому він різко виступив проти націоналістичних теорій про розвиток українського народу «на основі австрійської ідеї». Всупереч закликам «народовців» орієнтуватись на Австрію письменник підкреслював у статті «Зміна системи» (1896), що головне ядро українського народу знаходиться в Росії, що «там, а не в Австрії, помимо всяких тисків, виросло найкраще з усього, чим може нині повеличатися наша духовна скарбниця»[41]. Натомість в Австрії «деревце нашого духовного і політичного життя вийшло мізерною карлючкою, покритою поганими паростами та грибами, а зате дуже рідкими і дрантивими плодами»[42].

Для справжнього розквіту матеріальних і духовних сил західноукраїнських трудящих необхідно, на думку Франка, щоб «упав кордон між Галичиною а Україною»[43], необхідне возз'єднання їх з усім українським народом. Ця ідея знайшла свій вияв у ряді творів письменника, зокрема у вірші «Розвивайся, ти високий дубе» і в пролозі до поеми «Мойсей». В них він висловив тверде переконання в тому, що «щезнуть межі», які віками роз'єднували український народ, що Україна «огнистим видом» засяє «у народів вольних колі».

Висловлюючи заповітні мрії українського народу про возз'єднання, Франко боровся проти всіх спроб збільшити штучний бар'єр між Галичиною і наддніпрянською Україною. Зокрема він засудив антинаціональну програму «новоерівців», яка ставила своєю метою «розширити той рів, який є між австрійською і російською Україною»[44]. Видатний революціонер-демократ викрив також плани Ватікану окатоличити українське населення Галичини, справедливо вбачаючи в католицизмі силу, спрямовану на те, щоб «неперебутою пропастею відділити нас від наших братів за Збручем»[45].

Вільну, возз'єднану Україну Франко завжди мислив у тісному союзі з Росією. Він дав рішучу відсіч буржуазно-націоналістичним вигадкам про «відрубність» України від Росії. Коли в 1895 р. буржуазний націоналіст Ю. Бачинський заявив, що політична самостійність України у відриві

---

[40] «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 473.
[41] «Житє і слово», 1896, т. V, стор. 166.
[42] Там же.
[43] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 123.
[44] «Народ», 1890, № 23, стор. 358.
[45] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 140.

від Росії є єдиною умовою «можності її екзистенції (існування. — *С. В.*)», Франко рішуче йому заперечив, підкреслюючи, що самостійність українського народу «можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою»[46].

Таким чином, до аналізу національних відносин в Галичині Іван Франко підходив з революційно-демократичних позицій, розглядав національне питання у нерозривному зв'язку із завданнями боротьби проти соціального і національного поневолення. Його погляди на національне питання і шляхи його розв'язання в Галичині є значним кроком у розвитку революційно-демократичної думки на Україні в другій половині XIX — на початку XX століття.

---

[46] «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 483.

Бібліотека
МУЗЕЮ ім. ФРАНКА
Інвент. № 6530

Н. П. КАЛЕНИЧЕНКО

ТЕМА ПРАЦІ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

В Програмі Комуністичної партії Радянського Союзу, прийнятій XXII з'їздом КПРС, підкреслюється, що вся система виховання радянських людей, особливо підростаючого покоління, повинна бути спрямована на формування у них комуністичного ставлення до праці, розуміння того, що праця на благо суспільства — священний обов'язок кожної людини.

У зв'язку з тією величезною увагою, яку приділяє Комуністична партія питанням трудового виховання в формуванні всебічно розвиненої людини — будівника комуністичного суспільства, думки прогресивних діячів минулого, зокрема великого українського революціонера-демократа Івана Франка, про виховне значення праці являють собою великий науковий і практичний інтерес.

Слід відмітити, що ці думки Франка залишались до останнього часу мало вивченими. Праць, присвячених його поглядам на трудове виховання, взагалі немає. Що ж до робіт, які висвітлюють педагогічні погляди І. Франка, то в більшості з них думки про виховне значення праці висвітлюються лише в тій мірі, в якій це потрібно для досліджень загальнопедагогічного характеру[1].

До виникнення марксистсько-ленінського вчення найбільш прогресивні, глибокі й зрілі думки з приводу трудового виховання висловлювали російські й українські революціонери-демократи. Вони не просто підкреслювали велике значен-

[1] О. Г. Дзеверін. Педагогічні погляди І. Я. Франка. Вступна стаття до кн.: Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання. К., 1960; А. Дзеверин. Иван Франко. К 100-летию со дня рождения. Журн. «Народное образование». 1956, № 9; В. Савинець. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині. Львів, 1961; В. З. Смаль. Критика антинародної політики експлуататорських класів у галузі освіти в творах І. Я. Франка. Наукові записки Науково-дослідного інституту педагогіки Української РСР, т. XII, К., 1959.

ня праці в справі виховання людини. Вперше в історії світової культури вони відводили праці вирішальну роль у формуванні активного борця за світле майбутнє народу. Окремі представники революційної демократії, в тому числі й Франко, навіть наблизились до ідеї політехнічного навчання. Франко продовжив і далі розвинув революційно-демократичні ідеї в педагогіці, які висунули і відстоювали у своїх творах В. Г. Бєлінський, Т. Г. Шевченко, О. І. Герцен, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, Д. І. Писарєв.

Педагогічні ідеї І. Франка органічно випливають з його матеріалістичного революційного світогляду, на формування якого великий вплив мали твори К. Маркса і Ф. Енгельса. Як геніальний художник, він у численних своїх творах зобразив невимовно тяжкі умови праці галицьких селян та робітників, показав, що хоч вони й створюють усі матеріальні блага, проте перебувають у тяжкому економічному становищі, писав про соціальну нерівність у тодішньому суспільстві. У статті «Що таке поступ?» Франко писав: «Величезні багатства з одного боку, зібрані в немногих руках, і страшенна бідність з другого боку, що душить мільйони народу. З одного боку неробство, що привикло жити з праці інших і навіть думати не потребує само про себе, а з другого боку тяжка, чорна, ненастанна праця, що оглуплює чоловіка, не даючи йому думати ні про що інше, крім кавалка чорного хліба»[2].

Великий український революціонер-демократ завжди уважно стежив за життям трудового народу, глибоко вивчав умови праці і побуту робітників та селян. Він часто бував на нафтових промислах Борислава, жив разом з робітниками.

Іван Франко ставився до людей праці з винятковою увагою. Письменник вважав, що кожна людина повинна працювати в міру своїх сил і можливостей, що праці належить чільне місце в житті людини. «Праця — це необхідна умова існування і розвитку людства»[3], — писав він у своїй статті «Про працю».

Своє особисте ставлення до праці письменник висловив у відповіді на привітання, одержані ним у зв'язку з його двадцятирічним ювілеєм літературної й громадсько-політичної діяльності, що відзначався в 1898 р. «Яко син селянина, — говорилося в цій відповіді, — вигодуваний твердим мужицьким хлібом, я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові. Вихований у твердій школі, я відмалку засвоїв собі дві заповіді. Перша —

---

[2] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 176.
[3] Там же, стор. 232.

то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці»[4].

Іван Франко виріс, як відомо, в родині коваля. Батько його, чудовий майстер своєї справи, виховував у сина повагу до праці з дитинства. Згодом, коли Франко вчився в Дрогобицькій гімназії і жив там у свого родича-столяра, він частенько у вільні хвилини брався допомагати йому, майстрував, зокрема розмальовував скрині. Влітку, приїжджаючи в село на канікули, Франко разом з рідними косив сіно, возив хліб, виконував різну селянську роботу[5].

Протягом усього свого життя Франко зберіг любов до розумової і фізичної праці. Недарма його син Петро в своїх спогадах писав: «Провідною гадкою батька ціле життя було: праця, праця і ще раз праця»[6].

І справді, девізом життя Франка завжди була праця. Поет не раз заявляв, що він вважає за краще прожити день чесно і розумно, в праці і справедливій боротьбі, ніж сто років підло, у безділлі. На повний голос він висловив своє ставлення до праці у вірші «Як те залізо з силою дивною»:

Лиш праця ржу зотре, що грудь з'їдає,
Чуття живе, неткнуте заховає,
Непросихаючу нору живить.
Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить[7].

Видатний гуманіст, сповнений оптимістичної віри в людину, в її силу й могутність, передовий діяч свого часу, Франко не терпів бездіяльності, називаючи її «іржею», яка роз'їдає міць солідарності трудящих, тоді як неустанна праця зміцнює відносини між людьми.

В іншому своєму вірші — поетичному маніфесті «Пісня і праця» — Франко прямо говорить про те величезне значення, яке відіграла праця в його особистому житті. Праця, народ, боротьба протягом усього життя письменника надихали його на створення високохудожніх творів, на самовіддане служіння трудящим:

Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не
зблудив...
Пісня і праця — великі дві сили!
Їм я до скону бажаю служить[8].

Цей гімн на честь праці повністю відповідав життєвому шляху письменника. Усе своє свідоме життя до останньої

---

[4] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 31.
[5] Ів. Франко у спогадах сучасників. Львів, 1956, стор. 61.
[6] Там же, стор. 384.
[7] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 143.
[8] Там же, стор. 58.

хвилини він невтомно працював. У багатьох своїх творах він проводив думку, що людина не може жити не працюючи, що без праці вона тупіє і дерев'яніє, її життя втрачає будь-який сенс.

У казці «Без праці» Франко влучно змалював, як один бідний чоловік, Іван Ленюх, працював з ранку до вечора: годував, напував і чистив худобу, косив, молотив, рубав дрова, молов зерно, різав січку, носив воду з річки. Іван належав до категорії тих людей, які живуть, щоб працювати, а працюють, щоб з голоду не вмерти. Він був такий виснажений, що зненавидів працю і мріяв лише про те, як би від неї звільнитися. Його мрія збулася. Дід-чародій, якому Іван свого часу зробив послугу, надів на його палець чарівний перстень. З його допомогою потреба в праці відпала, всі бажання Івана стали відразу виконуватись. Минув деякий час, і незабаром Ленюхові остогидло бездіяльне життя. Він зрозумів, що без праці жити неможливо. «Тілько тепер він пізнав основно, що праця — се не тілько твердий обов'язок чоловіка, але прямо условина його життя, конечна для життя, яко повітря до дихання. Пізнав, що без праці чоловік звільна перестає бути чоловіком, самостійною істотою. Недостачі тої людської самостійності не нагородять йому ніякі скарби, ніякі розкоші, бо все, здобуте без праці, являється чимось чужим для чоловіка, якимось привидом, холодною лудою, котра не насичує духа, а тілько його знеохочує і затроює»[9]. Справді, ніякі багатства, ніякі скарби не можуть дати задоволення людині, якщо вона не працює.

В своєму великому художньому творі — повісті «Борислав сміється» — Франко переконливо довів, що занепад буржуазної сім'ї, в якій відсутня праця, неминучий. Дружина капіталіста Германа Гольдкремера — Рифка — в молоді роки була «робучою дівчиною», працьовитою і проворною. У перші роки заміжжя Рифка сама варила їжу, прала білизну, рубала дрова, мила підлогу, шила одяг. То була для неї, як робить висновок автор повісті, найщасливіша пора. Їй тоді ніколи було нудьгувати, вона проявляла людські інтереси.

Але згодом, коли Гольдкремер став мільйонером, настав страшний час у житті цієї жінки. «Зроду сильна й здорова, вона потребувала руху, роботи, діла»[10]. Але всю домашню роботу почали виконувати за неї слуги. Рифка, не знаходячи ніякого діла, ожиріла, отупіла і стала схожою більше на тварину, ніж на людину. Багато в чому вона виявилась подібною до Обломова. Такі люди не розуміли своєї трагедії,

---

[9] І. Франко. Твори, т. 3, стор. 180.
[10] І. Франко. Твори, т. 5, стор. 284.

що полягала у відриві від бурхливого життя, від праці. Їх «філософствування» на канапі далекі від серйозних проблем, лінощі і закоренілі буржуазні звички вбили в них усе живе.

З надзвичайною майстерністю відкрив великий художник слова завісу над вихованням у сім'ях заможних класів. У багатьох творах він навів приклади того, як у сім'ях капіталістів виростали діти-виродки. Чому з'являлися Обломови? Та тому, що з раннього дитинства їх не привчали до наполегливої, систематичної праці. Навпаки, у таких сім'ях дітям прищеплювали зневажливе ставлення до праці і до працюючих.

Гроші, нажиті нечесною працею, стали причиною розпаду сім'ї капіталіста Германа Гольдкремера. В погоні за мільйонами він не звертав уваги на єдиного сина Готліба, вихованням якого займалась Рифка. Не знайшовши в житті ніякого застосування своїм силам і перетворившись у бездіяльний автомат, Рифка так само виховувала і свого сина. «Вона й синові своєму передала тото ідіотичне лінивство і тоту тупість»[11].

Готліб ще не досяг шкільного віку, як уже відчув огиду до школи. У навчанні він не мав ніяких успіхів. До того ж тодішня школа не могла нічим зацікавити дитину. Ні знань, ні звички до праці не здобув у гімназії Готліб. А вдома задовольнялись його найменші примхи. І ось внаслідок такого, з дозволу сказати, виховання виріс справжній бандит. Його моральне падіння дійшло до того, що одного разу він хотів задушити рідного батька, який відмовився дати йому гроші.

Саме такі нікчемні людці можуть вирости в результаті того, що батьки, як, власне, і школа, не прищеплювали їм любові до праці, до будь-якої суспільно корисної діяльності. Де немає праці, там людина морально виро жується.

Для підтвердження цієї тези можна навести також образ Євгенія — героя одноактної віршованої п'єси Франка «Останній крейцар». Знову ж таки внаслідок неправильного виховання, яке одержав Євгеній у сім'ї свого дядька — хижого експлуататора, хлопець виріс нечесною людиною, не розумів ціни крейцара, зароблено потом і кров'ю. Євгеній украв у свого дядька 30.000 злотих і разом з товаришами прогуляв їх. Нарешті, коли в нього залишився останній крейцар, Євгеній подумав:

Хто знає, може, баба заробляла
На нього днину тяжко, — а відтак
Цілими місяцями го тулила
За пазухов, щоб заплатить податок
За бідну, вповрозвалену хатину?..[12]

---

[11] І. Франко. Твори, т. 5, стор. 218.
[12] І. Франко. Твори, т. 9, стор. 29.

Як видно з п'єси, її герой усвідомив свою помилку в житті, зрозумів, що гроші дістаються робочим людям дуже важко.

В прозовому варіанті розробки цієї ж теми під назвою «На вершку» з дуже цікавим підзаголовком «Кілька слів з життя тих людей, нічого не заробивших» (підкреслено нами. — *Н. К.*), де фігурують ті ж самі персонажі і зображено ті ж самі події, що й у п'єсі «Останній крейцар», Франко устами Євгенія — Жана розкриває, чому саме він дійшов до такого життя. «Відмалку пещений, розпусканий, вихований паничем, недоумком і неробом (підкреслено нами. — *Н. К.*), відмаленьку серце моє відвертано від людей, від людського горя і щастя, від людського життя, а прив'язувано до пустих забавок, до псів, коней та блискучих іграшок, поки в кінці все не стало для мене блискучою іграшкою, — і люди!»[13]

Герой твору сам розуміє свою трагедію, яка була насамперед наслідком неправильного виховання, спрямованого лише на задоволення його особистих потреб і відірваного від життя. Таке виховання було характерним для заможних кіл.

Аналогічні мотиви звучать і в інших творах Франка. І Маріан з оповідання «Звичайний чоловік», і Денис (оповідання «Втративший почуття») виросли по суті якимись потворами, для яких навіть сама думка «про працю для люду та службу для поліпшення його долі»[14] була абсолютно чужою. Животіють вони без діла, без догника, як вічні дармоїди. Вони паразити на тілі суспільства.

На противагу дітям експлуататорів, які перебували в повних достатках, але виростали людьми зіпсованими, непотрібними, Франко любовно змальовував синів і дочок трудового люду — таких же працьовитих, кмітливих і діяльних, як і їхні батьки — вічні трудівники. Водночас він безжалісно розкривав жахливу картину бідності, в якій перебували діти селян і робітників, з болем у серці описував нещадну експлуатацію дитячої праці.

У статті «Промислові робітники в Східній Галичині р. 1870» письменник наголошував на тому, що тільки в 1870 р. в 33 повітах Галичини на фабриках і промислах працювало 11 836 дітей віком до 14 років. Хлопчики і дівчатка змушені були трудитись по 12 годин на добу, причому не де-небудь, а на важких земляних роботах, на цукрових заводах, у пекарнях, гончарних і столярних майстернях. За свою непосильну працю, часто виконувану нарівні з дорослими, вони одержували значно нижчу заробітну плату.

---

[13] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 330.
[14] Там же, стор. 203.

У численних своїх творах Франко показав, як робітники й селяни мріяли про освіту для своїх дітей.

Критикуючи різного роду буржуазні теорійки, які зводились до того, що, мовляв, трудящі самі винні в своєму неуцтві, Франко розкрив справжні причини цього явища, а саме: економічне рабство й експлуатацію людини людиною. Панівні класи, як правильно зазначав письменник, навмисне тримали народ у темряві. Сотні тисяч дітей українців не мали змоги вчитись, бо голод і злидні гнали їх не до школи, а на заробітки. А після виснажливої 14—16-годинної фізичної праці, вказував Франко в статті «Про працю», людина, а тим більше дитина, вже ніяк не здатна до розумової праці.

Багато уваги приділено в творчості Франка трудовому вихованню в школі, яка в Галичині була зовсім відірваною від життя, шаблонною і наскрізь формалістичною. Голови дітей забивалися мертвими, нікому не потрібними догмами катехізису, фальсифікованою в певних цілях історією, незрозумілими вправами з латинської та грецької мов. Розповідаючи про відсутність у школах Галичини трудового виховання, великий революціонер-демократ у своїй статті «Чого хоче «Галицька робітницька громада»?» писав про тих робітничих дітей, які, хоча й звикли з дитинства до фізичної праці, але, потрапивши, як виняток, до середньої школи, «через довголітнє сидіння в школі відвикають від ручної тяжкої роботи, марніють і слабнуть і виходять з конечності неробами та слугами теперішнього неправедливого ладу, п'явками народними»[15].

В тогочасній галицькій школі навчання було зовсім відірваним від життя. Гостро засуджуючи ненависну йому систему виховання молоді за відрив навчання від життя, за формалізм і зубрячку, Франко водночас щиро вітав деякі кроки в справі підготовки молоді до практичної трудової діяльності. Так, наприклад, у тій же статті «Чого хоче «Галицька робітнича громада»?» він захоплено розказував про те, що в окремих сільських школах почали ознайомлювати учнів з елементами садівництва і бджільництва. В іншій своїй статті («Наші народні школи») він схвально відізвався з приводу постанови галицького сейму від 1885 р. про введення 3-річної професійної освіти, зокрема про організацію сільськогосподарських шкіл.

Приймаючи згадане рішення, сейм, очевидно, в корисливих цілях керувався наміром хоча б у деякій мірі пов'язати навчання в народних школах з промисловістю або сільським господарством. Та на ділі здійснення намірів правлячих кіл

---

[15] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 60.

Галичини мало дуже непривабливий і навіть обурливий вигляд.

З тонким гумором висміяв Франко утворення сільськогосподарської школи в Городку. Організаторів школи він порівнював з жінкою із народної казки, яка хотіла зварити чоловікові на обід галушки. Однак замість галушок у неї спочатку вийшло щось схоже на лемішку, а коли й лемішка не вдалася, дружина заявила, що пече паляницю. Ця народна казка, писав Франко в статті «Школа рільницька в Городку», якнайкраще ілюструє історію однієї з шкіл Галичини, яку спочатку було названо «школою управи льну в Граді», згодом перетворено на просто «льняну школу», а потім — на «загальнорільничу» школу, яка не давала взагалі «ніякого хісна»[16]. Через деякий час школу зовсім закрили.

Невдала спроба поєднати навчання з працею в одній з рільничих шкіл була об'єктом критики Франка і в статті «Наші рільничі школи». У ній мова йде про те, як влітку учні першого року навчання рільничої школи в Городенці під керівництвом інструктора вчились копати, полоти, жати, косити, в'язати, укладати снопи, накладати на вози, молотити ціпом; учні другого року навчання орали, боронували, валкували, сіяли, волочили; учні третього року обслуговували сівалки і молотарки, а також наглядали за працею молодших учнів на всіх польових і фільваркових роботах.

На перший погляд здавалося б, що така практика корисна для учнів. Але насправді було зовсім не так. Справа в тому, що школа, не маючи власного господарства, проводила всю сільськогосподарську практику у великому маєтку барона Ромашкана, який по суті став власником школи. Сталося так, що учні, замість того, щоб одержувати відповідні теоретичні знання і закріплювати їх на практиці, весь час працювали на барона, перетворившись у його батраків. Про роботу учнів влітку ми вже згадували. А взимку вони були зайняті у млині, фільваркових майстернях, наглядали за худобою, і все це незалежно від того, чи були цього дня уроки чи ні.

В результаті, як писав Франко, «третя частина учнів щодня по черзі пропускає теоретичні лекції, які провадяться в школі»[17]. Знання, що їх одержували учні, були дуже мізерними. Вчителі читали свої лекції з конспектів, а потім примушували учнів переписувати ті конспекти і заучувати їх напам'ять. Так Франко критикував і висміював справжнє становище, в якому перебувала професійна освіта в Галичині.

---

[16] І. Франко. Педагогічні статті й висловлювання. К., 1960, стор. 84—86.

[17] Там же, стор. 178.

Як передова людина свого часу, Іван Франко добре усвідомлював гостру потребу підготовки всебічно розвинених людей, здатних боротися за світле майбутнє свого народу, цих справжніх «каменярів» прийдешнього суспільства. Для виховання таких людей була потрібна справді наукова освіта, яка змогла б відкрити масам очі на правду життя, роз'яснити їм завдання і способи боротьби проти старого, прогнилого світу експлуатації людини людиною.

Франко не тільки розумів необхідність появи «каменярів». Він також показав основні шляхи підготовки їх в умовах капіталістичного суспільства. В цьому йому допомогло знайомство з відомою працею Ф. Енгельса «Становище робітничого класу в Англії». Саме в ній вказувалось, що не тільки освіта, а й самі умови життя і праці робітників дають їм ту класову практичну освіту, яка вчить їх мислити і діяти.

Виходячи саме з цих положень Енгельса, Франко вказував на те, що робітників виховують і вчать насамперед їх спільна праця, спільні нестатки і спільна боротьба. Школу робітникові заміняють робітничі товариства і об'єднання. Тільки в єдності трудящих, тільки в їх солідарній боротьбі можна досягти перемоги — таку думку не раз висловлював письменник.

Якою ж має бути справжня людина? На це запитання він дав вичерпну відповідь в оповіданні «Борис Граб», де діють майстерно змальовані учень гімназії Борис Граб і педагог Міхонський, людина передових суспільно-політичних і педагогічних переконань. Обидва ці образи створені відповідно до революційно-демократичних переконань самого автора.

Під керівництвом Міхонського Борис одержує всебічне виховання. Спочатку з допомогою регулярних гімнастичних вправ, здійснюваних за порадою вчителя, він загартовується фізично. Міхонський привчає Бориса до різних видів фізичної праці, робить з нього людину, здатну до виконання практичних трудових завдань.

Через усе оповідання письменник проводить ідею поєднання фізичної праці з навчанням. Одночасно з оволодінням основами наук у гімназії Борис, «живучи два роки у столяра, вивчився столярства, відтак у токаря токарства, а ще в сьомім класі не побоявся насмішок товаришів, та й деяких учителів, але перейшов на квартиру до одного шевця і в заміну за підучування його сина вивчився й того у школярів так погордженого ремесла»[18].

Міхонський намагався прищепити любов до ремесла й іншим учням гімназії, що йому, однак, не зовсім вдавалося. Для Бориса не було більшої насолоди, ніж чергування ро-

[18] І. Франко. Твори, т. 3, стор. 29.

зумових і фізичних занять. «...Втомиться було шкільною наукою та читанням позашкільних книжок, то біжить до своєї комірки, де мав невеличкий столярський верстат та власної роботи токареньку, і струже, точить, ріже, складає, доки й фізично натомлене тіло не запросить спочинку»[19]. Ні карти, ні горілка ніколи не цікавили Бориса, як деяких його товаришів по гімназії, бо він завжди був зайнятий найрізноманітнішою роботою.

Поряд з правильним фізичним вихованням, побудованим на принципі прищеплення любові до різних видів фізичної праці, Міхонський прагнув розвинути й розумові здібності свого учня. Так, він завжди дбав про те, щоб викладання було дохідливим, всебічно перевіряв знання учнів, виховував у них уміння свідомо мислити і свідомо висловлювати власні думки. Якщо Міхонський бачив, що учень відповідає на запитання свідомо, він дуже поважав такого учня. «Власна думка! Власна духова праця, ось у чім властива ціль гімназії!.. Гімназія — се та ж гімнастика, лише на широкій духовній основі. Щоб ти, пройшовши її, був приготований узятися до всякої праці чи науки, що має заповнити твоє життя. Аж там, за дверима гімназії, почнеться те, що має придатися тобі в житті, правдива наука»[20], — говорив письменник вустами Міхонського. На необхідність «життєвої освіти» вказував Франко і в повісті «Перехресні стежки». Отже, він наполягав на тому, що дитину треба готувати до життя всебічно.

Внаслідок саме такого виховання Борис Граб виріс працьовитою, вольовою, розсудливою, скромною, простою, ввічливою і витриманою людиною, здатною орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях. Борис мав свої погляди на життя і розумів, що йому треба робити далі. Перед ним вимальовувалися світлі горизонти його майбутньої діяльності, в якій він мав знайти задоволення.

З таких людей, як Борис Граб, виходили люди, що прагнули служити народові, нести світло в темні закутки свого краю через різні гуртки, виставки, лекції, диспути, а згодом — через діяльність учителів, лікарів, адвокатів та ін. Такі вольові, загартовані в праці і морально витримані люди могли не лише допомагати народові своєю чесною працею, а й бути активними борцями за його кращу долю.

Виходячи з позицій матеріалізму, Франко висловлював тверде переконання в історичній неминучості соціалістичного суспільства. Він глибоко вірив у те, що тільки соціалізм усуне класове гноблення, ліквідує панування експлуататор-

---

[19] І. Франко. Твори, т. 3, стор. 40.
[20] Там же, стор. 30—31.

ських класів, забезпечить всебічний політичний і духовний розвиток особи. Праця при соціалізмі буде найпершим обов'язком усіх громадян.

В оповіданні «Моя стріча з Олексою» письменник висловив ряд правильних думок, зокрема про те, що при соціалізмі буде колективна праця, суспільне виробництво і розподіл продуктів праці згідно з її кількістю. «Соціалізм... то така наука, щоби, от для прикладу, — що мають люди обробляти поле по кусничкові, кожний окремо для себе, — то щоби обробляли разом, — то ніби, щоби все поле збили в один лан громадський і щоби на нім робили всі разом,— що ся вродить, також разом іде до громадського шпихліра, а відтак уряд громадський ділить кожному після того, як робив, робив більше, більше дістає, — робив менше, то й менше дістає»[21]. Кожна людина працюватиме на користь суспільства, яке забезпечить усім заможне життя.

Про спільну працю в майбутньому соціалістичному суспільстві писав Франко й у вірші «Гадки на межі», в якому вперше в українській поезії з такою конкретністю відображено соціалістичну ідею суспільної власності і вільної праці:

Я думав про людське братерство нове
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свобідний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна, свобідна, нова![22]

В марксистському дусі розв'язував великий революційний демократ і питання про те, якою буде школа в майбутньому, соціалістичному суспільстві. При соціалізмі, зазначав він у брошурі «Про соціалізм», буде «всебічна освіта кожного громадянина й праця по черзі в різних галузях виробництва»[23]. Ідея всебічного виховання пронизує буквально всі висловлювання Франка про народну освіту в умовах соціалістичного ладу.

Трудове виховання і підготовку дітей до праці в різних галузях виробництва Франко вважав одним з найважливіших завдань школи. У листі до О. Рошкевич від 20 вересня 1878 р. він писав про те, що при соціалізмі в школах «наука мусить йти в парі з розвиненням тіла, до того служить не безплодна гімнастика, а праця фізична»[24]. Ці переконання

---

[21] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 221.
[22] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 181.
[23] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 13.
[24] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 46.

формувались, безумовно, під впливом учення Маркса й Енгельса.

Думки Франка про те, що розумове виховання в соціалістичному суспільстві, спрямоване на всебічний розвиток мислення дітей, відбуватиметься разом з розвитком фізичним (причому у фізичному розвиткові він велике значення надавав продуктивній праці), надзвичайно важливі й прогресивні.

І. Франко підкреслював, що наукові знання набувають цінності тільки тоді, коли їх можна застосувати в трудовій діяльності. Ці думки він висловлював, зокрема, у статті «Наука й її становище щодо працюючих класів». «Праця і наука, роз'єднані в житті, марніють, як дві половини розрубаної рослини»[25], — писав він. Франко говорив, що наука відкриває, а праця перетворює в діло, в життя; прогрес науки можливий тільки в поєднанні її з працею, бо без цього наука «нидіє», а праця стає малопродуктивною і не задовольняє всіх потреб суспільства.

Особливо велику роль відводив письменник праці як фактору морального виховання, завжди говорив про те, що учня слід поступово привчати до наполегливої різноманітної праці. Тоді він ніколи навіть не подумає про те, щоб шукати втіхи в пияцтві або грі в карти.

Погляди українського революціонера-демократа Івана Яковича Франка на працю та її виховну роль багато в чому близькі до ідей трудового виховання і політехнічного навчання, які були висловлені класиками марксизму-ленінізму і які зараз успішно втілюються в життя як у нашій країні, так і в інших країнах світової соціалістичної системи. Ці погляди допомагають радянським вчителям у їх благородній справі виховання підростаючого покоління.

---

[25] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 26.

В. Ф. ОСМОЛОВСЬКИЙ

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ І. ФРАНКА ПРОТИ КЛЕРИКАЛІЗМУ

В 1908 році Іван Франко опублікував у трьох номерах газети «Діло» (№ 12, 13, 15) уривки з комедії «Будятинці» невідомого автора. Текст комедії друкувався за списком, що належав І. Франку, звіреним з екземпляром Олександра Стефановича.

Список комедії, знайдений серед рукописних матеріалів НТШ[1], має 12 аркушів, списаних досить чітко чорнилом з обох боків. На титульному листку написано: «Будятинці або руські зрадники обряду і народності. Мелодрама в 3 актах»[2]. Внизу титульного листка — присвята: «Тим, хто любить руський народ. Русинам присвячує русин NN». На звороті після переліку дійових осіб зазначено: «Друкувати не дозволяється», а нижче:

Не сміюся з лиця! Сміюся лиш з блуду.
Повернися до розуму, братом тобі буду.

На останній сторінці в кінці тексту позначено: Львів, дня 19/6 1861 р.

Текст двомовний. Українські попи і польські ксьондзи говорять польською мовою, селяни — українською. І. Франко пояснює це тим, що в час написання комедії в Галичині «руський патріотизм промовляв у щоденнім житті і в літературі польською мовою».[3] Цілком можливо, що автор писав польською мовою ще й тому, що не хотів порушувати зовнішню правдоподібність: українські попи, яких він зображував, в житті говорили по-польськи.

Комедія спрямована проти духовенства, в ній показані розбещеність, цинізм, запроданство галицьких попів. За визначенням І. Франка, «Будятинці» — це «різка сатира на наші

[1] Центральний державний історичний архів УРСР у Львові, ф. 3 с/309, оп. 1, од. зб. 2117.

[2] Тут і далі польську частину тексту комедії подаємо в перекладі на українську мову.

[3] «Діло», 1908, № 12. Далі коментарі І. Франка до комедії цитуємо за цією газетою.

тяжкі хвороби — безхарактерність та безсоромність, ренегатство та самоупідленє».

Головний сатиричний персонаж комедії Петро Хоропчинський належить до тих українських священиків, які йшли на поводу у ксьондзів, допомагали полонізаторській політиці польської шляхти. Хоропчинський зневажливо ставиться до свого народу, вважає, що українською мовою можуть говорити лише хлопи. Про таких сполонізованих попів І. Франко писав: «Руська мова була для них дич, азіятщина; тільки польська мова здавалася їм гідною уст цивілізованого чоловіка»[4].

Метою життя Хоропчинського є багатство, кар'єра. Ради них він іде на будь-яку підлість, відрікається від своєї національності, плазує перед ксьондзами. В комедії, за словами І. Франка, «малюється як у зеркалі спідлена душа чоловіка, у якого сумління заглушене мовчить, розум здібний лише на глупі софізми для замаскування обридливого самолюбства, посуненого до крайньої брудноти...»

Повчаючи священика Слабодушку, Хоропчинський розкриває свою життєву філософію. Всякі розмови про служіння народу, на його погляд, даремна трата часу. «Народ! Що за дурні! Що мені до народу? А бери його кат! Йому служити я не бачу причини», — вигукує Хоропчинський. Служити треба тому, хто добре платить. Основа успіху — у відреченні від своєї мови, свого обряду. Відправляти службу можна де завгодно, в костьолі чи синагозі, аби це давало гроші. Лай українців і їх мову, вихваляй польських ксьондзів, вклоняйся їм низько і матимеш завжди гроші, радить Хоропчинський. Свій моральний кодекс він висловлює з цинічною відвертістю: «Совість, обов'язок — то дурна балаканина»; «Чи людина, а чи звір — з'їдає свій свого». Хоропчинський сам не вірить у те, що проповідує в церкві, цинічно сміється з церковних обрядів.

З їдким сарказмом змальована сцена, де Хоропчинський просить свою доньку Стасю заспівати пісню, яку вона вивчила, сидячи на колінах у вікарія, і в якій висловлює свою мрію стати в майбутньому забавкою для ксьондзів. Дванадцятирічна Стася співає:

Пам'ятай же, Стасю, як будеш кохати,
То польського ксьондза треба вибирати,
Бо польський ксьондз завжди гарно романсує,
Молоденьке дівча гоже пестить і цілує,
Він чемний коханець, гроші є в кишені,
Купить стрічку і намисто, золоті перстені.
За всі дари щедрі він єдине просить:
Хай про любощі ці ніжні ніде не говорить.
Ой, коли вже я нарешті не буду дитиною —
Будуть ксьондзи забавлятись гарною дівчиною.

[4] «Громадський голос», 1898, № 23.

До свого батька Стася ставиться з погордою, на його зауваження грубо кидає: «Тато плете дурниці». Хоропчинський не нахвалиться розумом і здібностями доньки і пояснює її успіхи «благотворним» впливом польських ксьондзів. Він і на залицяння ксьондзів до своєї жінки дивиться крізь пальці.

«Мусить наш автор,— пише І. Франко,— бути незвичайним обсерватором і мати око незвичайно бистре на всі виверти та відтінки людської підлоти, коли потрафив так влучно, так детально і при тім з такою артистичною пластикою змалювати таку фігуру, як о. Хоропчинський, а при тім ані на момент не попасти в карикатуру. Його герой робить і говорить усі свої подлості зі спокійним сумлінєм, у найсвятішім переконанню, що так власне треба жити і поводитися в світі, коли хто має розум і хоче добитися чогось у життю».

Крім Хоропчинського, автор в сатиричному плані характеризує українських попів Слабодушка, Свінкевича, Тромбковського, Шпаргальського. «Майстер акафістів» Тромбковський так виводив «радуйся» і при цьому так «рухав головою, рукою, вухом та носом», що розчулені віруючі віддавали йому останні гроші. Шпаргальський прославився тим, що сповідав і відпускав гріхи, не чуючи жодного слова сповідальників. Проповідник Свінкевич спеціалізувався на вихваляннї польських ксьондзів. Він робив це з таким завзяттям, що одержав від ксьондзів «пару штанів в знак поваги». В комедії немає жодного позитивного персонажа, що посилює сатиричну гостроту цього своєрідного драматизованого памфлету і, можливо, всупереч бажанню автора, робить намальовану картину узагальнюючою, типовою.

Середовище галицьких священиків зображене в комедії правдиво, чого не можна сказати про образи селян. Позитивні образи селян Григорія і Стефана наділені рисами набожності, незвичайної прихильності до церкви. Вони переконані, що причиною зубожіння села, поширення пияцтва, падіння моралі є те, що селяни «одвикли од руської церквоньки, відреклися злії діти своєї рідної неньки». Автор вважає, що в цьому винні Хоропчинський і йому подібні: своєю поведінкою, занедбанням «руського обряду», плазуванням перед польськими ксьондзами вони сприяли втраті інтересу до церковної служби з боку багатьох селян. Основою матеріального достатку і моралі села, на його думку, є церква, звільнена від Хоропчинських і передана до рук священиків, вірних «руському обряду», прихильних до народу і народної мови. Такою примітивною і досить консервативною навіть для Галичини кінця 50-х — початку 60-х років є позитивна ідея «Будятинців». Але в порівнянні з сатиричними типами попів, змальованими гостро і досить опукло, позитивна ідея виражена

так блідо, схематично, непереконливо, що не вона визначає основний пафос комедії.

І. Франко вважав «Будятинці» твором, який за силою викриття деморалізації духовенства «не має рівного в українській літературі». В сатиричному пафосі комедії він бачив «один з перших виразних симптомів того народного розбудження», яке відбувалося в 60-ті роки в Галичині «під впливом українських книжок, Шевченка, першого виступу Федьковича».

І все ж не літературні якості, дещо перебільшені І. Франком[5], були причиною публікації в 1908 році комедії, написаної 47 років тому. Друкуючи на сторінках газети половину тексту «Будятинців», Франко керувався не стільки історико-літературними, скільки публіцистичними цілями. У своїх коментарях до тексту «Будятинців» він підкреслював актуальність комедії для початку XX століття, розширював зміст сатиричних образів, бачив у них не лише критику духовенства, а й різку сатиру на буржуазну інтелігенцію взагалі. «Читаючи «Budziatyńce» нашого невідомого автора, — писав І. Франко, — дивуєшся, як багато того «будятинства» живе ще в нашій суспільності і в звичаях і традиціях нашої інтеліґенції». Надаючи слову «будятинці» узагальнюючого значення, Франко бачив у ньому вияв «підлоти, деморалізації та винародовлення і фарисейства», «символ тих мертвих душ, не збуджених ще до людського життя, що залюбки сплять у багні». Публікуючи комедію і даючи свої коментарі до неї, письменник спрямовував сатиричне вістря «Будятинців» проти ворожої народу буржуазної інтелігенції та духовенства початку XX століття. Так твір півстолітньої давності ставав у руках Франка знаряддям боротьби проти церкви, попів, проти ренегатства і запроданства.

Удар був розрахований точно. Публікація комедії викликала обурення тих, проти кого вона була спрямована. Москвофільська газета «Галичанин» надрукувала два листи під спільною назвою «Напасть п. Франка в «Ділі» на русское духовенство»[6]. Автор першого листа називає комедію «памфлетом, написанным яким-то радикалом, атеистом, целью которого было подкопати веру, честь и достоинство священнического звания», і вимагає втручання прокурора і притягнення І. Франка до відповідальності. Другий лист написаний у грубому лайливому тоні і сповнений нападок на Івана Франка і на священика Олександра Стефановича, який дав Франкові свій рукописний екземпляр «Будятинців» для порівняння.

---

[5] Трохи пізніше, вже без полемічного загострення, І. Франко в «Нарисах історії українсько-руської літератури» більш об'єктивно оцінює «Будятинців».

[6] «Галичанин», 1908, № 16.

О. Стефанович у своєму листі-відповіді[7] всіляко намагається послабити викривальну силу комедії. Він зводить її зміст до висміювання виключно тільки милятинських попів з метою «повернути их на правый путь», заперечує узагальнюючий характер сатиричних образів.

Ліберали з буржуазно-націоналістичного «Діла», як видно, не чекали, що «Будятинці» викличуть таку реакцію. Вони поспішили відмежуватися від Франкової трактовки сатиричних образів комедії і приєднатися до трактовки О. Стефановича. В газеті «Діло» було надруковано замітку «До пояснення драми «Будятинці»[8], в якій говорилося, що комедія була невірно сприйнята, що вона не має узагальнюючого змісту і спрямована лише проти окремих «заблудших» священиків. Тут же подано майже повністю лист Стефановича, опублікований в «Галичанине», з його інтерпретацією «Будятинців». Таким чином, «Діло» солідаризувалося з «Галичанином» у прагненні приглушити викривальну силу комедії, подати її як сатиру чисто локального значення, заперечити її актуальність для сучасності, на чому наголошував І. Франко.

В ході полеміки було висловлене припущення, що автором «Будятинців» є Йосиф Красицький з с. Дернова. Першим на це вказав священик Боцян у замітці «В справі «Будятинців»[9], де він писав: «Автор сеї «мелодрами» ще жиє, а є ним о. сенйор Йосиф Красицький, колишній парох Дернова». Авторство Й. Красицького фактично підтвердив О. Стефанович. Він посилається на «опинию в бужском деканате», яка теж вважає Красицького автором «Будятинців». На користь такого припущення свідчить і той факт, що Й. Красицький ніде не виступив із запереченням свого авторства. Залишається невідомим лист Й. Красицького до О. Стефановича з приводу «Будятинців», в якому Красицький, як це видно з цитат Стефановича, не лише не заперечує своє авторство, а й свідчить, що «Будятинці» мали «знаменитий успіх», розходились у численних списках.

Публікація І. Франком уривків сатиричної комедії «Будятинці» — один з проявів тієї війни з попівством і церквою, яку Франко вів усе своє життя і про яку він писав у статті «Радикали і попи»: «Се на просвітнім полі війна між свободою думки і досвіду і застоєм; на політичнім полі війна між правдивим, широким демократизмом і іншою формою шляхетності і класової виключності»[10].

---

[7] «Галичанин», 1908, № 20.
[8] «Діло», 1908, № 28.
[9] «Діло», 1908, № 17.
[10] «Громадський голос», 1898, № 23, стор. 176.

А. Т. НЕЧИПОРУК

ІВАН ФРАНКО ПРО ПОХОДЖЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНУ СУТЬ МОРАЛІ

Етична спадщина І. Франка — видатного українського революційного демократа займає важливе місце в історії філософської і суспільно-політичної думки України кінця XIX—початку XX століття. В своїй творчості Франко висловив багато сміливих і прогресивних для того часу етичних ідей. Він дав найглибші трактування питань моралі, був найзавзятішим борцем за розвиток революційно-демократичної етики, дослідження якої має велике наукове значення.

Дослідники буржуазно-націоналістичного та ліберального напрямку неправильно тлумачили погляди І. Франка на походження й соціальну суть моралі. Вони не визнавали великої виховної ролі та революційного значення етичного вчення Франка. Деякі літературознавці ще й в 20—30-х роках в оцінці світогляду Франка допускали неточні, помилкові твердження. Наприклад, А. Шамрай у книзі «Українська література» писав, що Франка «мало цікавлять моральні проблеми», бо «людина, продукт обставин, не має права претендувати на якісь вічні ідеали, змагатися до прекрасного...»[1]. Подібні міркування не потребують коментарів.

Правда, за останнє десятиріччя з'явилось декілька робіт[2], в яких розглядаються окремі питання моралі, морального виховання, в цілому ж етичні погляди великого Каменяра досліджені ще недостатньо. До цього часу майже зовсім не вивчено питання про основні принципи і категорії етики, не з'ясована проблема етичного ідеалу, співвідношення етичного

[1] А. Шамрай. Українська література. Харків, 1928, стор. 98.

[2] С. Х. Чавдаров. Іван Франко про мораль і моральне виховання. «Радянська школа», 1946, №4; А. Брагінець. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. Л., 1956; О. Я. Лисенко. Питання етики в творчості Івана Франка. Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, т. 15, вип. 8, 1956; В Савинець. Питання моралі і морального виховання в творчості Ів. Франка. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник сьомий. Вид. Львівського університету, 1960.

та естетичного в творчості Франка. Невелика кількість статей, в яких дається в загальних рисах характеристика революційно-демократичної етики, є лише скромним початком у дослідженні світогляду Франка як мислителя і вченого.

Аналізуючи об'єктивний зміст етичних поглядів Івана Франка, ми намагаємось висвітлити питання походження та соціальної суті моралі, пояснити буття людини та її етичні принципи. Франко доводить, що в моралі відображаються і закріплюються вимоги, які суспільство, колектив ставлять до кожної людини, виходячи з своїх класових інтересів. «Відомо, — пише він у праці «Наука і її становище щодо працюючих класів», — що людина, на яку найбільше впливають інші люди і суспільство і яка одержує багато добра, найпізніше задумується над життям людей, над ладом і устроєм суспільним і вкінці над своїм власним єством і призначенням»[3]. Оскільки діяльність людини проходить в певних, незалежних від її волі і свідомості умовах, які визначаються економічним ладом суспільства, то виникає питання про співвідношення людської волі і об'єктивної закономірності, про характер обумовленості діяльності людини, про свободу волі і детермінізм. Природно, що вирішення цих проблем є необхідністю етики як науки.

Якщо воля людини обумовлена, якщо людина залежить від бога або якоїсь ідеї, провидіння, долі, якщо її діяльність перебуває у фатальній залежності від умов її існування, то чи може вона нести відповідальність за свої вчинки, чи можлива тоді моральна оцінка її поведінки? На це питання ми можемо відповісти словами Ф. Енгельса, який писав, що «неможливо говорити про мораль і право, не торкаючись питання про так звану свободу волі, про осудність людини, про відношення між необхідністю і свободою»[4].

Отже, загальнофілософська проблема свободи і необхідності, детермінізму і свободи волі в етиці являє собою питання про відповідальність людини за свої вчинки і, значить, про можливість їх моральної оцінки.

У статті «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» Франко, критикуючи теорію свободи волі, підкреслює її антисоціальний характер, її нігілістичне відношення до основних моральних норм, які регулюють поведінку людей у суспільстві. Принцип абсолютної свободи волі «рівнозначний із самоволею, отже з тим, що переважно роз'єднує людей, він рівночасно ігнорує всі ті принципи, що здружують людей, отже спільне замешканє, спільну мову, спільну історію й традицію та почуттє спільних обов'язків, без чого людська

---

[3] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 30.
[4] Ф. Енгельс. Анти-Дюрінг. К., 1953, стор. 96.

громада тратить характер суспільности нації, а робиться стадом»[5].

В своїй творчості Франко послідовно проводить принцип матеріалістичного вирішення об'єктивної детермінованості моралі і тим самим робить значний крок вперед у розгляді цього питання порівняно з етичним вченням революційних демократів 60-х років XIX століття. «Тільки суспільні відносини, — говорить Франко в статті «Чого вимагаємо?», — в які вона (людина. — *А. Н.*) попаде, роблять з однієї — селянина, з іншої — пана; з однієї — робітника, з іншої паразита»[6].

Виступаючи проти теорії вроджених ідей, за звільнення людської особи від капіталістичного та релігійного гніту, революційний демократ показує, що людину моральною або неморальною роблять умови, суспільне середовище: «Часи змінюються, а з ними змінюються і люди, їх потреби і стремління». В цьому підтвердженні детермінованості людських вчинків об'єктивно існуючими умовами, середовищем і полягає велике прогресивне значення етичного вчення Франка, який не раз підкреслював, з одного боку, детермінованість вчинків, волі та інтересів людей природним і суспільним середовищем, а з другого, вказував на роль розуму в поведінці члена суспільства, значення активної дії людини, її відповідальність за свої вчинки. Це мало велике революційне значення.

Великий Каменяр показав, що мораль відображає суспільні відносини людей, визначається умовами матеріального життя суспільства, умовами класової боротьби. Вона виникає в суспільстві і розвивається в процесі трудової діяльності людей. Моральні принципи і норми поведінки коріняться не в біологічних особливостях людини, а в умовах суспільного життя. У статті «Найновіші напрямки в народознавстві» Франко доводив: «Матеріалістична економія голосно заявила і знаменито мотивувала ту тезу, що суспільні й політичні інституції є зовнішнім виявом, або, як це образно казалося,— є надбудовою продукційних (виробничих. — *А. Н.*) відносин і форм даного суспільства, так що основою інституцій, а дальше й правних поглядів даного народу є не так етичні погляди, як радше способи продукції і циркуляція економічних багатств»[7].

Викриваючи релігійні теорії етики (А. Шептицького, В. Барвінського, І. Наумовича), в яких мораль виводилась безпосередньо з так званих «велінь» бога або розглядалась як система вроджених людській свідомості норм поведінки,

---

[5] Літературно-науковий вісник, 1906, кн. 8, стор. 238—239.
[6] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 208.
[7] Там же, стор. 148.

Франко пов'язував питання виникнення і розвитку моралі з процесом суспільної і виробничої діяльності людей. У праці «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897) він критикує фаталістичну точку зору, згідно з якою «усе прийде і мусить прийти в свій час; нічого не можна викликати, заким об'єктивний хід явищ до того не дійде. Особа не має в історії ніякого самостійного значіння»[8], і бачить у визнанні детермінізму людських дій і вчинків єдину можливість наукового вирішення питань етики.

Франко робить висновок про те, що соціально-економічні умови мають вирішальний вплив на вироблення моральних норм. Розвиток, зміна моралі залежить від зміни матеріальних умов життя суспільства, від зміни економічних відносин. На його думку, «людина — це продукт свого оточення, розвитку своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона зв'язана тисячами нерозривних ниток...»[9]

Разом з тим Франко показував, що на формування і розвиток моралі значний вплив має політика, право, філософія, мистецтво, релігія, виховання. Вони можуть прискорити або загальмувати розвиток моралі, вплинути на її зміст і норми. На формування нової моралі особливо великий вплив мають передові прогресивні ідеї. В свою чергу мораль не залишається пасивною, а як одна із форм суспільної свідомості має значний вплив на економічний лад суспільства.

В антагоністичному суспільстві з його розвитком і зміною економічної структури змінюється і мораль, яка відображає інтереси різних класів. «Жорстокі часи та обставини плодили жорстоких людей»[10], — зауважував письменник. Походження і розвиток моралі зумовлюється, на думку Франка, розвитком колективної праці і суспільних відносин, що з неї випливають.

Розвиток праці сприяв усе тіснішому згуртуванню членів суспільства, оскільки лише завдяки їй мала місце суспільна діяльність, взаємна підтримка. Це привело до виникнення певних правил, що регулювали взаємовідносини людей в суспільному житті і діяльності, «бо суспільне життя потягло за собою вироблення бесіди, товариських звичаїв та моральності»[11].

З аналогічного приводу В. І. Ленін в листі до О. М. Горького в 1913 році писав: «В дійсності «зоологічний індивідуалізм» приборкала не ідея бога, приборкало його і первісне стадо і первісна комуна»[12].

---

[8] «Житє і слово», 1897, кн. 4, стор. 277—278.
[9] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 82.
[10] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 422.
[11] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 83.
[12] В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 93.

Отже, суспільні відносини мають вирішальний вплив на вироблення етичних норм і правил. Аналізуючи суспільні порядки у Франції, Франко стверджує в статті «Влада землі в сучасному романі», що експлуататорський суспільний лад породжує злидні серед селянства, невпевненість у завтрашньому дні і тому єдиним виходом для селянина, щоб не вмерти з голоду, було придбати невеличку ділянку землі. Селянство у Франції без землі не мало ніякої вартості, від землі залежала майбутня доля кожного селянина та його родини. Тому «земля є для селянина основою його громадянства, вона вводить його в зв'язок з державним організмом, у взаємини з різними представниками влади, депутатами і кандидатами в депутати. Більша або менша кількість землі, що нею володіє селянин, рішає про його більше або менше суспільне значення. Селянин без землі не має ніякої вартості, навіть хоч би він позбувся тієї землі шляхом даровизни»[13]. Економічне становище Франції довело селянина до такого стану, що він почав любити землю «більш гаряче і більш тривкою любов'ю, ніж батька і матір, ніж жінку і дітей... Заради землі селянин готовий піти на самий огидливий злочин, не відчуваючи після цього найменших докорів совісті»[14]. «Непереможній силі землі підлягає навіть релігія селянина... Його етика — не християнська, а скоріш якась анімальна, тваринна етика, що продиктована йому силою землі та страхом перед жандармами»[15].

На думку Франка, етичні норми, моральні принципи знаходяться в повній залежності від матеріальних умов, виробничих відносин суспільства, і тому твердження буржуазних ідеологів про встановлення «вічних моральних істин», «вічних моральних принципів» не наукове й вигідне лише для експлуататорів.

«Земля впливає таємничо, всеобіймаючою силою, не тільки на тіло селянина, який мусить їй присвятити всі свої сили, але також і на його душу; земля держить його в своїй владі не тільки економічно, тим, що від неї залежить успіх його праці, або ні, вона впливає на нього своєю силою також в етичному і соціальному відношенні»[16]. При капіталістичному ладі, основу якого становить приватна власність на засоби виробництва, умови матеріального життя суспільства породжують людиноненависницьку мораль, спрямовану на захист експлуатації людини людиною. «Доки селянин — свідомо, чи несвідомо — цілком і повністю підкоряється її (землі. — *А. Н.*) силі і виконує всі її заповіти, доти є він нормальним,

---

[13] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 86.
[14] Там же.
[15] Там же, стор. 87.
[16] Там же, стор. 100.

є людиною; вирваний з-під цієї сили, відірваний від скиби, — є він немов рослина без коріння, в'яне, підпадає неминучому позбавленню прав та деморалізації, з котрої може його врятувати тільки поворот до землі і її благодійної влади»[17].

Таким чином, моральні ідеали і почуття визначаються не стільки побажаннями і спонуками, скільки суспільно корисними діями, боротьбою трудового народу проти суспільного зла, за суспільний прогрес, за торжество добра і соціальної справедливості.

Дійсно, моральна людина — це громадянин, борець, мислитель, герой тієї великої боротьби, яка повинна перебудувати і обновити суспільство. Для революційного демократа Франка це головна «мірка» моральності.

Піддаючи різкій критиці ідеалістичні метафізичні догми про те, що моральні ідеали творять герої, генії, Франко в статті «Шевченко — ляхам» (1904), не принижуючи ролі видатних людей в розвитку прогресивних етичних норм і принципів, говорить, що не генії диктують моральні ідеали, а люди самі своєю працею, енергією, досвідом змінюють, творять мораль, яка залежить перш за все від матеріальних умов існування, тобто від суспільного буття. «Великі ідеали, висказані геніями слова і чуття, не перестають і нам світити, але крім тих ідеалів, що вказують нам дорогу, нам для далекої подорожі потрібний великий багаж матеріальних засобів, життєвого досвіду й енергії, духовної сили та широкого знання. Поки сього не маємо, поти всяке бажання про згоду, про збратання і високі ідеали не заслуга, а деморалізація»[18].

Про те, що моральні норми і правила не залишаються вічними і незмінними, що із зміною суспільно-економічних умов, із зміною базису змінюється і мораль, змінюються правила поведінки людей, Франко говорить і в інших своїх працях: «Жіноча неволя в руських піснях народних» (1882), «Влада землі в сучасному романі» (1891), «Середні віки і їх поет» (1907). Принципи і норми моралі революційний демократ виводить із умов суспільного життя, із перспектив боротьби народу за своє визволення.

Значне місце в своїй творчості відводить Франко показу впливу прогресу виробництва, розвитку суспільства, науки, культури на мораль. У праці «Що таке поступ?» він пише: «...обік зросту багатства, науки й штуки, зросло також почуття милосердя, любові до людей, справедливості»[19].

Виходячи з матеріалістичного детермінізму, Франко і як поет критикує суб'єктивно-ідеалістичні теорії про абсолютну «свободу волі», про повну незалежність людських вчинків від

---

[17] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 100.
[18] Літературно-науковий вісник, 1904, т. 26, кн. 4, стор. 11.
[19] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 191.

зовнішніх, об'єктивних умов. Він доводить, що в етичних явищах, як і в інших сферах людського життя, панує закон причинності. Людина за своєю природою ні добра, ні зла, а стає доброю або злою в залежності від умов соціального життя:

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незримими вузлами
Скрутили сильних і слабих,
З їх мукою і їх ділами[20].

Тут Франко дуже близько підходить до марксистського розуміння того, що позитивні і негативні моральні якості людей причинно обумовлені соціальними умовами. Думки Франка про детермінованість людських вчинків близькі марксистсько-ленінському етичному вченню. Критикуючи Михайловського, В. І. Ленін вказував, що «ідея детермінізму, встановлюючи необхідність людських вчинків, відкидаючи безглузду байку про свободу волі, анітрохи не знищує ні розуму, ні сумління людини, ні оцінки її дій. Зовсім навпаки, тільки при детерміністичному погляді й можлива послідовна і правильна оцінка, а не звалювання чого завгодно на свобідну волю»[21].

«Принцип причинності», тобто вчення про детермінованість людської поведінки, і теорія класової боротьби поставили етику Франка на службу народним масам. Ці думки Франка майже співпадають із словами Ф. Енгельса, який показав усю антинауковість видумок Дюрінга про те, що моральні принципи немовби стоять «над історією і над сучасними відмінностями народних характерів»[22].

Однак визнання залежності людських вчинків від суспільно-історичних умов, від об'єктивних класових інтересів зовсім не виключає відносної самостійності людини у виборі тієї чи іншої поведінки:

Хоч в путах законів природи
Воно (людське серце. — *А. Н.*) волю вольную має:
Захоче, то робиться добрим,
Захоче, на зле намагає.[23]

Ще в 70-х роках XIX століття Франко прийшов до правильного висновку, що мораль є соціальним явищем. Соціальний характер моралі залежить від навколишнього середовища. Даючи глибокий і всебічний аналіз взаємозв'язку морального кодексу людини з її становищем у суспільстві, філософ-матеріаліст писав: «Кожна людина, а тим більше людина, що живе у суспільстві і на кожному кроці суспіль-

---

[20] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 40.
[21] В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 136.
[22] Ф. Енгельс. Анти-Дюрінг. К., 1953, стор. 73.
[23] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 321.

ством тісно зв'язана, мусить виробити собі певне коло понять про людське життя, про поводження з людьми; це є розуміння вірності, справедливості, правди, дружби і добра. Ці поняття служать основою моралі, що є предметом останньої і найвищої науки — етики»[24].

Як бачимо, на думку революційного демократа, мораль — це особлива форма суспільної свідомості, яка відображає відносини людей в категоріях добра і зла, справедливості і несправедливості, чесного і безчесного, закріплює їх у формі моральних принципів і норм.

Цікаві погляди висловив І. Франко про етику, її роль і значення. «Етика вчить людину жити по-людському, — пише він, — вона завжди і скрізь керує її кроками, вона переробляє її звірячу природу, робить її м'якшою, і таким чином робить її здібною до щастя не тільки внутрішнього (задоволення собою), але і суспільного, яке спирається на поєднанні праці усіх людей і на братерській взаємній любові. Правда, нам ще сьогодні далеко до здійснення цього великого етичного ідеалу, але наука і життя, хоч і повільно, прямують до нього, і кожне слово, що ширить здорові, світлі погляди серед людей — прискорює його. Кожний учинок, що виявляє правдиву людську моральність в душі — прискорює його, кожна благородна братерська спонука — прискорює його... Швидше і швидше прискорюймо прихід на світ ідеалу любові, братерства і щастя всіх людей»[25].

Етика вивчає історично змінні принципи, правила поведінки людей. Вона намагається розкрити зміст етичних категорій — добра і зла, справедливості і несправедливості, честі, гідності, совісті і щастя та пояснити природу моральних переконань і почуттів.

«Моральність, — пише Франко, — се певний кодекс постулатів щодо поступування чоловіка з іншими людьми, отже, річ сама собою суспільна, яка не може бути зроблена річчю приватною»[26]. В питанні визначення етики як науки Франко пішов дальше від своїх попередників — російських революціонерів-демократів, наближаючись до марксистського визначення етики.

Виступаючи проти ідеалістичних теорій про суть і походження моралі, Франко висловлював ряд оригінальних і сміливих на той час думок. Мораль, зазначав він, є втіленням певних ідей та думок народу, які формуються умовами його життя та боротьби за своє соціальне і національне визволення.

---

[24] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 32.
[25] Там же.
[26] Літературно-науковий вісник, 1904, т. 28, кн. 10, стор. 20.

Франко був тієї думки, що вічної моралі, єдиної для минулого і сучасного, для людей всіх епох (суспільно-економічних формацій) не було і немає. «Ми у вічну моральність не віримо і обман усяких байок про моральність викриваємо. Моральність служить для того, щоб людському суспільству піднятися вище, визволитися від експлуатації праці»[27],— писав В. І. Ленін. Франко, як і марксисти, доводив, що в суспільстві, поділеному на ворожі класи, не може бути єдиної загальнолюдської моралі, загальних принципів і норм поведінки, однакових для багатих і бідних. Кожен клас має свої моральні норми, принципи, погляди, переконання, які формуються на основі певних матеріальних умов і відповідних суспільних відносин.

Франко вважає, «що кожний вік, кожний ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для інших може видаватися цілком несправедливою і неетичною»[28]. Він категорично заперечує твердження буржуазних філософів-ідеалістів про існування якоїсь абстрактної, позалюдської моралі.

Немає і не може бути моралі, придатної для всіх класів і народів: «... зміст поняття «моральність», «мораль» не є на всі часи однаковий, сталий... Він і серед ріжних суспільностей інакший»[29]. Моральні норми міняються разом із суспільством.

Думки Франка про історичний характер моралі, про її постійний розвиток в залежності від змін матеріальних умов життя суспільства прямо протилежні твердженням філософів-ідеалістів про те, що мораль — категорія позаісторична, вічна і незмінна.

Всупереч твердженням філософів-ідеалістів про «загальнолюдський» характер буржуазної моралі Франко викриває теорію «позакласової» моралі і показує, що в класовому суспільстві у людей різних соціальних груп вироблюються різні погляди на правила людської поведінки, різні моральні принципи. В умовах поділу суспільства на антагоністичні класи в філософії моралі знаходять своє відображення інтереси різних класів. У класовому суспільстві мораль носить класовий характер. Вона перебуває в тісному зв'язку з суспільним розвитком, з провідними суспільними ідеями, з класовою боротьбою.

Моральні принципи того чи іншого класу є складовою частиною його ідеології. Немає і не може бути однакової моралі у людей, належних до різних класів. Люди завжди свідомо чи несвідомо формують свої моральні норми, прин-

---

[27] В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 258.

[28] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 199.

[29] І. Франко. Реалісти чи кар'єристи? «Житє і слово», 1896, кн. 2, стор. 86.

ципи, виходячи з конкретних умов свого класового становища. А тому в суспільстві, поділеному на антагоністичні класи, кожний клас має свою мораль. В залежності від умов свого суспільного буття різні класи суспільства виробляють різні погляди на такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість.

В питанні про класовість моралі Франко виходить з позицій історичного матеріалізму. Заперечуючи ідеалістичні теорії, які доводили, що критерій моральної оцінки знаходиться в душі кожного індивіда, в його свобідній волі, в тому, що кожна людина виходить із своїх особистих інтересів, із задоволення вимог своєї плоті і свого естетичного духу, він показує, що основою морального критерію є служіння інтересам народу, тобто активна революційна діяльність людини, спрямована на вирішення тих завдань, які поставлені розвитком суспільства. Франко закликав:

Не ридать, а добувати
Хоч синам, як не собі,
Кращу долю в боротьбі[30].

Етичні погляди Франка — це вершина домарксистської етики. Він близько підійшов до матеріалістичного марксистського розуміння природи людини, вірної оцінки її діяльності, до наукового визначення критерію моралі. Франко не обмежувався простим проголошенням права людини на щастя. Це право людини розглядається ним в нерозривному зв'язку з суспільним ладом, матеріальними умовами життя. В його творах звучить заклик до зміни тих суспільних відносин, які не гарантують рівного права на щастя всім людям. Якщо існуючі суспільні відносини не задовольняють прагнення до щастя, то необхідна докорінна зміна цих відносин. Революційний демократ вірив, «що велика, всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий»[31].

Як у своїх філософських, суспільно-політичних, естетичних, так і в етичних поглядах Франко обстоював вільнодумні традиції, які ніколи не вмирають у народі, його прагнення до справедливого і чесного життя, його ненависть до гнобителів. Етичні погляди Івана Франка випливали з його революційно-демократичних переконань, обумовлених класовою боротьбою трудового народу.

---

[30] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 8.
[31] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 41.

С. М. ЗЛУПКО

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПОГЛЯДІВ І. ФРАНКА

Революціонер-демократ Іван Франко своїми творами зробив величезний вклад в українську і світову культуру, великі його заслуги і в історії української економічної думки. При визначенні цих заслуг Франка необхідно пам'ятати слова В. І. Леніна про те, що «історичні заслуги судять не по тому, чого *не дали* історичні діячі в порівнянні з сучасними вимогами, а по тому, що вони *дали нового* в порівнянні з своїми попередниками»[1].

Перші політекономічні спроби І. Франка припадають на кінець 70-х років XIX ст. Це був час, коли українська економічна думка знаходилася на порівняно низькому теоретичному і ідейному рівні. Правда, тоді відбувався активний процес формування демократичних економічних поглядів, але як за широтою проблематики, так і за глибиною її теоретичного з'ясування праці економістів-демократів не могли задовольнити потреб розгортання революційного руху на Україні. Завдання класової боротьби вимагали всебічного обгрунтування соціально-економічних процесів, явищ і закономірностей в конкретно-історичних умовах життя українського народу капіталістичної доби з позицій найпрогресивніших, революційно найбільш дійових теорій, ідей і поглядів. І за це взявся І. Франко. В цьому одна із великих історичних заслуг Каменяра. Він, як мало хто з його сучасників, розумів практичне значення теоретичної політичної економії для боротьби трудящих мас з поміщицько-капіталістичною експлуатацією. Політична економія, неодноразово говорив І. Франко, належить до числа найважливіших наук, бо вона «досліджує причини злиднів і багатства людей, вчить про працю, її наслідки і їх поділ»[2]. У листі до О. Рошкевич у вересні 1878 р.

---

[1] В. І. Ленін. Твори, т. 2, стор. 160.
[2] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 31—32.

він писав, що «наука економії ... безперечно найважливіша з усіх наук»[3].

Ставши твердо на захист економічних інтересів рідного народу, І. Франко з великою наполегливістю старався засвоїти кращі досягнення українських економістів попередніх епох. Глибоке засвоєння демократичних традицій української суспільної думки було першою необхідною передумовою для ідейного зростання І. Франка. Він дуже скоро усвідомив, що творчість Т. Шевченка була апогеєм революційного духу в українському визвольному русі. І. Франко зразу ж оцінив глибину економічних праць В. Навроцького, який першим промощував стежку через нігілістичне ставлення галицьких рутенців до соціально-економічних проблем простого народу. Крім того, він з пристрастю прислухався до голосу кращих представників російської революційної демократії і жадібно вивчав соціалістичну літературу Європи.

Засвоюючи кращі зразки суспільної думки, Франко розвивав їх далі, співставляючи окремі теорії, ідеї і погляди, вибираючи з них тільки ті, які були придатні для революціонізування народних мас в боротьбі за соціальне і національне визволення. Будучи свідком руйнівної дії економічних законів капіталізму, досконало знаючи життя і ознайомившись з марксизмом, революціонер-демократ І. Франко зумів піднятися вище від своїх попередників-літераторів у теоретичних узагальненнях і з'ясуванні економічних явищ, процесів і закономірностей. Органічне засвоєння марксистської економічної теорії — одна з найхарактерніших рис економічних поглядів І. Франка.

Правда, Франко не був марксистом. Він не зміг в силу об'єктивних обставин звільнитися від обмеженості революційно-селянського демократизму, щоб піднятися до рівня пролетарського революціонера. Та правда й те, що він, будучи ідеологом пролетаризованих товаровиробників і народжуваного пролетаріату, в поглядах на основні проблеми економіки капіталізму стояв на шляху еволюції до пролетарського економічного вчення, засвоївши окремі його елементи. Правда також те, що тільки завдяки марксизмові І. Франко в історії української дореволюційної економічної думки зумів дати найглибшу і найповнішу критику всіх сторін капіталістичного способу виробництва. І це особливо варто підкреслити. Адже попередники революціонера-демократа в українській економічній думці, як правило, не йшли далі критики залишків феодалізму. Досить згадати хоча б В. Навроцького, який був нещадним відносно експлуататорів, але вбачав їх переважно в особі земельної шляхти.

---

[3] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 42.

І. Франко не послаблював критики залишків феодалізму, що сковували розвиток продуктивних сил, однак разом з тим звернув пильну увагу на викриття капіталістичної системи експлуатації. Якщо економісти типу Навроцького не розуміли закономірностей суспільного розвитку, то Франко завдяки марксизмові доводив перехідний характер капіталізму і об'єктивну необхідність утвердження соціалістичного способу виробництва. Це дозволило йому вперше дати всебічну критику капіталізму, а боротьбу проти залишків кріпосницьких відносин теоретично значно поглибити.

Розглядаючи капіталізм як одну з фаз у розвитку суспільства, І. Франко вів боротьбу не проти окремих його пороків, а викривав буржуазний лад як систему найманого рабства, що мусить поступитись місцем справедливому соціалістичному співжиттю. Орієнтація на соціалізм надавала цій критиці революційної дієвості і була ідейною зброєю визискуваних мас у боротьбі за експропріацію експропріаторів.

Засвоївши окремі важливі висновки марксистського економічного вчення, І. Франко зумів розкрити основи, механізм і обумовленість процесу капіталістичної експлуатації, довівши неминучість ліквідації буржуазних виробничих відносин і встановлення соціалістичного суспільства. Він твердо вірив, що «розвій теперішної суспільності йде від капіталізму до соціалізму»[4].

На противагу соціалістам-утопістам і революціонерам-демократам середини XIX століття І. Франко необхідність переходу до соціалізму виводив з антагоністичних суперечностей капіталізму, поставивши на перше місце суперечність між потребами розвитку продуктивних сил і застарілими виробничими відносинами. І саме ця риса економічних поглядів Франка ставить його на чолі революційно-демократичних ідеологів кінця XIX—початку XX століття на Україні.

В той час чимало інших економістів також займалося критикою капіталізму і поширенням ідей соціалізму. Але ці проблеми не завжди розглядалися з достатньою глибиною. Згадати хоча б М. Павлика, який в поглядах на соціалістичне суспільство не вільний був від ідеалістичного фантазування.

І. Франкові була чужа поверховість у з'ясуванні будь-яких проблем. Він розкривав внутрішній механізм і об'єктивні закони розвитку капіталізму, з'ясовував співвідношення і взаємозалежність продуктивних сил, виробничих відносин і надбудови буржуазного способу виробництва. На цій основі Франко переконував у закономірній неминучості переходу до соціалізму, а не шукав зародків соціалістичних відносин

---

[4] Літературно-науковий вісник, т. XXV, кн. 3. стор. 136.

у первісній общині чи в інших формах суспільної організації, що мало місце в соціалістів-утопістів.

Цікаво відмітити, що у свій час Ш. Фур'є твердив про можливість встановлення «соцієтарного ладу» ще в стародавніх фінікіян, а український громадський діяч М. Павлик знаходив елементи соціалізму в чумацьких валках середньовічної України. «...Між тим, — писав І. Франко, — сучасний соціалізм основується іменно на тім, чого нестaвало первісній общині, на скомбінованій спілці, на тісній організації праці, на сцентралізованій (в машинах і машинових системах) робочій силі і на тісній федерації всіх людей в одну робочу спілку (з відповідним поділом праці)»[5]. Ці слова — свідчення того, що І. Франко розглядав соціалізм не як примітивний колективізм періоду первісно-общинного ладу, а вбачав можливість його перемоги тільки при наявності високої матеріально-технічної бази. Машинне виробництво — ось технічна основа соціалістичного суспільства, на думку Франка. Як не раз підкреслював В. І. Ленін, величезна перевага марксизму, порівняно з іншими соціалістичними вченнями, полягає в тому, що він дає економічне обгрунтування необхідності перемоги комунізму. І. Франко щільно підійшов до розуміння цієї проблеми. І цим він піднявся на вищий щабель в українській і світовій економічній думці епохи капіталізму, бо ж не слід забувати, що й тоді ще чимало соціалістів не розуміло, що соціалізм виростає тільки на вищій порівняно з попереднім періодом матеріально-технічній базі.

І. Франко був сином свого часу і конкретно-історичних обставин. Однак заслуговує на увагу і схвалення той факт, що він, живучи у відсталій дрібнобуржуазній країні, пробував піднятися над тими обставинами і вбачав у них об'єктивні процеси, які із залізною неминучістю штовхали суспільство до революційного перетворення капіталізму в соціалізм.

Обгрунтовуючи критику буржуазного ладу і неминучість переходу до соціалізму, І. Франко вперше проаналізував економічне становище і революційну боротьбу робітничого класу Галичини. Велика його заслуга полягає, зокрема, в тому, що він довів існування тут фабричного пролетаріату. Як відомо, фабричний пролетаріат є найреволюційнішою частиною робітничого класу. В зв'язку з тим галицькі реакційні економісти намагалися приховати факт наявності промислового пролетаріату і тим самим заперечити існування робітничого питання в Галичині. Це мало послужити також тому, щоб довести непридатність марксизму для галицьких соціально-економічних умов. Ці наміри реакції дуже скоро розгадав І. Франко. Він писав, що в Західній Європі саме

---

[5] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 89—90.

фабричні робітники очолюють пролетарський рух, тоді як нічого не чути про них у Галичині. «Чи немає їх у нас? Молода наша буржуазія — така молода, а така проворна в замилюванні очей громадськості і фальшуванню правди!»[6]

Своїми конкретно-економічними дослідженнями І. Франко по суті відкрив існування фабричного пролетаріату в Галичині. І це його неабияка заслуга. Він у своїх творах відбив економічне становище, ідеологічний рівень і тенденції розвитку пролетаріату. Франко зробив чимало для поєднання досягнень суспільної думки і політекономічної теорії з революційною практикою пролетаріату. Правда, він не розумів до кінця закономірностей пролетарської боротьби і не піднявся до сприйняття марксистсько-ленінського вчення про диктатуру пролетаріату. Це зменшувало вплив революціонера-демократа на робітничий рух. Але ж не слід забувати, що І. Франко засуджував пасивність і роз'єднаність галицького пролетаріату, виступав проти національного розмежування його рядів, вносив у робітниче середовище передові соціальні ідеї, популяризуьав марксистське економічне вчення в робітничих гуртках і закликав усіх трудящих до активної революційної боротьби проти класового ворога. Цим він піднімав українську економічну думку до рівня завдань пролетарського руху, хоч сам, будучи революціонером-демократом, не мав чіткого пролетарського світогляду і в окремих випадках допускав помилкові судження. Але не окремі помилки визначають місце І. Франка в історії економічної думки, а та велика роль, яку відіграли його твори і безпосередня участь у революційному русі на Україні. Коли йдеться конкретно про Галичину, то особливо слід підкреслити велику роль І. Франка в підтримці робітничого руху теоретично і практично на першій стадії його розвитку. Без цієї підтримки революціонера-демократа галицькому пролетаріатові було б значно трудніше боротися з своїм класовим ворогом, зокрема в галузі ідейно-теоретичній.

Найбільше зробив І. Франко для розгортання класової боротьби на селі. Глибоке знання політекономічної теорії і реальної дійсності дозволило йому всебічно з'ясувати аграрні відносини в Галичині. Саме вів розкрив головні антагонізми в галицькому селі на стадії буржуазно-демократичних перетворень. З-під пера Франка вийшла перша революційно-демократична аграрна програма на Україні. Вона була пронизана ідеєю націоналізації землі і необхідності колективного ведення господарства. Треба, казав І. Франко, порвати, нарешті, з віковічною традицією визиску людської праці і провести аграрну реформу, виходячи із загальнонародних інтересів. Така реформа, на його думку, мусить бути «основана на

---

[6] Газ. «Praca», 1880, № 15.

одинокій широкій підставі: земля, на якій живе народ, повинна бути збірною власністю всього того народу»[7].

Обгрунтування необхідності усуспільнення землі в період панування в буржуазній апологетиці ідей економічного егоїзму і негативного ставлення соціалістичних доктринерів до аграрних питань ставило аграрну програму І. Франка на вищий рівень теоретичного узагальнення. Адже досить нагадати, що ще й на початку XX століття галицьке селянство не добивалося усуспільнення всієї землі, а обмежувалося в кращому випадку вимогою розподілу поміщицького землеволодіння, як свідчать архівні матеріали. Франко ж уже в 1887 р. доводив, що селян може врятувати від злиднів тільки націоналізація всієї землі і створення на ній колективних господарств. Дрібнобуржуазна за своєю суттю і революційно-демократична за своїм ідейно-політичним спрямуванням аграрна програма І. Франка стояла вище від економічних вимог селянства, а тому служила розгортанню класової боротьби в Галичині кінця XIX—початку XX століття.

Досконалий аналіз становища робітничого класу і трудящого селянства привів письменника-економіста до думки про необхідність їх міцного союзу для боротьби з поміщицько-капіталістичним визиском. Проголошення спільності дій міського пролетаріату і пролетаризованого селянства — це постійний лейтмотив усієї творчості великого Каменяра. На противагу буржуазним апологетам і соціал-демократичним доктринерам І. Франко вірив у революційні можливості селянства. Він весь час закликав соціалістів використати ці можливості і спрямувати їх в єдине русло пролетарсько-селянського визвольного руху. Франко нещадно громив правих соціал-демократичних доктринерів за те, що вони всю надію покладали на фабричного пролетаря, проголошуючи дрібноселянські верстви суцільною реакційною масою. А тим часом вони повинні були звернути пильну увагу на бідняцькі верстви села, які є єдиним союзником пролетаріату в його боротьбі проти капіталізму. І. Франко під кінець свого життя висловлював жаль з того приводу, що заражена лассальянським нігілізмом по відношенню до селянства австрійська соціал-демократична партія не зуміла залучити його до боротьби, яку вів пролетаріат з капіталістичним визиском.

Разом з тим справедливість вимагає зазначити, що революціонер-демократ не до кінця розумів революційну суть тісного союзу робітників і селян, бо не завжди авангардну роль відводив пролетаріатові. У високорозвинутих капіталістичних країнах він не заперечував керівної ролі промислового проле-

---

[7] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 300.

таріату, але на східноєвропейському і особливо українському грунті, мовляв, головну силу суспільства становить селянство[8]. Зрозуміло, що таке твердження не було випадковістю, а мало об'єктивні причини. Адже І. Франко жив в конкретно-історичних умовах Галичини, яка не могла похвалитися чисельним, висококонцентрованим, політично і ідейно загартованим промисловим пролетаріатом. Галицький пролетаріат наприкінці XIX—на початку XX століття й справді не міг очолити трудящі маси в боротьбі за революційне знищення капіталізму. І це відбито в економічних поглядах І. Франка. Він у багатьох питаннях економічної теорії піднявся до рівня пролетарського революціонера, але ніколи не збагнув марксизму в повному його обсязі і глибині, залишався революціонером-демократом.

З позицій революційного демократизму І. Франко наступально і войовничо вів боротьбу проти поширення вульгарно-апологетичних буржуазних, соціал-реформістських і доктринерських економічних теорій. Боротьба проти спроб вульгаризації економічної науки і пристосування її до потреб експлуататорів велася завжди кращими представниками демократичної економічної думки України. Але вона, як правило, зачіпала тільки окремі економічні концепції, і не завжди критика їх була достатньо аргументована. Дієвість критики вульгарних економічних концепцій з боку І. Франка визначалася насамперед тим, що вона в більшості випадків аргументувалася з позицій марксизму. Це дозволило Франку розкрити реакційну суть основних форм західноєвропейської і американської буржуазної економічної апологетики та нікчемність її українського епігонства. Конкретно він з революційною пристрастю викривав шляхетсько-буржуазну апологію «ощадливості» і «працьовитості», «єдиного потоку» і християнського смирення перед злом. І. Франко гостро виступав проти мальтузіанства, вдало назвавши його математичним вираженням буржуазного страху перед зростанням революційного пролетаріату. В його праці «Редакція «Правди» в боротьбі з вітряками» вперше в історії української економічної думки дано критику концепції «граничної корисності». Крім того, революціонер-демократ критикував російських «легальних марксистів» і галицьких соціал-демократичних доктринерів за прикриття своєї опортуністичної програми марксистською фразеологією.

І. Франко чи не першим розкрив патріотичні спекуляції буржуазно-націоналістичного лозунгу «Свій до свого». Розкриваючи його реакційну спрямованість, він писав: «Та майте ж, панове, крихту сорому! Не робіть із патріотичних окли-

---

[8] І. Франко. В наймах у сусідів. Львів, 1914, стор. 164.

ків покришки до накривання купи гною!»[9]. Значення цієї критики І. Франка полягає насамперед в тому, що вона не тільки зміцнювала демократичну течію української економічної думки, розчищувала шлях для утвердження в ній ідей марксизму, але й виходила далеко за національні рамки і мала міжнародний резонанс. Активна участь І. Франка в розгромі реакційних економічних концепцій і псевдомарксистських теорій на міжнародній арені врятувала честь української економічної думки перед міжнародним демократичним рухом капіталістичної доби.

В історії української економічної думки заслуга І. Франка полягає зокрема в тому, що він вносив у неї категорії марксистської політекономії. Франко в ряді випадків користувався виключно марксистською трактовкою категорій політичної економії, застосовуючи їх до аналізу буржуазних виробничих відносин. Це відіграло винятково важливу роль у розвитку української національної політекономії. Виправдуючи надії і сподівання народу, революціонер-демократ черпав наснагу до боротьби і теоретичні аргументи в геніальній спадщині основоположників наукового комунізму.

Не можна зводити роль І. Франка в поширенні марксистської трактовки політико-економічних проблем тільки до перекладу ним на українську мову творів К. Маркса і Ф. Енгельса. Правда, це дуже характерне і важливе явище в історії української економічної думки. Та І. Франко й власними оригінальними працями допомагав поширенню марксистських поглядів на політико-економічні проблеми на Україні. Цим він відіграв величезну роль у закріпленні марксистських економічних категорій в системі економічних поглядів українського народу. Крім того, добре відомо, що завдяки його особистому заохоченню ряд галицьких інтелігентів взявся за вивчення політекономічної теорії марксизму. У зв'язку з тим варто згадати хоча б С. Даниловича, який під впливом І.Франка ще в 1888 р. написав теоретичну розвідку про товар і гроші на підставі «Капіталу» К. Маркса. І. Франко повернув галицьку громадськість обличчям до марксизму, і в цьому його заслуга в історії української економічної думки.

Поряд з тим слід відмітити велику роль революціонера-демократа в розробці української наукової політекономічної термінології. Наукова термінологія має важливе значення для кращого засвоєння всякої галузі наукових знань. На Україні до І. Франка економічні теорії і вчення поширювалися в російській, польській і німецькій мовній інтерпретації. Це в значній мірі засуджувало економічну науку на відрив від практики, збіднювало інтелектуальний рівень і мову укра-

---

[9] Літературно-науковий вісник, т. XXXII, кн. 2, стор. 161.

їнського народу. Щоб збагатити скарбницю української культури, І. Франко першим взявся за переклад творів К. Маркса і Ф. Енгельса на рідну мову, широко використовував марксистську економічну термінологію при аналізі конкретної української дійсності. Наукова термінологія, яка зустрічається в працях І. Франка, не тільки була важливим фактором у розвитку прогресивної економічної думки, але й сприяла збагаченню української мови.

Проблема визволення українського народу від колоніального поневолення і возз'єднання всіх українських земель в єдиній державі була складовою частиною економічних поглядів І. Франка. При розв'язанні цієї проблеми він, по-перше, ставив на першому місці економічні питання, основні для всякого народу, по-друге, центр ваги переносив на наддніпрянську Україну, а не на Галичину, яка тоді перебувала на колоніальному становищі в складі Австро-Угорщини. Нарешті, І. Франко вірив, що тільки шляхом революційного повалення російської і австрійської імперій може утворитись вільна Україна. Він вважав, що при умові перемоги демократії існування України цілком можливе у федеративному зв'язку з Росією. Воля власного народу і його тісна дружба з іншими народами-сусідами — ось що пронизує економічні погляди І. Франка. Заслуга великого мислителя в тому, що він у часи тяжкого лихоліття бачив світле майбутнє людства і зокрема України.

Таким чином, економічні погляди революціонера-демократа І. Франка становлять цілу епоху в історії української економічної думки, а його творчість — це джерело ідейного натхнення для багатьох поколінь українських прогресивних діячів. Продовжуючи кращі традиції минулого, І. Франко відбив у своїх економічних працях і у всій творчості характерні риси українського народу: його революційність, велику філософську мудрість, волелюбність і ненависть до гнобителів, гарячий патріотизм і традиційний демократизм. Найвидатніші досягнення світової думки він творчо переробив відповідно до потреб класової боротьби на Україні. Франко зумів поєднати інтереси українського народу з визвольними змаганнями трудящих усього світу, що дозволило йому подати в сконденсованому, філософськи осмисленому вигляді своєрідну і оригінальну революційно-демократичну економічну концепцію.

О. Н. МОРОЗ

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Хоч про літературно-естетичні погляди Івана Франка вже писалося, все ж ми не можемо сказати, що ця проблема повністю вирішена. Є в ній ще чимало прогалин, недосліджених питань. А тим часом висловлювання Франка, які він так щедро розсипав у своїх листах до письменників того часу, дають багато матеріалу для з'ясування його поглядів на важливі літературно-естетичні, критичні та теоретичні питання.

Сам Франко надавав великого значення листуванню письменників у виясненні багатьох фактів з життя і творчості того чи іншого автора, його творчої лабораторії, суспільної діяльності. «Листи навіть невеличких писателів можуть мати значення для історії літератури і суспільності, — писав він до А. Кримського в 1904 році, —а щодо укр(аїнських) писателів, як знаєте, тисячі обставин причиняються, щоб життя і розвій їх прислонити тайною. Відси йдуть усякі теорії про сякі чи такі на них впливи, теорії, котрих, звичайно, не треба б, якби ми знали дійсно, на чім образувався, з ким зносився і як розвивався даний писатель. От тимто я й думаю, що кожне зернятко фактичної інформації в таких справах посуває вивчення нашої літератури наперед».[1]

Аналіз кореспонденції Франка, її співставлення з його думками, які він висловив у спеціальних статтях і працях, показує, що Франко був послідовним у своїх поглядах на важливі літературно-естетичні й теоретичні питання. Якщо революційний демократ у своїх наукових працях виступає з твердженнями в теоретичному плані, то в листах до письменників з приводу аналогічних фактів він іде по лінії порад і прикладів, які випливають з його власної практики, досвіду і глибоких знань. Ось чому висловлювання Франка про літературу звучать так переконливо.

[1] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 508.

Вперше Франко висловив свої судження з окремих питань літератури ще гімназистом у листах до В. Давидяка. Так, у листі від 27 травня 1874 року він згадує про переклад Давидяком повісті «Перша любов» і висловлює деякі свої міркування про цей твір: «Дуже мені в ній подобається особливо тая жива, гаряча живопись, котра цілому образові надає якийсь запах, проникаючий душу».[2] В цьому ж листі Франко повідомляє, що він багато пише, називає численні твори, над якими працює. Вісімнадцятирічний автор з кожним листом усе сміливіше полемізує з своїм другом, старшим товаришем, з приводу важливих питань мови і літератури:

«Не знаю, які там у вас у Львові мніння зглядом руського (українського. — *О. М.*) язика. Мені здається, що форми граматичні, чи то українські, чи галицькі, то спільне добро цілого руського (українського. — *О. М.*) народу, спільний скарб книжного язика. Розличчя їх в тім, що коли українське наріччя любить на кінці форми скорочувати, наше задержує їх в повнішім, звучнішім виді. В прозі було би превозношення наріччя українського над галицьке, особливо від галицького писателя, непростиме, — але в поезії в многих місцях єсть конечне, — особливо, де того вимагає метрум, н. пр., ямбічне або анапестичне. Те скорочення форм, — то зовсім не поетична свобідність, — але таки конечна потреба!»[3]

Для кращого сприйняття епістолярної спадщини письменника й виділення з неї найважливішого зупинимось на головних питаннях, на яких Франко наголошував найчастіше у своєму листуванні з письменниками та вченими того часу. Це завдання письменника й художньої літератури в суспільному житті народу, пропаганда реалізму, своєрідність літератури в порівнянні з іншими видами мистецтва, питання психології художньої творчості, вчення про літературний твір.

Розвиваючи літературно-естетичні принципи революційних демократів, Франко у своїх працях «Літературні письма» (1876), «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878) наочно довів, що головним завданням літератури є пробудження людини до активної діяльності, що література мусить бути корисною для суспільства, що письменник має бути слугою народу.

Аналогічні погляди на завдання письменника і літератури Франко висловив і в листах до своїх однодумців та учнів. Так, виходячи з тогочасних умов, він у листі до свого друга М. Павлика 30 липня 1879 р. писав, що «тепер головне завдання писателя — порушити, зацікавити, вткнути в руки книжку, збудити в голові думку»[4].

---

[2] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 8.
[3] Там же, стор. 14.
[4] Там же, стор. 79.

Про значення поезії в суспільному житті Іван Якович писав через кілька років до молодої поетеси Клементини Попович: «Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожанською службою; вона повинна в найдосадніщій і найвисшій формі висказувати найвисші змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, — повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мислях було найкрасшого і найліпшого, і переховувати на науку і скріплення потомности»[5].

Яка ж література може виконати ту горожанську службу, бути зброєю в руках свого народу? На це питання І. Франко дає вичерпну відповідь як у своїх наукових працях, так і у своїх листах — р е а л і с т и ч н а! Бо лише «життя і його відносини, а не що іншого, становлять найвищу ціль мистецтва і науки», зауважує письменник у тому ж листі до молодої поетеси.

Виходячи з таких поглядів на літературу, Франко не радить М. Павликові (лист від 12 листопада 1882 р.) перекладати на українську мову «Мадам Боварі», а вважає, що далеко відповіднішим для «наших обставин» був би твір «Жерміні Лясерте» Гонкурів. Це річ, «котра мені, — зауважує автор, — і по артизму виконання і по теплоті чуття далеко більше подобалася, ніж «M-me Bovary». «Який реаліст Доде?» — запитує Франко і тут же відповідає, що «більша часть його типів — скривлені, виїмкові, не типові люди»[6], і рекомендує перекласти німецьких реалістів, у творах яких більше порушено думок, більше змагань та боротьби.

З численних висловлювань письменника про реалізм видно, що він не лише сприйняв цей метод сам, а й наполегливо пропагував реалістичну літературу та мистецтво. В одному із своїх листів до Драгоманова Франко, повідомляючи про свої плани в справі організації нової «Зорі», зауважує, що його програмою в питаннях мистецтва буде реалізм. Боротьба революційного демократа за реалізм протягом його життя набирала різних форм: в одному випадку він полемізував з своїми противниками, в іншому науково доводив правоту своїх поглядів, а ще в іншому в листах до своїх друзів і початківців давав поради, спрямовував їх увагу на реалістичне зображення життя.

Франко був запеклим ворогом догматизму і чуйним до всього нового, передового, революційного. Будучи людиною високого такту, він завжди залишався принциповим у важливих питаннях суспільного і літературного життя, ніколи не

---

[5] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій. Вид. Харківського університету, 1952, стор. 69.

[6] І. Ф р а н к о. Твори, т. 20, стор. 171.

вагався сказати правду у вічі. Так, високо оцінюючи вірш молодої поетеси У. Кравченко «Я ваша», Франко разом із тим пише: «Але про то мушу Вам замітити, панно Юліо, що Ви на ховзкій дорозі! Покиньте етери і фалі, і солов'їв, і мотилів, — усе то дрянь, не варта Вашого пера — глядіть на річи троха реальніше, а то пісні Ваші швидко зовсім розплинуться в тони і перестануть бути зрозумілими для людей»[7]. В наступному листі (9 травня 1884 р.) Франко ніби продовжує перервану раніш розмову, повідомляючи поетесу, що її вірш «Руська дівчина» всюди зустрічає опозицію, що навіть «Белей вчора носом крутив». А все це тому, що вірш далекий від правди. «Ось для Вас наука — писати і в поезії і всюди тільки правду, т. є. тільки те, о чім Ви переконані, що се так. Що напишете о собі самій, се буде найпевніше, що о других, те вже треба через дуже тонке сито сіяти». І тут же радить поетесі описати віршами чудовий краєвид, що відкривається від каплички на Бібрку, де жила і вчителювала в тих роках Кравченко: «Се була би перша (а властиво друга по «Бескидах») Ваша проба поезії описової. Ану-ко трібуйте, — як Вам се вдасться. Конечно, чим більше в опис внесете свого я, свого власного серця і чувства, тим він буде інтересніший і цікавіший. Заразом се привчить Вас — ограничувати крила своєї фантазії, глядіти поетично на річи близькі, видобувати поезію з дійсности, т. є. зробить Вас поеткою більше реалістичною, ніж Ви досі могли показатися. Я дуже би бажав, щоб Ви перенялися тою гадкою і доложили всіх сил до такого кроку. Коли Вам не вдасться, робіть другий і третій раз, на інший спосіб, іншою дорогою, але робіть. «Übung macht den Meister»[8] (вправа робить майстром. — *О. М.*).

Одержавши через п'ять днів наступну порцію віршів від своєї учениці, Франко поспішає повідомити, що обидві коломийки зробили на нього приємне враження, бо «в них є поворот до реалізму і мелодії пісень народних».

Такою ж турботою — спрямувати молодий талант на шлях реалізму — пройняті листи Франка до К. Попович. «Ваші два вірші, прислані з листом, — писав він 20 квітня 1884 року, — слабенькі, а знаєте, чому? Бо говорять о річах абстракційних, котрі не виплили прямо з Вашого серця, з Вашого житя». І тут же, щоб не знеохотити дівчину, зауважує, що окремі строфи віршів «свідчать тільки о Вашій силі, о тім, що, вибравши предмет близький Вашому серцю і інтересови, Ви потрафите обробити його вповні гарно і сильно»[9].

---

[7] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, Вид. Львівського університету, 1956, стор. 60.

[8] Там же, стор. 162—163.

[9] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 73.

В іншій кореспонденції з того ж року критик висловлює свої сподівання, що він ще буде читати вірші поетеси, які випливатимуть з її серця, з особистих обставин, з дійсного життя, а не з «голови, з теорії, з фантазії і прочитаних книжок». Далі, розкритикувавши один із віршів Поповича за риторизм, порушення життєвої правди, не пережиту нервами тему, Франко звертає увагу поетеси на близькі їй життєві картини, факти, людей.

Інтереси літератури над усе! Коли до рук Франка потрапив інший вірш, він не завагався зразу ж написати застерігаючого листа: «Бійтеся бога, панно Клементіє, менше теорій, менше загальностей, а більше простоти в вираженю і більше реальної правди, більше фактів, більше, як німець каже, «eigene Anschauung» (власного спостереження. — *О. М.*), т. є. такого, що Ви самі бачили, чули, нюхали, смакували, дотикались, — а то пропадете!»[10]

Схожі думки висловлює І. Франко і в листах до О. Пчілки. Він з великим тактом вдумливого критика зауважує: «Вірш «З новим роком» — простіть за слово — слабий, нема в ньому ані нової думки, ані навіть нової енергійної дикції, а зато багато язикових зворотів, нагадує манеру Старицького. Гарна викінчена форма не окупає тих недостатків. Байка ж «Радощі й смуток» гарна по ідеї, але оброблення розтягнене, початкові, вступні вірші трохи нереальні і наївні, ну, і мотив не вичерпний, не загострений як слід: кінець не вдаряє душу нашу так, як би повинен...»[11]

Через місяць, 4 січня 1886 року, Франко характеризує інший вірш О. Пчілки «Юдіта» і так само критикує його за відсутність реалізму, хоч «сам сюжет, звісно, дуже цікавий і надається до вельми ефектної, реалістичної поеми»[12].

Поради, які давав революційний демократ іншим, були і його творчими принципами. Він вважав, що до твору, в якому правильно показане життя, ідея сама приходить. Про це Франко писав у листі до О. Барковського від 20 грудня 1888 року так: «Сідаючи писати роман, я мав на думці змалювати деякі факти і моменти житя, котрі я бачив або чув, або по найбільшій часті сам пережив, а ніяких провідних гадок я собі не задавав, міркуючи, що коли буде правда, то й ідея в ній найдеться»[13].

Писати реалістичні твори — це значить, на думку Франка, служити ділом своєму народові. Він був по-справжньому щасливий, спостерігаючи, як з середини 70-х років XIX століття на літературну ниву з кожним роком приходило все

---

[10] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 76.
[11] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 288.
[12] Там же, стор. 291.
[13] Там же, стор. 379.

більше представників молодого покоління, яке «домагалось практичної оборони інтересів народу на полі економічнім і соціальнім, домагалось служби інтелігенції для інтересів робочого люду, в літературі реального зображення життя того люду і тої інтелігенції...»[14], — писав Каменяр в листі до Е. Ожешко від 23 квітня 1886 року. Ось чому, прочитавши повість Б. Грінченка «Сонячний промінь», він 11 березня 1892 року в листі до А. Кримського з обуренням писав: «В «Сонячному промені», як і в других його оповіданнях, які я читав, я не чіпляюсь до думок, а в першому ряді мене вдаряє брак живих фактів і живих людей, обсервованих самим автором... Читаєш, чуєш, що тут не все сказано, що все це не жива правда, що переболіла у автора в душі, а так собі, непоганий шкільний виріб»[15].

* *
*

Друга група питань, на яких І. Франко наголошував у своєму листуванні, — це специфіка художньої літератури. В. Белінський у свій час доводив у статті «Поділ поезії на роди й види», що поезія в порівнянні з іншими видами мистецтва є вищим його типом, оскільки твориться за допомогою образного слова. Такі види мистецтва, як архітектура, скульптура, живопис, музика, обмежені тим матеріалом, в якому проявляються, і тому неспроможні з такою силою і повнотою, як поезія, відтворити об'єктивну дійсність, душевний стан людини, її переживання.

Погляди російського критика на специфічну особливість художнього слова Франко не лише сприйняв, а й розвинув далі у своїх наукових працях, зокрема в теоретичній роботі «Із секретів поетичної творчості» (1898). Правда, про своєрідність літератури Франко писав далеко раніше в листах до тогочасних письменників. Він вважав, що однією з найголовніших умов, які ми мусимо ставити перед художником слова, є умова писати так, щоб «брало за живе».

До речі, ці останні слова сказав В. І. Ленін в розмові з М. Есен. Про це вона розповідає так:

«Одного разу Володимир Ілліч запитав мене, чи я знаю напам'ять поему Некрасова «Русские женщины». Я відповіла: «Знаю, але ніколи не можу прочитати її вголос: душать сльози». — «В цьому й сила художника, — сказав Ленін, — бере за живе».[16]

---

[14] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 318.
[15] Там же, стор. 446.
[16] М. Есен. Зустрічі з Леніним. В кн. «Воспоминания о В. И. Ленине», М., 1956, стор. 293.

На думку Франка, поет може схвилювати читача своїми творами лише тоді, коли він сам переболіє душею, переживе те, про що пише. «Кожна поезія має діло тільки з чутєм, — підкреслює він в листі до У. Кравченко, — з него мусить плисти і на него впливати».[17] Відомо, що чуття поета, його страждання й радощі викликаються враженнями, які він сприймає від навколишньої дійсності. «Що я шукаю між людьми вражінь і тілько вражінь, — писав Франко до К. Попович у травні, — се правда, та тілько се робимо всі ми і більше нічого робити не можемо. Всі чутя наші, болі, роскоші і пр. суть прецінь і відзиваються тілько вражінями... але позаяк я бажав від житя і від людей — як Ви кажете — вражінь і тілько вражінь, то для чого ж маю сам розбивати ту ілюзію, з котрою мені добре, хоч знаю, що то вона ілюзія. Адже ілюзія, панно Клементіє, то наше обопільне ремесло, бо на ній полягає поезія, а почасти й наука».[18]

Франко доводив, що для написання хорошого твору поет мусить не лише добре вивчити життя, пережити все те, про що пише, а й мати творчу фантазію. «Діло в тім, — писав він до У. Кравченко, — що до написання доброї повісти треба не тільки сили чутя, але також сильної і ясної фантазії, котра би все, що там описуєсь, докладно представляла авторові перед очі, треба ще й тої сили, котра би раз представлений образ так довго держала ясним і виразним перед очима фантазії, поки перо не зможе єго описати, — треба того, що називається «наглядностею», «пластикою», — а у Вас того нема».[19]

Далі критик говорить, що й цього замало, бо щоб написати добру повість, треба великої обізнаності з літературою інших народів, треба виробити свій метод, набути багато знань, зокрема знання серця людського.

На думку Франка, У. Кравченко не мала даних для писання прозових творів, тому він радить їй писати вірші, хоч і над цим родом літератури треба багато працювати. «Зважте тілько на то, — застерігає критик, — що всі предмети, які тілько ми можемо обробляти в поезії, були вже оброблювані далеко більшими від нас майстрами: не познакомившись з тим, що вони робили і як робили, ми будемо мимоволі тілько повторяти в невдалий спосіб то, що вони говорили далеко краще, і ніколи не поступимо наперед». Щоб остаточно переконати поетесу в потребі настирливої щоденної праці, Франко посилається на факти з історії літератури, коли українська поезія після смерті Шевченка «заснітилась» тому, що «кож-

---

[17] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, стор. 141.
[18] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 79.
[19] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, стор. 141.

дий уважав, що поезії можна писати без студій», без аналізу того, що вже було написано іншими. «Тепер нам, молодому поколінню, треба зачати з іншої бочки, треба настроїти ліру на новий лад, треба озирнутися по світі, о чім і як співають другі люди. Конечно, я через те ще не раджу наслідувати чужих, — я тільки раджу вчитись від них методи, форми, підглядати, відки вони черпають в своїм житю живущу воду поезії, і дошукуватись так само і в нашому житю подібних жерел»[20]. Виходячи з таких настанов, Франко рекомендує читати твори кращих письменників, радить вивчати мови, поетику, познайомитися, що то є «ямби і трохеї, і дактилі, і амфібрахи, і всі прочі того роду дивогляди».

Закінчуючи цього довгого листа, Франко ще раз нагадує молодій поетесі: «Ні, не думайте, що коли-небудь без великої праці і без широкого знання можна було написати що-небудь великого і вічно живучого!»[21]

Подібні думки висловив письменник про потребу серйозної підготовки кожного поета у своїх листах до К. Попович, коли писав: «Поезія в наших часах вимагає студіюм, як і всяка інша штука, і я надіюсь, що Ви... потрафите бути пильною і тямущою ученицею, — без чого за Вашу поетичну будучність не ручу»[22].

Франко не обмежується критичним розглядом творів молодих авторів, а й дає практичні поради — вчитися у великих майстрів слова. Бо, крім чуття, фантазії, сили творчої уяви, наочності, пластичності, методу та знання людського серця, хороший поет, письменник мусить багато знати, бути людиною високоосвіченою, а досягти цього можна лише важкою працею.

Як і російські революційні демократи, Франко вважав, що образ художнього твору не є і не мусить бути копією реальної конкретної особи. Художній образ повинен нагадувати реальних людей. Виходячи з таких засад, Каменяр відкидав критичні зауваження свого друга М. Павлика, ніби-то герой Темера з оповідання «На дні» і автор цього твору — тотожні. З цього приводу Франко в листі (листопад 1880 р.) до Павлика писав: «З повістевого образа виводити дійсні відносини не примісно»[23]. А через рік у листі до того ж Павлика критик ніби продовжив перервану розмову: «Живопись «дна», а патологічна студія, то далеко не одно і то саме»[24].

Велику увагу Франко приділив у своєму листуванні такому складному і важливому питанню, як суб'єктивність у пое-

---

[20] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, стор. 142.
[21] Там же, стор. 143.
[22] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 76.
[23] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 115.
[24] Там же, стор. 124.

зії. Відомо, що роздуми над суб'єктивністю поезії заводили окремих теоретиків і письменників в тенета ідеалізму. Франко розв'язував і це питання правильно, з революційно-демократичних позицій. Так, в листі (квітень 1884 р.) до К. Попович він писав: «Мушу Вам тутка висказати свій погляд на особистість, т. є. говорячи по-науковому, на суб'єктивність в поезії. Коли читаємо поезію, а особливо поезію ліричну, то що нас найбільше в ній інтересує? Чи загальні думки, сентенції, моральні або які-небудь інші виводи? — запитує Франко і тут же відповідає: — Ні, — бо се все ми докладніше виражене найдемо в учебниках. Отже що ж, як не відражене о с о б и поета, як не та частина єго серця, єго живої крови і єго нервів, котру він вложив в свою поезію. По моїй думці лірична поезія тілько тоді може мати для нас інтерес, коли поза нею рисуєсь в нашім умі і в нашім серці справді інтересна, не щоденна особистість єї автора».

На доказ цієї тези критик наводить приклад з Данилом Млакою, який писав багато лірики, але оскільки його особистість була буденна, то й поезія його нікого не гріла. «А Шашкевич написав лиш кілька кусників.., а прецінь вони чарують і завсігди будуть чарувати читателя тим, що виплили з серця чистого, з душі і з темпераменту оригінального і дуже симпатичного». Але тут же Франко застерігає: «Впрочім, особистість поета, єго моральна фізіогномія, не конче потрібує бути ідеально хороша і гармонійна, — такі щасливці рідко лучаються на світі. І слабості, наметности та блуди поета можуть і повинні відбитися в тім чарівнім зеркалі поезії; доки у всіх тих загальнолюдських хибах і збоченнях не перестане проявлятись вроджене благородство душі поета, сила єго духа, темперамент і взагалі ідеальне змагання, — доти поезії єго роблять на нас глубоке вражінє, суть для нас поучаючі, ублагородняючі»[25].

Всі видатні письменники, вчені надавали великого значення творчій уяві письменника, бо для того, щоб створити повнокровний образ, потрібна не лише спостережливість, а й розвинена уява. У своїх наукових працях, зокрема в естетичному трактаті «Із секретів поетичної творчості», Франко приділяє особливо велику увагу творчій уяві. Він звертається до цього питання і в листах. Так, надсилаючи У. Кравченко 30 листопада лист із своїм віршем «Я забув» (присвячений Юзі Дзвонковській):

Я й забув, що то осінь холодна,
Я й забув, що то смерти пора,
Я й забув, що ти « . . . »,
Що між нами безодня стара,

---

[25] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 75.

поет ставить перед поетесою завдання: «А те місце, що викрапкуване, трібуйте докомпанувати, — побачу, чи вмієте згадувати»[26]. Кравченко не вгадала пропущених Франком слів «кров благородна», а замість них вписала менш вагомі «любить не година» і тим самим показала, що у неї уява ще не досить розвинута.

У листах до К. Попович Франко звертає увагу своєї учениці й на інші вади у її віршах: книжність, абстракційність, надуманість і холодність. «Ваш вірш... єсть неправдивий, — зауважує поет, — риторичний, єсть зліпок фраз, непережитих, непрочувствованих серцем і нервами». І тут же дає завдання: «Ви нам покажіть, як Ви чувствуєте в кождім або хоч би в однім спеціальнім випадку, представте нам, якими очима глядите на своє власне окруженє, на того хлопа, що йде попереді Ваші вікна, на тих дітей, що гаморять в школі, на той ліс, що шумить в віддалі, на ту ворону, що кряче на стодолі, — на що хочете. Вірте мені, се буде інтересніше для публіки, бо покаже нам менше слів, а більше життя, більше Вас самих, що єсть головною цілею ліричної поезії».[27]

Через чотирнадцять років у листі від 8 серпня 1898 р. до А. Кримського Франко повертається знову до думки, висловленої в листі до К. Попович. Надсилаючи на вимогу Кримського автобіографічні відомості, письменник розповів про те, що впливало на характер, зміст і форму його творів: «Майже всі мої писання пливуть з особистих імпульсів, з чуття далеко більше, як з резонів, усі вони, особливо моя белетристика, напоєні, так сказати, кров'ю мого серця, моїми особистими враженнями і інтересами, усі вони... є часткою моєї біографії»[28].

Відповідаючи на запитання Кримського, хто з письменників був для нього взірцем, Франко пояснював, що вчився він на кращих зразках зарубіжної, російської та української літератури, але «зрештою я шукав собі сам дороги, пробував різних манер, дивлячись на одно, щоб зміст був свій, щоб душа твору була частиною моєї душі»[29].

Отже, в багатьох листах Франко часто звертав увагу на велику роль і значення в поетичній творчості сфери почуттів. Він вважав, що тільки те, що письменник сам переживе, переболіє, передумає, будучи втілене в художню форму, здатне хвилювати читача.

Вміння письменника розкрити психологію героя, його внутрішній світ Франко відносив до важливих рис поетичної майстерності. Саме за високу досконалу майстерність він у листі

---

[26] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, стор. 151.
[27] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 75—76.
[28] І. Франко. Твори, том 20, стор. 579.
[29] Там же, стор. 582.

до У. Кравченко захоплюється поемою Шевченка «Марія»: «Єсть се по моїй думці найкрасша перлина нашої поезії, — читайте її і вчитуйтесь добре і пильно придивляйтесь, як можна річи на око прозаїчні піднести до високої поезії, — як можна малими средствами, кількома простими словами викликати велике вражінє»[30].

Інакшої думки був Франко про оповідання Кримського: «Батьківське право» мені видалося доволі слабеньке, якесь шаблонне... Психологія неглибока, особливо психологія батьків, по-моєму зовсім невірна... Се не образок, вихоплений з дійсного життя, а формула абстрактна, розіграна драматично кількома особами»[31].

Про майстерність письменника Франко згадує і в листах до Елізи Ожешко. Він щиро захоплюється блискучою літературною технікою польської письменниці і в листі від 31 березня 1886 р. пише: «Я про себе можу сказати те, що досі нічого несимпатичного з-під Вашого пера не читав, а деяких речей у писательській техніці дуже Вам завидую, як напримір, того делікатного тінювання чуття і характерів, можливого тільки для жіночої руки, тої всеобіймаючої любові, розлитої мов прозірчаста синява погідного неба над усіми Вашими битовими картинками(«Sielanka nieróżowa», «Milord»). Розуміється, не говорю вже навіть о тій широті світогляду, о багатстві знання людських відносин...»[32]

Письменник часто мріяв взятися за велике полотно — роман, але завжди приходив до висновку, що в нього інша натура. «Я мініатюрист і мікроскопіст, — писав Франко в листі від 8 березня 1896 р. до А. Чайківського, — я привик знаходити цілий світ у краплі води, тож і не диво, що коли схочу обхопити ширшу сцену, цілий крайобраз, то силуюся обхопити і перенести в душу читача з усіми безконечними подробицями, а се, звісно, задача над силу мою, бо мій мікроскоп маленький, цілої околиці під нього не положиш»[33].

* *
*

Нарешті, третя група теоретичних питань, які ставив Франко у своїх листах, зв'язана з вченням про літературний твір. Це питання поетики, композиції, зв'язку змісту і форми художнього твору, мовної досконалості письменника.

В одному з перших своїх листів до Давидяка Франко виявляє, як на гімназиста, солідні знання з основ літературо-

---

[30] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник п'ятий, стор. 160.
[31] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 433.
[32] Там же, стор. 313.
[33] Там же, стор. 564.

знавства. З кореспонденції видно, що він не лише читає твори Іови, а й захоплюється ідеєю їх перекладу на українську мову: «Тепер, розчитавшися в Іові, — пише він в листі від 3 липня 1875 р., — переклад його стався майже потребою моєї душі, — я вибрав стих ямбічний (⏑ ⊥ ⏑ ⊥ ⏑ ⊥) римований...»[34]

Чимало цікавих думок про композицію, сюжет, зміст і форму художнього твору висловив Франко у своїх характеристиках творчості окремих письменників. Так, перечитавши повість П. Мирного «Лихі люди», він ділиться своїми враженнями про цей твір з М. Драгомановим у листі від 6 лютого 1877 р.: «Повість «Лихі люди» зацікавила мене дуже. Сюжет дуже хороший, рамки тісні і дають можливість всі деталі якнайдокладніше викінчити. Але мені бачиться в ній дві хиби: заширoко і непотрібно розговорено о природі і замало звернено на психологічну сторону факту, замало приготовано розв'язку»[35].

Критик у листі до Белея (грудень 1882 р.) висловлює незадоволення окремими віршами М. Старицького, оскільки поет чинить «силування над бідною музою, а помимо того так багато гріхів щодо форми: рими кепські, акценти варварські... А Гамлет — чи він стікся перекладати драму трохеями! Де се, у якого лисого Шекспіра він побачив? Аж читати бридко! І все те таке якесь угловате, що господи твоя сила. Так і здається, що переводив слова та вимучував ті нужденні ритми, а про духа ані разу й не спитався»[36].

Іван Франко у своїх листах завжди засуджував штучність, надуманість, вишуканість форми вірша. «Треба Вам тямити раз назавсігди. — писав він в травні 1884 р. до К. Попович, — що не штучність, але простота, поєдинчість становлять красу і силу вірша». Він надавав великої ваги гармонійному зв'язку змісту твору з його формою. Так, в листі до того ж автора від 16 березня 1884 р. Франко писав: «Поезія ставить тепер до своїх поклонників строгі вимагання, — зміст і форма мусять бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію. Минув час ноншалянсії в формі, розлізлости в вираженю, — ба, ні, такого часу в епохах розцвіту поезії ніколи й не було»[37].

Щоб ще наочніше показати своїй учениці, на які питання слід звертати увагу при написанні творів, автор листа ділиться своїм досвідом, розповідає, як він працює, що йому дається легше, а що з великими труднощами. «Робота літе-

---

[34] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 15.
[35] Там же, стор. 19.
[36] Там же, стор. 177.
[37] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 67.

ратурна іде мені досить легко, — зауважує він, — не задля таланy, котрий зовсім не так великий, як більше задля вправи, задля того, що, пишучи від четвертої гімн. кляси ненастанно, я вже вложився в те писанє, як віл в ярмо. Форма мені не робить трудності — от і ціла штука, — але творенє само, композиція стоїть мене дуже дорого, вимагає тяжкої внутрішньої праці»[38].

Довідавшись від А. Кримського, що останній береться за переклади із східної поезії, Франко схвально поставився до наміру поета й охоче висловлює свої міркування з цього приводу: «Я не маю виображення о розмірі оригіналу і для того не можу сказати, чи підходить він до гекзаметра... Коли вже не можна передати розмір первотвору, то чи не ліпше б ужити космополітичний розмір нового часу — п'ятистопний ямб, рифмований або й не рифмований? Гекзаметр для нас надто чужий і непривичний»[39]. Але коли той же Кримський повідомив свого друга, що він перекладає вірші перського поета Сааді, Франко не забарився з відповіддю, в якій зауважує, що ці поезії йому не подобаються тому, що в них «брак страсті і моральна імпотенція вважається верхом премудрості». І тут же радить: «Покиньте к бісу тих мудреців, а візьміться до поетів, котрі навсправжки вміють любити і ненавидіти, дуріти і боротися, плакати і сміятися»[40].

Про те, якої великої ваги надавав Франко формі художнього твору, зокрема мові, яким вимогливим був до власної творчості, красномовно свідчить такий випадок. Одного разу, коли А. Кримський звернувся до І. Франка з пропозицією написати рецензію на збірку «З вершин і низин» (друге видання), останній відповів у листі від 7 листопада 1893 р.: «В оцінюванню мови й форми будьте строгі — тут я із найгострішого суду, навіть з несправедливих закидів.., ніколи не залишаю користати: порівняння першого видання «З вершин і низин» з отсим другим і поправок, які я в ньому всюди поробив, вкаже Вам, що не брешу»[41].

Використаний нами матеріал з епістолярної спадщини І. Франка дає підстави твердити про велике його значення для розвитку не лише тогочасного літературознавства, а й сучасної радянської науки про літературу. З тих розумних порад революційного демократа, які він так доброзичливо давав початківцям і своїм друзям, може скористатися кожен радянський письменник, літератор.

---

[38] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, стор. 69.
[39] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 446—447.
[40] Там же, стор. 511.
[41] Там же, стор 494.

І. Л. МОТОРНЮК

ЗАВДАННЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ В РОЗУМІННІ І. ФРАНКА

Коли Іван Франко починав свою літературну діяльність, то на Україні хоча вже й була критика, але ще не виробилося якихось усталених критичних традицій, розумінь специфіки і завдань критичного роду творчості, на які можна було б спертися молодому авторові. «З іменем Франка і його спільників, — як справедливо зазначає М. Д. Бернштейн, — зв'язане внесення в українську критику революційно-демократичних і соціалістичних ідей, що спричинилися до корінних змін в характері дальшої літературно-теоретичної боротьби на Україні. Був це процес тривалий, позначений глибокими теоретичними шуканнями»[1].

Франко-критик формувався і зростав, на нашу думку, під впливом таких трьох вирішальних факторів. Перший — літературно-естетична концепція Т. Шевченка. Шевченко не був літературним критиком у власному розумінні цього слова, але його погляди на літературу та її призначення, безмежна любов до слова, віра в його могутню силу давали Франкові благородні поштовхи. Другий — критична спадщина російських революційних демократів. Від Бєлінського, Чернишевського і Добролюбова, крім ідейних впливів, ішло розуміння самої специфіки і ролі критичного жанру, його теорії та майстерності. Третім вирішальним фактором було саме життя, тогочасна українська дійсність. Нарешті, стан самої літературної критики. Цей фактор робив Франка оригінальним і самобутнім критиком, геніальним учнем у геніальних учителів.

Розуміння критики, її специфіки і завдань Франко показує і розвиває уже з самого початку своєї літературної діяльності. Його перша стаття з циклу «Літературні письма» у підзаголовку, крім інших пунктів, містила такий: «Критика і общество». І вже в початковому абзаці читаємо таке роз'яснення цього пункту:

[1] М. Д. Бернштейн. Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст. К., 1959, стор. 246.

«Критика ніколи не повинна відривати твір від суспільності й суспільного життя, бо, по-перше, тоді аж стійність цього твору стане перед нашими очима у властивім світлі, а по-друге, лише таким способом зможе критик стати сильним фактором в суспільності і впливати і на поступ її думок. Критика, де розбирається наука «для самої науки», рівно як і критика, де мистецтво і його ідеали є самі для себе найвищою ціллю, — тепер уже цілком уступили критиці соціальній, де життя і його відносини, а не що іншого, становлять найвищу ціль мистецтва і науки»[2].

Не важко в цій цитаті помітити прямі ремінісценції з деяких висловлювань російських класиків, зокрема Добролюбова, який вбачав головне завдання критики в тому, щоб з'ясувати ті явища дійсності, які викликали художній твір. Тому критик, на його думку, «групує дані», висловлює «свої міркування про загальний смисл твору», вказує «на відношення його до дійсності»[3].

В умовах тогочасної Галичини, де замість літератури і критики були тільки «спори, свари та крики про літературу»[4], слова Франка звучали по-новому, сповіщаючи різкий поворот у літературно-критичному житті.

Проаналізуємо докладніше це висловлювання Франка про завдання критики. Критика може мати якусь вагу для суспільства й літератури лише тоді, коли вона буде виходити з потреб самого життя, коли саме «життя і його відносини» ставитиме за основну мету мистецтва і свою власну. Отже, перед нами не що інше, як варіант «реальної критики» Добролюбова. Франко називає таку критику соціальною. Хоч він не розшифровує, що саме розуміє під цим терміном, але досить перечитати його тодішні виступи («Слівце критики», «Поезія і її становисько в наших временах», рецензії на «Стрижок» І. Верхратського, «Нашу хату» М. Клемертовича, а далі статтю «Література, її завдання і найважніші ціхи»), щоб побачити, як у них проводиться думка: якщо твір відображає життя правдиво, — він корисний і заслуговує на увагу критики, якщо ж ні, то його треба засудити, висміяти як шкідливий.

Таке тлумачення завдань і методу жанру в даному конкретному випадку нічого спільного не має з так званою «критикою з приводу», для якої художній твір — лише зачіпка, щоб потім одразу перейти до аналізу явищ дійсності, подібних до зображених у творі. Для Франка в центрі уваги все ж таки залишається художній твір як такий, хоч у нього є й зразки «критики з приводу».

---

[2] «Друг», 1876, № 19, стор. 302.
[3] Н. А. Добролюбов. Собр. соч. в 9 томах, т. 6, стор. 99, 304.
[4] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 44.

І ще одне. Франко вже тут визначив критику як науку, завдання якої — не дрібне фактографування, а значно більше і ширше: бути «сильним фактором у суспільності і впливати на поступ її думок».

«З цих нових позицій, — зазначає С. В. Щурат, — з позицій естетики матеріалізму, Франко... почав боротьбу за силу і життєвість літератури»[5]. З цих позицій, додаємо від себе, він почав творити нашу революційно-демократичну літературну критику, розробляти її теорію. Тому в багатьох його наступних статтях ми зустрічаємося з висловлюваннями, з яких видно, як саме Франко розумів завдання і метод жанру, які ставив до нього вимоги.

У наведеній вище цитаті проголошені, так би мовити, соціологічні засади критики, які пізніше будуть розвинені і поглиблені, а сама критична спадщина Каменяра покаже нам, як їх слід застосовувати на практиці.

Поряд з цим цікаві міркування Франка про популяризаторську, суспільно-роз'яснювальну роль критичного жанру. У статті «Молодий вік Осипа Федьковича» він нарікає, що «пісні й повісті письменника не були вияснені, як у других народів діється при всякій замітній появі літературній», що «їх значення суспільне не перейшло досі в свідомість публіки в такій мірі, як би сього бажати треба». А причина в тому, що вони «не були предметом критики»[6].

Значить, одне із завдань критики — добитися, щоб творчість письменника перейшла у свідомість публіки. Але для цього критика повинна витлумачувати її об'єктивно, з правильних, науково-прогресивних позицій. Особливо пильною вона мусить бути тоді, коли має справу з творами відомих і поважних авторів, бо «чим більший у поета талант, чим доскональше владає він даром слова і даром поривання серць людських з собою, тим небезпечніші, особливо для малокритичного читача, його твори, тим легше такий читач подасться за поетом»[7]. І якщо такий поет сфальшував, то він своїми творами може завдати тільки шкоди суспільству — значно більшої, ніж поет маловідомий. Тому завдання критики в даному випадку — застерегти читача від впливу подібних творів, що й здійснював Франко при аналізі поезій Куліша.

У статті про Лесю Українку Франко говорить про ще один момент у стосунках між критиком і письменником. У житті й творчості кожного автора можуть появлятися настрої смутку, розпачу, навіть безвиході, які позначаються на його творах. У такому стані не раз «навіть геніальні натури ламаються і падуть». І тут саме «критика може... зробити

---

[5] С. В. Щурат. Рання творчість Івана Франка. К., 1956, стор. 176.
[6] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 204.
[7] Там же, стор. 178.

добре діло: піддержати писателя, загріти його, впевняючи, що його важких ридань не зрозуміли хибно й що його слово збудило в серцях власне таку луну, якої він бажав собі»[8].

Таке, ми б сказали, гуманістичне розуміння можливостей і завдань критики дуже характерне для Франка. Воно проявляється у багатьох його виступах, а також у листах, особливо коли мова йшла про молодих авторів, у яких Каменяр бачив проблиски таланту і яким потрібна була підтримка.

Отже, з одного боку, критика повинна стояти на сторожі інтересів письменника, підтримувати його добрим словом, популяризувати і розкривати його твори, але, з другого, — також на сторожі читача, застерігаючи його від ідейно (та й художньо) фальшивих творів.

Разом з тим Франко вимагав від критики не робити поспішних висновків про творчість того чи іншого автора, не проаналізувавши її від самого початку, не простеживши її важливих етапів розвитку.

Так, талант Лесі Українки «тільки що отрясся з повивачів тої несамостійності, що путає... кожного поета при перших його кроках. Він... тільки що показав себе в повній силі»[9]. У таких випадках, зазначає автор, «критикові було б найліпше підождати, поки той талант пройде більший шмат дороги...»[10]. Лише обставини, що склалися, змусили Франка порушити цю вимогу.

Такий аналіз ми б назвали умовно «динамічним», бо він передбачає розгляд літературних фактів чи явищ не в їх статичному, обмеженому в часі моменті, а в розвитку.

Аналізуючи творчість письменника, критик повинен завжди пам'ятати ще про одне: перед ним «виринає... неминуче завдання — придивитися без упередження його діяльності й її здобуткам, вияснити, що в ній було тривкого й плідного, а що можна вважати чи то помилкою, чи то загалом виплодом важкого лихоліття та ненормальних обставин... або й особистою виною письменника»[11]. Коротше кажучи, Франко проти суб'єктивної тенденційності в критиці. Він вважав, що треба «інформувати публіку та пояснювати їй факти без пристрасного самолюбства й без сліпої ворожнечі». Хоч, між іншим, на його думку, критика «не перестає бути корисною навіть тоді, коли буває несправедливою (абсолютна справедливість, так як і абсолютна правда, — річ «не от мира сего»)»[12].

Чи повинен критик повчати письменника? На це питання у Франка знаходимо таку відповідь. «У нас часто ще можна

---

[8] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 238.
[9] Там же, стор. 305.
[10] Там же.
[11] Там же.
[12] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 172.

почути голоси, — пише він у статті «Слово про критику», — що задля браку критики наша літературна продукція йде самопас, що критика повинна давати напрям літературній продукції, кермувати нею. немов виховувати літераторів і белетристів. Нам здається, що такі жадання так само несправедливі, так само полягають на хибнім розумінні завдань критики, як, наприклад, що граматика має нас навчити чистої і правильної мови»[13].

На перший погляд може здатися, що Франко сам собі суперечить. Ще на початку своєї діяльності він вважав, що критика може стати сильним фактором у суспільності і впливати на поступ її думок, а через якийсь час позбавляє її навіть права давати напрям літературі і керувати нею. Але жодної суперечності тут нема. У першому випадку малася на увазі соціологічна, ширше — ідеологічна функція критики. Тут вона може й повинна впливати на літературу й суспільство, бути володаркою дум. У другому мова йде про суто професійну, естетично-теоретичну, літературну функцію критики. А тут вона аж ніяк не може накидати письменникові якісь догми і давати вказівки.

У першому випадку критик-соціолог, критик-ідеолог, що стоїть на прогресивних, революційно-демократичних позиціях, вимагає від літератури відображення дійсності; у другому критик-спеціаліст, знавець мистецтва аналізує естетичні якості твору, але не збирається повчати автора, не дає йому готових рецептів творчості. «Супроти літературного твору критик не суддя, не Зевс-громовержець, а тямущий справоздавець»[14] (виділення моє. — *І. М.*).

Спочатку критик нічим не відрізняється від звичайного читача, бо він — «один із публіки, і його голос має принципіально не більше значення, як голос усякого другого читача»[15]. Критик може або читати твір і захоплюватися ним, як і будь-який інший читач, або, якщо твір поганий, кинути його з обуренням геть. Але, на відміну від звичайного читача, на кожному критикові «тяжить ще й обов'язок умотивувати, вияснити, для чого він позіває, для чого злиться, для чого обурюється»[16].

Отже, саме тяжить обов'язок сказати про твір свою думку і сказати як спеціаліст, як учений. Для цього критик повинен бути підготовлений. Він мусить знати закони художньої творчості і закони й принципи аналізу цієї творчості, спиратися на певні теоретичні засади, керуватися науковим методом. Щоб справитися із своїм завданням, критик

---

[13] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 246.
[14] Там же, стор. 247.
[15] Там же.
[16] Там же.

повинен свої міркування «обставити аргументами, підвести під якісь вищі принципи, мову чуття перекласти на мову розуму». Саме «так, — пише далі Франко, — ми розуміємо значення і завдання критики літературної і в такім дусі бажали б її провадити»[17].

У зв'язку з цим цікаво придивитися до міркувань Франка про те, якими засобами критик повинен аргументувати свої твердження. Через два роки після статті «Слово про критику» він публікує свою знамениту працю «Із секретів поетичної творчості». Перед тим як перейти власне до розкриття цих секретів, автор вважав за потрібне дати «Вступні уваги про критику». Про цю монографію наші франкознавці писали вже не раз, а отже, так чи інакше торкалися поглядів Каменяра на критику, висловлених у першому її розділі[18]. Тому ми спинимося лише на кількох моментах, які не висвітлені або витлумачені не зовсім точно.

Передусім Франко говорить тут про те, що і поет, і вчений, і критик намагаються «піддати, сугестувати (переконати, довести. — *І. М.*) другим якісь думки, чуття, виображення, тільки один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій критики»[19]. Таким чином, автор ставить критику окремо не тільки від поезії, тобто художньої творчості, а й від науки.

Поет впливає насамперед на емоції, «розширює зміст нашого внутрішнього я». Вчений же «не сягає так глибоко, а бодай не мусить сягати. Він відкликається до розуму. Його мета — розширити обсяг знань». Тому поетична сугестія, ясна річ, тут не підходить. «Чим докладніша, доказовіша має бути наука, тим сильніше мусить учений боротися... з поетичною сугестією»[20].

А якою ж є сугестія літературного критика? Чи вона поетична? З приводу цього Франко вступає в полеміку з тогочасним французьким критиком Леметром. Коментуючи саме це місце полеміки, Іван Бацула у згаданій статті пише: «Літературна критика, на думку І. Франка, хоч і має справу з поезією, сама не повинна бути поетичною. Автор висміює «блискучу галіматью» французького модерніста Жюля Леметра, що розглядав критику як один із «родів літератури»[21].

---

[17] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 247.

[18] Б. Кубланов. Про працю Івана Франка «Із секретів поетичної творчості». Праці кафедр суспільних наук ЛДУ, вип. 2, 1957; Б. Кубланов і О. Мороз. Передмова до окремого видання «Із секретів поетичної творчості», ЛДУ, 1961; І. Бацула. Іван Франко про специфіку літературної критики. «Жовтень», 1960, № 7 та ін.

[19] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 251.

[20] Там же, стор. 253.

[21] І. Бацула. Іван Франко про специфіку літературної критики, стор. 148.

Якщо йдеться про точність, то у «Вступних увагах» Франко ніде прямо не говорить, що критика, яка «хоч і має справу з поезією, сама не повинна бути поетичною». Він виступає проти леметрівського розуміння «поетичності» критики, бо Леметр зводив цю поетичність лише до «красивостей» стилю, а всю аргументацію до тимчасових, чисто суб'єктивних вражень, позбавлених усякої теоретично-наукової основи.

«Коли в трактаті Франка, — пише далі І. Бацула, — думка про вкраплення художності в наукову канву літературної критики не проводиться, то, здається, тільки тому, що автор вважав за потрібне в першу чергу сказати більш істотне... А більш істотне тут було довести, що критика — не вид художньої літератури, а вид науки»[22].

Можливо, й так. Можливо, в захваті полеміки Франко випустив з уваги це питання. А можливо, ще й тому, що ні в його попередників, ні в його сучасників воно взагалі не ставилося та й не могло ставитися, як сьогодні: «художнє (образне) мислення в критиці», «критика як своєрідне мистецтво» тощо, коли ми маємо таку критичну спадщину, як Бєлінського, Добролюбова чи самого Франка, яка, власне, й дає нам підстави говорити про критику як про своєрідне мистецтво.

А в тому, що для Франка було істотнішим довести, ніби критика — не вид художньої літератури, а вид науки, навряд чи є якась рація. Бо і в даному разі він ніде не говорить про це, так само як ніде не заперечує, що критика може набирати поетичної форми. І в полеміці з Леметром істотнішим для нього було розбити суб'єктивно-імпресіоністичне тлумачення критики і довести, що вона передусім мусить бути науковою, а не такою, що спирається тільки на своє «я». А раз так, то й аргументація тверджень у критиці повинна бути науковою, «основаною на певних тривких законах», а не суб'єктивно-імпресіоністичною, яка нічого спільного з наукою не має. Лише після цього критика може набирати й поетичної форми. І хоча про це останнє Франко також ніде не говорить, але вся його критична творчість підтверджує нашу думку.

У своєму трактаті, як відомо, Франко полемізує з Добролюбовим. Ми не будемо вникати в це питання, оскільки воно з'ясовувалося у згаданих працях. Зробимо лише доповнення.

На початку своєї літературної діяльності, як уже вказувалося, Франко проголосив критичні принципи, які відповідали принципам так званої реальної критики. А тут він ніби заперечує їх.

---

[22] І. Бацула. Іван Франко про специфіку літературної критики, стор. 148.

Справа, як нам здається, ось у чім (про це ми вище вже частково говорили). Добролюбов як творець «реальної критики» передусім відстоював соціологічний принцип аналізу художніх творів, тобто його насамперед цікавив зміст, ідея твору. Відтак він зразу ж переходив до дійсності. Такий принцип був викликаний тогочасними суспільно-політичними умовами, коли критик змушений був ставати політиком, публіцистом, проголошуючи свої ідеї у дещо незвичній формі.

Франко не виступає проти соціологічної (реальної) критики взагалі. Він лише наголошує, що її завдання зводиться не тільки до цього. Критика повинна передусім розкривати художньо-естетичну вартість творів. А таку вимогу теж можна пояснити тогочасними умовами галицької дійсності, зокрема низьким художнім рівнем літературної продукції. Крім того, слід пам'ятати, що Франко висував на перше місце естетичні вимоги у «Вступних увагах» до трактату, в якому брався досліджувати саме естетичні основи творчості.

Франко, як справедливо зазначає Б. Кубланов у згаданій праці, «критикуючи Добролюбова.., по суті захищає принципи критики, проголошені В. Г. Бєлінським». Але справа не лише в тому, що він захищає. У нього на той час уже виробилися свої принципи, які він і намагався довести.

Порівняємо для наочності окремі твердження з цього приводу самих критиків.

У Бєлінського: «Если произведение искусства чуждо животрепещущего исторического содержания, если в нем искусство было само себе целью, — оно все еще может иметь хотя одностороннее, относительное достоинство; но если, при живых современных интересах, оно не ознаменовано печатью творчества и свободного вдохновения, то ни в каком отношении не может иметь никакой ценности, и самая жизненность его интересов, будучи выражена насильственно в чуждой им форме, будет бессмысленна и нелепа»[23].

У Добролюбова: «Автор может ничего не дать искусству, не сделать шага в истории литературы собственно и все-таки быть замечательным для нас по господствующему направлению и смыслу своих произведений. Пусть он и не удовлетворяет художественным требованиям, пусть он иной раз и промахнется и выразится нехорошо: мы уже на это не обращаем внимания, мы все-таки готовы толковать о нем много и долго, если только для общества важен почему-либо смысл его произведений»[24].

У Франка: літературний твір критикові «насуває.., питання про відносини штуки до дійсності, про причини естетично-

---

[23] В. Г. Белинский. Полное собр. соч., т. 6, стор. 284.
[24] Н. А. Добролюбов. Собр. соч. в 9 томах, т. 7, стор. 241.

го вдоволення в душі людській, про способи, як даний автор викликає се естетичне вдоволення..., про те, чи у автора є талант, чи нема, про якість і силу того таланту, — значить і про те, чи і наскільки тенденції авторові зв'язані органічно з виведеними в його творі фактами і випливають із них?... Тільки зробивши ту роботу, можна знати, чи можна на підставі якогось твору робити якісь дальші висновки про соціальні, політичні чи релігійні погляди автора, чи, може, сей твір, як недоладний, треба без дальшої дискусії кинути між макулатуру»[25].

З порівняння цих тверджень видно, що Бєлінський у даному конкретному випадку вбачає завдання критики в тому, щоб у першу чергу розкрити художню цінність твору, Добролюбов — ідею, смисл. Звичайно, на підставі окремих цитат не можна робити узагальнень. Відомо, що ні Бєлінський не нехтував ідейним змістом, ні Добролюбов художністю. І один і другий відстоювали єдність змісту і форми. Проте наведені висловлювання можуть внести певну ясність щодо принципів аналізу, яких дотримувалися наші класики. Бєлінський — прихильник естетичних принципів у критиці, Добролюбов — соціологічних («реальних»).

Франко, як уже відзначалося, йшов за Бєлінським. Він конкретизував його принципи, поглиблював їх, вважаючи, що розкрити ідейну цінність твору можна лише з допомогою розкриття його художності. Крім того, він вважав, що критика входить в обсяг психології і мусить «послуговуватися тими методами наукового досліду, якими послугується сучасна психологія»[26]. Що ж стосується критики як «керманича» в літературі і суспільстві, то ні Бєлінський, ні Добролюбов, ні Франко такої ролі її ніколи ніде не заперечували. Усі вони були такими керманичами й ідейними проводирями.

Висловлювання Франка про критику, зокрема про аргументацію, про «критичне» мислення, про те, що вона повинна користуватися методами психології при аналізі художніх творів, заслуговують на поглибленіше дослідження. І сьогодні, коли все настійніше ставиться питання про майстерність і теорію критичного роду, потреба в такому дослідженні очевидна.

---

[25] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 258.
[26] Там же.

А. М. ХАЛІМОНЧУК

І. ФРАНКО ПРОТИ ФОРМАЛІЗМУ В ЛІТЕРАТУРІ

Про літературно-естетичні погляди І. Франка писало багато дослідників то в працях, що прямо стосувались цієї проблеми, то зачіпали її принагідно (О. Білецький, М. Комишанченко, О. Мороз, М. Климась, А. Брагінець, О. Дей, Г. Сидоренко та інші).

Ми звертаємось лише до одного питання з широкого обсягу літературно-естетичних поглядів Каменяра — до його виступів проти формалізму в літературі. Звернення до цієї теми викликане як важливістю її при вивченні спадщини Франка, так і «поточним моментом» літературного процесу нашого часу.

Відомо, що в останні кілька років, поряд з творчими пошуками нової форми в радянській літературі, знаходимо немало прикладів формалістичного «модничання». Це особливо помітно у творчості молодшого покоління письменників. «Наш» формалізм просто примазався до здорового і завжди необхідного новаторства форми, до боротьби проти сірості і схематизму, до руху бурхливого оновлення літератури після викриття партією культу особи. І саме тому він став досить живучим, проник у різні сфери мистецтва. Його носії боролись і ще борються проти традицій. Знайшлись навіть «теоретики» новочасного модернізму. В. Турбін у книзі «Товарищ время и товарищ искусство» (М., 1961) прямо закликав: «Перестроить творческий вымысел. Демонтировать его...» Він певен, що XX сторіччя — це вік «торжествующих абстракций», це вік, в якому пройде розпад жанрів. «Книги, которые нам предстоит читать, — писав Турбін, — не будут ни романами, ни повестями, ни поэмами, ни статьями».

Вплив «теорії» розхристаності форми, «надвисокої», «космічної» образності, заперечення досвіду минулого досить виразно дали себе знати і в українській поезії. Разом з так званою «інтелектуальністю» з'явились у віршах тисячі відшуканих з довідників імен, географічних назв, технічних термінів, іноземних слів, що в більшості нічого не дають темі чи

ідеї, не промовляють ні до серця ні до розуму, з'явилося смакування беззмістовними і неестетичними образами. Під виглядом новаторства ряд поетів деформує строфу, відкидає ще з часів Арістотеля відому залежність ритму, рядка і строфи від змісту. А це плодить недбальство, зневажливе, згірдливе ставлення поета до масового читача.

Цим самим відкидається найважливіша роль художнього твору — роль пізнавальна і виховна. А без цього література втрачає грунт — людей, про яких і для яких пишуться твори, перестає бути «сконцентрованою, сконденсованою дійсністю», як її назвав Франко.

Доброю школою для письменників є літературно-критична спадщина І. Франка і зокрема його боротьба проти модернізму, формалізму. Авторитет висловлювань Каменяра про літературу непохитний тим, що Франко сам завжди був письменником-новатором, поетом-шукачем, сам був сміливим експериментатором у мистецтві, творчо підходив до традицій, воював проти епігонства.

«Занадто високо розуміючи покликання письменника, — заявляв І. Франко в 1913 р. у своїй передсмертній публічній «сповіді» — у передмові до збірки «Із літ моєї молодості», — я не раз у критичних хвилях не вагався стати вперекір пануючим напрямам і ніколи не переставав виступати проти бездумності, тупоумія та заскорузлості... Скрізь і завсігди у мене була одна провідна думка — служити інтересам мойого рідного народу та загальнолюдським поступовим гуманним ідеям»[1].

Говорячи про Франкову боротьбу із занепадництвом, ми аж ніяк не хочемо проводити аналогії між викритими Каменярем занепадниками і нашими, радянськими митцями. Але загальний напрям літературно-критичної діяльності І. Франка, ряд конкретних його поглядів все ж повчальні і для наших днів.

* *
*

Численні факти доводять, що І. Франко як літературний критик і письменник належав до революційно-демократичного, реалістичного напряму Шевченка, до виразно соціального напряму в критиці Бєлінського — Добролюбова — Чернишевського. З 70-х рр. Франко обстоює принципи критично-реалістичної літератури. Найкращим виявом цього є програмна стаття «Література, її завдання і найважніші ціхи» (1878), а далі ряд інших важливих критичних виступів («Темне цар-

[1] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 546.

ство», передмова до перекладу «Фауста», «Іван Тобілевич», «Леся Українка», «Михайло П. Старицький», «Маніфест «Молодої музи» та ряд інших).

Вимоги І. Франка до літератури, до творчого методу і до змісту творів можна звести до таких найзагальніших принципів: реалізм, притім «новітній», «свідомий», тобто критичний; класовість (партійність); історичність, життєствердження літератури, національність; загальнолюдські, інтернаціональні ідеї; народність. Що ж до принципу високої форми, то він для Франка входив у поняття кожного з цих принципів. З численних фактів на підтвердження сказаного нагадаємо один: у листі до К. Попович він дав таку виразну формулу: «... зміст і форма мусять бути... введені в якнайповнішу гармонію».

Про форму твору Франко найчастіше говорив у розмовах з молодими письменниками, у листах до них. Він знав, що літературній молоді його порада особливо потрібна. Та й статті критика для «загалу» не були байдужі до цього. Короткі, але влучні і глибокі зауваження про майстерність ми знаходимо майже в кожній Франковій літературознавчій розвідці. Особливо багато уваги приділяв критик питанням художньої майстерності наприкінці 90-х років.

Боротьба І. Франка проти модернізму і формалізму мала об'єктивний грунт. Гарячі сутички з декадентськими течіями випливали з демократичних переконань письменника, з досвіду його попередників. Боротьба ця була довгою, постійною, наполегливою.

Своєрідним передчуттям, що в українську літературу насовується хвиля декадентизму, і застереженням проти нього була стаття-передмова І. Франка до «Фауста» під назвою «У нас нема літератури!» (1881). Уже тоді Франко засудив найважчий, на його погляд, злочин ряду письменників — утечу від життя. Франко побачив, що десятки, сотні літературних закордонних «бардів» — Гагедорнів, Геллетів, Бодлерів, Клопштоків, як і своїх, «писали, співали про все: про потоп світу..., осінь, зиму, літо і весну, святу тройцю і всіх святих, торішній сніг і моральні засади, — про все писали і співали, крім життя, крім сучасних людей...»[2]

На жаль, ця стаття не була опублікована аж до радянських часів, лише у 1893 р. був опублікований і вірш «О. О.» (1881), в якому поет сатирично висміяв буржуазних естетів, що бояться нових суспільних віянь, що «крають, латають і ліплять світ будущий із бібули».

Але Франкові пересторога, викриття зародків занепадництва проникають у пресу, з'являються в його книгах уже

---

[2] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 43.

в 80-х рр. Оглядаючи українську літературу в Галичині за 1886 рік, критик на перший погляд несподівано велику увагу приділяє збірочці молодого поета В. Масляка «Поезії». Та коли порівнюєш думки цього огляду з іншими Франковими статтями того часу, легко вловлюєш «лінію» критика, наполегливе утвердження революційно-демократичних принципів. І тут — вимога життєво важливих тем, боротьба проти «туманної фрази», виступи проти штучних поетичних красивостей, проти «чистого мистецтва», немовби вільного від суспільних обов'язків.

Прихильники модернізму часто брали собі на озброєння ідеалістичну філософію Ніцше, за якою поет підносився до надлюдини, до «надкласового діяча». Український революційний демократ бачив зло цієї філософії, боровся з нею. Сильним ударом І. Франка по модному тоді захопленню ніцшеанщиною було його оповідання «Оді профанум вульгус» (1887). Балачки газетярів про якесь високе, не зв'язане ні з чим мистецтво, про поетів-надлюдей, що стоять понад натовпом, як бачимо з твору, перекреслюються самим життям, що вривається в кабінети носіїв занепадництва: син переконаного ніцшеанця, теоретика «чистого мистецтва» Вінкентія гине у вогні, занедбаний батьком. Ця страшна смерть стає мовби докором совісті, вона викриває фальш, трагікомедію у житті і поведінці занепадників. Нищівна, сатирично змальована сцена «теоретичного» розглагольствування друзів Вінкентія у редакції особливо підкреслює загальне викривальне спрямування твору.

Наступ занепадницьких, формалістичних течій у 90-х роках викликав могутній контрнаступ І. Франка. Звичайно, Каменяр не був самотній. П. Грабовський, М. Павлик, Панас Мирний, а далі Леся Українка, М. Коцюбинський в українській літературі, ідейні однодумці російської, польської, чеської та інших літератур були опорою І. Франка. Саме у Львові П. Грабовський опублікував статтю «Дещо про творчість поетичну» (1897), в якій громив «штуку для штуки», в якій кликав письменників брати приклад у своїй творчості з Шевченка та з фольклору. У львівських журналах 90-х рр. «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник» з'являється ряд інших важливих статей, що обстоювали реалістичне мистецтво. Пізніше (на початку 900-х рр.) з протидекадентськими статтями виступає Леся Українка («Два напрями в італійській літературі», «Сучасна польська література»), М. Коцюбинський («Лірика Філянського») та ін.

Як літературознавець, що дотримувався класової оцінки явищ, історичності у їх трактуванні, появу модерністичних течій І. Франко виводив із суспільних відносин. Багато разів критик цілком правильно стверджував: модернізм — «поетич-

на школа, котрої основною ціхою є нервове роздразнення, невдоволення з окружаючих обставин і почуття власної безсилості та безцільності»[3]; «сучасний декадентизм — симптом хворобливого рознервування, безідейності і відчутної безцільності життя серед буржуазної молодіжі різних країв»[4].

У відомому вірші «Декадент» поет характеризує занепадництво як епілог, а його носіїв як паразитів, що «дуріють з жиру».

Суспільний паразитизм письменників-занепадників і їх ідеолога Ніцше розкрив І. Франко і в статті «Юрій Брандес» (1898). Ніцшеанці, писав критик, «вважають кожний сам себе вищим понад усі закони, понад усякий суспільний розвій, жадають від суспільності для себе всього, не даючи їй за те нічогісінько»[5].

До речі, зауважимо, що в той же час великий російський реаліст Л. М. Толстой у статті «Что такое искусство» так само схарактеризував ніцшеанців, як і український революційний демократ. У них, писав Толстой, «туманность, загадочность, темнота и недоступность для масс поставлены в достоинство».

Навмисне підкреслено І. Франко протиставляв усім тим закордонним і «своїм» декадентам творчість реалістів, письменників-оптимістів, тобто творчість Т. Шевченка, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Старицького, протиставляв їм твори кращих реалістів світової літератури. «Ще раз повторяю, — писав критик про Лесю Українку, — читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а при тім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хвора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю соборну Україну»[6].

В творчості митців-реалістів, революційних романтиків І. Франко відбирав ті риси, які б учили сучасних Каменяреві літераторів, які б виховували смак молодих. У 1893 р. в зв'язку із смертю Шевченкового друга поета-революціонера О. Плещеєва критик публікує некролог. Об'єктивно нагадавши, що сучасник Пушкіна, Лермонтова і Некрасова «не дорівнює великим корифеям російської поезії», Франко підкреслює велику людяність Плещеєва, снагу як революціонера. А щодо таланту, то український критик писав: О. М. Плещеєв — «наскрізь ліричний, глибокий і зворушливий поет. Форма його

---

[3] «Житє і слово», 1895, т. V, стор. 306.
[4] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 249.
[5] І. Франко. Літературно-критичні статті. К., 1950, стор. 325—326.
[6] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 252—253.

віршів завжди старанна і бездоганна, думка ясна і глибока, без погоні за ефектом, без ефектації і кокетерії»[7].

Останні слова мали на меті, без сумніву, протиставлення «кокетливим» віршам модерністів, були ще одним каменем у город формалістів.

У свій час багато говорилось про знамениту статтю І. Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898), яку вульгарні соціологи вважали ідеалістичною. Радянські вчені захистили її від нападок. Та принагідно звернемо увагу, що Франко, створюючи глибоку працю про форму поезії, майже ніде не говорячи про тематику, ідею тощо, все ж не зробив цю розвідку інструментом «чистого мистецтва». Розмова про образність, про художні засоби, про співвідношення літератури з іншими видами мистецтва дала змогу критикові ще раз виступити проти модернізму, проти формалістичної писанини представників «надпоезії». Особливо багатий щодо цього розділ «Поезія і музика».

Ось Франко розглядає питання звукомови вірша. Здавна поети (як і прозаїки) використовують звукові можливості слова (алітерацію і асонанс, ритмомелодику мови тощо) для повнішого відтворення образу, для глибшого розкриття теми та ідеї. Не проста це справа у поезії, бо легко збитись на штучне наслідування якогось явища, звичайне копіювання звуків.

І. Франко на прикладах Шевченкових віршів показує мистецьке використання в поезії звукомовлення. І тут же ніколи не байдужий до збочень у літературі критик засуджує декадентське, формалістичне звуконаслідування, підпорядкування звуковим ефектам змісту, думки. Навівши уривок з одного вірша Верлена, Франко пояснює: «...ті слова не говорять нашій фантазії, — ані нашому чуттю нічогісінько; та й у французькім треба бути втаємниченим у спеціальну декадентську містику, щоб знати, що те «lo», повторюване в трьох перших рядках, значить не булькіт горілки..., а осінню тугу...»[8]

Не дає Франко спокою і новій формалістичній «школі» в Німеччині поета Арно Гольца, яка в кінці 90-х років наробила багато шуму. Саме шуму, бо основну увагу звертали ці поети на звукове враження від своїх віршів.

«Взагалі, — зауважує критик, — чим менші таланти, тим більше роблять шуму — стара історія»[9].

Додамо від себе: історія стара, але й завжди нова. Не так давно Андрій Малишко по-франківськи критикував новочасних любителів формалістичного «натхнення»:

---

[7] І Франко. Твори, т. 18, стор. 70.
[8] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 276.
[9] Там же, стор. 277.

Навигадують конфліктів собі —
шаться,
І малюють ляльки —
славослов'я заради,
А земля горьова,
синьоока вишниця
Ненавидить пігмеїв і маскаради.

(Збірка «Прозорість», стор. 42).

А в іншому вірші розвинув ці думки ще далі:

Пущу її, пісню, в люди — похвалюють всі охочі,
А ти похвали мене краще
за безсонніі ночі,
Де кожна рима — у нерві,
де кожне слово — в клопоті,
Бо мудрість іде без блиску,
бездумність — у позолоті.

(Там же, стор. 50. Підкреслення наше. — *А. Х.*).

Не раз І. Франко стверджує, що красу творить не «музикальна» вишуканість, не головоломна будова строфи, не вигадливість словесно-образних засобів, а простота. Простота, що не пара спрощеності, простота як глибока організованість твору, що надає йому доступності, зрозумілості. У статті «Леся Українка» критик з приємністю відзначав, що поетеса «далека від формальних витівок, відо всяких декадентських перебільшень; вона вміє обмежуватися в своїх засобах, уміє простими словами викликати глибоке враження»[10]. Цю ж думку на прикладах Шевченкової поезії кілька разів підкреслює Франко і в статті «Із секретів поетичної творчості».

Спроби декадентських поетів ховатися за формальне крючкотворство критик оцінює як бездушність і бездарність, що тільки випадково і ненадовго може збудити читача. «...Бездарність, — пише він у статті «З чужих літератур», — удрапована в філософію всіх песимістів та «надчоловіків», у тумановаті фрази всіх символістів, сатаністів та декадентів на купу — все це не здобуде нічого більше, крім хвилевого ефекту»[11].

Відмітивши, що «Маларме не вкладає у свої слова ніякої думки», Франко зразу ж дає їм найнищівнішу характеристику: «Вони просто ляпанина без ніякого значення»[12].

Стійке ж відчуття і почуття, на думку Франка, дає те слово, яке йде у книжку як частка розуму, життя, котре йде з кров'ю власного серця. У самого Франка те слово коштувало мук, болю, здоров'я:

---

[10] І. Франко. Твори, т. 17. стор. 263.
[11] Літературно науковий вісник, 1898, т. 1, стор. 62—63.
[12] Там же, стор. 68.

Кожна пісня моя —
Віку мого день...
Кожна стрічка її —
Мізку мого часть...
В пісні те лиш живе,
Що життя дало.

Цього він вимагав і від інших — життєвості, щирості, думки, а не легкої гри словами.

На літературному процесі початку XX століття позначилось ще більше, ніж у 90-х роках, засилля песимізму, формалістичних зловживань, втеча багатьох письменників від громадських мотивів, від суспільних обов'язків. Саме в той час на арену літературного життя виходить П. Карманський — поет глибокої ліричності, але одночасно й важкий песиміст, що старанно і невтомно розсівав свій чорний смуток, ростив його і плекав («Ой люлі, люлі, химерний смутку...»); саме в ці роки забренькали своїми дзеньками-бреньками Чупринка і Філянський; саме в цей період розгорнув шалену роботу, щоб розбити ряди письменників-демократів, Остап Луцький; саме в цей час велика кількість поетів ступила на доріжку легкої еротичної «ажурної поезії» (В. Пачовський, Б. Лепкий та ін.); страшну суперечність між вибором суспільних тем і сугубо індивідуалістичними тенденціями, натуралістичним розкриттям їх бачимо у В. Винниченка... Невдача революції 1905 року породила сумніви навіть у стійких до того письменників.

Пристрасті цих літературних діячів підігрівалися і крикливим успіхом письменників сусідніх літератур — Пшибишевського, Мережковського, Сологуба та ін. Звичайно, було б помилковим не бачити в кінці 90-х та на початку 900-х років великі сили демократичного табору. Але ж обстановка в літературі була складною, може, як ніколи.

От у цей складний час проявив свою воістину героїчну мужність і стійкість І. Франко.

У відповідь на «Відкритий лист до українських письменників» М. Вороного, в якому той кликав до «відпочинку», до відходу від тематики про недолю селян, про класову боротьбу, І. Франко пише свій вірш з серйозно-іронічним адресуванням: «Посвята Миколі Вороному» (1901). Оцінка літератури, яка дається в цьому творі, просто знаменита:

Ні, друже мій, не та година.
Сучасна пісня не перина,
Не госпітальнеє лежання, —
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся вогонь, і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога...

Треба підкреслити незламну принципіальність Каменяра: адже М. Вороний був особистим другом Франка, один одного

називали «кумом», — і все ж автор «Присвяти» не завагався стати на літературній барикаді, що воювала з табором Вороного. Факт багатозначний, повчальний і для наших днів.

Не зломили критика (тоді вже хворого тілом) і особисті нападки, якими промишляв О. Луцький (псевдонім «Лунатик»). Відомо, що Луцький у збірці «Без маски» (1903) вмістив два вірші-пасквілі на Франка: «Іван Храмко» і «Дехто». Шляхом наклепів він намагався посварити між собою митців-демократів, посіяти недовір'я до Каменяра. «Позицію» І. Франка по відношенню до інших письменників пасквілянт малював так у вірші «Дехто»:

Тенденція в штуці — мій девіз,
Кляну фантазію гордопанську.
Кобринську в небо піднесу.
А знищу, знищу Кобилянську.

А у вірші «Іван Храмко» він обігрував слово «геній». Мовляв, де там у Каменяра геніальність...

Відповідь І. Франка у вірші «О. Лунатикові» (1903) — чудовий зразок різнонастроєвого твору, що охоплює амплітуду від ліричного роздуму, від легкої іронії аж до сарказму. Ще більшою мірою цей вірш дає зразок типізування рис писак-декадентів, протиставлених типовим рисам поета — слуги народу, скромного, правдолюбного, яким був український титан-революціонер:

Людській кривді, злості й звірству
Я ні раз не підхлібив.
В долі добрій чи злиденній
Чесно, просто йшов весь вік.
І йду досі. Я не геній,
Я звичайний чоловік.

. . . . . .

Правда, синку, я не геній...
Ех, якби я геній був!
З тих істерій, неврастеній
Я б вас чаром слів добув...
Я б вам душі переродив,
Я б вам випрямив хребти,
Я б мужів з вас повиводив —
Навіть з малп таких, як ти!

У 1906 р. Луцький випустив збірку «В такі хвилі», а І. Франко виступив з рецензією на неї. Давню тему про обов'язок поета, про участь його у суспільному житті, про красу і точність художнього слова критик ставить знову і знову. Підхід Франка до оцінки творів Луцького випливав з його незмінної вимоги: література від життя і для життя. Ще раз нагадаю цю вимогу словами самого Каменяра:

«...Щоб витворити життя, треба мати в собі запас життя, огонь любові до життя і до людей, треба мати живе чуття

для потреб людей. Тільки тоді праця таланту і пильності буде справді плодюча і наукова»[13].

Саме цього не було в збірці «В такі хвилі». Для Луцького, пише Франко, «головна річ тони, кольори, настрої» — звичайне явище у письменників, які форму ставлять понад змістом. Більше того, рецензент не знайшов у Луцького навіть формально добре змальованих «тонів» і «кольорів».

Виступи проти О. Луцького не були, звичайно, особистою полемікою, бо Франко взагалі не любив дискусій, що стосуються особи. В поезії Лунатика-Луцького критик бачив збіднення змісту, «химери» декадентів щодо форми твору, бачив занепад, прояв реакційного напряму в літературі.

Той же О. Луцький згодом став головним діячем занепадницької організації «Молода муза», її «теоретиком», опублікував у буржуазно-націоналістичній газеті «Діло» 18 листопада 1907 р. свій «Маніфест». Під маскою «волі і свободи в змісті і формі» він пробує боротись проти реалізму Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Карпенка-Карого, Франка та інших, творчість яких вважає утилітарною, «матеріалістично-позитивістською квіткою». Молодомузівець вважає, що єдиною санкцією поетичної творчості молодих є «лише внутрішня, душевна, сердечна потреба творця, яка в ніяку розумову шуфлядку не дасться замкнути».

Чи давно ми чули щось подібне про творчість П. Тичини, В. Сосюри, деяких радянських і класичних прозаїків і драматургів? Звичайно, що не з позицій О. Луцького велась критика. Але чи була вона далекозорою? Чи в засобах заперечень була така вже велика різниця?

У статті «Маніфест «Молодої музи» — відповіді на програму Луцького — І. Франко поставив молодомузівцям дуже важливе питання: «Як же се, мої панове, ви вербуєте до свого кружка молоді духи, себто наших літей, наших молодих братів і сестер? Куди ж ви думаєте вести їх?»[14] (підкреслення наше. — *А. Х.*). Це основне, глибоке питання. Воно не тільки влучне, але й безсмертне. Справді, митець завжди повинен думати: для кого і ради чого написано його твір, що він дасть, куди поведе читача.

Програму і поетичну «техніку» молодомузівців легко було побачити з їх спільної книжечки «Привезено зілля з трьох гір на весілля». Збірочка, як відомо, вийшла... на честь одруження націоналістичного ватажка, одного з діячів «Молодої музи» В. Бирчака. Вийшла в тому ж 1907 р., що й «Маніфест» Луцького. У рецензії, опублікованій в «Літературно-науковому віснику», Іван Франко оцінив цю книжечку «як одну з ма-

---

[13] Літературно-науковий вісник, 1901, т. 13, стор. 192.
[14] І. Франко. Твори, т. 16, стор. 375.

ніфестацій кружка»,—оцінив різко, влучно, дотепно. Цитуючи окремі твори молодомузівців і даючи їм короткі «репліки»-характеристики, Франко показав, наскільки бідною стає творчість навіть хорошого письменника, якщо його платформа антинародна, позажиттєва, якщо творчість зводиться до пустого кокетства.

Чудовим виступом І. Франка проти вільної від громадського змісту поезії занепадників був цикл його сатиричних віршів-пародій «Вольні вірші» (1906) — «До музи», «Modern», «Anima Saltaus». Циклом «Вольні вірші» поет-революціонер немовби «вдирався» у табір ворога за допомогою його ж засобів, завдавав удару «зсередини». Ось як Франко передавав програму модерністів:

Музо! Коханко!
Ох, дай мені! Дай мені
Любощів, пахощів, чарів-солодощів,
Мрій неосяжних і снів,
Солодких слів,
Соловейкових трелів,
Римів, мелодій, щоб гучно лилися рікою!
Настрою! Настрою!
Думок — байдуже!

Не можна не помітити, як поет-сатирик використовує характерну для модерністів «вільність» щодо ритму, жанру, «вільність» щодо словесно-поетичних засобів і т. д. — і передає цим беззмістовність такої «поезії», пусту грайливість, поверхове пурхання замість заглиблення в життя.

І. Франко всіма доступними йому засобами боровся проти літературщини, модничання, проти спроб декадентів перетворити художнє слово в пусту забавку. Він постійно виконував ту настанову, яку давав іншим: «Не спускаймося на те, що, мовляв, цей... шкідливий напрям швидко і сам себе переживе і провалиться. Обов'язок усякої національної літератури і кожного писателя та критика, свідомого своєї мети, реагувати проти шкідливої моди, поборювати її властивими їй літературними засобами»[15].

---

[15] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 69.

Є. П. КИРИЛЮК

ЛЕГЕНДА ЧИ ЕПІЗОД З БІОГРАФІЇ

(Про працю І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди»)

В 1886 році І. Франко вмістив у журналі «Зоря» статтю під назвою «Шевченко героєм польської революційної легенди». Під такою ж назвою він згодом (1891 р.) написав розвідку російською мовою для «Киевской старины», але вона не могла бути там надрукована з цензурних причин. Українською мовою ця розвідка вміщена в журналі «Житє і слово» 1894 р. (т. І). І нарешті в 1901 році І. Франко видав її окремою брошурою в серії «Літературно-наукова бібліотека» (ч. 19).

Упорядники 17 тома творів Івана Франка в двадцяти томах всупереч основному принципові радянської текстології — відтворювати останню волю автора — подали в томі текст не останнього окремого видання Франкової розвідки 1901 р., а її першу недосконалу редакцію 1886 р., не зазначивши навіть у примітці, що сам автор у наступних редакціях 1894 і 1901 років виправив деякі помилки першої статті.

Перша стаття І. Франка в журналі «Зоря» виникла у зв'язку з тим, що до рук автора потрапила брошура польською мовою «Про взаємини України й Польщі». Спочатку він гадав, що це окреме видання, а пізніше сам виправив свою помилку, вказавши на її першодрук як статті в польському паризькому журналі «Пшегльонд жечи польскіх».

І. Франко наводив те місце статті, де розповідалось про агітацію Шевченка серед народу. Тарас Григорович заходив нібито у корчму й провадив розмови з людьми про те, чому царська старшина тримає людей у покорі. «Для наочного переконання в об'єднаній силі народу, в переважаючій силі громади, видобував з кишені жменю пшениці й, беручи з неї зернятко по зернятку, укладав їх на столі, називаючи кожне царем, князем, графом і генералом, справником; за тими шерегами додавав довгий шерег менших поліційних посіпак

і поміщиків, а коли так розкласифікував і уклав цілу старшину, брав відтак у долоню повну жменю пшениці й примовляв: «Ото є старшина, а ото є народ; тепер бачите виразно, де цар, де генерал, де посіпака, де поміщик. Але дивіться, де вони зараз? І, промовляючи це, кидав жменю пшениці на всі шереги старши́ни. Селяни дуже дивувались, що в купі нікого з старши́ни відшукати не могли»[1].

Дослідник назвав це оповідання «фольклористичним зерном» (стор. 25). Навівши ще один варіант такого оповідання, поданий Б. Залєським у примітці до листа Шевченка[2], І. Франко назвав його (оповідання) «фантастичним» (стор. 27). Він вважав, що версія Б. Залєського посередньо чи безпосередньо походить із статті в паризькому журналі, а обидві версії з одного польського джерела (стор. 28).

Далі І. Франко нагадав про спогади Ф. Лободи, в яких іде мова про «катехізацію з зернами»[3], і оповідання в історії української літератури О. Огоновського про кульки з хліба, засипані пригорщами жита[4]. І в цьому оповіданні він не бачив «ані зерна фактичної правди» (стор. 30).

Як ми вже відзначили, Франко вважав усі ці оповідання версіями польської «революційної легенди» (стор. 28). Які ж польські джерела наводив він? 1863 року в Празі було видано німецькою мовою книжку колишнього директора львівської поліції Сахера під назвою «Польські революціонери». В ній розповідалося про події в Галичині 1846 року, зокрема про агітацію польських конспіраторів серед українських селян у с. Горожані біля Комарна. З промовою до селян звернувся ватажок польського повстанського загону Сікорський. «Між іншим, — писав Сахер, — вийняв Сікорський з одної кишені жменю пшениці, а з другої овес і простягнув обі руки до селян. — Погляньте, — сказав він, — ось пшениця, се пани, державці, панські урядники, а овес, се ви. Так було в старій польській державі і так є тепер під цісарською управою. Пани були і ще є всюди чимось ліпшим від вас. Для того тепер ми робимо революцію, а коли вона вдасться, то не буде ані панів, ані мужиків, а тільки самі польські обиватели». При тих словах він перемішав овес з пшеницею і кинув зерна в повітря. «Ідіть тепер і розділіть овес від пшениці» (стор. 34—35).

Як І. Франко поставився до цього джерела? Він писав: «Але кілько ж історичної правди в оповіданні Сахера? — за-

---

[1] І. Франко. Шевченко героєм польської революційної легенди. Львів, 1901, стор. 23. Далі посилання на це видання даються в тексті із зазначенням лише сторінок.

[2] Листочки до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерті. Львів, 1890, стор. 50.

[3] Ф. Лобода. Мимолетное знакомство мое с Т. Гр. Шевченком и мои об нем воспоминания. «Киевская старина», 1887, т. XIX, стор. 569.

[4] О. Огоновський. Історія літератури руської, т. II, 1889, стор. 507.

питає дехто. Скажемо коротко: ані слова...» (стор. 38). І далі, посилаючись на більш авторитетне історичне джерело, він зазначає, що ватажком польських повстанців у Горожані був не Сікорський, а Ф. Чаплицький. З промовою до селян звернувся також Чаплицький, але про пшеницю та овес не згадував (стор. 39—40).

Версію Сахера використав один з російських реакціонерів (на думку І. Франка — Ратч) у брошурі про польський революційний рух, навівши цей епізод з агітацією Сікорського за допомогою зерен пшениці й вівса.

Оповідання Сахера І. Франко назвав «легендою», «фольклорним документом» (стор. 40) і допускав думку, що польська й німецька версії виникли з одного спільного джерела.

Тут слід нагадати, що М. Драгоманов, прочитавши статтю І. Франка в журналі «Житє і слово», висловив здогад, що легенда із зернами «могла бути давніша і повстати десь на Заході. Наскільки йому пригадується, щось подібне десь дано в Америці з приводу агітації Джона Брауна за визволення негрів» (стор. 5). До цієї думки частково приєднався й сам Франко: «Розуміється, не виключена й друга можливість, що і Сахерове і польське оповідання з 1859 р. випливли зі спільного американського джерела, коли б справдилася догадка пок. Драгоманова про існування такого оповідання в життєписі Джона Брауна» (стор. 41).

Проте думку цю подано в примітці. В основному тексті брошури І. Франко ставить далі нове питання: «Що могло дати привід до сформування такої легенди в Галичині?» (стор. 41). І, відповідаючи на нього, докладно спиняється на революційній діяльності серед українських селян польського революціонера Каспера Ценглєвича.

В бібліотеці Оссолінських І. Франко розшукав рукопис без назви, складений мішаною українсько-польською мовою, і вирішив, що це відома тільки з назви «Інструкція для учителів руського народу», складена К. Ценглєвичем. Він навів ряд цитат з цього рукопису.

Зокрема в ньому писалося: «Виставимо собі тільки царя на троні, а коло него міністри, князі, урядники і інші слуги, котрі запродали правду, і шпигуни, і некоторі пани, слуги і приятелі царські, а докола всіх ми, браття, ми — мир! Ми, люди угнетені, з приятелями, братами, апостолами нашими. Як бисьмо всі крикнули: до меча! до коси, до ножа! як бисьмо ся всі стиснули до купи, що би їм там було в середині? О браття! Ми страшніші як саме пекло! Трясеться цар перед нашою силою» (стор. 3—4).

Від себе І. Франко додав такий коментар: «Чи не пригадує ся фантастична картина того викладу пшеничної алегорії, який ми стрічали вложений в уста Шевченка? Концепція та

самісінька: на версі цар, понизже його міністри, далі пани і слуги, а геть унизу — мир, спертий лавами. Картина готова, лишаєсь тільки зробити її наглядною яким-будь способом. Чи хто справді робив се при помочі зерен пшениці, чи тільки усний переказ під враженням отсих слів Ценглєвичевої «Інструкції» скомпонував таке укладання зернят, се питання, на яке я, судячи по суперечностях у різних варіантах сеї легенди, склонявся б дати радше негативну, ніж потверджуючу відповідь. В усякому разі здається мені певним, що батьком літературного первовзору сеї легенди був Ценглєвич, котрий таким способом, при помочі усної її вандрівки, несподівано і досить дивоглядно входить у зв'язь з польськими поглядами на Шевченка» (стор. 64—65).

Деяка спільність, безперечно, є, але, скажемо відразу, надзвичайно далека. Крім того, згодом виявилось, що рукопис, розшуканий Франком, не є «Інструкцією» К. Ценглєвича. В. Щурат розшукав справжню «Інструкцію» й прийшов до висновку, що вона «в зв'язку з притчею о зернах не стоїть»[5].

Брошура І. Франка викликала відгук В. Щурата, який інколи полемізував з автором, але в основному прийняв його концепцію, про що й свідчить назва статті: «Шевченко в польській революційній притчі», тобто легенді. В. Щурат подав деякі доповнення до матеріалів І. Франка, нагадавши про агітацію польських революціонерів серед селян ще наприкінці XVIII століття. Так, зокрема, він дав матеріали про агітацію Франца Горжковського 1796 р. Бувши геометром (землеміром) у власника с. Тисє. Ф. Горжковський за допомогою цифр, малюнків на піску й рисунків на спеціальних картах переконував селян в їх переважаючій силі над небагатьма поміщиками[6]. Не наводимо цих матеріалів, бо аналогія з оповіданнями про зерна тут дуже віддалена. Висновки В. Щурата непереконливі: «Оповідання поляків про Шевченкову революційну катехізацію є, очевидно, другою редакцією оповідання про таку ж катехізацію Горжковського. Доказавши се, стверджую вже безсумнівно, що в нім нема з біографії Шевченка нічого...»[7]

Ще пізніше брошура І. Франка викликала статтю П. П. Филиповича, який розглянув і статтю В. Щурата. Об'єктивно виклавши історію питання, автор статті зазначав: «Франко не з'ясував, як і коли виникло вперше оповідання про зерна, навіть скептично поставився до можливості дати точну відповідь на це питання»[8].

---

[5] В. Щурат. З життя і творчості Т. Шевченка. Львів, 1914, стор. 59.
[6] Там же, стор. 65—66.
[7] Там же, стор. 67.
[8] П. Филипович. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність? «Шевченко та його доба», збірник другий, К., 1926, стор. 5—22.

Але П. Филиповича не задовольнила й стаття В. Щурата. «Хіба переконує, — писав він, — Щуратова стаття? Бр. Залеський, як видно, тільки порівнював агітацію Горжковського з агітацією Шевчека, а Щурат ототожнив їх, визнав за дві редакції одного оповідання»[9].

Яка ж була позиція самого П. Филиповича? Викладаючи концепцію І. Франка: «Польські поміщики, як він гадав, пришили революційну агітацію на зернах до автора «Кобзаря», він ставив питання: «Чому ж тоді так скептично ставитись до можливості, що якісь аналогічні випадки були-таки в Шевченковому житті?»[10]

Але, поставивши питання «Революційна легенда про Шевченка чи дійсність?», П. Филипович відповіді на нього не давав: «У всякому разі, задовольнитись висновками Франка та Щурата не можна. Можливі й інші гіпотези. Саме — гіпотези, бо на категоричності наших здогадів не настоюємо, не маючи цілком певного документального матеріалу. Багато є легенд про Шевченка, може врешті до них належить і розглянута пригода»[11].

Читаючи й перечитуючи брошуру І. Франка, вивчаючи життя й творчість Шевченка, ми не раз задумувались над цим самим питанням: легенда, притча чи дійсність, факт з біографії поета? Досліджуючи проблему, ми перш за все звернули увагу на сталість і подібність усіх «оповідань», «легенд», «притч» про агітацію Шевченка за допомогою зерен збіжжя.

Першим хронологічно оповіданням є вже наведений нами епізод у польському паризькому журналі «Пшегльонд жечи польскіх» за 15 лютого 1959 р. Перебуваючи у Варшаві й працюючи в Бібліотеці народовій, ми уважно вивчили статтю невідомого автора «Про взаємини України і Польщі». Справедливо вказував І. Франко, що автор статті походив з України, більше того, — прислав її з Київщини. Він був дуже добре обізнаний з історією України, з сучасною новою українською літературою, — називав імена Г. Квітки-Основ'яненка, М. Максимовича, О. Чужбинського, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка; добре розбирався в так званій українській школі в польській літературі, що відзначив свого часу й І. Франко. І, нарешті, автор статті дуже добре знав життя й творчість Шевченка. Доказом цього може бути такий важливий факт, на який не звернув уваги І. Франко. Схарактеризувавши переслідування царатом української національної культури, автор статті писав далі про становище на Україні:

---

[9] П. Филипович. Революційна легенда про Шевченка чи дійсність? «Шевченко та його доба», збірник другий. К., 1926, стор. 14.

[10] Там же, стор. 15.

[11] Там же, стор. 21.

«Отже, на вигляд було тут тихо й спокійно, як звичайно буває тихо й спокійно в ув'язненні. Шевченко в одній із своїх поезій добре схарактеризував те становище: «все благоденствує — бо мовчить».

У цьому місці статті в паризькому журналі перефразовано рядки із поезії Шевченка «Кавказ»:

Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує.

«Кавказ», як відомо, вперше надруковано в лейпцігському виданні «Новые стихотворения Пушкина и Шевченки» 1859 року. Але автор статті в паризькому журналі (нагадаймо — киянин!) не міг бачити це видання, оскільки статтю його надруковано в числі за 15 лютого 1859 року. Отже, рядки з поезії «Кавказ» він знав із списка або з усної традиції. Факт дуже знаменний! Відомо, що значно пізніше ці саме рядки були використані Чернишевським і Салтиковим-Щедріним, але в обох статтях царська цензура викреслила їх.

Наведений важливий факт дає підстави для певних висновків: оскільки автор статті був обізнаний з недрукованими творами Шевченка, він міг і добре знати обставини, факти його життя. Тому, на нашу думку, заслуговує довір'я й епізод про агітацію серед селян за допомогою зерен пшениці.

Вдруге цей епізод ми зустрічаємо в спогадах П. Мартоса, надрукованих 1863 року в журналі «Вестник Юго-Западной и Западной России». Згадавши про те, що Шевченко у віршах і в розмовах по шинках проповідував «возмущение» (закликав до бунту), мемуарист наводив такий, за його висловом, «ходячий анекдот»:

«В мужичьей свитке сидел однажды Шевченко в праздничный день в шинке; перед ним стояла пляшка с горилкою. В шинке всегда много порядочных людей по праздникам. Тарас, попивая горилочку, вынул из кишени несколько пригоршней ржаных зерен и рассыпал их на столе в одну большую кучу, потом из нее отделил другую меньшую, а третью еще меньше. — Що це ти, дядьку, робиш? — спросил его один из присутствовавших. — Ось що, — отвечал он: — оця велика купка — оце ми мужики; менша — це пани, а ця малесенька — це царі. Тепер дивіться! — И, взявши пригоршнею всю большую кучку, засыпал ею обе меньшие. — Тепер нема ні панів, ні царів — тільки ми»[12].

Не може бути жодного сумніву, що П. Мартос не читав статті в польському паризькому журналі 1859 року, але аналогія очевидна: корчма, зерна, там — пшениці, тут — жита, з яких одні уособлюють царя й панів, інші — мужиків.

[12] П. Мартос. Эпизоды из жизни Шевченка. «Вестник Юго-Западной и Западной России», 1863, № 4, стор. 38.

Далі хронологічно йде оповідання близького друга Шевченка в часи заслання Б. Залєського. Досліджуючи агітацію серед селян польського революціонера М. Горжковського наприкінці XVIII ст., він згадав у зв'язку з цим Шевченка. Цитуємо оповідання в перекладі В. Щурата: «В недавніх часах Шевченко, хотячи буйному українському народові доказати намацально, що народ є сильніший і значить більше від правительства й панів, ходив у свитці по селах, а зібраним у корчмі селянам клав на столі зерно пшениці й питав, що воно мало б значити. Коли не знали, що відповісти, говорив сам, що то цар; укладав потім довкола інші такі зерна і пояснював, що то генерал-губернатори, всякі урядники; друге ширше коло представляло офіцерів, військових; дальші в кінці панів. Коли слухачі придивлялися тому добре, додавав: а тепер на нас черга! Глядіть! — І, вийнявши з кишені повну жменю тої ж пшениці, засипував нею всі порозкладувані зернята, кажучи: а се ми! Знайдіть же мені тепер царя, губернатора, офіцера, або хоч би й пана! — Лекція була наочна, й простих хлопів вона переконувала»[13].

На думку В. Щурата, Б. Залєський взяв це оповідання з журналу «Пшегльонд жечи польскіх» 1859 р. Можливо. Коли оповідання з паризького журналу сприймати, як факт з біографії Шевченка, то нічого особливого в цьому немає. Викликає певні роздуми те, чому пізніше в примітках до листів Шевченка він вклав це оповідання в уста оренбурзького генерал-губернатора В. О. Перовського, який звичайно, коли його запитували про Шевченка, розповідав такий «анекдот». Перебуваючи в Києві, поет одягався в свиту й з повними кишенями пшениці заходив у корчму, де збирався народ. «Впровадивши своїх слухачів у добрий гумор розмовою та піснями, виймав зерно і, поклавши його на столі, питав, що би се значило? По хвилі відповідав сам, що воно означує царя. Дальше довкола нього клав ряд подібних зерен і називав їх міністрами, генералами, губернаторами. Дальший круг творили нижчі урядники, ще дальший поміщики, так звані пани. Уложивши се все, казав мужикам добре придивитися тим зернятам, а потім добував з кишені цілу жменю пшениці й засипав нею всі уложені круги, додаючи: «А се мужики, ми. Найдіть тепер царя, і генерала, і губернатора, і пана??»[14].

Знайомий Шевченка Ф. Лобода, розповідаючи про арешт поета черкаським справником Табачниковим, додавав: «После известной катехизации с зернами, произведенной Тарасом

---

[13] Br. Zaleski. Spisek Gorżkowskiego 1796 r. Rocznik Towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu, Париж, 1869, стор. 252. Цитуємо в перекладі В. Щурата: «З життя і творчості Тараса Шевченка», Львів, 1914, стор. 61.

[14] Листочки до вінка на могилу Шевченка в XXIX роковини його смерті. Львів, 1890, стор. 50.

в какой-то корчме...»[15] З цензурних причин Ф. Лобода не міг навести це оповідання, але знаменно, що він називає цю катехізацію («катехізація» — запитання й відповіді) «известной». До цього слід додати, що Ф. Лобода (про це можна напевне сказати) не мав змоги довідатись про матеріали на цю тему, вміщені в паризькій польській пресі. Спогади Ф. Лободи зв'язані з найближчим оточенням Шевченка в часи його перебування на Україні й заслуговують на довір'я.

Своєрідним варіантом оповідання є місце в розділі про Шевченка в історії української літератури О. Огоновського: «Тарас узяв м'якушку хліба і, зробивши одну більшу кульку, поставив її на столі та казав: «Дивіть, дітоньки, се цар». Потім скрутив кілька менших галочок, поклав їх навкруги великої і пояснював: «Ось царська сім'я». Відтак довкола сих кульок наклав ще менші галочки і звістив: «Видите, брати, се генерали-пани!» Опісля випитував він присутніх громадян із наглядної сеї демонстрації. В кінці взяв Шевченко в обі пригорщі жита і, засипавши царя, його сім'ю і генералів, крикнув: «А ось нарід»[16].

Оскільки версія О. Огоновського відмінна від попередніх, відпадає припущення, що він міг її запозичити з паризьких джерел. Відомо, що під час праці над багатотомною історією української літератури він мав кількох інформаторів із Східної України (П. Куліш, О. Кониський). Цей факт міг бути повідомлений Огоновському в листі.

Сьомий варіант знаходимо в спогадах Б. Нікітіна. Спочатку він був кантоністом у полку, розташованому в Нижньому Новгороді, потім ще неповнолітнім брав участь у Кримській війні. Після війни повернувся в Нижній Новгород до свого хрещеного батька, чиновника М. Валова. Мемуарист згадував, що М. Валов, «желая доставить мне развлечение, часто брал меня с собой в гости к разным своим знакомым господам, которые охотно меня принимали и ласкали, как видавшего свет и войну — маленького героя. Между прочим, мы были однажды у богача, отставного поручика Огурцова, у которого в ту пору гостил его земляк — поэт и художник Т. Г. Шевченко, освобожденный из солдат Оренбургского гарнизона и возвращавшийся в Петербург. Он выглядел простым..., но гости наперерыв за ним ухаживали, расспрашивали и внимательно слушали. По его спросу ему подали в бумажке горсточку зерен. Он взял из кучи одно, показал его и сказал: «Вот вам старший над всеми», потом бросил его в кучу и до-

---

[15] Ф. Лобода. Мимолетное знакомство мое с Т. Гр. Шевченком и мои об нем воспоминания. «Киевская старина». 1887, т. XIX, стор. 559.

[16] О. Огоновський. Історія літератури руської, т. II, 1889, стор. 507.

бавил: «Вот уже и нет его: так и люди могут». Все удивлялись его мудрости»[17].

Як і в багатьох мемуаристів, на схилі віку у Б. Нікітіна дещо призабулося, переплуталось. Під «Огурцовим», очевидно, слід розуміти П. Овсянникова, в якого жив Шевченко в Нижньому Новгороді, але самий епізод із зернами ішов від життя, від дійсності. Запідозрювати, що Нікітін знав якісь польські або українські джерела, нема абсолютно ніяких підстав.

І, нарешті, восьмий варіант цього епізоду ми знаходимо в спогадах про перебування Шевченка на Черкащині: «Між іншим бував Тар. Гр. і в околицях черкаських, у Дахнівці, в сім'ї Юлії Іванівни Манусової. Гостюючи один час у Манусової з іншими знайомими, Тар. Г., коли мимо нього одного разу проходила випадково дівчина з ре́шетом гороху, вхопив з решета жменю гороху, кинув на стіл і, вибравши одно зерно, сказав: «Оце буде цар...» Потім, перемішавши усі зерна, запропонував присутнім відшукати «царя», чого, звичайно, ніхто зробити не міг».

У цих же спогадах наводиться ще один варіант, подібний до попередніх: «Бував Тар. Гр. і в Мошнах; тут він якось зайшов у шинок. Селяни, що були тут, гомоніли про свої справи та ремствували на тяжку панщину. «Хіба ви не знаєте, що треба зробити?» — сказав їм Тар. Гр. «Ось дайте мені жита та пшениці, я зараз вам покажу, що треба зробити». Коли йому принесено було й те й друге, Тар. Гр. набрав жита в одну руку, а пшениці в другу, вдарив долонею об долоню, перемішав усе зерно й сказав селянам: «От що треба зробити»[18].

Очевидно, що дальші розшуки дадуть нам ще не один варіант цього епізоду. Всі наведені нами спогади мають спільні риси: агітація Шевченка серед народу за допомогою зерен, що уособлювали різні верстви суспільства. Цілком можливо, що деякі із спогадів пізнішого походження поширювались уже шляхом усної передачі, але перші з них, що походили від людей, знайомих або близьких до оточення поета, безперечно, відбивали дійсні факти. Шевченко міг провадити такі розмови з селянами, бо думки ці випливали з ідейного змісту його поезії.

У своєму повідомленні ми свідомо не брали до уваги численних фольклорних записів про агітацію Шевченка серед селян за допомогою зерен пшениці. Їх надзвичайно багато[19]. Перекази ці живуть і тепер.

---

[17] Воспоминания Б. Н. Никитина. «Русская старина», 1906, № 9, стор. 185.

[18] Шевченко на Черкащині в спогадах сучасників. «Україна», 1925, № 1—2, стор. 158.

[19] Українські народні казки, легенди, анекдоти. К., 1957, стор. 469.

Улітку цього року нам довелось рецензувати посібник для вчителів «Шевченко в школі», підготовлений Науково-дослідним інститутом педагогіки Міністерства освіти УРСР, що складається із статей працівників цього інституту та вчителів. У статті вчителя Яготинської середньої школи № 3 О. С. Непорожнього «Використання в школі місцевого матеріалу про перебування Т. Г. Шевченка в м. Яготині» я прочитав таке:

«А ось розповідь старого мешканця Михайла Максимовича Самоп'ята, записана зоотехніком Іваном Чергикалом. До групи кріпаків, що віяли й сушили біля комори пшеницю, підійшов Тарас Шевченко... Читаю уривок із тексту запису: «Люди почали обтрушуватись від пилюки і колом обступили Т. Г. В Яготині всі знали, що Шевченко — не справжній панич, що його недавно викупили з неволі, що він не цурається простих людей. За це його любили й поважали.

Довгенько розмовляв Шевченко з кріпаками — про всяку всячину, потім узяв мірку з пшеницею, поклав зверху кілька каштанів та й каже: — «Дивіться: пшениця — ото ми, нас багато, а каштани — то пани, їх мало, але всі вони знатні, великі, так і сидять на шиї трудових людей, поки ті смирні, тихі, покірливі. А досить людям хоч поворухнутись... (Тарас узяв мірку і трохи поворушив нею, каштани всі поховалися в пшениці). Ось дивіться: жодного пана не лишилось. Он яке чудо трапилося з вельможними». — Поставив мірку на землю та й пішов, попрощавшись з людьми. Довго дивились один на одного кріпаки, а потім дід Максим спитав свого приятеля: — Ну, Карпе, зрозумів що-небудь? — Та як не зрозуміти, коли він отак тобі показав. Словами нам, незрячим, треба цілий день товкмачити, а в мірку подивився і за хвилину все второпав. От мудра людина».

Далі я взяв статтю учителя Переяслав-Хмельницької середньої школи робітничої молоді № 1 В. Ф. Святковця «Використання в школі місцевого матеріалу про перебування Т. Г. Шевченка на Переяславщині» і прочитав: «На околиці В'юнищ стояла корчма. До неї вечорами сходилися селяни, які в горілці шукали забуття від гіркого життя. Траплялося, сюди заходив і Т. Г. Шевченко. Його відразу ж оточували чоловіки, і зав'язувалася між ними палка розмова. Селяни задавали багато питань Шевченку. На них він ледь встигав відповідати. Поет не приховував своїх революційних поглядів і настроював селян проти панів та царя, пояснюючи, що настане час, коли всі люди будуть рівними. Деякі заперечливо хитали головами, не вірили. Тоді, щоб переконати людей, він вдавався до оригінального унаочнення. Спочатку виймав з кишені квасолини і, відшукавши в них заздалегідь приготовленого боба, говорив, кладучи його на стіл: — Ось дивіться, — це цар! А оце, — розкладаючи біля нього квасолини, продов-

жував він, — отаке́нне пузате панство. Потім виймав з іншої кишені жменю пшениці і, неначе виважуючи на долоні її, додавав: — А ось де наш бідний народ. За цим він засипав пшеницею «царя», «поміщиків» і, дивлячись на здивованих селян, запитував: — Ну, так чий верх? — Народу! — гули кріпаки. — Отак буде і в житті, бо їх, гнобителів, мало, а наших навіть сліз хватило б, щоб усіх потопити».

Всі варіанти спогадів про Шевченка, як ми бачили, відмінні, далекі від переказів про способи агітації польських революціонерів кінця XVIII—першої половини XIX століття. Причому в друкованому вигляді останні зафіксовані значно пізніше, ніж перші оповідання, зв'язані з Шевченком. Зібрані й наведені нами матеріали дають усі підстави вважати, що такі випадки дійсно були в житті великого поета-революціонера. Це зовсім не виключає того, що Шевченкова агітація за допомогою зерен, як і його поетична творчість, могла мати фольклорну основу. Відомо, що багато явищ є спільними або подібними у фольклорі різних народів. Так само й спосіб агітації за допомогою зерен міг мати аналогію в житті польського народу (факти, наведені І. Франком та В. Щуратом), російського (оповідання Н. Лєскова «Овцебык»), американського (Джон Браун).

І. М. КОЦЮБИНСЬКА

МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ ТА ІВАН ФРАНКО

Це було восени 1907 року. Сіяв дрібний дощик. Сірі важкі хмари вкрили небо. Сутеніло. Безперервно збігали струмочки з віконних шибок і заважали роздивитися, що робиться на подвір'ї.

А нам, дівчаткам, кортіло першими побачити сільського кравця з Старого Білоуса, що мав прийти нині знімати мірки на дитячі корсетки, які шилися нам до Франківського вечора.

Раптом грюкнула клямка від хвіртки, і кравець швидкою ходою перебіг під дощем подвір'я. От він уже на кухні обтрушує краплини з шапки, привітно посміхаючись до нас. Швидкими, вправними рухами зняв мотузочком мірки, зав'язуючи вузлики на потрібних місцях шворки. Довго м'яв у руках чорний кашемір та червону підкладочну китайку, брав на зуби, випробовуючи міцність краму. Видно було, що він вдоволений з набору, і пообіцяв, що корсетки будуть рясні, оздоблені зеленою фігурною тасьмою, з золотими гудзиками.

Гаптовані шовком маминими руками сорочки до костюмів були вже готові. Тьотя Ліда підбирала намисто та вінки, один з жовтих троянд, а другий з блакитних незабудок на темну та біляву голівки дівчат.

Тато був заклопотаний підготовкою Франківського свята. Вечорами, зачинившись у кабінеті, писав реферат про Івана Франка. Треба було готувати музичні номери. Листовно радився з своїм другом композитором М. Лисенком про кращі вокальні номери до концерту. Микола Віталійович склав програму з романсів, написаних ним на слова Франка, і надіслав Михайлу Михайловичу. Батько підбирав художнє читання з творів Каменяра, якими ілюструвався реферат.

Семінарський хор старанно розучував пісні. Ми, діти, під маминим керівництвом вивчали вірші Т. Г. Шевченка та байки Л. Глібова, з якими збиралися виступити на вечорі в «Просвіті».

В той час товариство «Просвіти» містилося на вулиці Миколаївській (нині Карла Лібкнехта) в дерев'яному одно-

поверховому будинку. Приміщення складалося з невеликого залу і трьох кімнат.

Пригадую, як ми всією родиною брали участь у цьому вечорі. Зал було прибрано зі смаком. На почесному місці на стіні напроти входу висів портрет Івана Яковича Франка в українських старовинних рушниках. Під ним на підставках — декоративні квіти. В правому кутку кімнати між дверима і вікном — пюпітр для доповідача; хор розмістився півколом попід портретом.

Народу в залі повно, переважно вчителі, студенти, робітники, учні. Настрій урочистий. Відчувалося, що це свято української культури. Ніхто не звертав уваги на сонного городового, що куняв в останніх рядах попід стіною.

Ми, діти, в пишному українському вбранні, як учасники вечора, сиділи в першому ряду. Поява стрункої постаті батька в парадному чорному сюртуці, білому жилеті та галстуці, з папкою в руках, привернула увагу публіки.

Вклонившись присутнім, Михайло Михайлович зайняв місце за пюпітром та схвильованим голосом промовив: «Шановні добродійки і добродії! Сьогодні я хочу познайомити вас з одним із найкращих українських письменників — з Іваном Франком. Перед вами портрет Франка. Те, що ви бачите, хотів би трохи доповнити. Невеликий, хоч сильний мужчина. Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, в лініях бороди щось енергійне, уперте. Рудувате волосся непокірливо пнеться, вуси стирчать. Скромно одягнений, він тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно од світла його очей, а його мова здається не словами, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри. Сильна, уперта натура, яка цілою вийшла з житейського бою!

Не можу забути одного образу, який врізавсь мені у пам'ять. Це було два роки назад, коли я востаннє бачився з ним. В своїй убогій хаті сидів він за столом босий і плів рибацькі сіті, як бідний апостол. Плів сіті й писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба в його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою».

Реферат про Каменяра не раз переривався читанням уривків з творів письменника та співами.

З літературною манерою Франка-белетриста познайомив присутніх Ілля Людвигович Шраг.

Дружина Леоніда Шрамченка, перекладача творів Коцюбинського на російську мову, Катерина Іванівна Шрамченко прочитала «Каменярів». Як пристрасний заклик дзвенів її молодий голос:

Лупайте сю скалу!
Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас!

На завершення першої частини вечора хор проспівав «Ой, що в полі за димове» та гімн «Вічний революціонер», в який Іван Франко вклав весь свій бунтарський дух.

Друга частина вечора почалася художнім читанням віршів у виконанні дітей та молоді.

Троє дітей Михайла Михайловича брали участь у концерті. Юрко прочитав «Йшов кобзар до Києва та сів спочивати», Оксана — «Садок вишневий коло хати». Я читала байку Леоніда Глібова «Мавпочка та окуляри».

Вечір пройшов тепло і урочисто.

Та ось знов десь з глибин дитячої пам'яті виринають картини ще більш давнього минулого, коли розбурхана чудовими казками Івана Франка яскрава дитяча фантазія малювала нам життя звірів по лісових хащах та нетрях. Своїм геніальним пером водив нас Іван Франко в той казковий світ, «коли ще звірі говорили», розкривав перед нами жорстокість, хижість, хитрість одних, глупоту інших.

Ми не могли дочекатися тієї хвилини, коли татко почитає нам уголос «Лиса Микиту». Деякі образи з казки міцно увійшли в наш побут та лексику. Коли хтось з дітей необгрунтовано скаржився на інших, зразу ж чувся глузливий голос: «Гектор, цуцик, неборака, став на лапки та й балака». А наші кумедні фігурки в однаковісіньких суконочках та італійських ковпачках тато інакше не називав, як «мавпи Фрузі», особливо коли ми крутилися одна поперед другу перед дзеркалом.

Прочитали ми й «Абу-Касимові капці». Ці книжечки і досі зберігаються в бібліотеці Михайла Михайловича, нагадуючи про перше наше знайомство з прекрасною народною мовою, гострим гумором, властивим творам Івана Франка.

Батько виховав в нас любов і пошану до Каменяра. Пригадую, з якою повагою згадувалось його ім'я в нашій родині, як турбувалися здоров'ям Івана Яковича. Могутня постать Франка привертала увагу Михайла Михайловича ще з молодих років. «Дружні зв'язки І. Франка з М. Коцюбинським починаються ще в 90-х роках XIX століття, коли молодий Коцюбинський, за словами І. Франка, був тільки «починаючий белетрист — і нічого більше»[1].

М. Коцюбинський високо ставить Франка як геніального письменника. Прислухається до його критичних зауважень, — просить «напутити» в літературній праці. ,

Вперше Франко згадує про Коцюбинського у статті «Наше літературне життя в 1882 році» ще до їх особистого знайомства. Далі в статтях «Конкурс», «Зорі» та «Новини нашої літератури» заслужено дається висока оцінка творів Коцюбин-

---

[1] Н. Калениченко. І. Франко і М. Коцюбинський. «Дніпро», 1956, № 10, стор. 114—119.

ського «Для загального добра» і «Цвіт яблуні». Уже в кінці XIX століття Франко ставить Коцюбинського «між прозаїстами 90-х років на першому плані»... Характерна риса творів Коцюбинського, на яку звернув увагу І. Франко, — їх глибокий ліризм.

Перша особиста зустріч двох письменників припадає на 1890 рік, і з того часу Михайло Коцюбинський не тільки пильно слідкує за всіма творами Франка, що друкувалися у «Літературно-науковому віснику» та окремими збірками, а й неодноразово зустрічається з Іваном Яковичем у Львові або відпочиває разом з ним в «Українських Афінах», як жартома прозвали село Криворівню на Гуцульщині.

Тепле листування між письменниками охоплює 1890—1905 роки. Їх турбує стан тогочасної літератури, видання збірників, співучасть у журналі «Житє і слово», політичні події того часу. Коцюбинського з Франком ріднила спільність думок і прагнень. Обидва вони виступали полум'яними агітаторами за рівність і братерство всіх народів, за визволення їх від усякого гніту, разом з іншими прогресивними письменниками мріяли про возз'єднання українського народу в єдиній державі.

Коцюбинський звертається до Франка із закликом поширення в літературі «поля обсервації» — обробки «тем філософічних, соціальних, психологічних, історичних і інших». В статті під назвою «З останніх десятиліть XIX в.» Франко зазначає, що Коцюбинський «розширив обрій» української повісті, дав «прегарні малюнки з життя наших південних сусідів румун і татар, доторкнув життя наших гуцулів, що здавна ходять на заробітки до Бессарабії». Однак Коцюбинський «далеко не етнограф-обсерватор. Він наскрізь новочасний чоловік, пройнятий високими гуманними чуттями і ясним поглядом на життя. Отим-то його оповідання, даючи нам образи неторканих досі українським пером околиць і відносин, дають нам разом із тим високе естетичне вдоволення як твори справжнього таланту і як випливи симпатичної і високо розвитої душі»[2]. Коцюбинський у своїй літературній діяльності, так би мовити, відштовхувався від міцної, могутньої, здорової творчості Каменяра. Живився з цього чистого джерела натхнення, ясного розуму, непохитної волі.

«Я просто подивляю розум та талант того чоловіка.., — писав М. Коцюбинський 8 грудня 1905 р. Володимиру Гнатюкові. — Дай йому боже здоров'я тому Франкові. Я незвичайно люблю і поважаю оту світлу людину».

Коцюбинський широко популяризує творчість Франка, подаючи в списку кращих книжок його твори. «Варто прочи-

---

[2] Н. Калениченко. І. Франко і М. Коцюбинський, стор. 114—119.

тати Франка, — напр(иклад) «В поті чола» і збірку віршів «Зів'яле листя», — радить він артистці Л. П. Ліницькій[3]. З такою ж порадою він звертається і до дружини в листі від 4 лютого 1898 р.

Дуже втішала Коцюбинського надія на те, що Іван Якович напише передмову до збірки його оповідань, яку впорядковувала Віра Устимівна Коцюбинська, але мрії ці не здійснились. «І справді я поривався кілька разів написати передмову, та що ж, не виходило те, що бажалось би сказати, а сказати щось шабльонове — і за себе соромно і було б зневажливо для самої книжки...», — писав Франко в листі до дружини Коцюбинського[4].

В 1901 році Коцюбинський пише російською мовою «Биографическую заметку» і перекладає на російську мову оповідання Франка «Добрий заробок» та «Ліси і пасовиська».

Перебуваючи в 1905 р. у Львові, М. Коцюбинський подорожує разом з І. Франком і В. Гнатюком по селах. На згадку про цю зустріч залишилось групове фото: І. Франко, М. Коцюбинський, В. Гнатюк. Тоді ж Франко подарував Коцюбинському чотири автографи своїх рукописів, а саме: 1) «Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії старої легенди». 2) «Притча про сліпця і хромця. Причинок до історії літературних взаємин старої Русі». 3) «Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland» («Етнологічна експедиція на Бойківщину»). 4) «Der Dorn in Fusse. Eine Erzählung aus dem Huzulenleben» («Тернина в нозі. Оповідання з гуцульського життя»).

Цей подарунок Франка, на жаль, недовго зберігався у Михайла Михайловича. Минуло кілька місяців, і Коцюбинський змушений був передати ці дорогоцінні автографи на збереження до Чернігівського музею В. В. Тарновського, бо час був небезпечний. Реакція підвела голову. Коцюбинського неодноразово викликали на допити. Родина Коцюбинських чекала обшуку і боялася, щоб ці автографи не загинули в жандармерії як речові докази по справі «піднадзорного М. Коцюбинського». Тільки в 1940 році їх вдалося розшукати в музеї, причому в інвентарній книзі вони так і були записані, як подарунок М. Коцюбинського.

В бібліотеці Михайла Михайловича зберігається також автограф вірша Франка «Стріли», який було надіслано Іваном Яковичем до літературного альманаха «З потоку життя», що готувався Коцюбинським до друку. Цю ж бібліотеку при-

---

[3] Лист М. Коцюбинського до Л. Ліницької від 16 жовтня 1911 р. Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, № 4641.

[4] Лист І. Франка до В. Коцюбинської від 17 січня 1901 р. Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, № 1806.

крашають 42 книги Франка. Серед них поезії, історичні розвідки, літературні портрети, прозові твори, комедії, казки, оповідання, поеми. Дві книги мають автографи Івана Яковича. «Високоповажному товаришу М. Коцюбинському. Щиро відданий Іван Франко» — читаємо на нарисі Франка «Южнорусская литература». Дорогому товаришу М. Коцюбинському щиро відданий Іван Франко» — написано на невеличкому томику його творів під назвою «Поема про створення світа».

М. Коцюбинський протягом усього свого життя турбувався здоров'ям Івана Яковича, брав активну участь у збиранні грошей для хворого. Його гнітили звістки про тяжкий стан Франка. «Ваша звістка зовсім прибила мене, — писав Коцюбинський Гнатюкові в квітні 1908 року, — ходжу сам не свій, не знайду місця собі. Тепер, коли стала перед очима можливість катастрофи— тепер ще яскравіше зарисувалась могутня постать Франка і всі його заслуги, ще дорожчим став нам той чоловік... Адже Франків у нас не густо!»

Коцюбинський влаштовує влітку 1908 р. серед співробітників статистичного бюро лотерею на користь хворого. «...Не забудь написати і про те, як там лотерея на Франка, коли нічого не робиться (а я боюсь сього), то пригадай обіцянку Мих(айлові) Івановичеві...» — пише він в червні 1907 р. з с. Кононівки до дружини. Лотерея пройшла з успіхом.

Пригадую, як батько і мати підраховували гроші, зібрані від лотереї, готуючись їх відправити хворому Франкові. Як Михайло Михайлович вішав над своїм письмовим столом портрет Т. Г. Шевченка роботи Дегтяра, який випав на його лотерейний білет. Цей портрет досі висить в музеї-квартирі письменника в Чернігові і нагадує про теплу дружбу Коцюбинського і Франка.

«Мене обхопив не тільки жаль, а якийсь жах. 35 літ напруженої праці і боротьби, цілий вік біда, злидні, ворожнеча, безумна трата сил, енергії, здоров'я— і от результати — лежить розбитий, в нужді, бо ж він тільки те й мав, що заробляв літературною працею. Образ сумний, болючий», — читаємо в іншому листі Коцюбинського[5].

М. Коцюбинський брав участь у святкуванні ювілеїв Франка. До збірника «Привіт І. Франку в 25-літній ювілей», який вийшов у 1898 р., він збирався написати оповідання «В путах шайтана». В листі до дружини від 1 січня 1898 р. Михайло Михайлович просить негайно вислати йому путівники по Криму, бо в них є татарський словник, необхідний при написанні «маленького оповідання для збірника в честь Франка, який хочу написати і присвятити Франкові». Але тяжка

---

[5] Фонди Чернігівського літературно-меморіального музею М. Коцюбинського, № 2487.

праця газетяра не дала йому змоги вчасно закінчити це оповідання. Він також не закінчив статті до 25-літнього ювілею літературної діяльності Франка. З цієї незакінченої статті залишилось лише чотири сторінки.

Працюючи в редакції газети «Волынь», Коцюбинський пише рецензію на статтю Франка «Із секретів поетичної творчості», яку вміщено було в газеті на початку 1899 р.

Готуючись до святкування 40-річного ювілею Франка, смертельно хворий Коцюбинський, як член ювілейної комісії, підписує разом з Лесею Українкою, Василем Стефаником, Ольгою Кобилянською, Володимиром Гнатюком, художником Іваном Трушем та іншими звернення про видання літературно-наукового збірника на честь Івана Франка та про збір грошей для лікування хворого. Таке звернення за пропозицією Коцюбинського надсилається не тільки українським письменникам, а й російським, у тому числі Івану Буніну. Нагадує Михайло Михайлович і своєму другові Горькому про обіцянку взяти участь у збірнику: «Решаюсь напомнить Вам (Вы сами просили об этом) обещание Ваше прислать какую-нибудь вещь для юбилейного сборника в честь Франка. Как раз наступило время и рукописи поступают по адресу: Австрия, Львов (Lemberg), ул. Супинского 21. Наукове Т-во ім. Шевченка. Ів. Кривецькому. Не напомните ли об этом и Ив(ану) Алек(сеевичу Бунину)?» — пише він в листі від 9 жовтня 1912 р.

Але і в цій збірці не судилося М. Коцюбинському взяти участі. Він помер напередодні ювілею Франка.

А через три роки не стало й великого Каменяра.

Л. Л. МАЛЯРЕНКО

НАРОДНІСТЬ І САМОБУТНІСТЬ ТВОРЧОСТІ І. ФРАНКА ЯК ДИТЯЧОГО ПИСЬМЕННИКА

Ще в кузні батька, коваля Яця, маленьким хлоп'ям І. Франко із завмиранням серця слухав страшні народні повір'я про диких бабів, кусік, упирів. Але що цікаво — в його пам'яті міцніше відкладалися не ці страшні казки, а правдиві розповіді про Борислав з його кип'ячкою, ямами, ріпниками, про шахрайства й трагічні випадки на промислах.

І відтоді в душі маленького хлопчика загорілася іскра з вогню в кузні його батька — любов до простого народу. Запас цього вогню ще дитиною взяв Франко в свою душу «на далеку мандрівку» і проніс його через усе своє нелегке трудове життя.

Жорстокі умови дійсності, безпросвітні злидні й щоденна боротьба за шматок хліба йшли врозріз із легкодумними «повістками» й віршиками Пасічинського, Вінцковського, Дідицького, які публікували свої «твори» в журналах для дітей: «Зоря галицька», «Учитель», «Ластівка», а пізніше «Дзвінок». Тут друкувалися пристосовані до «дитячого розуміння» релігійно-моралізаторські оповіданнячка й віршики, написані до того ж жахливим язичієм. Так, у передмові до журналу «Ластівка» — «До любеньких руських діточок» видавець пише: «Єсли будете пильно і уважно «Ластівку» читати, роз'яснится в ваших головках, навчитесь много доброго і красного, познаєте єще ліпше і полюбите єще тепліше господа бога, Ісуса Христа, єго святую матір і святих божих, будете єще сердечніше любити ваших родичей, отців духовних і панів учителів...»

Згідно з цими настановами автори віршів і оповідань закликали дітей молитися богу й прославляти його: «Первоє чудо Ісуса Христа», «Молітеся богу», «Карає бог, хто не слухає отця», «Молися і трудися», «Молитва ломить залізо» і т. д.

Перегорнімо сторінки дитячих журналів, що виходили в Галичині в 60—70-х роках, і ми не знайдемо жодного опо-

відання чи замітки, жодного вірша, які б змальовували правдиве життя. Про серйозні речі, про відображення в творах для дітей картин бідності трудящих мас, їх злиднів, класової нерівності не могло бути й мови.

Ось на такому фоні з творами про дітей і для дітей виступає в 70-х роках Іван Франко. Письменник не випадково взявся за змалювання дітей, не випадковим був його інтерес до дитячої літератури. Змалювання дітей у літературі письменник вважав не самоціллю, не даниною педагогіці, а таким самим важливим завданням, як зображення різних верств і прошарків суспільства.

І справді, хіба не характеризують економічний стан народу ось такі картинки:

...діти голі й босі
без догляду надворі; по хатам
маленькі плачуть, бо у полі мати.
...А он під хатою дитя сільське
само, без мами, в чорній сорочині,
не ходить ще, малесеньке таке...

На відміну від своїх попередників та багатьох сучасників, що «творили» дитячу літературу у відриві від життя і потреб народу, від потреб та інтересів дитини, Франко в основу творів про дітей і для дітей брав саме життя, страшні й жорстокі умови капіталістичної дійсності, щедро черпаючи матеріал із власних вражень та спостережень, зокрема вражень дитинства, а також використовуючи «старе народне добро», багатий скарб народних оповідань, усну народну творчість.

Вже перші оповідання І. Франка про дітей, що з'явилися в кінці 70-х років, були справді новою сторінкою в українській дитячій літературі, а ідейний зміст їх — глибоко самобутнім і щиро народним.

Галицькі «педагоги» в своїх творах старанно ізолювали дитину від світу дорослих і поміщали її в солодко-рожевий «вакуум». І. Франко вже в творах для дорослих значне місце відводить дітям. В той час як ліберально-буржуазні письменники змальовували нещасних дітей, щоб показати любов і співчуття до них старшого брата, поміщика чи ліберала, Франко рішуче відкидає подібний спосіб зображення. Навпаки, в багатьох своїх творах він доводить, що багачі відгороджуються від таких дітей «темною брамою замкнутою, залізом, штабами окутою», що вони здатні причинити дітям лише зло (вірші «Галаган», «Жолудь збирати в ліс побігли діти»). Таку ж черствість, байдужість лібералів до нещасних дітей змальовує Франко в творах «Boa constrictor», «Odi profanum vulgus», «Лель і Полель» та ін.

Образи дітей у цих творах вражають глибиною розкриття характеру, поведінки, психології. І. Франко змальовує в них,

на противагу реакційним та ліберально-буржуазним письменникам, жорстокі умови дійсності, які калічать у зародку природні здібності дитини, прагнення до добра, краси, вбивають їх мрії і поривання, роблячи дітей передчасно дорослими, часто «без вини винними».

Франкові попередники в дитячій літературі, як вогню, боялися правдивого показу світу дорослих, їхніх взаємин. Дорослі змальовувалися носіями добра, справедливості, чесноти, взірцями для наслідування. Будь-які спроби зображення негативних характерів у книжках для дітей різко засуджувалися критикою. Діти, мовляв, не розуміють моралі подібних творів і ще захочуть бути такими, як негативні герої.

У творах Франка, де змальовані і дорослі, й діти, нема будь-якого натяку на сентименталізм та ідеалізацію героїв. Навіть серед дітей письменник бачить представників різних класів, таборів, засуджує тих, в очах яких «загорають вже іскри клятої погорди до роботи й робочих рук», тих, хто буде «новими розсадниками старих ладів», хто піде «панам за гріш, за ситий хліб служить» (вірш «Чом так тривожно?»).

Дорослі ж у творах Франка часто не розуміють дитячої душі, штовхають дітей на хибний шлях, калічать у зародку їх благородні поривання («Малий Мирон», «Мавка», «Під оборогом», «Odi profanum vulgus»).

Франко сміливо, по-новаторському руйнує «традиції» й рамки реакційної дитячої літератури, яка змальовувала життя дітей у рожевому світлі, обмежувала можливості їх пізнання, їхні інтереси вузьким колом сім'ї і школи, проповіддю покори й слухняності.

Про виховання дітей у галицькій сім'ї та школі було написано чимало й до Франка. І все зводилось до того, що добрі, чемні та послушні діточки, як заводні ляльки, ходять до школи, слухають уроки закону божого, пильно вчаться. Ці діточки, яких пізніше М. Горький назвав «огидно-пречудовими», покірні, як ягнята, і тільки й думають, як би догодити вчителям, батькам і господу богу, за що й одержують від них нагороду й похвалу, або ще, коли підростають, — добре й «хосенне» господарство.

Для І. Франка зразком були твори Т. Шевченка, Марка Вовчка та інших наддніпрянських письменників, які правдиво змалювали образи дітей, показали їх виховання в сім'ї та школі. Крім того, І. Франко був добре обізнаний з передовими педагогічними поглядами російських революціонерів-демократів та педагогів: Бєлінського, Чернишевського, Пирогова, Ушинського та інших.

«Страшно моральні сентенції при кінці», характерні для моралізаторських «повісток», були глибоко чужі Франкові. Мораль у його творах випливає з самого показу життя дітей

та їхніх батьків. На відміну від галицьких «педагогів», які боялися критики, «злої ідеї», оповідання Франка пройняті тривожними роздумами над долею дітей, протестом проти «оглуплення» дитини дорослими.

У своїх «споминах», як називає він оповідання про дітей, письменник виступає справжнім педагогом, громадянином, борцем. Вони, ці оповідання, далекі від сентиментальних автобіографічних творів про дитинство, сім'ю, якими була переповнена тодішня українська література. З цього погляду оповідання Франка про дітей і батьків, сім'ю є цілком новою, самобутньою сторінкою в українській дитячій літературі. Це не просто біографії героїв, а картинки життя народного, його болів і страждань. І. Франко виступає в них справжнім художником-новатором, глибоко типізуючи образи дітей, проникаючи в їх внутрішній світ, психологію. Особливо це стосується оповідань про школу — «Schönschreiben», «Грицева шкільна наука», «Отець-гуморист», «Олівець», «Борис Граб».

Дуже далекі шкільні оповідання І. Франка від так званих «шкільних повісток», що публікувались в «Учителі», «Газеті школьній», «Ластівці», «Дзвінку». Автори їх старанно відгороджувалися від життя, від народу, малювали якихось ходульних школярів-ляльок, які «прилежно й послушно» вчаться, поважають та люблять своїх добрих «наставників». У Франка ж діти — це маленькі мученики, школа — справжнє пекло, а вчителі — переважно нелюди й садисти.

Яскраво-сатиричними фарбами змальовує письменник навчання в галицькій школі, нещадно картає схоластику й формалізм, усі оті «гачки, крючки та ковбаски», яких навчали в школі. «Педагогічні знаряддя» — всі оті потиличники, позаушники, паци, попідволосники, штурханці, різки — Франко показує не як поодинокі випадки, а як типову систему шкільного виховання, як «високе педагогічне діло».

Погляди Франка на школу й виховання — це вияв народних поглядів. Діти хочуть учитися, прагнуть до науки, школа для селян — щось святе. Пригадаймо, як збирався малий Гриць у школу, як хвалився цим перед табуном гусей. «Справуйся добре, не пустуй, пана професора слухай, — наказує йому батько. — А відтак вийдеш на попа».

Та надії селян на школу, що мала вивести їх дітей у люди, не здійснювались. Письменник показує класовий характер австрійської системи освіти й виховання. Професори лупцюють дітей бідних, затурканих селян, хоч вони й здібні, а перед синами багатих сільських або міських «тузів» мають «великий респект».

«Хлопський син! — кричить учитель — «економ» Валько. — Тьфу! Якого біса тим хлопам пхатися сюди?» «Хлопський син, — значиться, можна його бити і ображати, як

хочеш, ніхто за хлопським сином не впімнеться», — робить висновок письменник («Schönschreiben»).

Так, ніхто не заступався за нещасних школярів, хлопських синів. Зате нелюдські знущання в школі збуджують у душах цих хлопських синів класову свідомість, протест і «вічну ворожнечу проти усякого неволення й тиранства».

Саме дітей-протестантів, дітей-борців, хоч би й потенціальних, виводить Франко в оповіданнях «Малий Мирон», «Під оборогом», «Олівець», «Schönschreiben», «Отець-гуморист». Письменник не оглуплює своїх героїв, не обмежує їх вузьким світом, — ні, діти в нього прагнуть до всього гарного, шукають відповіді на питання, що тривожать їх, пориваються до науки, до світла. І малий Мирон, який шукає розгадки, чим люди чують і бачать, який хоче зупинити і зупиняє, як йому здається, грозову тучу, і Йосько, що упав підстрелений з тюремного вікна з книжкою в руках, бо тягнувся до світла, — все це образи глибоко типові, щиро народні.

Народність творів І. Франка про дітей виявляється в глибокому знанні життя народу, його інтересів і потреб, у знанні народних поглядів на освіту й виховання молодого покоління.

Багато нового, самобутнього вніс Франко і в літературу для дітей. Він розширює рамки дитячої літератури, збагачує її новими жанрами. На той час дитячим читанням були куцохвості, з причепленою «моральною» кінцівкою дидактичні віршики й оповіданнячка або перекладні сентиментальні, як їх називав Франко, «безмислиці». Бажаючи розширити коло дитячого читання, Франко звертається до світової літератури. Він не просто шукає цікавих сюжетів, не прагне подати дітям чужі їм картини чужого життя, аби відвернути увагу від насущних питань, — навпаки, і тут він звертається до життя народного, до багатої творчості різних часів і народів.

Власною практикою Франко сміливо розбиває старі традиції й шаблони, що панували у формі та змісті дитячих книг, і слідом за передовими російськими та наддніпрянськими письменниками — О. Пушкіним, М. Некрасовим, Л. Толстим, Марком Вовчком працює в нових для дитячої літератури жанрах, створюючи поему й казку для дітей, чималий сюжетний вірш. Це давало йому змогу змалювати малим читачам широку картину життя, справжній світ з живими людьми. Разом з тим ці твори враховують вік і інтереси читача — вони доступні, зрозумілі і яскраві, по-справжньому цікаві і захоплюючі.

Одна за одною з'являються поеми Франка «Пригоди Дон-Кіхота», «Абу-Касимові капці», «Коваль Бассім», «Лис Микита», збірка казок «Коли ще звірі говорили», вірші для дітей. Поеми супроводжувалися промовистими вказівками: «Лис Микита, з німецького переробив др. Іван Франко», «З іспан-

ської повісті переробив Мирон», «Із збірки казок «Тисяча днів і ще один день» вільно переробив Іван Франко». Пізніше, в останні роки життя та після смерті Франка галицькі видавці умудрялися чіпляти до його поем такі ярлики: Гете—Франко, «Лис Микита», або навіть «Лис Микита» Гете, «переклад з арабської», «переклад з іспанської» тощо.

Насправді ж Франкові поеми й казки — це не тільки не переклади, а навіть не переробки в справжньому значенні цього слова. «Переробками» їх можна назвати лише умовно, по суті це таки Франкові, щиро українські твори. Літературний твір чи твір фольклору був лише джерелом, звідки черпав письменник.

«Дословно я не перекладав ні відки ані одного рядка, — писав він, — з сего погляду вона (книга-казка. — *Л. М.*) моя»[1]. Письменник був гордий тим, що зумів присвоїти «твір своєму народові», він прагне, «щоб із кожної строфки віяло нашим рідним українським духом»[2]. І. Франко на «чужий, позичений малюнок», як він писав, накладав свої кольори, наливав «у старі міхи нове вино». Головне в «переробках» Франка, за його словами, не те, «з якої бочки поет бере напій», а який саме напій — чи «покріпляюче вино», чи «наркотик на приспання».

Існуючі до Франка численні переробки творів для дітей були переважно такими «наркотиками», які присипляли читачів, вели їх у вигаданий чужий світ. «Я наркотиками не шинкую», — зазначав Франко, і це було справді так. Він звертається до літератур різних народів, до багатющої скарбниці народної творчості. Під його вправною рукою художника й мислителя твори і сюжети, до того маловідомі або зовсім невідомі, іноді художньо або ідейно неповноцінні, перетворюються в соціально загострені, сатиричні, з яскраво виявленою прогресивною тенденцією, спрямовані проти тогочасного ладу.

Письменник не боїться відходити від першоджерел. Він часто бере лише тему і вільно її переказує. «Те, що я тут подаю читателям, — писав Франко в передмові до другого, виправленого й доповненого видання «Пригод Дон-Кіхота», — є свобідна переробка головної основи першої часті повісті...» Проте Франко не йде сліпо за романом Сервантеса. Письменник не став зображати Дон-Кіхота блазнем, дурнем, безумцем, як автори численних переробок цього твору. Він вибирає з роману саме ті ситуації й пригоди героя, в яких він

---

[1] І. Франко. Хто такий Лис Микита і звідки родом? Твори, т. 25, стор. 16.

[2] І. Франко. Передмова до третього видання «Лиса Микити». Львів, 1896, стор. XV.

виступає «славним лицарем», «борцем проти неправди», людиною, яка забуває про власні інтереси і йде «рятувати світ».

Переробляючи арабську казку «Абу-Касимові капці», Франко використав із «свого старомодного та невибагливого джерела» лише «канву», заповнюючи її своїм малюнком, національними кольорами. Під пером визначного майстра поетичної розповіді арабська казка, текст якої автор наводить у передмові, перетворюється у високохудожній твір. Франко значно поглиблює зміст казки, насичує арабське оповідання живими образами, барвистою соковитою мовою, щиро народним гумором, національним колоритом.

На відміну від джерела — арабської казки, в якій народ виведений темною сліпою юрбою, що потішається над горем Абу-Касима, у Франка народ показаний як могутня сила. Він зчиняє бунт, довідавшись, що в місті немає води, готовий до рішучих дій: «Тремтять всі власті, бо тлум (натовп. — *Л. М.*) грозиться напасти на уряди, на склепи».

У поемі «Абу-Касимові капці», як і в інших, ми бачимо виразний український колорит. Він виявляється не лише в тому, що Франко звертається до типово українських, «місцевих» образів, як «хлоп», «козак», «відьма», а й у прозорих натяках на тогочасні порядки. Так, ще А. Кримський зазначив, що опис суду й деталі судових церемоній: «уніформа», «протокол», «такса», «штемпель» — чисто австрійські і, «підмінивши східні терміни на наші, він (Франко. — *Л. М.*) через те саме заправив свою картинку міцною сатиричною сіллю». «Тут руський дух, тут Руссю пахне!»[3] — робить висновок А. Кримський.

Таким самим «руським», народним духом віє від переробки арабської казки «Коваль Бассім». У примітці до неї Франко зазначає, що численні арабські казки оспівували царювання відомого халіфа Гарун-ер-Рашіда, прославляли його вдачу. Франко ж з історичних джерел знав, що «се був взірець азіатського деспота», «заздрісний, жорстокий, несправедливий, самолюбний і самохвальний, неситий на розкоші і марнотратства». Саме таким він і змалював цього «героя».

Франко різко розвінчує халіфів і царів, показує презирство й ненависть до них простого народу. Тоді як головним героєм арабської казки був халіф Гарун-ер-Рашід, у Франковій переробці на перший план виступає представник простого народу — коваль Бассім. Він сповнений власної гідності, хоче чесною працею заробляти гроші, ненавидить нероб і святош. В уста коваля Бассіма письменник вкладає різкі, нещадні характеристики сучасного йому ладу. Халіфа й візиря він називає «драбугами», «злодіями», «паскудами», «блюдоли-

---

[3] А. Кримський. Абу-Касимові капці. «Зоря», 1896, № 20, стор. 399.

зами й костогризами», а панів порівнює з усім, «що на світі є погане — скорпіон, блощиця, вош».

Арабська казка закінчувалась тим, що добрий халіф винагороджує Бассіма за всі лиха, беручи його до свого двору більдаром. Але Франка не задовольняла така «щаслива» кінцівка, характерна й для багатьох дитячих творів сучасних йому ліберально-буржуазних письменників. Не в тому вбачав він щастя своїх героїв, щоб служити «добрим» царям. Халіфські харчі не задовольняють Бассіма. Він з'являється до Гарун-ер-Рашіда й просить відпустити його чинити розбій на шляхах, бо при дворі халіфа він уже пройшов відповідну «добру школу», бо його пече царський «мундир».

«Щиро руською по суті» називав А. Кримський також Франкову поему «Лис Микита». В «образах» і «характерах» звірів, усіх цих хитрих Лисів, голодних і злих Вовків, зажерливого ведмедя Бурмила, царя Лева та інших письменник змалював сучасні йому прошарки суспільства, а в жорстокій боротьбі звірів — класову боротьбу.

Характерно, що всі звірі-придворні показані жорстокими, дурними, тупими, готовими втопити один одного в ложці води, натомість тварини домашні, незначні, дрібні — Півень, Гуси, Свиня, що стають жертвами перших, виявляються розумнішими, хитрішими, часто в поєдинках або хитрістю перемагають їх.

Ліберально-буржуазні письменники в творах для дітей намагалися показати любов до «меншого брата», згладжували класові суперечності, змальовували мирні, ідилічні картини життя. Франко ж, нагромаджуючи в «Лисі Микиті» один за одним епізоди боротьби, крутійства, хитрощів, намагання одних звірів поживитися за рахунок інших, відобразив типову картину тогочасного буржуазного суспільства.

Серед народних казок, які стали основою для його збірки «Коли ще звірі говорили», Франко теж шукає насамперед такі, які б відтворили вірну картину життя, розширили кругозір дитини. Шкідливою вважав письменник тенденцію дитячої літератури, і зокрема казок, привертати увагу до незрозумілих речей, до дивовижних і небувалих пригод, всіляких страхіть.

Слід зазначити, що Франко вніс багато нового в жанр пригодницької літератури. Він різко засуджував перекладну пригодницьку літературу типу різних «чуд», яка «лоскотала нерви ніжних пансіонерок», високо підносив твори Ф. Купера та М. Твена, зокрема «Пригоди Тома Сойєра», за те, що «фантазія автора і його героїв наскрізь ціломудренна», що такі твори показують «повільне вироблювання та гартування характеру»[4].

---

[4] Літературно-науковий вісник, 1906, кн. IV, стор. 204.

В основі кожної казки, відібраної Франком до збірки, лежить боротьба, конфлікт, зіткнення двох ворожих сил — добра і зла. Часто ця боротьба виливається у відкриту війну. Франко виразно підкреслює свої симпатії та антипатії, і переможцем у боротьбі між добром і злом у нього часто виходить не сильний, хитрий, як у багатьох народних казках, а той, котрого всі звикли зневажати, насміхатися над ним. Хитра Лисичка, героїня народних казок, у Франка часто зазнає поразки, ловиться на своїй же хитрості. Могутній Лев, цар звірів, також не раз залишається в дурнях.

Навіть у народні казки Франко вміло вплітає сучасний йому матеріал, вкраплює епізоди з життя і класових взаємин Австро-Угорської імперії. У казці «Війна Ворон і Сов» ми бачимо дурних міністрів і царів. Кіт, наприклад, удає з себе «побожного мужа», «святого стовпника», «муркоче святі приповідки» («Мурко і Бурко»). Господарі, що пересварилися, вирішують, що «хіба один Вовк із ліса може війтом бути» (натяк на справи в сільській громаді).

У казці «Як звірі правувалися з людьми» Франко змалював історію розвитку людського суспільства, людської культури. Він не пішов уже прокладеним шляхом використання біблейських історій про «сотворення» світу за шість днів господом богом, про Адама і Єву тощо. У цікавій, доступній і захоплюючій формі він розповідає дітям про тяжкий шлях, який пройшло людство у безустанній боротьбі з силами природи.

Не дивно, що царська цензура помітила гострий політичний зміст дитячих казок І. Франка і заборонила друкувати їх на Україні. «От які-то небезпечні оті звірячі історії для цілості російської держави!» — глузливо писав автор у передмові до казок.

Під пером письменника казки різних часів і народів стають щиро українськими, глибоко народними. «Кожну казку я перероблював основно, прибиваючи її до смаку, розуміння й окруження наших дітей і народа.., бажаючи й оці чужоземні зробити так само нашими...» — зазначав Франко. І це йому вдалося. Саме завдяки глибокому ідейному змісту, що відображав і характер народу, і його інтереси, мрії та прагнення, твори І. Франка про дітей і для дітей ввійшли в золоту скарбницю української літератури, стали нашим, народним добром.

А. І. СКОЦЬ

ТВОРЧІ ЗАСАДИ І. ФРАНКА У ВИКОРИСТАННІ СТАРОДАВНІХ ДЖЕРЕЛ

Особливо велику художню спадщину залишив нам Франко в галузі поезії. Від поетичних образків-мініатюр аж до великих полотен поетичного епосу — такий широкий творчий діапазон Франка-поета.

Письменник, за його власними словами, «блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури.., здавна збирав потроха або намічував собі для пізнішого вжитку поодинокі камінчики, придатні для ... будови»[1].

Ці «поодинокі камінчики» для своїх поетичних новобудов він знаходить у фольклорі і літературах різних народів і епох — від сивої античності до сучасних йому часів. Допитливе око поета зазирає в найпотайніші закутки вселюдської культури і всесвітньої літератури, не минаючи навіть стародавніх притч, легенд, апокрифів, казок, включаючи навіть біблію. Струснувши з цих джерел порох віків, Франко переносить їх на рідну українську ниву. «На сій старій основі я спробував виткати нові взірці»[2], — писав автор у вступній замітці до поеми «Похорон».

Поетичний арсенал української літератури поповнюється Франковими «ізмарагдами» з їх глибоко переосмисленими притчами, легендами. Створюються цикли «На старі теми», «Із книги Кааф», «Нові співомовки» (збірка «Semper tiro»). Як результат таких творчих пошуків появляється ряд Франкових поем.

«Заселення» української поезії образами світової літератури і фольклору не позбавляє українського письменника оригінальності.

Говорячи про Франкові «запозичення», слід мати на увазі, що він не все бере, що потрапляє йому під руки. З художніх надбань інших народів письменник черпає тільки те,

---

[1] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 504—505.
[2] І. Франко. Твори, т. 12, стор. 547.

що відповідає його духовним потребам, естетичним смакам, ідейним переконанням. До того ж не просто бере готові сюжетні схеми чи образи, не механічно їх запозичує, а активно сприймає, творчо переосмислює.

Ступінь залежності поем Франка від першоджерел різний. В одних випадках це поетичний переклад, точніше переспів. В інших — це вільні переробки, в яких автор, зберігши деталі оригіналу, вносить ряд змін, дає нове тлумачення стародавній легенді, «на чужу основу накладає свої власні взори»[3]. Часто буває й так, що Франко дуже далеко відходить від першооснови. Вона служить лише відправною точкою, поштовхом для створення оригінального твору, насиченого новим ідейним змістом. Легендарний, апокрифічний чи біблійний матеріал під пером письменника втрачає свій традиційний зміст, по-своєму переосмислюється. Запозичений з інших європейських літератур образ видозмінюється, трансформується. «Чужий» герой живе своїм життям. Так звана «вічна» тема, перенесена на український грунт і пристосована до нових умов соціальної дійсності, набирає національних ознак, звучить актуально, злободенно.

Франко був глибоко переконаний в тому, що самообслуговування в літературі виключно на вузько місцевій національній основі неминуче приведе її на стежку провінціалізму. Як ворог літератури «для хатнього вжитку», він свідомо розбиває рамки національної сюжетної замкнутості, сміливо розширює ідейно-тематичні обрії рідного поетичного слова, розробляє проблеми, що хвилювали творців інших народів. Це «перенесення» тем, мотивів і образів світової літератури на рідний грунт не було шкідливим для української літератури. Навпаки, воно засвідчувало її творче повносилля і зрілість, збагачувало українську поетичну культуру.

Франко розумів літературу того чи іншого народу як діалектичну єдність національного і інтернаціонального. Кожна національна література, будучи, на думку Франка, духовним виплодом тієї чи іншої нації, одночасно вбирає в себе те загальнолюдське, що властиве літературам інших націй, інших народів. Ці думки про специфіку літератури як виду мистецтва дослідник виклав у статті «Теорія і розвій історії літератури». В той же час Франко не ігнорував національного характеру письменства. Він вважав, що загальнолюдське в мистецтві і літературі проявляється якраз через глибоко національне.

Франко вважає, що поняття національного і інтернаціонального в літературі є двома сторонами одного й того ж процесу. Вони не виключають себе, а взаємно обумовлюють.

---

[3] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 505.

Через рідну національну літературу веде шлях до скарбниці світових культурних надбань (стаття «Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах»[4]).

Все творче життя титана праці ми й розцінюємо як невтомне служіння українській і вселюдській культурі. Так розумів своє місце в літературі сам Франко. У 1914 році в передмові до збірки «Із літ моєї молодості», оглядаючи свій 40-річний літературний шлях, поет писав, що його завжди і всюди супроводжували «дві провідні зорі» — «служіння інтересам ... рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям»[5].

Тому Франко не обмежується тільки національною тематикою. Поетичний зір письменника постійно звертається до світової історії і літератури. Його творча уява невтомно живиться культурними здобутками народів Сходу і Заходу. І це не було чимсь стихійним, мимовільним. Ні, це була свідома настанова великого просвітителя, продиктована гарячим бажанням збагатити національну літературу творчим переосмисленням надбань світової культури, піднести її до рівня передових літератур світу, познайомити українського читача з кращими духовними скарбами інших народів. «Тільки те, що здобудемо своєю працею, те буде справді наше надбання, — говорив він, — і тільки те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим-то я старався присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів і знайомити інших з його життям»[6].

Звідси ця невгасима жага відкривати нові поетичні горизонти. Охоплений прагненням «обняти цілий круг людських інтересів»[7], Франко в ряді своїх поем опрацьовує вселюдські теми високого інтелектуального звучання, ставить проблеми соціального, філософського, морального, етичного, психологічного плану, що хвилювали людство в різні епохи.

У цій боротьбі за тематичну широчінь літератури Франко не був одиноким. Відомо, наприклад, що М. Коцюбинський у своїх листах до І. Франка від 11 березня 1903 р., до Панаса Мирного від 3 липня 1903 р. вимагав від письменників «ширшого поля обсервації», не обмежуватися тільки «селописанням», говорив про необхідність збільшення тематичного багажу рідної літератури. У зверненні до тем, сюжетів і образів світової літератури Франко мав свого однодумця і товариша по перу — Лесю Українку. Вся творчість геніаль-

---

[4] Під терміном «націоналізм» Франко розуміє національний характер даного народу.

[5] І. Франко. Твори, т. 11, стор. 546.

[6] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 31.

[7] Там же.

ної поетеси є також вдалою спробою ідейно-тематичного оновлення української літератури, розширення її творчих сфер. У листі до М. Драгоманова Леся Українка писала: «Дехто ... нарікав, що я ховаюсь від «народних» тем і складу мови народної, лізу в літературщину та «інтелігентствую», але тут, певне, вся біда в тому, що я інакше розумію слова: народність, літературність та інтелігенція, ніж як їх розуміють мої критики»[8].

Свою письменницьку працю Франко порівнював з роботою пекаря, «що пече хліб для щоденного вжитку», з роботою муляра, який будує міцну стіну національного культурного розвитку. У збірці «Поеми» (Львів, 1899), які є вільними переробками старовавілонських, староєгипетських епічних творів або написані на основі західноєвропейських середньовічних переказів, поет уявляється нам будівничим, який будує, як відмічає сам автор у передмові, «золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями»[9].

Франко не обмежує письменника в джерелах запозичення. Основне — сам процес опрацювання запозиченого матеріалу і у зв'язку з тим ідейне спрямування написаного на його основі твору. «Зрештою думаю, — зауважував він у передмові до збірки «Поеми», — що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте підкріпляюче вино, чи наркотик на приспання»[10]. У цьому образному вислові знайдемо ключ для розуміння творчих настанов письменника у використанні запозиченого матеріалу. Отже, для Франка важливо, не звідки береться запозичений матеріал, а характер його ідейного трактування. Це теоретичне положення знайшло своє застосування в художній практиці поета. Відомо, що в доборі літературних джерел Франко себе ніде і ніколи не обмежував. Атеїст — він черпав матеріал із біблійної історії, але це не свідчить про релігійність його світогляду; постійно звертався до пам'яток сивої давнини, цих «преданий древних лет», піднімав їх з попелу забуття, але це не є ознакою консерватизму його художнього мислення, бо він завжди був проти «наркотиків на приспання», за «чисте підкріплююче вино».

До яких джерел Франко не звертався б, які б мотиви не переспівував, він дбав перш за все про актуальність своїх творів. Оглядаючись у минуле, поет незмінно думав про сучасне.

---

[8] Леся Українка. Твори, т. 5, стор. 32.
[9] І. Франко. Твори, т. 12, стор. 543.
[10] Там же, стор. 543—544.

У своїх ідейних засадах при опрацюванні запозиченого матеріалу з стародавніх джерел Франко завжди виходив з конкретних умов своєї дійсності, із «заспокоєння злоби дня». Куди б не літав він фантазією, в які б далекі часи і краї не вабила його творча мрія, він завжди залишався сучасником, поетом-громадянином. «В кождім часі я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилі і заспокоїти злобу дня.., я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей»[11].

У Франка не помічаємо навіть і тіні того безпредметного милування старовиною з метою відвернути читача від наболілих питань дійсності, що було властиве для декадентів і неоромантиків. Звернення поета до літератур минулого підпорядковувалось критичному осмисленню запозичуваного матеріалу з точки зору світоглядних позицій автора. Містицизм і екзотика в пам'ятках давнього письменства для революційного демократа, цілком зрозуміло, були неприйнятні. Він черпає з них тільки те цінне, повчальне, що відповідало духові його часу. За серпанком фантастики письменник знаходить у них елементи життєвої правди. В легендарних і казкових мотивах древніх переказів бачить прояви критичного відображення дійсності. Його приваблюють герої дерзновенної мислі, сильні натури, ладні піти на самопожертву, його хвилює тема служіння громадським обов'язкам, всевічна і ніколи не в'яннуча тема кохання, мотиви духовної величі й краси, ненависті до всякого гноблення, проблеми гуманізму тощо.

Франко дотримувався думки, що кращі твори світової літератури, навіть найвіддаленіших від нас епох, завжди зберігають свою естетичну і пізнавальну цінність для наступних поколінь. У ряді випадків своїми темами та мотивами вони перегукувались з сучасною Франкові дійсністю. У них він зміг знайти те, що відповідало думкам і надіям тогочасного українського читача, звідси він черпав духовну поживу для нього. Цим і пояснюється художній інтерес Франка-перекладача і поета до мистецьких скарбів різних народів і часів.

Простежуючи творчу біографію Франка-поета, ми бачимо, що в його особі українська поетична культура має рідкісне і до того ж щасливе поєднання митця і вченого. Адже ряд його поетичних нововідкриттів українська література завдячує не тільки Франкові-письменникові, але і Франкові-вченому. Без наукового зацікавлення питаннями індіаністики неможлива була б поема «Цар і аскет». Монографія Франка про Івана Вишенського і його однойменна поема — дві зовсім різні речі. Але часто про них ми говоримо в якомусь одному

---

[11] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 30—31.

аспекті, ставимо їх поруч. І це цілком зрозуміло, бо у створенні поетичного образу Івана Вишенського у великій мірі допомогли Франкові його студії про видатного українського полеміста. В такому ж плані можемо згадати і про Франкові поетичні «ізмарагди» та його дослідження пам'яток народної мудрості старовинної Русі, древнього Сходу і т. д.

Викликає подив Франкова жадоба до знань — невід'ємний супутник всього його творчого життя. І в той же час нас не дивує те, що серед духовних зацікавлень молодого гімназиста ще в Дрогобичі, поряд з кращими творами античної, західноєвропейської, української і російської літератур, була біблія.

Про своє перше знайомство з біблійною історією Франко говорить у своїй автобіографії, написаній у формі листа до М. Драгоманова від 26 квітня 1890 р. Драгоманов помістив її у збірці Франкових оповідань «В поті чола» (Львів, 1890) як додаток до «Переднього слова».

Якщо біблія спочатку була одним із джерел перших лектурних занять Франка-учня, то згодом вона стає об'єктом наукової критики Франка-вченого[12]. Глибоке ознайомлення з історією релігії зміцнювало антирелігійні переконання письменника, було визначальною передумовою його наукового атеїзму. Потреба «розвідати старанно табор ворожий», вивчити історичний розвиток всіх релігій диктувалась завданнями антирелігійної пропаганди мислителя. Без досліджень біблійного тексту неможлива була б не тільки його наукова розвідка «Поема про сотворення світу» (Львів, 1905), але й різка атеїстична заява поета «Нема, нема вже владаря грізного», філософський монолог атеїста «Ex nihilo» і навіть у певній мірі «Мойсей».

Справа в тому, що на біблійну історію Франко дивився не тільки очима вченого-атеїста, який викривав антинауковість релігійних догм, але й очима митця. Під релігійним нашаруванням у біблії Франко, письменник тонкого естетичного обдарування, зумів відчути дух народної поезії. «Більшість біблійних повістувань, — писав він, — має, крім релігійного, безпосередньо поетичне значення»[13]. А тому окремі місця біблійного тексту вабили його своїми художніми якостями. Про своє читацьке захоплення біблією говорить він у згадуваній вже автобіографії, написаній для М. Драгоманова, а також у мемуарному творі «Гірчичне зерно».

Для Франка, отже, властиве не тільки критичне, але й естетичне сприйняття біблії, що в свою чергу зумовило твор-

---

[12] Див., наприклад, Pogadanka Iw. Franka w Czytelni naukowej na temat naukowej krytyki ksiąg biblijnych, «Kurjer Lwowski», 1890, N 103.

[13] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 185.

че ставлення до цієї пам'ятки древнього єврейського письменства. Відомо, що ще в гімназії письменник-початківець із староєврейської біблійної поезії перекладає пророцтва Ісаї та Іова. На схилі літ видає свій переклад «Пісні Дебори»[14]. З історії біблії черпає він матеріал для багатьох своїх оригінальних творів, зокрема філософських поем «Смерть Каїна» і «Мойсей».

Тут ми підійшли до питання про естетичні принципи Франка у використанні біблійних джерел. Свої теоретичні судження про опрацювання стародавніх мотивів і образів, запозичених з біблії, він виклав у статті «Поезія Яна Каспровича» («Kurjer Lwowski», 1889, № 22—24), яка була написана з приводу виходу у Львові в 1889 році першої збірки поезій польського письменника.

Рецензент зупиняється на недоліках поетичних творів Я. Каспровича з циклу «На біблійні мотиви» і відмічає, що перед тим, ніж братися за розробку таких мотивів, треба глибоко з'ясувати собі «спосіб їх трактування». Франко не схвалює пустого «модернізування», «розбавлення водою» і «прикрашування» без будь-якої ідеї»[15] (підкреслення наше. — *А. С.*) біблійного матеріалу. Старовинні твори, особливо біблія, пройняті «наївною простотою», своєрідним колоритом. Тому письменник мусить пройнятися духом древності, характером епохи, глибоко проникнути в атмосферу духовного життя прадавніх народів. Твори такого плану повинні викликати в читача відчуття сивої давнини і в той же час мусять бути наскрізь сучасними. Стародавні джерела потрібно опрацьовувати не в плані рабського наслідування оригіналу, а вільно і самостійно тлумачити їх з позицій сучасності. «...Біблію, — писав Франко, — можна теж уважати збіркою міфів, легендарних і психологічних мотивів, які в самій біблії опрацьовані в такий чи інший спосіб, зате сьогодні можуть бути опрацьовані зовсім інакше, відповідно до наших поглядів на світ і на людську природу. В такому разі перед індивідуальністю поета відкривається справді широке поле і про будь-який рабський переказ оригіналу не може бути й мови»[16]. Як зразок такого новаторського використання біблійних мотивів Франко називає поему-містерію Байрона «Каїн».

Аналогічні думки щодо опрацювання запозичених мотивів з інших джерел, зокрема свої погляди на переспівування біблійних тем, висловив Франко і пізніше в статті «Леся Українка». Загалом високо підносячи сильний і різнобічний

---

[14] Пісня Дебори. Найдавніша пам'ятка староєврейської поезії. «Міжнародна бібліотека», ч. 4, Львів, 1912.

[15] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 185.

[16] Там же.

поетичний талант Лесі Українки, Франко, як суворий критик-суддя, не замовчує і слабких сторін перших поетичних спроб письменниці, бо, на його думку, «авторка такої міри, як вона, не потребує поблажливості»[17].

Одна з перших поем Лесі Українки «Самсон» (1888) створена на біблійному матеріалі. Цей твір, як і вірш Олени Пчілки «Дебора» (1887), був відгуком на пануючу в російській літературі середини 80-х років XIX століття моду переспівування біблійних мотивів.

Франко вважає, що «перероблювати стару поезію на нову» — справа важка: «переробка дуже легко виходить водяниста і замазує характерні деталі оригіналу»[18]. Письменник, звичайно, і тут не заперечує вільного поводження з літературними першоджерелами. Відомо, що у своїй поетичній практиці він сам доволі свобідно ставився до запозиченого матеріалу, який відповідно до ідейних настанов автора піддавався різкій модифікації, глибокому переосмисленню, по-своєму інтерпретувався. Франко виступає лише проти того, щоб не обскубувати першоджерел «з тих міцних паростків, що... дають їм безсмертну силу»[19]. Позбавлений цих «міцних паростків», образ Самсона в однойменній поемі Лесі Українки, на думку Франка, вийшов шаблонним, нежиттєвим і в художньому відношенні навіть слабшим порівняно з біблійним оповіданням про Самсона.

Отже, головне завдання в опрацюванні біблійних сюжетів — це правильний добір матеріалу, врахування його «художніх» якостей, це вміння в тому екзотичному, далекому від сучасного життя матеріалі знайти відповідні образи, теми, мотиви, осмислити і поглибити їх, наповнити новим змістом.

Письменник завжди повинен виходити із жанрової природи свого твору. Не кожен запозичений сюжет вкладається в ту чи іншу жанрову структуру. Ігнорування цього положення приводить до суперечності між змістом і художньою формою. Проаналізувавши біблійне оповідання про Самсона і твір Лесі Українки, Франко приходить до висновку про невідповідність між запозиченим матеріалом і патріотичною поемою, побудованою на його основі: «Як бачимо, ані герой, ані обставини, виведені в біблійному оповіданні, *не надавалися до патріотичної поеми в нашім сучаснім стилі* (підкреслення наше. — *А. С.*); замість поглибляти ті факти, які дає первовзір, авторка мусила обкроювати, перемінювати, ослаблювати їх і замість живого

---

[17] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 253.
[18] Там же, стор. 242.
[19] Там же, стор. 240.

змісту наповнювати свої вірші досить ріденькою фразеологією»[20].

В поезії Лесі Українки «Хвилина розпачу» (1896) також чуємо відгомін біблійної легенди про Самсона. Але тут уже позначилася вправна рука професіонального майстра, що вдало вплітає в художню тканину твору окремі мотиви, взяті з інших джерел. Відсутність «ріденької фразеології», зайвих «романтичних прикрас», уміння автора творчо підійти до запозиченого матеріалу, — ось що, на думку Франка, властиве цьому твору.

Цікаві міркування для з'ясування творчих засад Франка в опрацюванні стародавньої тематики знайдемо і в інших його критичних працях, зокрема в розвідках про творчість Ярослава Врхліцького і Джона Мільтона. У ряді статей дослідник не раз ставить питання про залежність письменника у виборі літературних джерел від свого творчого задуму. З'ясувавши генезу драматичної поеми Врхліцького «Бар-Кохба», Франко вважає не зовсім вдалою її історико-легендарну першооснову. «Дуже вбога на справді трагічні, загальнолюдські моменти»[21], вона не відповідала вимогам «епопеї людськості», якою повинна була бути, за задумом чеського письменника, його поема.

Істотним недоліком цього твору, на думку критика, є те, що в ньому Врхліцький не держить своїх героїв «на поземі дійсних живих людей»[22]. Це зауваження, зроблене на адресу автора «Бар-Кохби», особливо важливе для з'ясування вимог Франка до трактування образів, взятих з легендарно-міфологічної сфери. Дослідник наполягав на тому, щоб літературний герой жив реальним життям (порівняймо, наприклад, його зауваження: «Пчілчина Дебора — се якась тінь, а не жива людина»[23]). Цим він застерігає письменників від надмірного захоплення абстракціями, ускладненою алегоричністю, що дуже часто траплялось у творах на подібні теми.

Цей «другий», неземний світ, до зображення якого нерідко вдавались письменники, опрацьовуючи біблійно-міфологічні сюжети і образи, повинен бути відтворений у міру художнього такту. В іншому разі фантастичні постаті можуть перетворитися, за словами самого Франка, в «романтичні лахміття», які ведуть читача в містику. Поет вимагав, щоб фантастика в художньому творі не була самоціллю, зовнішньою орнаментикою, декорацією, не випадала із загального ідейно-тематичного плану твору, а підпорядковувалась логіці розвитку теми, в основі якої повинно бути реальне начало.

---

[20] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 241.
[21] І. Франко. Твори, т. 18, стор. 286.
[22] Там же, стор. 288.
[23] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 240.

Відомо, як високо цінив Франко побудовані на біблійному матеріалі твори світової літератури, в яких він бачив елементи реалістичного зображення дійсності. В цьому відношенні заслуговує на увагу розвідка Франка про життя і творчість Джона Мільтона, яка була вміщена як передмова до його перекладу драматичної поеми англійського письменника «Самсон-борець»[24]. Дослідник відзначає біблійну основу «Втраченого раю», «Повернутого раю» і «Самсона-борця» Мільтона. Перші два з цих творів не викликають у критика схвальної оцінки. У них він бачить ряд недоліків: розтягнутість композиції, перевантаженість стилю абстракціями, наявність дидактики, послаблення драматичної дії. Зате високо ставить Франко «Самсона-борця», називає його «лебединою піснею» англійського поета. Створена на сюжетній канві біблійного оповідання про Самсона, ця драма, на думку Франка, була глибоко правдивим «людським документом». Дослідника приваблювало те, що легендарний сюжет Мільтон намагався застосувати до вимог реалістичного зображення. «Для нас сей твір, — писав він, — окрім пам'ятки творчості великого англійського поета та борця за свободу думки та слова, має значення також задля тих глибоких почувань людського терпіння, що творять його основу, а не менше також задля численних глибоких та влучних спостережень із людського життя, з відносин між мужем і жінкою, між вітцем і сином, між одиницею і народом, між чоловіком і божеством»[25].

Для Франка «Самсон-борець» Мільтона був прикладом новаторського тлумачення історії біблійного героя. Шляхом порівняльного аналізу давньої легенди з драмою автор показує, як англійський письменник творчо освоїв першоджерело, активно втручався в запозичений матеріал, відповідно змінював, доповнював і поглиблював його. Ідучи по шляху героїзації образу Самсона, Мільтон пішов значно далі порівняно з біблійним оповіданням. Якщо староєврейська легенда трактує його як силача, здатного на легковажні і необдумані вчинки, то в Мільтоновій інтерпретації він у першу чергу національний герой, свідомий високого патріотичного обов'язку звільнити свій народ з-під гніту філістимлян-поневолювачів. На прикладі цього образу англійський поет ставить тему національного визволення, проводить ідею боротьби за незалежність.

Статті Франка про Куліша і Шевченка в значній мірі доповнять наші уявлення про ідейно-естетичні позиції письменника у використанні біблійних джерел. У статті «Хуторна

---

[24] Джон Мільтон. Самсон-борець. Драма. Переклад і студія д-ра Івана Франка. Львів, 1913.

[25] Там же, стор. 33.

поезія П. А. Куліша» Франко гостро виступив проти Кулішевого методу формальних запозичень з біблії, засуджував релігійно-містичне нашарування його творів. «В своїм поважанні письма святого і в релігійнім містицизмі д. Куліш, — писав критик, — зробив дуже значний поступ і нині вже, благовременно чи й безвременно, всюди тиче цитати з письма святого і пописується вірою в чудеса, зовсім непотрібні і неподібні до правди»[26].

Справедливо звинувачуючи «хуторну музу» Куліша в служінні «богу всеблагому», Франко з усією властивою йому рішучістю стає на захист Шевченкових принципів революційного переосмислення біблійної поезії. Він нищівно критикує всілякі спроби показати пряму залежність Кобзаря від релігійної літератури, проголосити його великим шанувальником «святого письма», віруючим поетом. На спробу В. Щурата провести аналогію між Шевченком і Єремією критик відповідає полемічною статтею «Шевченко і Єремія», в якій доводить цілковиту неправомірність такого співставлення поета революційного гарту, провісника «народного відродження та братолюбія», з староєврейським пророком Єремією — «віщуном руїни і кари», покори й безнадії.

Гострий осуд Франка викликало також дослідження В. Щурата «Святе письмо в Шевченковій поезії» (Львів, 1904), яке зумовило появу його статті «Шевченко і критики»[27]. Свій полемічний пафос Франко спрямовує тут проти антинаукового, компаративістського методу, що ним користувався В. Щурат. Критика обурювало те, що автор книги підходить до Шевченка з упередженою тезою, хоче побачити в ньому до того вже побаченого «поета-священнослужителя» і причепити йому ярлик «біблейця». Ставлячись до поезії Шевченка з міркою «тенденційних паювань», В. Щурат запопадливо вишукує в ній сліди «святого письма». «Впливи» знаходить здебільшого там, де їх немає, розглядає їх в площині механічних запозичень, в плані міграції образів і мотивів, ігнорує реальну основу творів Шевченка, їх антирелігійний зміст. «Ми не будемо заперечувати, — зауважує Франко, — що Шевченко знав святе письмо і що подекуди ним користувався, але щоб його вплив відбився на поетові так, як сього хоче В. Щурат, на те не можемо згодитися»[28].

Франко, отже, відкинув Кулішевий спосіб трактування біблійних джерел як такий, що був анахронізмом, даниною минулому. Він розділяв творчі принципи Шевченка, а тому так гаряче виступив проти спрощенського, формалістичного

---

[26] І. Франко. Твори, т. 17, стор. 181.
[27] Літературно-науковий вісник, 1904, т. 28, кн. XI, стор. 116—129.
[28] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник восьмий, 1960, стор. 57.

розуміння впливів «біблійних письменників» на автора «Саула», «Царів», «Марії».

У своїй поетичній практиці Франко продовжував і далі розвивав Шевченкові традиції використання стародавніх джерел, підходив до них з революційно-демократичних позицій. Скориставшись творчим досвідом свого попередника та вчителя, як і Шевченко, він широко застосовує матеріал з біблійної історії в жанрі сатири, осмислює його в глибоко філософському і етичному плані. Франко часто вдається до ідейно-творчого перегляду, скажемо навіть «ревізії» біблійної тематики, яка в руках поета-атеїста була гострою зброєю в боротьбі проти релігійного дурману. Йому властиве критичне ставлення до церковної літератури. З біблійних міфів (про рай, пекло, сотворення світу тощо) він зриває ореол святощів, показує їх облудливість, обстоює матеріалістичне світорозуміння («Ex nihilo», «Страшний суд»).

Своєрідною манерою використання стародавніх літературних джерел відзначається поетичний цикл Франка «На старі теми» у збірці «Semper tiro». Матеріали давнього письменства послужили тут письменникові епіграфами до поетичних творів. Вони виконують роль мотто, завданням якого є настроїти читача на відповідний лад — асонансне, а то навіть і дисонансне сприймання твору. Останнє застосовується тоді, «коли Франко бачить у джерелі не наставника, а суперечника»[29]. В такому випадку автор доводить, так би мовити, від супротивного, відкидає судження біблійного афоризму. Весь твір тоді стає своєрідною розгорненою поетичною антитезою, запереченням крилатих біблійних висловів («Блаженний муж, що йде на суд неправих», «Говорить дурень в серці своїм»).

У Франка є вдалі спроби бурлескного тлумачення давніх переказів. Прикладом може служити його поема-легенда «П'яниця». Зберігши основу першоджерела — старовинної притчі про бражника, автор посилює її викривальний тон. В суперечці про гріхи з святими апостолами Петром і Павлом, біблійними царями Давидом і Соломоном п'яниця Клим перемагає. У нього переконливі аргументи самозахисту — компрометуючі факти «біографії» цих небожителів (зречення від Христа, переслідування християн, вбивство, ідолопоклонство, аморальність). У порівнянні з ними бліднуть «гріхи» Клима, який провинився перед богом хіба що своєю схильністю до чарки. Автор піднімає на глум релігійні святощі, тему «раю» вирішує в антиклерикальному дусі. Заключна моралізуюча частина Франкового твору, що також не випадає із загального бурлескно-гумористичного стилю

---

[29] С. Шаховський. Майстерність Івана Франка. К., 1956, стор. 113.

легенди, містить важливу сентенцію, подану у формі афоризму:

Лучше хто п'є мід і пиво,
Ніж хто братню кровцю ссе[30].

Франкове творче засвоєння стародавніх легенд базувалось на його науковій діяльності фольклориста і історика древнього письменства. Вчений залишив нам ряд публікацій і досліджень про легендову та апокрифічну літературу[31]. У них він викладає теорію жанру легенди, дає методологічні настанови наукового дослідження легенд. Не вважаючи їх історичними документами, Франко надавав легендам великого освітнього та історико-пізнавального значення. Дослідник відмічав реальну основу фантастики в кращих зразках легендового епосу, які, на його думку, не позбавлені елементів історичної вірогідності. Тому, зауважує він, «вихідною точкою досліду всякої легенди, що подає релігійно-моральне поучення у формі історичного оповідання, мусить бути очевидно пошукання в тім напрямі, наскільки те оповідання має в собі історичної дійсності, наскільки в обслоні пізніших тенденційних видумок криється справжнє історичне ядро. Вилущивши те ядро, дослідник тим самим матиме вже один дуже важливий ключ до вияснення мотивів і шляхів дальшого розвитку легенди...»[32]

Якщо Франко-дослідник шукав у старовинних легендарних оповіданнях зерна історичної достовірності, життєвої правди і добував їх, «як метал з руди», то Франка-поета цікавила в них перш за все правда художня. Ці творіння минулого письменник розглядав як художні пам'ятки давнього духовного життя, бачив у них свідків мудрості древніх народів, дзеркало їх етичних і моральних ідеалів. Особливо цікавили Франка апокрифічні легенди з їх єретичними домішками, що були проявом народного вільнодумства, відступництва від церковнохристиянського вчення. В мистецькому відношенні він їх ставив значно вище від релігійних легенд, канонічних творів «святого письма». Жива мова, драматизм розповіді, багатство художнього домислу апокрифічних пам'яток, на його думку, будили народну фантазію, забезпечили їм популярність в усній поетичній традиції народу.

---

[30] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 400.

[31] Апокрифи і легенди з українських рукописів, т. I—V. Львів, 1896—1910; Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. Переклад з передмовою Івана Франка. Львів, 1910; Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди. ЗНТШ, 1902, т. XLVI.

[32] І. Франко. Святий Климент у Корсуні. ЗНТШ, 1902, т. XLVI, стор. 8.

Франко глибоко розумів жанрову своєрідність легенди. «Вона, — говорив він, — документ, написаний таємним, образковим письмом, виробленим і усвяченим віками, яке дуже часто значить зовсім не те, що показує текст, читаний буквально. Для її розуміння треба ключа...»[33] Народні легенди давали письменникові багатий матеріал для поетичних символів і алегорій — улюблених художніх образів поета. Їх «шифрований» спосіб письма, «інакомовність» були зручною художньою формою вирішення важливих суспільно-політичних і морально-етичних проблем. У поетичній майстерні Франка легенди були тими «старими міхами», в які він наливав «нове вино».

Поет завжди залишався вірним своїм творчим принципам у використанні древніх легенд і переказів. Він оновляє «старі теми», ставить їх на службу сучасності. Наприклад, поема Франка «Цар і аскет», за творчим задумом письменника, була індійською легендою, «по-нашому обробленою». Переробка зводилась до врахування інтересів сучасного читача, його почуттів і поглядів. Зміни, які автор вносить у першоджерело, староіндійську легенду про царя Гарісчандра і аскета Вісвамітра, були приведені у відповідність з духом древньої Індії. У листі до М. Драгоманова від 20 грудня 1892 р. Франко писав: «Я старався цю типово індійську штуку перетягти якомога на загальнолюдський грунт, не фальшуючи її основного характеру. В «пурані» вона — звеличення брахманізму, хоч зміст її показує брахманця Вісвамітру прямо собакою. От я і вложив ціле оповідання в уста Будди, яко полеміку проти попів брахманів і «святих» аскетів, котрі в погоні за святістю загубили людське серце і людське чуття»[34].

Староіндійська легенда лише описує вчинки аскета-нелюда Вісвамітри, не даючи їм належної оцінки. Намагаючись зробити свій твір полемічним, викривальним, Франко не міг залишитись безстороннім оповідачем. Він не тільки констатує, але й «аналізує» поведінку героя, засуджує деспотизм царів, релігійний дурман. В його трактуванні брахманець Вісвамітра — це «упир», «мучитель невмолимий», «неситий аскет», «тиран і здирця». Негідником і дурисвітом показаний у поемі Франка і брахманець-купець, якому страдалець Гарісчандра продає свою жінку і сина в невольники, щоб за одержані гроші окупити царську жертву і позбутися прокляття деспотичного Вісвамітри. Замість обіцяних 100 золотих рупій цей святець-обманщик дає йому жменьку срібня-

---

[33] І. Франко. Святий Климент у Корсуні. ЗНТШ, 1902, т. XLVI, стор. 6.

[34] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 468—469.

ків. В оригіналі немає натяку на шахрайство брахманця, лише вказується, що «з продажі жінки і сина король дістав дуже малу суму»[35]. Доведена до відчаю, втративши сина, дружина Гарісчандри Сайвія у Франковій легенді проголошує:

Ні, ні, немає правди на землі,
Ні в небі![36]

Додержуючись епічної канви оригіналу, Франко скорочує або поширює деякі сцени і ситуації, надає творові політичної загостреності. Оригінально, по-своєму вирішена в поемі Франка розв'язка легенди. На відміну від першоджерела вона позбавлена надприродної мотивації. Автор активізує революційну діяльність народних мас, що не можуть миритися з тиранством аскета Вісвамітри і розправляються з ним, повертає царя Гарісчандру народові. В оригіналі з веління богів цар разом зі своїми підданими — міщанами Айодії — «на воздушнім возі піднявся до небесного міста». У Франка, як відмічає О. І. Білецький, «трагедія закінчується не вшестям на небо, а поверненням до активного життя; конфлікт розв'язаний народною революцією»[37].

На староіндійському матеріалі український письменник написав актуальний твір. Мовою легенди він кликав до боротьби за «правду на землі». В епілозі поет сам визначив мету свого твору:

Оце вам повість про царя й аскета —
Могучим всім в науку й осторогу,
Всім твердосердним, гордим на погрозу,
Нещасним всім, страждущим на потіху[38].

Новим оригінальним «узором», витканим «на старій основі», була поема Франка «Похорон». Літературним джерелом для цього твору автор використав стародавню легенду «Про великого грішника». В передмові до поеми він писав: «Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в житіях святих та пришпилилася в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон-Жуана де-Тенорio»[39]. Але Франко зовсім переінакшив ідейний зміст стародавньої легенди, змодернізував її, пристосував до умов суспільно-політичного життя свого часу. Він позбавив легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто світський грунт.

---

[35] І. Франко. Цар і аскет. Львів, 1910, стор. 76.
[36] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 432.
[37] О. Білецький. Франко і індійська література. Слово про великого Каменяра, т. І. К., 1956, стор. 509.
[38] І. Франко. Твори, т. 10, стор. 436.
[39] І. Франко. Твори, т. 12, стор. 547.

«Великий грішник» у легенді провинив перед богом, а тому він мусить спокутувати свої гріхи.

Мирон-зрадник з поеми Франка «Похорон» зовсім не подібний на свого далекого прародича. Мирон «згрішив» не перед богом, він учинив тяжкий злочин перед своїм народом, чиї інтереси він зрадив, а тому йому не уникнути народної кари. Запозичену із старовинної легенди «традиційну» тему «великого грішника» Франко наповнив громадянським змістом, легендарний сюжет осмислив у реалістичному плані. Його поема «Похорон» — твір, пройнятий правдою життя. Це художнє відтворення класового антагонізму і політичної боротьби в Західній Україні кінця XIX століття. У формі поетичних алегорій і символів автор засуджує зраду і дворушництво, викриває політичне угодовство західноукраїнської буржуазно-націоналістичної інтелігенції, утверджує віддане служіння своєму народові аж до самопожертвування. Про те, що поема «Похорон» виникла як результат болючих роздумів поета над важливими питаннями сучасності, свідчить її епілог, в якому письменник пояснює ідейний задум свого твору, розкриває його символічну зашифрованість.

Як бачимо, Франкові теоретичні настанови опрацювання літературних джерел не розходились з мистецькою практикою поета-революціонера. Він ніколи не допускав механічного засвоєння цих творінь минулого. Великий майстер художнього слова, поет-новатор у кожному окремому випадку завжди вмів оригінально підійти до реалізації запозиченого літературного матеріалу, трактував його з точки зору письменника-реаліста, озброєного передовою матеріалістичною естетикою. На запозиченій основі він робить нові поетичні винаходи, в «традиційному» стає новатором. Це «крадене», як Франко жартома називав сюжетну залежність своїх поем від інших джерел (взявши епіграф з Шевченка), було його власним творчим надбанням. Не випадково, відмітивши біблійну основу свого «Мойсея», він заявив: «Ця тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданні»[40].

Розширюючи свої поетичні володіння за рахунок стародавньої тематики, Франко позбавляє її архаїчності, забарвлює сучасністю, збагачує духовну культуру нації. Його творчі засади використання стародавніх джерел були прикладом для інших митців. Ними може скористатись і сучасний письменник.

---

[40] І. Франко. Мойсей. Львів, 1913, стор. 3.

І. О. ДЕНИСЮК

ГУЦУЛЬСЬКІ ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА

Пахощами полонин, ароматом наших чудових Карпат віє від багатьох Франкових творів. Гірський пейзаж, знайомий з дитинства, органічно увійшов у його белетристику. Ще в дитинстві вабив Франка синій, в таємничих мряках, Діл — перший вал Карпат, що його добре було видно з батьківського подвір'я в Нагуєвичах. Підлітком вирушає Франко на дослідження цього дивного краю, заселеного лемками, бойками і гуцулами.

Рідна Бойківщина найчастіше була місцем дії Франкових героїв, але не менше цікавила його й Гуцульщина, про яку він писав наукові статті, вірші та оповідання. Саме на Гуцульщині, спочатку над Білим, відтак над Чорним Черемошем — у Довгополі, Буркуті й Криворівні — відпочивав письменник з перших років XX століття до початку імперіалістичної війни майже щоліта. Приїжджав сюди Каменяр після багатьох «вершин і низин» у громадському й особистому житті, втомлений, хворий, але не позбавлений «тверезого та при тім наскрізь поетичного розуміння життя, того найвищого скарбу чоловіка, в якім він ніколи не повинен зневіритись»[1].

У гуцульських оповіданнях Франко виступає не тільки як художник-реаліст, але й як мислитель. Герої цих творів схильні до глибоких роздумів над життям. Життєві явища зображаються в діалектичній складності, у взаємозв'язках та суперечностях. Тенденція так показувати життя характерна для белетристики Франка. Згадаймо хоча б другу редакцію повісті «Boa constrictor», оповідання «Хома з серцем та Хома без серця». Разом з тим в оповіданнях з гуцульського життя продовжує Франко виконувати ту програму, яку він давно поставив перед своєю белетристикою: черпати з джерел життя, шукати типів серед дійсних людей,

[1] І. Франко. Давнє і нове. «Неділя», 1911, № 19, стор. 2.

малювати крайобрази землі, яку переміряв власними ногами, ставити соціальні та психологічні проблеми.

За винятком хіба «Гуцульського короля»[2], предметом спеціального аналізу ці твори не ставали. В деяких монографіях про Франка вони й не згадуються. Це пояснюється не їх низьким художнім рівнем, а певною складністю вкладеного в них філософського підтексту. Але певні спорадичні думки про їх особливості висловлювалися. Так, Михайло Возняк зауважив, що і в поемі і в оповіданні «Терен у нозі» в реалізм Франка вливалася сильна домішка фантастики, так само, як і в його оповіданні «Як Юра Шикманюк брів Черемош»[3]. А Петро Колесник про них пише: «На кінець 90-х років у художньому методі Франка починають дуже різко виявлятися суперечності. Реалізм його набирає нових особливостей, з певною тенденцією до романтики... Коли в автобіографічних оповіданнях 1902 р. — «У кузні», «У столярні», «В тюремному шпиталі» Франко виступає як реаліст, то вже в розтягнутому оповіданні «Як Юра Шикманюк брів Черемош» (1903) в реалістичний сюжет вривається фантастика, а в оповіданні «Терен у нозі» вона вже лежить в самій основі сюжету»[4].

На жаль, дослідник не пояснив, у чому ж полягають суперечності Франкового реалізму. Тенденція до романтики у Франка була завжди. Елементи фантастики знаходимо навіть у його найреалістичніших бориславських оповіданнях, в ранніх та пізніших повістях. Ніхто не буде докоряти Оскару Уайльду за те, що в основу сюжету свого всесвітньовідомого роману «Портрет Доріана Грея» він поклав фантастичну подію. Фантастику Франкових гуцульських оповідань треба розглядати як пошуки своєрідних засобів вияву філософських думок. «Терен у нозі» — перше оповідання Івана Франка з гуцульського життя. Воно було написане на початку 1902 р. німецькою мовою для віденської газети «Die Zeit», редакція якої про цей твір у листі до автора висловлювала таку думку: «Вашу новелу «Терен у нозі» ми прочитали з великою цікавістю. Вона дуже сподобалася нам, і ми бачимо в ній гарний приклад українського рідного мистецтва»[5]. Оповідання публікувалось у цій газеті в 1904 р. з 16 по 21 березня під заголовком «Der Dorn im Fuße. Eine Erzählung aus dem Huzulenleben». Українською мовою «Терен у нозі» надруковано у вересневій і жовтневій книжці «Літературно-наукового вісника» за 1906 р. Пізніше Франко переробив це

---

[2] М. Нечиталюк. Тема опришківства в творчості Івана Франка. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник третій, 1952.

[3] М. Возняк. Велетень думки і праці. К., 1958, стор. 369.

[4] П. Колесник. Син народу. К., 1957, стор. 322.

[5] М. Возняк. Велетень думки і праці, стор. 368.

оповідання на поему під такою ж назвою, не змінивши основної концепції твору. Присвята на поемі Зіновії Бурачинській з Криворівні наводить на думку, чи не вона розповіла історію, яка лягла в основу сюжету твору.

Вірний поглядові, що мета белетриста — «малювання людської душі в її поривах, пристрастях, змаганнях, тріумфах і упадках», Франко виводить тут образ гуцула. Улюблений композиційний прийом Франка викладати історію устами очевидця надає оповіданню достовірності. Автор не коментує від себе оповідань гуцулів, нехай навіть і фантастичних, він дає лише авторське обрамлення — опис психічного стану героя перед смертю та його смерті. У творі дві історії «з уст народу». Перша — більша — це розповідь про таємничого потопельника та його вплив на психіку гуцула, друга — коротша — є відгадкою і мораллю до першої. Все це просто, але гармонійно поєднано і робить твір викінченим, композиційно стрункім. З огляду на чималий розмір це оповідання, хоч напруженість сюжету, психологізм, несподівана розв'язка давали підставу редакції «Die Zeit» в листі до автора називати твір новелою.

У цьому посилено психологічному оповіданні письменника цікавлять такі особливості психіки, які примушують її змішувати реальне з фантастичним, або, як пише Франко в оповіданні «Під оборогом», такі потрясення, «які в первісному людстві мусили бути дуже часті і дуже сильні і вилилися в почуття релігійного жаху перед недовідомим у природі, яке дитиняча людська уява перетворила в недовідоме за природою і над природою»[6].

Автобіографічний малюнок на цю тему і дав Франко в оповіданні «Під оборогом», а в оповіданні «Терен у нозі» неначе продовжив цю тему. Стоячи ніби осторонь, автор милується розмахом пристрастей та фантазії дитини природи — гуцула, його своєрідним способом сприймання дійсності та її осмислення. Хоча в основу сюжету лягають незрозумілі гуцулам явища, але матеріал групується так, що читачеві не важко матеріалістично пояснити те «недовідоме», над яким працює думка героїв оповідання. Цілком «реалістична», проста, тиха сцена смерті невідомого хлопця в бистрині Черемоша для багатого фантазією керманича Миколи Кучеранюка була занадто убогою, несподіваною, і він одягає її в серпанок таємниці і загадки; вигадана дійсність стає для нього сильнішою від реальної. Ні смерть посіченого барткою односельчанина, ні розбита голова жінки не хвилювали найбільшого в селі забіяки і найкращого на Черемоші керманича так, як ота несподівана тиха смерть хлопця, вину

---

[6] І. Франко. Твори, т. 4, стор. 333.

за яку він приписує собі і морально мучиться все життя. Цілком «закономірно» потопельник сниться гуцулові, який безустанно повертається думкою до таємничих обставин появи і втоплення хлопця в Черемоші. Немає ніякої містики в тому, що збуджена уява гуцула з якоїсь тріски чи піни на гірській ріці витворила білосніжну руку потопельника.

Та сіль Франкового оповідання не так в історії з потопельником, як у вставному оповіданні про терен, у цій мудрій притчі, що є філософським осмисленням життя. Хлопчик Юра біжить з товаришами до Черемоша купатись, але ранить ногу об тернову колючку, відстає від ровесників і цим врятовує собі життя, уникнувши страшної долі товаришів, яких забрала надходяча велика хвиля. Міркуючи над життєвими загадками, гуцул на свій лад приходить до висновку, що життя складне, що не можна ізольовано розглядати явищ, бо те, що в одному випадку є злом, в іншому — добром: «Га, Миколо, то чоловік ніколи не може знати, що пригоже для його душі. Та й загалом, добро і зло... Не можемо знати, коли щось робимо, чи на добро то нам, чи на зло. То ми лише свою волю знаємо: хочу зробити добре або хочу зле. Се так, се нам каже сумління. Але що довкола нас, Миколо, про се ніколи не можемо бути певні. Не одно видається нам лихом, а воно може бути для нас великим добром. Або й навпаки...» Образ терну в оповіданні — алегорія тих труднощів, які зустрічаються на життєвій дорозі і які, якщо їх перебороти, виходять людині на користь. Франко милується глибоким розумом народним. Жоден піп не міг пояснити того психологічного зламу, що стався в душі Миколи Кучеранюка, а старий гуцул Юра витлумачив його за допомогою «притчі» про терен. Під впливом таємничої загибелі хлопчика керманич задумується над сенсом життя і від буйного, безтямного бешкетування переходить до чесного життя і пошуків правди. Конфлікт добра і зла в душі людини і перемога першого й становить суть оповідання «Терен у нозі».

Франко не переобтяжує свого оповідання побутовими подробицями, лише там, де це конче потрібно, подаються точні зарисовки. Із знанням справи змальовано, зокрема, працю керманичів на дарабах, повну небезпек. Головний герой жив, очевидно, в Криворівні. Бистрина на Черемоші нижче Ясенева є й зараз. Взагалі Франко з топографічною точністю змальовує місцевість. Зокрема в поемі «Терен у нозі» є опис чудового краєвиду з гори на долину Черемоша, за всіма ознаками, в Криворівні, хоч це село й не названо. В оповіданні пейзажі скупі, — цього вимагав спосіб викладу від першої особи, яка, заглиблена в свої внутрішні переживання, мало уваги звертає на краєвиди. Лише раз оповідач згадує

чудову літню днину, коли пахло сіном і малиною, і це викликало хороший настрій.

В авторській розповіді дається такий опис природи: «Був чудово гарний, ясний і тихий вересневий день. Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і запахуще, а дзвінкий шум Черемоша з долин доходив як солодка мелодія, як безконечний привіт життя». В цьому пейзажному малюнку якийсь тужливо-погідний настрій ранньої осені. І все оповідання витримане в тоні цього задумливого тужливо-сонячного прелюду. Ще виразніше цей настрій відчувається в однойменній поемі:

По обіді. Літо. День чудовий.
Усміхається пречисте небо,
Все повітря пахощами дише
З полонин від свіжих перекосів,
Із зрубів від спілої малини,
Із грунів з живичної смереки...

З усього твору віє отим «безконечним привітом життя» — життя з його пахощами і тернами, загадками і розгадками. З спокійною совістю покидає життя керманич — він зумів стати на чесний шлях, перебороти в собі зло. Сповнений внутрішнього неспокою, тривоги протягом сорока років, Микола Кучеранюк не може вмерти, поки не дізнається, що він не завинив нікому. Внутрішній неспокій героя передано шляхом опису його вчинків, а також низкою розгорнутих порівнянь. Він сам про себе каже: «Говорять, нібито є такі люди, що їдять аршинник і при тім живуть довгі літа. І мені все здалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги». Ще ширшим є порівняння переживань Миколи з терном у сумлінні, шпигання якого відчував він весь вік, і це застерігало його від лихих вчинків. Образ терну, таким чином, алегоричний. Він відіграє найбільшу роль при розкритті основної ідеї твору. Це наскрізний образ, який повторюється тричі: у заголовку, у вставному оповіданні і в розв'язці-моралі.

Та обставина, що оповідання писалося спочатку німецькою мовою, а потім було перекладене на українську, зумовила те, що в мові персонажів майже нема діалектизмів, а гуцульський колорит передано не мовними засобами, а змалюванням характеру гуцула.

Оповідання «Як Юра Шикманюк брів Черемош» написане (закінчене) 9 квітня 1903 р. у Львові і надруковане в «Літературно-науковому віснику» 1906 р. Це велике оповідання з химерним сюжетом. Гуцул Юра Шикманюк, шинкар Мошко Галапас, два демони — Чорний і Білий — та унікальна риба, яка водиться в нас тільки в Черемоші — головатиця — ось

дійові «особи» історії, кульмінаційним моментом якої є перехід через Черемош. І все це Франко зумів пов'язати із залізною логікою, надати кожному з елементів архітектоніки особливого значення в напруженій акції твору, в якому, наче в гостроконфліктній драмі, зав'язуються заплутані вузли соціальних та психологічних суперечностей.

Становище старих батьків у капіталістичному селі, взаємовідносини між батьками й дітьми, обумовлені приватною власністю на землю, психологія визискувача й експлуатованого, наростання протесту проти гнобителів, врешті питання боротьби добра і зла в філософському плані — такий комплекс проблем поставлено в цьому творі.

Здавалося б, що може бути цікавого в житті доживаючого свій вік вдівця-гуцула? А проте Франко зумів глибоко заглянути в його душу і цікаво розповісти про його великі переживання, складну внутрішню боротьбу. З психологією Юри Шикманюка знайомимося у найбільш напружений момент: він програв процес з шинкарем, у якого був годованцем, і втратив усе, що мав. У творі можна виділити дві смислові частини. Історія того, як Юра Шикманюк став годованцем шинкаря Мошка і як цей визискувач обманув гуцула, загарбав його маєток, це, власне, лише передісторія, викладена в формі спогадів, підготовка до того кульмінаційного моменту, який становить перехід Юри через Черемош з метою зарубати Мошка. Перехід цей надзвичайно ускладнений змаганням двох демонів, що намагаються вплинути на Юру.

Поява двох демонів — добра і зла, які ведуть між собою дискусію мовою високоосвічених інтелігентів (епічний виклад переходить у форму драматичного діалогу), вражає нас своєю несподіваністю: початок оповідання був витриманий в реалістично-побутовій манері. Та ми й не звикли в нашій прозі до таких філософських діалогів, хоч нас зовсім не вражає поява Мефістофеля в поемі «Фауст». Чи не міг Франко, автор стількох реалістичних соціально-психологічних новел та оповідань, обійтися без цієї химерної фантастики? А втім, мовні партії демонів можна було б легко вилучити з оповідання, бо це своєрідні лірично-філософські відступи, нібито й не зв'язані з сюжетом. Але після такої адаптації твір втратив би свою філософську глибину.

Незважаючи на певну розтягненість, занадто велику докладність в описі кожного руху головного персонажа, все ж треба визнати, що експеримент оригінальної композиції дозволив Франкові висловити думки глибші, ніж у звичайних реалістичних творах. Ясна річ, що, за винятком демонів — персонажів умовних, усе оповідання глибоко реалістичне і відбиває типові процеси гуцульського села того часу. Однак і на деяких цілком реалістичних образах цього твору лежить

ще й додатковий вантаж алегорії, символу. Це стосується навіть образів природи.

Порівняно з іншими гуцульськими оповіданнями саме тут образи природи посідають найбільше місце. Та Франко не просто милується розкішною природою Гуцульщини. Пейзажі відбивають стан душі головного персонажа. Нічні пейзажі гір такі ж несамовиті, як і настрій гуцула, що йде відлюдними стежками зарубати свого ворога. Зрештою, навіть коли ми ще не знаємо про рішення героя, пейзаж вже нас насторожує. Коли Юра пробудився після цілоденного сну під оборогом після суду, то «крізь щілину видно було шматочок заходового неба, і той шматочок був червоний, як кров» (підкреслення наше — *І. Д.*). Кривава заграва заходу, холодний вітер, зловісний шелест чорних віковічних смерек супроводять Юру, що рішився на злочин. Цей понурий, таємничий пейзаж підготовляє появу двох демонів.

Особливе значення має тут образ Черемоша. Якщо в оповіданні «Терен у нозі» Черемош зображувався мало оригінальними тропами, то тут ріка описана дуже детально і добірними та різноманітними засобами. Описано кожен закрут, характер течії, хвиль Черемоша (треба гадати — в Криворівні). Поетичні деталі передають красу ріки, наприклад опис величезного дзвону із срібної піни і кришталю, утвореного на великому камінні бистрою течією. Настрій і доля Юри тісно зв'язані з Черемошем. Спочатку вид бурхливої ріки заповнює порожнечу в душі гуцула. Потім, коли він іде на вбивство, «дрібні хвилі, що плюскотіли коло берега, мов цікаві діти дзьоботіли до нього: «Куди йдеш? Куди йдеш?» У великих, грізних хвилях, що ревли серед каміння, Юра чув сердитий крик власного серця.

Як бачимо, образ Черемоша проходить еволюцію. Спочатку Юра лише споглядає ріку, потім ріка персоніфікується, нарешті, Юра бачить її з цілком іншого, незвичайного для нього боку, бо ж і вчинок його незвичайний. Сотні разів брів він спокійно Черемош, а теперішній перехід — це перехід через важливий Рубікон, перехід у нове життя. Черемош переростає в алегорію ріки життя, по якій бреде людина, шукаючи берега: «Перед його очима щез другий берег Черемоша в сивій мряці, а дрібні, мов із темнозеленого скла вилиті, хвилі мерехтіли звільна, далі швидше, швидше, ширше, ширше, десь у безмежну далечінь. Здавалося, що той Черемош розливається чимраз більше, що гори розсуваються перед ним, ліси та чагарники біжать, мов отари чорних овець, спудженi вовком, а за ним жене рівне, зелено-скляне, злегка кучеряве плесо отих хвиль, і воркоче, і шумить, і стогне глухо... А серед того плеса не пеньок котиться, не дрібна комашка борикається, але він сам, Юра Шикманюк, похилений на свою паличку,

важко підіймаючи заморожені ноги, бреде, бреде, визирає берега і не може знайти його». У цій розгорнутій панорамі Черемоша письменник пластично передає образ ріки так, щоб ми її почули (алітерації шиплячих) і побачили (рух, кольорові епітети, перспектива).

Чи перебреде Юра Черемош? Той реальний — так, але алегоричну ріку життя, життєвий Рубікон — ні. Юра не дійшов до мети, до берега, не став месником. Чому? На це відповідає письменник другим алегоричним образом величезної риби-головатиці, яку пощастило Юрі спіймати під час того, як він брів Черемош. Ловлячи рибу, Юра губить сокиру; вертається її шукати, але: «І знов нова думка шибнула йому в голові: Пощо йому тепер сокира? Аби йти до шинку і зарубати Мошка? А хто ж тоді купить у мене головатицю і заплатить за неї десятку?» Деталь надзвичайно знаменна: замість смерті, Юра несе своєму ворогові чудову рибу, аби дістати за неї якусь мізерну десятку. Чи ж не є це алегорією людської захланності, тих дрібних поживок, що відвертають від великих, рішучих, революційних вчинків, від справедливої боротьби з гнобителями? «Щоб змінити постанову Юри, треба було збудити в його душі низький інстинкт захланності, жадобу зиску», — говорить не без рації Чорний демон. Проблему боротьби великого з тимчасовим, дрібним, людей великої ідеї з пристосованцями, що живуть сьогоднішнім днем, розгорне Франко через два роки в поемі «Мойсей». У філософській дискусії, що її ведуть про замір Юри Чорний і Білий демони, трактується питання боротьби добра і зла. Що таке добро і зло? Злочин і справедливість? Все це питання проблематичні. Вбивство того, хто руйнує селян, затруює їх горілкою, ширить моральне зіпсуття, може бути добром. Це усвідомлює і Юра: «Я не йду для рабунку. Я не хочу його ані остільки, що палець завинути. Борони мене боже! Я лише за свою й людську кривду». Чорний демон, що радів спочатку з майбутньої смерті шинкаря, усвідомлює, що більшим злом буде лишити його живим: «Умираючи тепер, він не буде міг робити свойого ремесла завтра, позавтрі і далі, далі, рік за роком. Значить, міра його індивідуальних злочинів буде тепер менша, ніж би була завтра, позавтрі, за рік чи за десять літ». Білий демон радіє з тимчасової, дрібненької перемоги, а фактично перемагає поки що Чорний. Але вони ще поборються, Франко залишає це питання відкритим, бо важко примиритись з тим, що зло переможе. Франко вірить у перемогу добра, треба тільки боротись за нього розумніше.

Чудово виписаний в цьому оповіданні тип дрібного сільського шинкаря доповнює колекцію франківських хижаків бориславського циклу. Дуже добре знаючи психологію гу-

цула, спритний, з гнучким прозорливим розумом шинкар умів увійти в довір'я гуцулів і робить гешефти. Прозорливий Мошко Галапас розгадує страшний план Юри. Письменник дає майстерний малюнок страху шинкаря: «Сидячи на лаві конець стола, Мошко при сих думках мов зомлів, одубів, отетерів із наглого переляку. Щось душило його за горло, тисло в грудях, висаджувало очі з голови, спирало дух. Коли б так у сій хвилі почувся був стук до вікна або до дверей, коли б двері були нараз відчинилися і в них показався Юра, Мошко, без сумніву, був би в тій хвилі вмер із самого страху».

Величезне хвилювання Мошка зображено за допомогою фіксування його нервових рухів та фізіологічних змін: в нього виступає холодний піт, зміст читаної книжки спочатку не сприймається — «очі скакали по буквах, мов гуцульський віз по камінню». В таку хвилину його охоплює жах самотності, а коли й справді появляється Юра, він не може видобути голосу: «З рознятим ротом, вибалушеними очима, закляклими на книзі пальцями він сидів, блідий, як стіна, закам'янілий, безтямний». Лише після такого пароксизму переляку Мошко робить філантропічний жест — розриває контракт з годованцем Юрою. Цей вчинок продиктований інстинктом самозахисту.

В цілому оповідання подає виразну картину безправ'я трудівника-гуцула за капіталізму.

Місцевий гуцульський колорит у цьому оповіданні сильніший, ніж у попередньому. Характерні фразеологізми в мові гуцулів служать засобом індивідуалізації та передачі локального колориту («нуда лоточить», «тусок серця ймився»). Разом з тим вони є свіжим, почерпнутим з народної мови, засобом образності. Авторські порівняння теж часто беруться з гуцульського життя і побуту. Так, Юра Шикманюк, програвши судовий процес, шукав забуття у сні — проспав «цілу божу днину, від самого ранку, робучу літню днину, довгу, як гуцульська недоля». Після смерті дружини «в його життю виламилася щерба, і крізь ту щербу, мов вода з бербениці крізь шпару, втекло все те, чим жив він досі, держався на світі».

Третє Франкове оповідання цього циклу — «Гуцульський король» не було закінчене і збереглося в некомплектному рукописі. Вперше опублікував його Михайло Возняк у першій книжці збірника «Іван Франко. Статті і матеріали» (1948). Дату написання оповідання автори приміток до двадцятитомного видання творів Франка встановлюють як 1906—1907 рр. Ще в 1884 році, пишучи жартівливу програму студентської мандрівки, Франко передбачав відвідати гуцульське село Устєріки:

Що Черемош Чорний і Білий отут
Спливаються, се не дивниця;
Адже ж мусять спливатися десь; та сей кут
Цікавий, бо є в нім пивниця.
Не пиво лежить в ній, гуцульськая кров
На стінах ще ржавіє й до-дня;
Мандатор Грдлічка опришків поров
В тій ямі — гуцульська се Кодня.

Про Грдлічку писав Франко того ж 1884 р. у праці «Лук'ян Кобилиця»: «Ще живуть люди, що пам'ятають мандатора з села Устєрік, Грдлічку, останнього кривавого погромщика гуцульських опришків. Той Грдлічка позамучував їх на смерть у мурованім льоху, де, як розповідають, ще й досі видно на напіврозвалених стінах нестерті сліди крові. В пам'яті гуцулів він став чимсь подібним до «Страшного Йосифа» (рейментарія Стемпковського) на Україні разом з його «Святою Коднею», — і досі між гуцулами живе грізне прокляття: «Грдлічкова би тя неволя побила»[7]. Пізніше, відпочиваючи в 1898 р. в Довгополі, чув Франко переказ про Грдлічку від Андрія Освіцімського, а в Криворівні від Целіни Бурачковської. Ці оповідання він опублікував у п'ятому «Етнографічному збірнику».

Андрій Освіцімський виступає й оповідачем у «Гуцульському королі». Безперечно, Франко по-мистецьки обробив розповідь Освіцімського. Це видно хоча б з порівняння з оповіданням, опублікованим в «Етнографічному збірнику». Цікаву постать Освіцімського, відомого на Гуцульщині цирулика, якого в Довгополі згадують і нині, Франко змалював з натури.

Всі виведені в «Гуцульському королі» персонажі — це образи дійсних людей. Таким чином, з повним правом можна трактувати цей твір як нарис. Франко прославляє гуцульського народного лікаря із золотими руками, який безболісно усунув авторові хворі зуби: «Гуцульські пальці справді проявили незвичайну чуткість і певність, якої міг би позавидувати їм фаховий цирулик».

В розповіді про кривавого мандатора Грдлічку Франка цікавить не тільки історія боротьби опришків — народних месників проти своїх гнобителів, але й сама природа деспотизму — його соціальні та психологічні передумови.

І тут Франко своєрідно розробляє далі тему добра і зла. Безмежна сваволя Грдлічки санкціонувалась Віднем. «На всі гори воєвода був. Все бувало каже: «Я від самого цісаря мандат маю! Я сам не простий мандатор. Мене вислали в гори, аби тут порядок був, аби ні жодного опришка не було».

---

[7] І. Франко. Твори, т. 4, стор. 525.

І необмежений в правах самодур Грдлічка справді був для гуцулів жорстоким королем-катом. «Бо що цісар? Цісар сидить у Відні та й нічого не знає, а наш пан загляне в кожну хату.., має право кождого зв'язати, бити, закувати в кайдани, забрати з собою і навіть покарати смертю. Без суду, без права, по власній уподобі». Та про звірства Грдлічки говориться загально, з третіх уст. Зображати їх по-натуралістичному Франко не хоче (на відміну від Гната Хоткевича, який теж виводить образ Грдлічки та його правої руки — Юріштана). Для Франка важливіше провести думку, що ніякий деспот не вічний, що народ переживає деспотів. «Знаєте, панчіку любий, — говорить мудрий гуцул про Грдлічку, — я бачив його, як був от такий великий, що аж нам, усім гуцулам, сонце заступав, та й бачив його, як зробився такий маленький, що лиш у дошки класти. І знаєте, панчіку, як мені бог милий, я помагав йому конати». Метаморфоза деспота в кошеня — основна тема твору. У статті «Темне царство», коментуючи те місце шевченківського «сну», де цар перетворюється в кошеня, Франко писав про природу деспотизму: «Відки пливе та всевладність? Чи з правдішньої сили самодержця? Зовсім ні. Його сила власне в тих, котрі в нім бачать свою силу, в його рабах і знарядах! Без них він безсильний; без нього вони безсильні. Отже, де лежить їх спільна сила? Власне в тих путах, що сковують їх одних з другими! Вони сильні тим, що вони невільники й нелюди. А скоро і в їх серцях защемить людське почуття, збудиться бажання волі, тоді й страшна їх сила розвіється...»

Устєріцький «король» Грдлічка, позбувшись своєї влади, стає безпорадним в особистому житті, змушений коритися своїй жінці, яка всіляко збиткується з нього. Оповідач-гуцул неспроможний пояснити причини раптового зникнення Грдлічки. Але згадка про народні рухи 1848 року, про діяльність Лук'яна Кобилиці говорить сама за себе.

Твір не закінчений. Можливо, іронічній назві «гуцульський король» по відношенню до Грдлічки Франко хотів протиставити Лук'яна Кобилицю, справжнього народного ватажка, якого він з пієтизмом називав гуцульським королем:

Про Вижницю, певне, не кожний чував,
А Вижниця — то ж не дурниця!
В куті тім «гуцульський король» панував,
Преславний Лук'ян Кобилиця.

В силу обставин Франко не розгорнув епопеї опришківського руху, яким цікавився все життя.

Гуцульщина у Франкових оповіданнях зображена своєрідно. Не етнографізм, не любовна тематика, чи екзотика

природи, а соціальні, психологічні та філософські проблеми цікавлять письменника. Тут виявились пошуки своєрідної композиційної форми, спроможної передати особливості психіки гуцула й глибину його роздумів над життям. Гуцульські оповідання Франка — явище оригінальне, цікаве, яке ніяк не може свідчити про якийсь занепад його реалізму.

М. В. ГУЦЬ

І. ФРАНКО — ПЕРЕКЛАДАЧ ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ГАЙДУЦЬКОГО ЕПОСУ

Шістдесят письменників світу збагатили скарбницю української культури своїми кращими творами завдяки перекладам І. Франка. Чимало переклав Франко і з фольклору різних народів — живого літопису історії. Особливу увагу приділяв поет перекладам південнослов'янського гайдуцького епосу.

Гайдуцькі пісні, певну кількість яких переклав І. Франко, становлять окремі і найбільші цикли болгарської та сербської народно-епічної поезії. За ідейним спрямуванням та стильовими особливостями вони нагадують український історичний епос, складались переважно самими гайдуками та гуслярами, входять в розряд так званих юнацьких пісень і виконуються сольним речитативним способом у супроводі гусел.

Гайдуцькі пісні властиві не тільки болгарам та сербам, вони творились і співались у Румунії та Молдавії. Популярність їх обумовлена тим, що тут оспівано визвольну боротьбу поневолених народів проти спільного ворога — турецьких завойовників.

До речі, цікаво зазначити, що опришки іноді вливались у гайдуцькі дружини, про що свідчить польський турист, який певний час жив серед гуцулів. В його цінній замітці говориться, що під час переслідування «легіні стали втікати в Балканські гори і приставати до тамтешніх гайдуків»[1].

Свої перші українські переклади болгарських гайдуцьких пісень разом з розвідкою про тяжке життя болгар та про гайдуків І. Франко опублікував у 1888 р. в «Зернах» — літературно-науковому додатку до газети «Буковина», що виходила в Чернівцях. Як свідчить передмова, І. Франко, перш ніж перекладати гайдуцькі пісні, старанно вивчив історію гайдуцтва, звертаючи особливу увагу на його соціальний характер.

[1] «Киевская старина», 1889, т. XXIV, стор. 765—770.

«Першою, ще напівнесвідомою, але всенародною пробою супротивлення проти турків, — пише поет в передмові до перекладів, — було гайдуцтво! Котрому болгаринові сталася яка кривда від турків чи від кого другого, або котрий як-небудь опинився на світі круглим сиротою, без кола і двора, ішов на Балкани, т. є. в величезні ліси, що покривають балканські гори. Там в лісах і полонинах гуляли ті гайдуки, так, як колись наші опришки, і відтам нападали вони більшими або меншими дружинами на села і містечка, на двори турецьких башів або й своїх-таки багатих чорбаджіїв, грабували, мстилися за кривди свої й народні. Кидалися не раз і на поменші відділи турецького війська, на жандармів і поліцію турецьку, і вже певно, що не щадили їх, коли попадуться в їх руки»[2].

В «Зернах» вміщено чотири народні гайдуцькі пісні, взяті із збірки болгарського письменника і фольклориста XIX ст. Любена Каравелова. Кожній пісні Франко дав свою назву, яка відбиває її зміст, наприклад: «Сирота йде в гайдуки», «Чого хотіли гайдуки?», «Дівчина сприяє гайдукові», «Скривджений слуга шукає правди в гайдука». В оригіналі три перші пісні без назв, а четверта має заголовок «Страшил-Войвода».

Отже, І. Франко вперше досить широко знайомить українського читача з гайдуцьким епосом за допомогою наукових досліджень та перекладів гайдуцьких пісень.

Цікавий підбір пісень. Коли прослідкувати за збіркою, з якої поет взяв пісні, то помітно, як він уважно ставився до їх відбору. Характерно: Франко обминає пісні з трагічною кінцівкою.

Пісня «Сирота йде в гайдуки» змальовує, як сирота безрідний організовує гайдуцьку дружину і дев'ять літ навіває страх на турків не лише в Болгарії, але й на території братніх народів-сусідів. Ще виразніше звучить оптимізм народу в пісні «Скривджений слуга шукає правди в гайдука», яка за змістом та соціальною спрямованістю перегукується з сербською гайдуцькою піснею про Старину Новака.

Центральний герой пісні Димчо разом з іншими гайдуками мстить багатію-кадію (судді), в якого він служив задарма дев'ять літ.

Сповнена оптимізму й пісня «Чого хотіли гайдуки?» Як свідчить її заголовок, тут показано цілу програму гайдуцького руху, мету народних месників. Через символічний образ матері-болгарки, яка благословляє сина на святе народне діло, відправляючи його в гайдуцькі загони, стверджується нездо-

---

[2] І. Франко. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955, стор. 254.

ланність і невмирущість Болгарії. Пісня звучить як заклик захищати рідний народ і землю від ворога.

Від початку до кінця пройнята оптимізмом пісня «Дівчина сприяє гайдукові», де виразно показано всенародну підтримку гайдуцького руху.

Як відомо з історії південнослов'янських країн, гайдукам часто допомагали жінки, а було й так, що вони іноді обирались воєводами і в бою з ворогом проявляли безстрашність і героїзм. Пісня «Дівчина сприяє гайдукові» змальовує, як Тодорка — наречена воєводи Ілька — хитрістю допомагає гайдукам піймати турка Ахмеда.

Значний інтерес становлять для нас і інші два Франкові переклади болгарських гайдуцьких пісень, які ще не опубліковані і зберігаються у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР. Перша з них починається «Листє пише юнак Панчоолу», а друга — «Гей обіцяв заплату». Обидві пісні теж взяті з названої збірки Л. Каравелова. Переклади цих пісень здійснені, очевидно, в 1888 р. На таку думку наштовхує той факт, що поряд із згаданими автографами тут знаходяться рукописи ще двох пісень «Дівчина сприяє гайдукові» та «Остався Ненчо сирітка», які були надруковані в «Зернах» 1888 р. (До речі, у своєму примірнику «Зерен» Франко скрізь повиправляв друкарську помилку в імені героя пісні «Остався Ненчо сирітка», де замість Ненчо надрукували Кенчо. На жаль, ця друкарська помилка перейшла і в деякі радянські видання перекладів).

Чому І. Франко не опублікував завершений і доброякісний переклад «Листє пише юнак Панчоолу», трудно судити, як і важко сказати, чи цей переклад було зроблено до виходу в світ «Зерен» з надрукованими перекладами І. Франка, чи пізніше: дати під автографом немає.

Пісня «Листє пише юнак Панчоолу» наскрізь пройнята бунтарським духом. У ній розповідається про єднання антитурецьких сил, про взаємодію і взаємодопомогу між окремими болгарськими гайдуцькими загонами в боротьбі проти ворога. Турецький «баша» докладає всіх зусиль, щоб піймати гайдука Панчоолу «і повісить на сухій галузі». Але ворог прорахувався. Прибувають гайдуки на чолі з воєводою Нано і спільними силами розбивають турків.

Друга з неопублікованих болгарських героїчних пісень починається словами «Гей обіцяв заплату»[3]. В центрі уваги — засудження зради. Тут розповідається, як з допомогою зрадника Лало ворогові вдалося схопити Радул-воєводу. Але кінцівка пісні оптимістична: за порадою сина мати дає гайдукам знати, що їх побратим, а її син Радул знаходиться

[3] В оригіналі пісня називається «Радул-Войвода».

в тюрмі в Софії, ті нападають на місто, вбивають пашу і розправляються із зрадником. Пісня прославляє дружність гайдуків, а з другого боку, виносить вирок над зрадниками народу. Та, на жаль, переклад обривається на 42 рядку (в оригіналі — 85).

Добре володіючи болгарською мовою, І. Франко з максимальною точністю зумів відтворити глибокі ідеї гайдуцьких пісень тими ж багатими художніми барвами, за допомогою яких ці ідеї розкриті в оригіналі.

Гайдуцька болгарська пісня під пером Франка не втратила свого суворого романтично-піднесеного тону, своєї соціальної гостроти. Ось порівняння найбільш драматичної за змістом і поетичної картини бою в оригіналі і перекладі Франка.

В оригіналі:	В перекладі:
Турци рѣжатъ, а помаци[4] колатъ: Зачервиле ниви и ливаде, Кѫрви текатъ, — вода отъ планина, А трупове, какъ снопе на нива.	Турки ріжуть, а помаки колють: Червоніють ниви і левади, Кров тече, мов річка з полонини, А що трупів, мов снопів на ниві.

Як бачимо, Франко здійснив високохудожній переклад шляхом максимально точної передачі поетичної архітектоніки оригіналу. Глибоке знання поетики слов'янського епосу допомогло йому в цьому. Трудно знайти в арсеналі української народної поетики точніший образ, ніж «Кров тече, мов річка з полонини», для передачі болгарського «Кѫрви текатъ, — вода отъ планина». Подібне можна сказати і про передачу метрики і ритмомелодики оригіналу.

* * *

Поряд з болгарськими піснями І. Франко захоплювався і сербською народною поезією, яка на той час була відома вже в багатьох країнах світу, в тому числі й на Україні.

«Сербські пісні, т. зв. юнацькі, що оспівують боротьбу за народну незалежність, бої на Косовім полі, вчинки Маркакралевича і т. п, — писав І. Франко, — набирають європейської слави, стають матеріалом, на основі якого Енгельс майже дослівно оповідає Європі історію падіння сербської самостійності»[5].

Про сербські народні пісні говориться в ряді наукових праць І. Франка, наприклад «Із секретів поетичної творчості», «Сербські народні думи і пісні» М. Старицького» та інших. Особливо багато сербських (поряд з болгарськими) на-

---

[4] Помак — застаріле в болгарській мові слово, що означає болгарин-магометанин.

[5] І. Франко. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955, стор. 52.

родних пісень використав Франко в своїх «Студіях над українськими народними піснями» та інших працях.

Із сербської народної поезії І. Франко переклав тринадцять творів, зокрема «Мати святого Петра», «Найбільші гріхи», «Невдячні сини», «Диякон Степан» і «Жінка багатого Гавана», які надруковані. Але є ще переклади сербських пісень, які не опубліковані і знаходяться у відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР: «Юнак застрілив вілу», «Жінка огняного змія», «Як Христос хрестився», «Пряха і цар», «Неволя Стояна Янковича», «Змій Королевич», «Як Юг Богдан свою жінку продав».

Переклади пісень «Змій Королевич» та «Як Юг Богдан свою жінку продав» незавершені. В першій багато рядків неповних, в окремих рядках написано одне тільки слово, а то й навіть тільки початкова літера, в другій теж пропущені окремі рядки або слова.

Інші переклади завершені. Пісні «Змій Королевич» та «Як Юг Богдан свою жінку продав» взяті з книги Івана Юкича і Мартича «Narodnie pjesme Bosnske і Hercegovačke», інші — із збірки В. С. Караджича. Пісні перекладені в червні 1893 року, про що свідчать дати, поставлені рукою І. Франка.

Як видно, поет здійснив ці переклади якраз в той час, коли народна епіка його особливо захопила. Це тоді (28 січня 1893 р.) Франко з Відня писав до Драгоманова:

«...Страшно робиться, коли подумати об тім, що обгорнути, опанувати хоч би таке поле, як «народні епопеї», починаючи з Іліади чи, коли хочете, з «Іздубара», а кінчаючи хоч би нашими та сербськими юнацькими думами! Яка маса інтересних фактів та уваг про тисячі явищ життя культурного та соціального, про творчість і психологію мас та одиниць, про метод та історію критичних поглядів»[6].

Особливо цікавила І. Франка сербська, як і болгарська, героїчна пісня, де діють гайдуки. Сербські гайдуцькі пісні частково були вже відомі українському читачеві із збірки М. П. Старицького «Сербські народні думи і пісні» (Київ, 1876). Там вміщено дві пісні в перекладі М. Старицького: «Осман Шевич» і «Одруження Павла Плетикоси». Третя гайдуцька пісня «Предраг і Ненад» увійшла в збірку М. Старицького «З давнього зшитку» (Київ, 1881).

М. Старицький зосередив свою увагу на піснях косівського циклу, Франко ж більше захопився гайдуцькими піснями, де особливо яскраво вирисовується соціальна сторона життя народу на поневолених землях Болгарії і Югославії. І він вирішив розширити знайомство українського читача з піснями про сербських гайдуків. У листі до М. Драгоманова від

[6] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 475—476.

13 червня 1893 р. з Відня Франко писав: «...в вільних хвилях упиваюся сербськими піснями Вука і перекладаю з них, що мені особливо сподобається. Хотів би я перекласти і з часом видати усі легенди сербські, а надто вибір з пісень гайдуцьких, полишених на боці М. Старицьким; в деяких дуже інтересні новелістичні теми»[7].

В 1895 р. в журналі «Житє і слово» поет надрукував переклад сербської гайдуцької пісні «Зрада жінки Груя Новаченка». Взята вона із третьої книги В. С. Караджича «Српске народне пјесме» (Београд, 1894). Франко оцінює цю пісню як «одну з найкращих перлин сербської народної творчості»[8]. Її поет розглядає і в своїх «Студіях над українськими народними піснями» в порівняльному плані з іншими подібними піснями слов'янських народів, зокрема українською «Іван і Мар'яна».

Сербські пісні, які переклав І. Франко, за своїм характером дещо відмінні від перекладених ним болгарських: вони глибоко драматичні.

Як і при перекладах болгарських пісень, так і тут поет дбає, щоб його переклад був творчим і мистецьким. Переклад пісні «Зрада жінки Груя Новаченка» вірно відбиває всі особливості оригіналу. Правда, щодо співвідношення рядків, то тут є деяка невідповідність: в оригіналі — 321, в перекладі — 317. Але це не знижує доброякісності перекладу. Таке незначне відхилення від оригіналу зумовлене специфічними особливостями двох мов — української та сербської. Франко перш за все прагне вірно відтворити ідеї оригіналу, а «повна дослівність попросту не можлива, коли переклад має передавати не тільки слова, а й думку первотвору».

Пісня «Зрада жінки Груя Новаченка» перекладена п'ятистопним хореєм. Поет зберігає також білий вірш оригіналу, але іноді, щоб надати перекладу плавності, легкості й мелодійності, римує окремі рядки, які в оригіналі не римовані.

Переклад І. Франка не ділиться на строфи, що маємо, наприклад, в перекладах сербських пісень М. Старицького. Це ще раз свідчить, як строго поет додержувався точності у відтворенні оригіналу. Як і в перекладах болгарських народних пісень, так і тут І. Франко вміло користується поетичними деталями. За допомогою їх поет іноді злегка українізує текст. Так, українізовано прізвище «Новаченко». Слово «буздован» І. Франко, як і М. Старицький, перекладає словом «булава». Досить часто він вживає пісенні образи з українського фольклору: «твоя шабля кров'ю обкипіла», «моє дитя побусурма-

---

[7] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 485.

[8] І. Франко. Студії над українськими народними піснями. Київ—Львів, 1913, стор. 28.

ниться», «полон полонили» та інші. Але українізував свій текст поет в міру, з метою наблизити його до українського читача.

Франко вживає іноді в перекладі вислови із специфічним архаїчним словом-вигуком «леле», що особливо характерне для південних слов'ян.

Леле, Груйо, в бозі побратиме,
Тричі ти м'я рятував в пригоді,
Тричі ти м'я визволив з неволі,
А се й сам ти в неволю дістався, —

голосить корчмарка Марія, обливаючись сльозами. «Леле, тату, дуже я голоден», — плаче син Груя Новаченка Степанчик. Цей вигук дитини підсилює драматизм дії, переживання батька, який не може нічим нещасному синові допомогти, бо в нього зв'язані руки. «Леле, тату, я тебе скалічив», — крикнув з переляку хлопчик, який, розтинаючи вкраденим від матері ножем мотуззя на руках батька, ненароком скалічив його. В оригіналі слова «леле» немає. Дослівний переклад вигуку «јао!» — «ох!», «ой!»

Серед недрукованих ще сербських пісень найцікавіша балада «Неволя Стояна Янковича», яка належить до ускоцьких пісень, що утворюють окремий цикл сербських епічних пісень і дуже близькі до гайдуцьких. Ускоки — це власне гайдуки західної Сербії і Далмації. Таку назву вони одержали від того, що втекли («ускакали») від турецького гніту в Австрію або землі Венеціанської республіки. Тут вони на австрійсько- і венеціансько-турецьких кордонах утворили цілу прикордонну військову лінію, звідки вели запеклу боротьбу проти турків, обороняючи кордони тих країн, які взяли їх під свій захист. Характером військової організації та звичаями ускоки дуже нагадували українських козаків-запорожців.

З ускоцьких пісень українські письменники перекладали дуже мало. Перший і єдиний український переклад сербської народної пісні, де діють ускоки, був здійснений в XIX ст. Олександром Навроцьким («Бій на Морачі»). В пісні «Неволя Стояна Янковича» розповідається про захоплення в полон сербських юнаків — братів Стояна Янковича та Іллі Смилянича і про втечу їх з неволі.

Цікаво відмітити ще й таке. Сербська епічна народна пісня за своєю метричною структурою має десять складів у кожному рядку, в якому цезура обов'язково припадає після четвертого складу. І. Франко намагався і цю сторону оригіналу відтворити в своїх перекладах з максимальною точністю. Про це свідчить хоча б пісня «Неволя Стояна Янковича». В тексті зустрічаються рядки, де піврядка (виходячи з місця цезури, що ділить рядок на дві нерівноскладові частини) написано чорнилом, а друга половина — олівцем. Так, у рядку «Віль-

но мені трохи заспівати?» чорнилом написана тільки друга післяцезурна частина («трохи заспівати»). Видно, що поет, уважно ставлячись до тексту оригіналу і будучи вимогливим до себе, залишив це місце до слушного часу. Згодом простим олівцем дописав першу доцезурну частину «Вільно мені». Пізніше знов її закреслив. Подібне маємо і в рядку «Позволяєш, незнаний вояче». Спочатку була написана чорнилом післяцезурна частина «незнаний турчине», а потім олівцем дописана доцезурна «позволяєш». Слово «турчине» закреслено, і над ним олівцем надписано «вояче».

Внаслідок такої сумлінної праці над текстом у перекладі пісні «Неволя Стояна Янковича», що охоплює 151 рядок, тільки в одному порушена цезура. Зазначимо, що жоден з українських перекладачів сербських народних пісень, починаючи з найперших і кінчаючи радянськими, не додержувався цього правила, хоч і намагався. Навіть у переспівах сербських пісень українською мовою, написаних десятерцем з намаганням зберегти цезури, де все-таки легше було зробити це, — бо ж вільний переклад не сковував так автора, як точний, — ми не знайдемо такої точності в цьому відношенні, як у Франка.

Гайдуцькі пісні, які перекладав І. Франко, не тільки знайомили українського читача з героїчним життям південних слов'ян у минулому. Вони впливали і на оригінальну творчість поета.

Так, наприклад, віршованою метрикою болгарської народної поезії І. Франко написав чудову соціально загострену і глибоко психологічну поему «Сурка». Про це говорить і сам поет в листі до М. Драгоманова від 15 вересня 1891 р. «Посилаю Вам і півлист «Народа», «Сурку», і «На новий шлях». «Сурку», тямиться, я вислав Вам ще зараз по виході разом з іншими книжками. Написана вона в тюрмі в самі тяжкі години, коли мені здавалося, що прийдеться пропадати з грізоти. Бажалося віддихнути згадкою про дітей, та власне ся згадка найдужше мучила, бо бачилось їх самих, покинутих і безпомочних, мов те страченя в снігу. От тут і підвернулося оповіданє конокрада Гершона про Сурку, і я взяв єго живцем та й обробив віршами болгарських пісень»[9] (підкреслення наше. — *М. Г.*).

Як нам здається, вплив болгарських гайдуцьких пісень, перекладених І. Франком, позначився і на його п'єсі, основаній на опришківському епосі, — «Кам'яна душа». Твір був опублікований через сім років після надрукування болгарських гайдуцьких пісень, тобто в 1895 р., коли Франкові була

---

[9] Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. І. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928, стор. 362.

вже добре знайома болгарська народна пісня. Тут є подібні сцени, життєві колізії і навіть імена. Мабуть, не випадково Марусяк названий Ільком, як і герой болгарської пісні «Дівчина сприяє гайдукові». Адже справжнє ім'я Марусяка, як задокументовано в історії, — Дмитро, а в опришківській пісні, яку використав у п'єсі Франко, він названий Павлом.

Південнослов'янські пісні в перекладі І. Франка не втратили й досі свого значення. Це поки що єдині на сьогодні українські переклади глибоко ідейних та високохудожніх болгарських гайдуцьких пісень. Щодо сербської народної поезії, то на Україні її багато перекладали, ще навіть до Франка, але саме до тих пісень, які переклав І. Франко, ніхто не звертався. Маємо лише паралельний переклад пісні «Рабство Янковича Стояна», здійснений уже в наш час М. Т. Рильським.

О. С. РОМАНЕЦЬ

І. ФРАНКО І УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

Своєю багатогранною і різноманітною діяльністю І. Франко дуже багато зробив для зміцнення культурних і літературних зв'язків українського народу з сусідніми, зокрема слов'янськими, народами. Багато питань діяльності Каменяра в цьому аспекті вже знайшло своє висвітлення у науковій літературі. Грунтовно досліджена його роль у зміцненні українсько-чеських, у певній мірі — українсько-польських та українсько-російських зв'язків. Досить тут нагадати відомі праці радянських дослідників акад. М. Возняка, М. Пархоменка, Г. Вервеса, П. Гонтаря, Т. Пачовського, М. Мундяк, Б. Галащука, І. Басса, наших зарубіжних друзів М. Якубця, М. Неврлі, М. Мольнара, Й. Грозієнчик.

Проте титанічна роль Каменяра у справі зміцнення взаємозв'язків українського народу з іншими народами ще не висвітлена повністю. Зокрема, не потрапляло ще до поля зору дослідників питання про роль Франка у налагодженні та зміцненні українсько-молдавських зв'язків, хоч до історії, фольклору та літератури романських народів, у тому числі молдаван та румунів[1], Каменяр проявляв інтерес на протязі майже всієї своєї літературної та наукової діяльності і зробив одні з перших спроб в ознайомленні українців з фольклором та історією Молдавії.

Ще весною 1885 р., задумавши видавати щомісячний літературно-науковий і політичний журнал «Братство», який був би «повним виразом літературно-наукової і суспільної роботи цілого народу», будив би «почутє народної єдності, підмав общеукраїнське народне самопізнанє», інтернаціоналіст Франко у проекті відозви-програми цього видання підкреслю-

[1] Спільність багатовікового історичного розвитку молдавського і румунського народів, спільність мови зумовили той факт, що значна частина фольклору і літературної спадщини є спільним надбанням і молдаван і румунів.

вав, що журнал не має обмежуватись лише виключно Україною, а й друкуватиме «студії про наших близьких і дальших сусідів, як от великорусів, білорусів, поляків, словаків та чехів, мадярів, румунів (підкреслення наше. — *О. Р.*), жидів і проч., про їх житє духовне, політичне і літературне, про їх побит економічний і розвій народний»[2].

З цього задуму нічого не вийшло, але Франка й пізніше не покидала ідея такого видання. Про це можемо довідатись, наприклад, з листа до М. Драгоманова від 6 жовтня 1893 р. відносно видання «невеличкого журнальчика літературно-наукового, а спеціально фольклористичного з проектованою назвою «Русалка», в якому мали друкуватись «головно... переклади творів людової та полутрадиціональної літератури інших народів»[3]. Більше того, Каменяр прагнув, щоб подібні матеріали з'являлися і у виданнях інших країн. У листі до редакції чеського наукового словника Отта він радив залучити як автора «для дальшої співпраці в українських, румунських (підкреслення наше. — *О. Р.*) і болгарських справах» українського етнографа Ф. Волкова (Вовка), за словами Франка, доброго «знавця наддунайських країн»[4].

Каменяр цікавився виданнями, в яких друкувалися матеріали з фольклору романських народів, зокрема французьким журналом «Romania», «Перечитую тепер рочники «Romania» і роблю з них виписки, — писав він у листі до М. Драгоманова від 28 січня 1893 р. — Гарний журнал, та яку широчезну перспективу великої, довговікової літературної праці відслонює він! Страшно робиться, коли подумаєш об тім, щоб обгорнути, опанувати хоч один відділ того широкого поля»[5].

Про своє зацікавлення журналом і бажання придбати його або хоч мати його огляди Франко неодноразово писав у листах до М. Драгоманова і Ф. Вовка[6].

Взагалі, як бачимо з листування письменника з Ф. Вовком, він підтримував листовні зв'язки з українськими діячами та емігрантами, що жили у Запрутській Молдові, головним чином у Плоєштах і Яссах, бажав зустрітися з ними. В листопаді 1879 р. Франко писав про це Ф. Вовкові: «...може й Ви могли від себе вислати тілько грошей, кілько було б потрібно на переїзд до Рум[унії], бо я хотів би конечне побачитись із Вами і загалом з ким мож із товаришів живучих в Рум[унії]. А відтам мож би й на Вкраїну махнути»[7]. Поет-

---

[2] Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. 1. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К., 1928, стор. 108—109.
[3] Матеріали.., стор. 425.
[4] Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками. Упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. Братіслава, 1957, стор. 493.
[5] Матеріали.., стор. 406—407.
[6] Матеріали.., стор. 443, 475.
[7] Літературна спадщина, т. І. Іван Франко, вип. І. К., 1956, стор. 385.

революціонер серйозно думав про подорож, бо в тому ж листі докладно обговорював питання про формальності, зв'язані з поїздкою до Румунії: «Ліпше було б, якби у Вас там хтось вистарався о паспорт руминський для чоловіка середнього росту, ясноблонд, сиві очі, бесіда німецька і польська, заняте яке там небудь... Будьте ласка конечно се зробити. Про те діло пишу й д. Сл. в Ясси»[8]. Але, як відомо, ця подорож не здійснилась.

У свою чергу політичні емігранти з Росії, що спинилися за Прутом, шукали зв'язків з Франком. М. Драгоманов був посередником у цій справі. Він писав Франкові в листі від 2 лютого 1887 р.: «Мене просять із Руминії переслати листи з запитами про стан робітників — для статистичної анкети. Пам'ятаєте, Ви колись з П[авли]ком видали такі листи. Коли в Вас ще єсть вони, то будьте ласкаві, вишліть по такому адресу: Domnului Costica Dobrudjanu Gara Ploesti Romania»[9].

Зазначений Драгомановим адресат є не хто інший, як відомий громадський діяч, один з перших марксистів у Румунії, засновник матеріалістичної естетики Костянтин Доброджяну-Геря (псевдонім С. А. Каца). Справа лише в тому, що акад. М. Возняк, публікуючи листа Драгоманова, неправильно прочитав другу частину прізвища Gherea як Gara. Очевидно, той, хто допомагав дослідникові розшифровувати адресу, не був знайомий з таким прізвищем, а лише знав молдавське слово «gara» (вокзал, станція). Що ж до написання прізвища Добруджану, а не Доброджяну, то це можна пояснити тим, що болгари, серед яких тоді жив Драгоманов, місцевість у дельті Дунаю називають Добруджа (а це Доброджя, як молдавани), а тому й похідне від цієї місцевості прізвище пишуть Добруджану[10].

Виходець з України (народився у с. Слав'янка на колишній Катеринославщині), К. Доброджяну-Геря був автором перших статей про Шевченка в Молдавії та Румунії, першим перекладачем його творів. Його статті про Кобзаря друкувалися також французькою та болгарською мовами.

Ми не маємо ще матеріалів, які свідчили б про тісніші зв'язки двох визначних діячів братніх народів. Але що Франко знав про характер і спрямування діяльності К. Доброджяну-Геря — факт безсумнівний. Про це свідчить надрукований у «Літературно-науковому віснику», членом редакційного комітету якого був письменник, переклад статті німецького критика Георга Адама «Дещо про румунську літературу».

---

[8] Літературна спадщина, т. І. Іван Франко, вип. І. К., 1956, стор. 385.
[9] Матеріали.., стор. 221.
[10] Ж. Авджієв. Т. Г. Шевченко в болгарській критиці. «Радянське літературознавство», 1958, № 4, стор. 71.

В ній К. Доброджяну-Геря так був представлений українським читачам: «В соціалістичнім напрямі працює також Доброжану-Гереа, один з перших провідників у критиці, що розвинулася досить добре в Румунії, рідке явище в менших літературах. Гереа намагається в своїх критичних студіях увести в літературну критику матеріалістичного погляду на історію в якнайточнішій консеквенції. Його статті про загальні питання з естетики і штучної (мистецької. — *О. Р.*) критики, як його характеристики поодиноких румунських і чужих поетичних індивідуальностей, дають багато цікавого і принадного навіть тим, що не годяться з його поглядом»[11].

* * *

Як перекладач Франко, що прагнув «присвоювати нашому народові культурні здобутки інших народів»[12], для якого переклади були «знаряддям спілкування між народами, знаряддям зростання інтернаціональної свідомості»[13], звернувся і до багатої духовної скарбниці молдавського народу.

Відомо, з якою високою вимогливістю підходив Каменяр до відбору для перекладу текстів. «Перекладаю лише такі твори з чужих літератур, — писав він у примітці до перекладу «З Публія Овідія Назона у Теміді», — які, читаючи, маю враження, що передо мною відкривається новий світ чи то думок, чи поетичних образів, і хотів би своїми перекладами викликати таке саме враження в моїх читачів»[14].

Такий новий світ думок і поетичних образів відкрила Франкові й старовинна молдавсько-валаська легенда-балада «Куртя де Арджеш» («Арджеський палац»), відома також під назвою «Мештерул Манолє» («Майстер Манолє»), — один з найбільш популярних і поетично-привабливих творів молдавсько-румунського фольклору.

Переклад балади «Майстер Манолє» був здійснений у 1912 р., але зацікавлення нею у Франка виникло значно раніше. Ще в 1885 р., в зв'язку із збільшенням обсягу «Зорі», він задумав друкувати з наступного року більше етнографічних матеріалів, але не «зовсім сирих», а «з пояснюючими примітками, з визначенєм варіантів печатних, паралельних творів інших нар[одних] літератур»[15]. З метою нагромаджен-

---

[11] Літературно-науковий вісник, 1902, т. XVIII, стор. 176.
[12] І. Франко. Твори, т. 1, стор. 31.
[13] Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник шостий, 1958, стор. 313.
[14] І. Журавська. Іван Франко і зарубіжні літератури. К., 1961, стор. 9.
[15] Матеріали.., стор. 135.

ня таких матеріалів Франко надіслав 17 листопада 1885 р. М. Драгоманову для відповідного опрацювання записаний у с. Мшанці Самбірської округи текст колядки «А що нам било з нащаду світа?» На що М. Драгоманов відповів: «Колядка Ваша дуже цікава. Вона з тих, що я колись назвав «богумільськими», — і тепер, після однієї роботи петерб[урзького] академіка пр[офесора] Веселовського, я бачу конечне, що їх не поймеш без порівняння з грецькими, болгарськими і румунськими «духовними стихами». Я вже для других цілів виписав собі деякі букарештські і атенські видання, — а тепер вони пригодяться і для Вашої колядки. Тільки пождіть трохи»[16]. Як бачимо з цього листа, Драгоманов думав знайти потрібний йому матеріал у праці Гастера «Literatura populară Română» («Румунська народна література»).

Та Франко так і не дочекався статті чи докладнішого листа на цю тему. Більше як через двадцять років, публікуючи своє дослідження про записану в Мшанці колядку (сімнадцяту з черги в його студіях над народними піснями), він так пояснював мовчанку М. Драгоманова: «В вирі дальших подій Драгоманов, здається, забув про сю колядку, бо ніякої звістки про неї я від нього не дістав, та й його погляд про її богомильський характер при близшій застанові мусів і йому самому видатися ні на чім не опертим»[17].

Отже, Франко не поділяв припущення М. Драгоманова, який під впливом О. Веселовського вбачав у надісланій колядці лише відгомін одного з мандрівних сюжетів духовних віршів. Категоричніше висловив своє заперечення подібних думок Каменяр у відповіді на додатки О. Веселовського до своєї праці «Разыскания в области русского духовного стиха XI—XVII вв.», де йшлося й про Мшанецьку колядку. Франко вважав, що міркування російського вченого «основані більше на апріорних ідеях», що він «порушив добрі прикмети» порівняльного методу, вдавшись до «надужиття» аналогій та ігноруючи «дослід локальних традицій легенд при студіюванню творів усної словесності, що походять із даної місцевості»[18].

Разом з цим Франко не вважав зайвим зробити певні співставлення твору, опублікованого ним під назвою «Колядка про св. Софію у Київі» в «Киевской старине» (1889, т. XXIV), з творами інших сусідних народів. Пошуки в цьому напрямку дали йому можливість виявити «паралельні перекази у сербів — будованє Скадра, у румунів — будованє монастиря в Аргісі, у поляків — традиція про вежу сімох ватажків»[19].

---

[16] Матеріали.., стор. 136—137.
[17] ЗНТШ, 1907, т. XXVIII, стор. 110.
[18] Там же, стор. 116.
[19] Там же.

На ці паралелі і вказав він, відповідаючи О. Веселовському. Пізніше у «Додатках й поправках» до «Студій над українськими народними піснями» Франко уточнив назву монастиря — Арджіс, наблизивши її до молдавської вимови (Арджеш), і відзначив, що мотиви молдавського і українського твору мають лише часткову спільність у тому, що «змуроване майстрами кожного дня валиться вночі»[20].

В цій баладі побачив Каменяр не тільки паралель до української колядки. Коли б це було так, то він обмежився б переказом її змісту, як це сталося із згаданими ним сербським і польським творами. Текст же балади про Арджеський палац він навів повністю у своєму поетичному перекладі і опублікував у тих же «Додатках й поправках». Зрозуміло, що коло читачів «Записок наукового товариства ім. Шевченка» було досить вузьким, і щоб зробити один з найкращих народних творів пісенно-тужливої Молдови надбанням ширших кіл громадськості, Франко надрукував його переклад у популярному журналі «Неділя» (1912, № 33).

Поетична розповідь про будівництво одного з шедеврів національної архітектури, — твір глибокого філософського змісту, — балада «Мештерул Манолє» цілком заслуговувала і на переклад, і на популяризацію серед українських читачів. Записана разом з іншими творами народної поезії «Колумбом румунської народної літератури» видатним національним поетом Василє Александрі і опублікована ним же у 1853 р. окремим томиком, вона була одним з тих чинників, що спричинився до «першого вияву у світовому масштабі забутого і покривдженого народу, його першим мистецьким внеском у духовну скарбницю людства»[21]. Разом з іншими кращими творами молдавської народної поезії вона зразу ж була перекладена французькою, німецькою і англійською мовами.

Правда, Каменяр цей твір переклав, як він сам зазначає, не з оригіналу, а з першого німецького перекладу. Причина цього дуже проста: у Львові тоді не було людей, які знали б молдавську (румунську) мову і могли б зробити для поета підрядковий переклад з оригіналу. Це значно утруднювало спілкування та обмін між братніми народами, і тому, наприклад, редакція «Літературно-наукового вісника» шукала адреси «хоч десятьох румунів, що вміють по-нашому і цікавляться нашим письменством»[22].

В критичній літературі, коли йдеться про Франків переклад, звичайно лише констатується факт і наводиться приміт-

---

[20] ЗНТШ, 1912, т. CXI, стор. 40.
[21] V. Alexandri. Poezii populare. Bucureszti, 1960, стор. 5.
[22] Літературно-науковий вісник, 1902, т. XVIII, стор. 18.

ка самого перекладача. Проте зауваження його мусило б наштовхнути на думку про звернення до оригіналу балади. Це дало б можливість перевірити інтуїцію письменника, з'ясувати його розуміння фразеології народної поезії.

Таке співставлення показує, що чуття не обмануло Каменяра. Німецький перекладач В. Коцебу дуже вільно повівся з оригіналом, відійшовши від його ритміко-мелодійного розміру, замінивши астрофічну будову балади на восьмирядкові строфи, не зберігши поділу на розділи, зробивши переклад дуже багатослівним. Є в ньому й невідповідності оригіналові і, безперечно, «напушена фразеологія». Для прикладу зробимо таке порівняння:

Iată cum mergea
Că-n drum ajungea
Pe-un biet ciobănas,
Din fluier doinas[23].

Їдуть так невтоптаним шляхом,
Втім пастирську князь почув
флояру
І побачив на луці цвітистій
Череду і пастуха край неї[24].

Тому заміна Франком в окремих місцях мови німецького перекладу «простішими висловами в дусі народньої поезії»[25] сприяла певному наближенню до оригіналу народної балади.

Прагнення Франка збагатити культурну скарбницю українського народу одним з кращих творів молдавського фольклору має неабияке значення, але цим не обмежується його діяльність на ниві українсько-молдавських взаємин. Як науковцю йому у своїх дослідженнях не раз доводилося залучати факти з молдавської історії та письменства, а тому він першим звернув увагу на необхідність використання молдавських джерел, на вивчення українсько-молдавських історичних, культурних і літературних зв'язків. У рецензії на працю О. Яцимірського «Романский митрополит Макарий и новооткрытая славяно-молдавская летопись 1541—1551 гг.». Каменяр так писав про це: «...в першій добі румунських держав... язиком державним, богослужебним і літературним румунів був язик церковно-слов'янський. Доба ся має інтерес також для історії нашого письменства та для історії нашого народа (підкреслення наше.— *О. Р.*), якого части не тільки в австрійській Буковині та Угорщині і в російській Бессарабії, але також у границях теперішнього королівства Румунії живуть у безпосередньому

---

[23] V. Alexandri. Poezii populare.., стор. 137. Дослівний переклад:

Коли вони йшли,
По дорозі догнали
Бідного чабанця,
На сопілці гравця.

[24] І. Франко. Твори, т. 15, стор. 160.
[25] Там же, стор. 579.

сусідстві з румунами. Нема що й пригадувати, що історія Буковини з її монастирями, головно Путною, з її столицями, головно Сучавою та Радівцями, виявляє багато пам'ятних історичних моментів співділання або боротьби руських і румунських елементів... Загалом найдавніший період історії козацтва, особливо XVI віку, тісно в'яжеся з подіями в Волощині й Молдавії, а одна з найстаріших наших народних пісень, припадком захована до наших часів від р. 1572, оспівує волоського воєводу Стефана»[26].

Франко не лише вказав шлях, яким повинні йти дослідники, а й сам зробив певні кроки у цьому напрямку. Так, у своєму дослідженні «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.» для характеристики становища гірського населення і законодавчих норм, якими воно користувалося, автор посилається на хризов (указ) молдавського господаря Костянтина Дука-Воде від 28 вересня 1693 р. щодо відносин між селянами і панами[27].

В більшій мірі використано молдавський матеріал Франком у його дослідженні про українську народну пісню «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?»

Як відомо, цю пісню, почуту від якогось Никодима, зафіксував у додатку до своєї граматики чеської мови Ян Благослав, і вона є найдавнішим з відомих записів української пісні. Вперше текст її був надрукований у 1856 р. В. Ковальським, який висловив здогад, що вона написана «руським язиком». Повністю рукопис граматики Благослава опубліковано в 1857 р. двома чеськими ученими — І. Граділем та Й. Іречеком. Останній звернув на пісню увагу видатного російського мовознавця О. Потебні, який присвятив їй спеціальне дослідження, видане ним через двадцять років після опублікування тексту[28]. О. Потебня зосередив увагу на філологічному аналізі пісні. Що ж до її змісту, то хоч він і вказав, що в основі твору лежить «событие действительное от начала до конца», але звів його до «желания девицы выяснить свои отношения к Волошскому воеводе Стефану, его колебание между любовью и опасением неравного брака и конечное решение»[29]. Таке тлумачення пісні Потебнею не задовольняло Франка. «Усе-таки треба пожалкувати, — писав він, — що Потебня занадто мало зробив для нашої пісні»[30]. Цінним вважав письменник лише мовний аналіз.

Відчуваючи потребу у ширшому історико-літературному дослідженні найдавнішої української народної пісні, Франко

---

[26] ЗНТШ, 1910, т. XCIV, стор. 224—225.
[27] І. Франко. Твори, т. 19, стор. 719.
[28] А. Потебня. Малорусская народная песня. Воронеж, 1877.
[29] Там же, стор. 50.
[30] ЗНТШ, 1907, т. LXXV, стор. 25.

присвятив їй спеціально дві статті німецькою і українською мовами. У «Передньому слові» до своїх «Студій над українськими піснями» він так визначив засади, з якими приступав до аналізу цієї пісні (і взагалі всіх пісень): «Тут потрібне щось більше, потрібне спеціальне оброблене, виконане по правилам історичної та літературної критики, яке б перебрало текст за текстом, варіант за варіантом, віднайшло й усталило їх взаїмний зв'язок, вияснило ріжниці та розгалуження редакцій і позволило нам пов'язати ті пісні скільки можна з певними територіями нашої країни, з певними історичними традиціями (підкреслення наше. — *О. Р.*), з культурною і політичною еволюцією нашого народа»[31]. При цьому він вважав за необхідне в міру потреби розширяти «досвід на сусідні країни, з якими наші пісні виявляють органічний зв'язок»[32].

У статті «Das älteste rutenische Volkslied» (1906), аналізуючи умови, в яких складалася пісня, Франко відтворив картину взаємин між українськими і молдавськими землями у XV—XVI століттях, мовних взаємопроникнень, спільного життя та боротьби молдаван і українців проти ворогів. «Тому ця пісня, — приходить він до висновку, — є знаменна історично як продукт колишнього братерства зброї українців і румунів»[33]. Однак дослідник не був схильним розглядати пісню як історичний твір: «Чи ця сцена є історичною? Ми цього не знаємо. Ім'я Степана носило в XV—XVI вв. багато молдавсько-волоських воєвод і князів, а, зрештою, яке значення мав би такий момент в житті князя, навіть якщо б ми могли встановити його документально? Зовсім ніякого. Тільки перекладена на мову загальнолюдських почувань, у поетичній формі, як муха, замкнена в прозорому янтарі, сцена ся стала перлиною Поезії»[34].

Ясна річ, що в житті князя цей момент не мав ніякого значення, але документально встановлений факт дав би можливість точніше визначити час виникнення пісні. З української статті «Штефан воєвода» видно, що Франко робив спроби вияснити з доступних йому джерел, про якого Штефана йдеться в пісні. «Зрештою, що до імени воєводи Стефана, — пише він, — то воно вводить нас в історію Молдо-Валахії і то спеціально в XVI вік, коли на господарському стільці того краю під турецькою зверхністю сиділи один по одному чотири Стефани, з яких перший, Стефан Великий, умер 1502 р., а п'ятий жив ще тоді, коли писалася Благославова граматика»[35]. За-

[31] ЗНТШ, 1907, т. LXXV, стор. 25.
[32] Там же, стор. 19.
[33] І. Франко. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955, стор. 71.
[34] Там же.
[35] ЗНТШ, 1907, т. LXXV, стор. 27.

перечення потреби документації факту тут не таке пристрасне і категоричне. А в «Додатках й поправках» до цієї пісні автор вже прямо вказує на потребу вияснення особи Штефана: «Хоч пісня про воєводу Стефана в своїй основі не історична, бо оповідає про факти приватного життя, то все-таки не маловажна річ була би знати, до котрого волоського воєводи Стефана вона відноситься»[36]. У «Додатках» Франко широко використовує польську хроніку Марціна Бельського і зосереджує увагу на двох молдавських господарях на ймення Штефан. Причому докладніше зупиняється на житті і діяльності видатного молдавського державного діяча господаря Штефана чел Маре (Великого). Хоч дослідник і не робить жодного висновку, такий докладний опис діяльності Штефана чел Маре дає певні підстави схилитися до думки, що саме його він вважав героєм пісні.

Після появи дослідження Франка на сторінках тих же «Записок наукового товариства ім. Шевченка» із «Заміткою до пісні про Штефана воєводу» виступив С. Томашівський, який намагався заперечити свого попередника. Він висунув думку, що героєм пісні є семигородський воєвода Стефан Баторій, пізніший польський король[37]. Але така думка не витримує критики, бо Баторій вступив на престол у 1571 р., тобто в рік смерті Благослава — автора граматики. Непереконливим виглядає і «язиковий доказ» автора статті, з яким він виступає проти думки Франка про покутсько-буковинський діалект як основу пісні «Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш?» Із зауважень С. Томашівського доречне лише те, що під Бенатками, де була поширена пісня, треба розуміти не Венецію, а селище на етнографічній межі між українцями і словаками у Західних Карпатах.

Історичні коментарі Франка до пісні не втратили свого значення і досі. Частково ними скористалися й упорядники нового академічного видання «Історичних пісень». Вони так пояснюють історичну основу пісні: «Ймовірно, що події, які відбилися в пісні, дійсно мали місце в період васальної залежності Волощини (Молдавії) від Туреччини. Про якого саме волоського воєводу Стефана йде мова у цьому творі — встановити важко; в історії Волощини відомо кілька воєвод різного часу з цим іменем. Можливо, що це Стефан V, у часи якого Ян Благослав складав свою граматику»[38]. Все майже так, як у Франкових поясненнях у статті «Штефан воєвода», з тією лише різницею, що у нього немає Стефана V, як не було його й на молдавському престолі. Щоб розрізняти своїх

---

[36] ЗНТШ, 1912, т. CX, стор. 20.
[37] ЗНТШ, 1907, т. LXXX, стор. 130.
[38] Історичні пісні. К., 1961, стор. 921.

господарів, молдавани називали їх: Штефан чел Марє (Великий), Штефан чел Тинер (Молодий), Штефан Лекуста, Штефан Рареш і т. д. Це, напевне, знав і Франко, а слова «перший» та «п'ятий» вжив як звичайні порядкові числівники. Румунська історія, правда, знає Стефана V, але це був угорський король кінця XIII ст., який панував певний час у Трансільванській частині Румунії.

На нашу думку, Франкові належить і опублікована в «Літературно-науковому віснику» замітка без підпису «Історія одної легенди»[39]. В ній викладено зміст праці професора Чернівецького університету Калужняцького (про святу Параскеву), яка, на думку автора замітки, «є цінним вкладом у мало доси оброблену літературу про історію легенд»[40]. Стисло переказавши історію перенесення мощів цієї святої, аж доки їх перевіз молдавський господар Василь Лупу до Ясс, та грецьких, болгарських, молдавських і сербських легенд про неї автор робить такий підсумок: «Як бачимо, на тлі одної легенди зарисований дуже живий і інтересний малюнок літературних взаємин між греками, болгарами, сербами, українцями і румунами протягом сімох віків»[41].

Як доказ Франкового авторства можемо вказати насамперед на той загальновідомий факт, що Каменяр багато праці доклав до збирання, вивчення публікації оригінальної та перекладної житійної літератури, духовних пісень, старохристиянських легенд. У цих пам'ятках його перш за все цікавило, як крізь канони і догми церковщини проникали елементи світського змісту, як відбивалися в них умови життя народу та його світосприймання, як проникала в їх словесну тканину жива розмовна мова. Саме з таких позицій підходить до оцінки легенди про святу Параскеву і автор замітки, вбачаючи в ній тільки «дуже живий і інтересний малюнок літературних взаємин».

По-друге, Франко один серед галицьких учених тих часів не лише послідовно звертав увагу на потребу висвітлення «пам'ятних історичних моментів співділання» в історії і письменстві українського та молдавського народів, а й сам звертався до молдавських джерел у своїх дослідженнях. Переконливим доказом цього є його студії над піснею про Штефана воєводу та Мшанецькою колядкою.

Нарешті, висока оцінка дослідження проф. Калужняцького цілком збігається з думкою Франка про науковий метод цього вченого-славіста, про його лекції, які письменник слухав, будучи студентом Чернівецького університету[42].

---

[39] Літературно-науковий вісник, 1899, т. VII, стор. 204—205.
[40] Там же, стор. 204.
[41] Там же, стор. 205.
[42] Матеріали.., стор. 339.

Таким чином, Іван Франко проклав перші борозни на безмежному полі українсько-молдавських взаємин. Він збагатив культурну скарбницю українського народу перекладом одного з кращих творів молдавсько-румунського фольклору. Він одним з перших вказав на потребу вивчення зв'язків між двома сусідніми народами, які проявилися і в «братерстві зброї», за висловом Каменяра, і на ниві культури та письменства. Він зробив перші кроки у дослідженні цих зв'язків, ввівши до наукового обігу в українському літературознавстві та фольклористиці ряд факторів з історії братнього молдавського народу.

І. З. ПЕТЛИЧНИЙ

РЕЧЕННЯ З БЕЗОСОБОВО-ПРЕДИКАТИВНИМИ СЛОВАМИ В МОВІ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ І. ФРАНКА

Серед синтаксичних одиниць мови творів І. Франка є понад 350 безособових речень, іменний присудок яких складається з дієслівної зв'язки і предикативного члена на **-о, -е**. Функцію зв'язок у таких реченнях звичайно виконують дієслова з абстрактним або напівабстрактним значенням. Так, з нульовою зв'язкою вжито 98 речень, із зв'язкою *було* — 186, з *буде* — 18, з іншими — 86. Вживання саме таких дієслів у ролі зв'язок, з одного боку, свідчить про те, що зміст присудка міститься лише в предикативному члені, з другого — про своєрідний спосіб вираження відповідних фактів об'єктивно існуючої дійсності.

Значно різноманітніші своїм лексичним значенням є предикативні члени, в ролі яких може виступати кожне безособово-предикативне слово на **-о, -е**: *брудно, безлюдно, вигідно, вогко, весело, мертво, моторошно, ніяково, нудно, пізно, рано, страшно, тихо, темно, холодно, пусто, глухо, сумно* й інші.

Безособові речення з такими предикативними членами вживаються в мові художньої прози І. Франка в різних формах:

а) у формі простого односкладного поширеного й непоширеного речення: *Глухо.* Ні голосу пташини, ні шуму вітру (П. ст.); *Холодно.* Вітер тягне (Вівч.); *Але ж бо й мені не легко* (Ріпн.); *Всім гостям зробилося якось дуже ніяково* (О. с.); *Германові робилося дома чимраз прикріше* (Б. к.); *Тихо стало в хаті* (Лес. чел.); *З кожним днем йому робилося тяжче* в Бориславі (Ріпн.);

б) в ролі головного складнопідрядного речення: *Йому страшно було перед тим покаліченим, кровавим, стогнучим тілом,* що колись було його опікуном (Б. к.); Коли Євгенієва думка... перейшла вниз, до народної маси, до селянства, *йому зробилося страшно* (П. ст.); *Йому було соромно,* що вид якоїсь правдоподібно зовсім незнайомої особи так відразу

вивів його з духовної рівноваги (П. ст.); *В її серці було ще холодніше, ще темніше,* як у бориславському закавулку (Ріпн.);

в) в ролі підрядного речення: Ще не знати, *чи буде вам приємно,* — мовив Герман (П. ст.); Але рівночасно він чує, *що на душі у нього легше, свобідніше* (П. ст.);... але я, знаючи, *як неприємно було би се пані графині і ще декому,* просив, а навіть формально поручився (О. с.); Хіба ж я не знаю, *що тобі важко?* (Ріпн.);

г) у ролі частини складносурядного речення: *У голові його було пусто,* думки не клеїлися купи (З. Б.); Пані Олімпія бачила се дуже добре, *але їй байдуже було про турботи о. Нестора* (О. с.).

Як показують наші спостереження, І. Франко найчастіше вживає досліджувані нами безособові речення у формі головного складнопідрядного речення.

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТИВНИМИ СЛОВАМИ НА о-, -е, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ НЕЖИВИХ ПРЕДМЕТІВ

І. Франко вживає такі речення тоді, коли художньо змальовує обстановку, оточення, стан природи і її явища, на фоні яких діють персонажі, відбуваються події тощо.

Безособовими реченнями характеризується стан різного роду приміщень. *В готелевій кімнаті було ще темно* (Д. д. огн.); Вийшов із темнуватого коридору, *де, щоправда, було холодніше,* ніж у залі розправ (П. ст.); *В передпокою було, мабуть, темно,* бо за хвилю о. Нестор ураз із Демонюком вернув до покою (О. с.); І вона озирнулася по наметі, *хоч там було зовсім пусто* (З. Б.); *У святині так тихо, так тепло* (Д. д. огн.); Шатро не відзначувалося від інших шатрів зверха нічим, *зате всередині було далеко пишніше* (З. Б.).

Безособовими реченнями виражається стан оточення (село, гори, долина, сад, двір, поляна й ін.); *В турецькім дворі по відході гостей було пусто, глухо,* мов у гробі (О. с.); *В саду було майже пусто* (П. ст.); *Тимчасом на ясній поляні було тихо, важко сумно,* немов оце посеред збору лежав дорогий усім мертвець (З. Б.); *А в селі так тихо, так мертво* (З. Б.); *Пусто й глухо по селах* (П. ст.); *Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині!* (З. Б.).

Наведені приклади безособових речень є простими односкладними реченнями або відповідними частинами складнопідрядних речень. Вживаються вони звичайно в авторській мові, ними частіше починається, рідше закінчується детальний опис обстановки, в якій відбуваються події. Щоб краще показати роль таких безособових речень, звернімось до окремих уривків, узятих з творів І. Франка:

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! Правда, і Стрий, і Опір однаково миють її рінисті, зелені узбережжя, луги її однаково покриваються весною травами та цвітами і в її лазурнім, чистім повітрі однаково плавле та колесує орел-беркут, як і перед давніми віками. Але все інше як же змінилося! І ліси, і села, і люди! Що давно ліси густі, непрохідні закривали майже весь її простір, окрім високих полонин, сходили в долину аж до самої ріки, — тепер вони, мов сніг на сонці, стопилися, зрідли, змаліли, декуди пощезали, лишаючи по собі лисі облази... Що давно тихо тут було, не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині або рику дикого тура чи оленя в гущавинах, — тепер на полонині гейкають воларі, а в ярах і дебрях галюкають рубачі, трачі й гонтарі...

Але найбільше змінилися люди. Зверха глянувши, то немовби змоглася між ними «культура», але на ділі виходить, що змоглося їх число. Сіл і присілків більше, хат по селах більше, але зате по хатах убожество більше і нужда більша. Народ нуждений, прибитий, понурий, супроти чужих несмілий і недотепний. Кожний дбає тільки про себе, не розуміючи того, що таким робом роздроблюються їх сили, ослаблюється громада. Не так тут колись було! Хоч менше народу, та зате що за народ! Що за життя кипіло в тих горах!

Сумно і непривітно тепер в нашій Тухольщині! (З. Б.).

І. Франко не випадково починає й закінчує наведений уривок безособовим реченням. Узагальнений висновок, виражений цим реченням, послужив йому основою для того, щоб не тільки детально описати всі ті зміни, які сталися в природі і, головне, в людях Тухольщини, але й щоб у зв'язку з цим висловити своє ставлення до змін, щоб підготувати читача до розуміння причини відваги й геройства тухольців під час боротьби їх з Тугаром Вовком і монголами, щоб одночасно звернути увагу всіх на нужденне, важке життя людей Тухольщини.

Наведемо ще один уривок:

Пусто й глухо по селах. Де-де зі стодоли чути ритмічний клекіт ціпів; де-де скрипить надкерничний журавель, тягнеться, бродячи в густім болоті, косматa худібка до водопою, їде парубчак на маленьких кониках, охляп і ліниво поганяє худобу, з подвір'я чути запізнене троскотання терлиці. Навіть обороги, високі, повні сіна і снопів, не розвеселяють душі... (П. ст.).

Як видно з прикладів, безособові речення не служать авторові для прямої характеристики дійових осіб. Вони, називаючи стан середовища, допомагають краще зрозуміти поведінку персонажів, дають можливість письменникові конкретизувати загальний висновок. Так, наприклад, речення *Пусто*

й глухо по селах використане автором для того, щоб через внутрішню мову адвоката Рафаловича показати, що думає він про село, селян, щоб художньо вмотивувати перелом, який стався в нього, виправдати логічність питань, з якими він звертається до самого себе: «Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі? Яке ти маєш право вдоволяти свої примхи і любовні бажання, коли мільйони твойого народу не мають чим вдоволити найконечніших потреб життя?»

Такими безособовими реченнями можна користуватися як при індуктивному, так і дедуктивному методі зображення дійсності, вони є добрим композиційним засобом для встановлення зв'язку між окремим і цілим, для розгортання сюжету твору.

Роль досліджуваної групи безособових речень — називати загальний фон, на якому зображуються події й дії персонажів, констатувати стан внутрішнього й зовнішнього середовища в його завершенні або становленні — зумовлює відповідний добір частин складеного присудка — дієслівних зв'язок і предикативних членів.

Дієслівні зв'язки в переважній більшості виражаються відповідними формами від дієслова *бути,* значно рідше — від дієслів *стати, ставати, робитися.* Часовою формою їх звичайно є минулий час, рідко — теперішній і зовсім не зустрічаються вони в мові творів І. Франка у формах майбутнього часу. Зміст і функція безособових речень у загальній мовній тканині творів письменника пояснює, чому предикативними членами їх переважно є слова *брудно, глухо, душно, мертво, мокро, непривітно, пусто, пишніше, тісно, тепло, тихо, холодно* й інші.

Ця група безособових речень вживається в мові творів І. Франка звичайно в поширеній формі. Другорядними членами їх є найчастіше обставинні слова місця. У непоширеній формі зустрічаються вони в нього рідко. Наведемо один з таких уривків:

...І Регіна зробила крок і станула знов на пальці. *Тихо,* не чути кроку. Хуртовина виє надворі, товче снігом у вікна — ще крок. Лампа мигоче на столі... Щось луснуло в її спальні — у неї завмерло серце — *тихо, тихо* — ще крок. Простягає руку до кредансу, бере в ліву сікач, у праву молоток — *тихо.* Буря виє, сніг сипле в вікна, хробачок стукає в стіні: раз, два, три, чотири — і знов замовк. Чому лише чотири стуки? «А більше не треба, — мовить у її нутрі грубий, брутальний голос. — Чотири вистарчить». *Тихо.* Вона простується, сміло йде до стола, легенько прикладає вістря сікача до тім'я Стальського — рука її не тремтить — підносить праву

з молотком — і швидко щосили чотири рази б'є по тупім краю сікача (П. ст.).

Непоширені безособові речення в наведеному уривку обумовлені загальною стилістичною манерою письменника художньо зобразити незвичайну картину вбивства Регіною свого чоловіка. Автор також не випадково вживає в невеличкому уривку одне й те ж безособове речення чотири рази. Це робить він для того, щоб створити таємничий фон, на якому відбувається незвичайна подія, посилити напруженість обстановки, рельєфніше виділити кожний момент у поведінці дружини Стальського, яка, не витримавши нелюдських умов життя з ним, змушена була піти на страшний злочин — вбивство.

В художній прозі І. Франка вживаються й такі безособові речення з предикативним членом на **-о**, **-е**, якими автор називає загальний стан природи та її явищ. Наведемо приклади:

Вечоріло. Небо вже зовсім прочистилося. *Було холодно:* від ліса віяло ледовими подихами: там насипано граду майже в коліно. Масу дерев поперевертало з корінням, а купи граду скрізь були перемішані з оббитим листям та обламаними гілками. Люди... хрестилися і дякували богу, що градова туча обминула їх ниви (Під обор.).

Вийдеш у полонину — *зелено довкола... Холодно.* Вітер тягне. Дихаєш широко повними грудьми. Все довкола пахне, все так і дихає на тебе здоровлям і силою... *Тихо довкола,* тільки вівці шелестять у папороті, десь-колись пес гавкне, зелена жовна застукає в лісі або закричить вивірка. А я йду собі помалу... (Вівч.).

Безособових речень, що ними називаються явища природи, у творах художньої прози Франка небагато. Пояснюється це способом характеристики персонажів, які пізнаються читачем не з слів самого автора, не з мертвих фотографій перебування їх на лоні природи, а з того, як живуть вони, як реагують на навколишню дійсність, як виявляють себе в тих чи інших конкретних суспільно-політичних обставинах, ситуаціях. Для більш повного відтворення фону, що на ньому художньо вимальовуються образи персонажів, автор нерідко вживає в одному й тому ж уривку обидва підвиди розглянеої нами підгрупи безособових речень. Наприклад:

Вже зовсім опустіло село. Хати потонули в вечірньому тумані, курява уляглась по дорозі, замовкли голоси і крики... Сідало сонце за тухольські гори, тонучи в легеньких червоних хмарах; темні смерекові ліси довкола Тухлі шептали тихо, таємничо, немов передавали собі якусь зловіщу новину... *А в селі так глухо, мертво! А на небі так ясно, так погідно!* Але ні. Ось нараз щезло сонце за чорною живою хмарою, що

стіною тягне з заходу, наповнюючи повітря диким вереском і спускаючись над Тухлею... (З. Б.).

Цей підвид речень, як і попередні, звичайно вживається в авторській мові; кількісно їх значно менше від перших, і вони рідше від них поширюються обставинними словами. Головний член їх, присудок, складається з тих же предикативних членів і дієслівних зв'язок, що й у попередньому підвиді цих речень, з тою лише різницею, що в одних випадках присудком називаються явища природи, а в інших — оточення, обставини. Ці речення разом з іншими синтаксичними одиницями мови є одним із засобів, яким автор готує читача до більш глибокого сприймання подій, що відбуваються в житті суспільства, окремих персонажів, колективів. Одночасно вони є зручним вихідним моментом для дальшого художнього розгортання матеріалу твору.

Окрему підгрупу безособових речень з предикативними словами на **-о**, **-е** становлять ті, які доповнюють характеристику обстановки в плані часу і простору:

Євгеній задерев'янів на місці, дивлячись при тих словах на сторожа. Та й сам Стальський, дарма що п'яний, таки, мабуть, поміркував, що перебрав міру, бо замовк і поступив крок узад. *Але вже було запізно.* Баранове лице сатаніло (П. ст.).

Було вже пізно вночі. Суддя давно спав у ванькирі... Мошкова жінка з дітьми спали в кухні. Мошко, замкнувши шинок і погасивши світло, пішов до своєї кімнати... Але йому не хотілося спати. Перелічивши зароблені сьогодні гроші, він якийсь час сидів у задумі. Що то воно буде завтра? І чим-то скінчиться ота історія з Пилип'юком? (Як Ш. бр. Ч.).

Нерідко зустрічаються в мові творів І. Франка близькі до розглянутих безособові речення, в яких «главный член выражен предикативным наречием, обозначающим восприятие в широком смысле этого слова (известно, видно, слышно, ясно в значении «понятно» и т. д.)»[1]. Ця лексично невелика група безособово-предикативних слів найчастіше вживається в ролі присудка головного речення, наприклад: *Добру хвилю її не було видно,* тільки чути було шелест жита, *видно було,* як воно розлягалося і хиталося там, де вона пробігла (О. с.); *Максима не видно,* а перед нею безладна сутолока скал та ломів, через яку, бачилось, прохід був неможливий (З. Б.); *Мені тепер ясно — ох, аж боляче ясно,* що тим моїм діамантом був ти, була твоя любов (П. ст.); Лови на грубого звіра — то не забавка, то боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть... *Не диво, отже,* що Тугар зі своїми гістьми вибирався на лови, мов на війну... *Не диво також,*

---

[1] Грамматика русского языка АН СССР, т. II, ч. 2. М., 1954, стор. 36.

що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї... (З. Б.).

У цього типу речень, говорить Л. А. Булаховський, «в ролі присудка виступають не прислівники, а близькі до них утворення прислівникового типу, але такі, що в функції прислівників звичайно не вживаються»[2]. Ці дієслівного походження предикативні слова в сучасній українській літературній мові близько стоять до слів категорії стану[3]. «Найхарактерніша з погляду синтаксичного їх риса — здатність, подібно до присудків-дієслів, керувати знахідним відмінком іменників»[4].

БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ З ПРЕДИКАТИВНИМИ СЛОВАМИ НА -о, -е, ЯКІ ВИРАЖАЮТЬ СТАН ЖИВИХ ПРЕДМЕТІВ

Герої творів І. Франка — це типові представники різних верств суспільства, це люди, які, перебуваючи в найрізноманітніших стосунках з державою, членами колективу, живуть своїм особистим, родинним, громадсько-політичним життям. Усе це, очевидно, не може не позначитися на їх поведінці, настрої тощо.

Одним із синтаксичних засобів, завдяки якому читач дізнається про внутрішній стан персонажів, є безособові речення з предикативними словами на **-о**, **-е** в їх присудку. Зустрічаються вони в авторській мові і в мові дійових осіб: П'ять тисяч — це сума! Це великі гроші! Вони не сміють пропасти. *Господи, як мені прикро,* що вас у моїм домі таке нещастя спіткало! (О. с.); Мої товариші бігли наперед, перескакували, як кози, через воринння і сміялися з мене, що я лишився ззаду... І *так мені якось гірко, завидно зробилося,* що я зібрав усю силу, розігнався і скочив собі через ворину (Тер. у н.); Посварилися на забій!... *Аж мені самому страшно було* (О. с.); *Сміюся, бо мені смішно... — Чого смішно?* — Того, що ховаєшся з тою смердючою ковбасою, мовби ми всі тільки й чегали на неї (П. ст.).

Виділені безособові речення — це один із багатьох мовних засобів, якими показано, як персонажі сприймають явища, що відбуваються в їх житті. Такі речення звичайно мають у своєму складі давальний суб'єкта, який виражається займенником і значно рідше — іменником. Інколи давальний суб'єкта не називається, а домислюється з контексту. Наприклад: *Дуже сумно,* що ви сього надієтесь, — мовив Євгеній (П. ст.).

---

[2] Курс сучасної української літературної мови, т. 2, К., 1951, стор. 59.

[3] Е. М. Галкина-Федорук. Безличные предложения. М., 1958, стор. 285.

[4] Курс сучасної української літературної мови, т. 2, стор. 59.

Ширше вживаються ці безособові речення в мові автора. Ними він розкриває внутрішній стан персонажів, через призму їх сприймання показує ставлення до явищ життя: Пані Олімпія бачила се дуже добре, *але їй байдуже було про турботи о. Нестора,* їй хотілося мати його тут, між гістьми, і задля того вона готова була знести і його незручність та безпомічність, і його неввагу (О. с.); Максим не знав, що діється довкола нього... *У голові його було пусто,* думки не клеїлися докупи, навіть враження не хотіли в'язатися в один суцільний образ, тілько миготіли та перхали поперед його очима, мов сполошені чорні птахи... (З. Б.).

З уривків добре видно, коли саме автор змушений буває звертатися до даного типу безособових речень. Вони, як показує літературно-мовна практика І. Франка, зустрічаються в тих частинах його творів, в яких художньо змальовуються не взагалі предмети дійсності, а люди — їх суспільно-виробничі відносини, різноманітні переживання.

Такі вислови, як *в серці робилося якось холодно; у голові його було пусто; гостям зробилося якось дуже ніяково; тяжко ставало йому; мені самому страшно було; дуже мені приємно* і т. д., розкриваючи психічний стан людини, з необхідністю передбачають перед- чи післяісторію окремих моментів, що сталися в житті персонажів. Отже, речення такого типу, крім основної своєї функції називати психічний стан персонажа, виконують ще й потенціально закладену в них додаткову роль — бути одним із вихідних моментів в організації і дальшому розгортанні сюжету твору.

Наведемо ще два уривки, в яких особливо добре виявляється значення і композиційна роль досліджуваних нами безособових речень:

У мене була служниця. Чудова молодичка, весела, палка, така, яких я любив. Вечером, коли повечеряємо, жінка мовчить, дивиться в вікно і зітхає; я сиджу при столі читаю газету, пробую заговорити до неї, вона мов і не чує. Ну, я пробую раз і другий, а далі подумаю собі: «Мара тебе бери!» Та й іду до кухні. Тут моя Орися пряче посуду, чистить чоботи і співає собі тихенько. Прийду, сяду, балакаємо, жартуємо... Жінка постоїть при вікні, потуманіє та й іде спати, *а мені й байдуже. Мені весело з Орисею.* Так було раз, другий раз. Далі чую, моя жінка вночі встане з ліжка і тихесенько крадеться до дверей, що ведуть до кухні. «Ага, — думаю собі, — заздрісна! Підглядає. Ну, ну, може, заздрість розігріє її риб'ячу кров». І жартую собі далі з Орисею, щипаю її... знаєте. Жінка послухала, послухала з півгодини, а потім чап-чап-чап, на своє ліжко. Я десь так по півночі іду також на своє ліжко, чую: вона хлипає... Удаю, що не чую, лягаю на ліжко і сплю собі спокійно. На другий день вона дується,

не говорить. *А мені байдуже.* Не говориш, як собі хочеш. При обіді насуплена, при вечері мовчить. То я, скоро по вечері — до кухні і знов з Орисею пробарашкував до півночі. Іду спати — вона знов хлипає. *Мені байдуже.* Так було кілька день... (П. ст.).

І нараз стало Юрі якось дивно, якось боязно, і сумно, і жалко на душі. Боязно, немовби він оце з живого світа, з-поміж людських веселих осель входив у величезний, темний, непрозорий ліс, де повно гнилих вивертів, де холодно й вогко, де нема інших стежок, крім тих, що протоптали хижі, дикі звіри... *І сумно йому на душі,* немовби й сам він у тім безмежнім лісі мусив блукати та пропадати до суду-віку. *І жалко йому себе самого, свойого села, своєї рідні.., жалко всього,* з чим зжився і зрісся він досі і що тепер немов назавше мусить покинути (Як Ш. бр. Ч.).

В першому уривку Стальський, герой повісті «Перехресні стежки», не випадково вживає у своїй розповіді про родинне життя безособове речення «Мені байдуже» три рази. У кожному конкретному випадку воно служить авторові для того, щоб всебічніше показати ставлення героя до дружини, до її переживань, щоб на фоні іншого безособового речення «Мені весело з Орисею» до кінця схарактеризувати звироднілу його постать, а одночасно й просунути вперед сюжетну лінію повісті. Аналогічну роль відіграють не раз ужиті безособові речення і в другому уривку, в якому автор, загально назвавши ними внутрішній стан персонажа, далі пояснює, чому саме перебуває в такому стані герой оповідання Юра Шикманюк, чому він змушений був залишити свою хату і йти з села.

Речень з безособово-предикативними словами на **-о**, **-е**, що визначали б фізичний стан персонажів, у мові творів І. Франка небагато. Пояснюється це тим, що для характеристики дійових осіб, очевидно, важливе значення мають не фізичні їх якості, а те, як вони живуть, як реагують на події, що відбуваються в громадсько-політичному й особисто-родинному житті. Наведемо приклади:

— Ов, а се що? *Пану меценасові щось недобре?*

— Мені? Борони боже!... Се нічого! — мовив Євгеній, пускаючись іти далі. — Се у мене часом буває... *Давніше то було гірше, але тепер, богу дякувати, вже рідко* (П. ст.); *Євгенію зробилося страшно і душно в пудлі брички.* Він велів відслонити її і визирнув на світ (П. ст.); ...тепер постуденіло значно, зірвався вітер, немов збиралося на дощ. *Братам стало холодно* (П. і Д.).

Нерідко в одному й тому ж уривку автор вживає ці речення для вираження фізичного і психічного стану персонажів:

Довго він сидів отак і сам не чув того, коли з його очей полилися пекучі сльози. *Йому зробилося легше від них,* і в міру, як легшало на душі, сльози лилися, капали на стіл, розливалися калюжами, текли річкою, поки не дотекли до краю стола... Євгеній не чув того. *У нього в серці робилося якось холодно, тихо,* мов там залягала велика порожнеча (П. ст.).

Андрій Темера... і сам не знав, що казати, що думати... Адже се перед ним — люди, його брати, так само, як він, уміючі чути і красу й погань життя! А ті, що їх заперли сюди, що їх держать у тій огидній ямі, — адже й се також люди, батьки дітям, працюючі на хліб, уміючі, так само, як і він, чути красу й погань життя! Як же це так, що тут нараз видніється така страшенна пропасть між людьми і людьми? Що се таке?... Андрій, немов від страшного удару, похилив голову і опустив рамена. *Йому стало в тій хвилі так тяжко, так безмірно холодно і тісно в серці,* немов оце хто його з вольного, ясного світа вкинув в глибоку керницю, і він упав на її дно розбитий, заморочений (На дні).

В обох уривках фізичний стан дійових осіб, що його виражено безособовими реченнями, перебуває в тісному зв'язку з психічним, він є, власне, наслідком глибоких внутрішніх переживань.

Персонажі творів І. Франка вживають безособові речення на **-о**, **-е** ще й для того, щоб емоціонально оцінити події, явища. Наприклад:

...Не містами, не фабриками, не конторами стоїть польськість, а шляхтою. В одній шляхті заховався і живе той дух польський — вольний, лицарський, тривкий і незнищимий...

— *Чудесно! Чудесно!* — шептала пані Олімпія, котра... з великим вдоволенням слухала сеї промови (О. с.).

Думаю, що не посудите мене, панове, в пересаді, якщо назву їх цвітом нашої молоді, надією нашої нації.

— *Славно, славно! Дуже славно!* — залунали... гучні окліки (Л. і П.).

Він скочив досередини і в першій хвилі майже потонув у... сіні.

— *Ось тут гарно! Ось тут чудово!* — мало не скрикнув малий Мирон (М. М.).

Як видно з прикладів, безособові речення в такій функції звичайно вживаються в мові персонажів; своєю конструкцією це прості речення, які зрідка поширюються другорядними членами; ще рідше бувають вони частинами складного речення.

У мові творів І. Франка вживаються й такі безособові речення, в яких присудок ускладнюється інфінітивом. Структурна відмінність присудків цих речень позначається на їх змісті й ролі в мові. Покажемо це на прикладах:

Його приймають радо, *йому так любо посидіти.., йому так любо гуторитьсяся серед вереску бахурів та селян* (Б. к.).

— А мої селяне! Чи бач, які політики!... *Варто для них мучитись і терпіти! Приємно вести їх до бою з тою темною силою,* що тільки й чегає на те, щоб нас поодинці схрупати! (II. ст.).

— А так, про жебраків оповідав багато, які-то в них звичаї, які школи, як збираються й ради радять. — Цікаві речі! Цікаві речі! *Дійсно, варто послухати* (Л. і П.).

— *Хіба не стидно тобі, старому рицареві, ватажкувати над такими бездухами,* що тільки в юрбі смілі, мов барани, а поєдинчо нікотрий і за півмужа не стоїть? (З. Б.); *Було б підло збочити з вибраного шляху,* тим більше, що це не може бути її справжнім домаганням (Л. і П.); *Ніяково мені йти на обійстя сього єретика.* Недавно я ганьбив його... (О. с.).

Як видно, безособовими реченнями, ускладненими інфінітивом, виражається не взагалі стан особи, що на неї вказує обов'язковий у таких випадках наявний або домислюваний давальний відмінок, а стан, який викликається названою в інфінітиві дією. Таким чином, предикативні слова, становлячи разом з інфінітивом органічну єдність, виражають також стан особи, але інакше, ніж це маємо в реченнях без інфінітива. Ними в таких випадках дається якісна оцінка вираженій в інфінітиві дії, показується ставлення до неї суб'єкта мови, а також стан особи, викликаний інфінітивною дією.

На уривку з творів І. Франка покажемо, що значення цих безособових речень перебуває в прямій залежності від структури їх присудка:

Євгеній вернув до свойого покою якийсь прибитий, сам не свій. *Йому було соромно,* що вид якоїсь правдоподібно зовсім незнайомої особи так відразу вивів його з духової рівноваги; *соромно й того,* що спомини про ту, котру нагадав йому сей вид, досі ще мають таку силу над його душею... *Соромно! Соромно піддаватися таким враженням!* (П. ст.).

В уривку безособово-предикативне слово «соромно» є то єдиним головним членом односкладного речення, то основною частиною ускладненого інфінітивом присудка, то утворює головне речення складнопідрядного. У кожному конкретному випадку значення й роль його модифікується. Так, реченням «Соромно!», що є частиною внутрішньої мови персонажа, І. Франко не лише показав психічний стан адвоката Євгенія Рафаловича, в якому він перебував після того, як побачив Регіну, але й оцінив ним дальшу його поведінку — намагання переконати себе в тому, що дама в чорному була не Регіна, а витвір його фантазії.

В інших реченнях уривка: «Соромно піддаватися таким враженням!», «Йому було соромно, що вид якоїсь правдоподібно зовсім незнайомої особи так відразу вивів його з духової рівноваги; соромно й того, що спомини про ту ... досі ще мають таку силу над його душею» автор не стільки говорить про внутрішній стан героя, скільки про його ставлення в одному випадку до названої в інфінітиві дії, а в інших двох — до того, що виражено підрядним реченням.

Отже, значення цих безособових речень залежить як від структури речення, в якому вони перебувають, так і від структури їх присудка.

На підставі сказаного можна зробити такі висновки.

Наприкінці XIX — на початку XX століття речення з безособово-предикативними словами на **-о**, **-е** були досить продуктивними в загальній синтаксичній системі тогочасної української літературної мови. І. Франко широко використав їх у своїй художній творчості. До них звертається він у випадках, коли йому потрібно назвати психо-фізичний стан персонажів, обстановку, оточення, стан природи і її явищ, серед яких відбуваються події, діють герої. Узагальнений характер цих речень, якими звичайно починаються або закінчуються художньо змальовані картини, робить їх хорошим мовно-композиційним засобом у взаємозв'язку окремого з загальним і загального з окремим, у просуванні дії вперед.

Для мовно-стилістичних потреб літератури І. Франко широко й по-мистецьки використав досліджені нами безособові речення; цим він не тільки сприяв художній цінності своїх творів, але й об'єктивно спричинився до дальшого розвитку як самих цих речень, так і всієї синтаксичної системи сучасної йому української літературної мови.

Пояснення скорочень

Б. к. — Боа констріктор
Б. см. — Борислав сміється
Вівч. — Вівчар
Д. д. огн. — Для домашнього огнища
З. Б. — Захар Беркут
Л. і П. — Лель і Полель
Лес. чел. — Лесишина челядь
М. М. — Малий Мирон
О. с. — Основи суспільності
П. ст. — Перехресні стежки
П. і Д. — Петрії і Довбущуки
П. обор. — Під оборогом
Ріпн. — Ріпник
Як. Ш. бр. Ч. — Як Шикманюк брів Черемош
Тер. у н. — Терен у нозі

О. Ф. ДЕМ'ЯНЕНКО

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НАД ХУДОЖНЬО-СИНТАКСИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ ЛОЛИНСЬКИХ ОПОВІДАНЬ І. ФРАНКА

Лолинські оповідання І. Франка («Вугляр», «Лесишина челядь», «Два приятелі») відбивають мерзенну дійсність, «страшну відьму», «темне царство», які нівечили, гнітили й убивали людську гідність, показують появу в свідомості героїв перших іскор протесту проти існуючого ладу, боротьбу з соціальними порядками і класовими суспільно-моральними нормами[1].

Змалюванню цього й підпорядковані всі розмовні[2] та граматико-стилістичні засоби названих творів. Їх мовно-словесну базу, яка в мовознавстві не була ще об'єктом спеціальних досліджень, становлять різні моделі простих і складних речень, багата і розгалужена система лексики, словосполучень, фразеологізмів, постійних і непостійних епітетів, мальовничих метафор, порівнянь тощо.

Наявність в оповіданнях різновидів речень[3] показує, що

[1] Про ідейно-тематичний зміст аналізованих творів і їх літературно-пізнавальну цінність див. О. І. Білецький. Проза. Зб. «Іван Франко, життя і творчість». К., 1956, стор. 254—307; С. В. Щурат. Рання творчість Івана Франка. К., 1956, стор. 198 і ін.

[2] Термін «розмовні» вживаємо в значенні рос. «речевые».

[3] Ці різновиди показує така таблиця:

Назва твору	Речення							
	За складом		За функцією					
	Прості	Складні	Розповідно-стверджувальні	Спонукально-окличні	Питальні	Номінативно-описові	Безособово-описові	Вставні
„Вугляр"	133	134	177	55	29	1	1	4
„Лесишина челядь"	203	127	202	89	26	4	4	5
„Два приятелі"	183	158	149	135	49	6	1	1

переважна більшість їх за складом — прості, а за функцією — розповідно-стверджувальні характеристики-повідомлення, описи і т. ін.

Складні і прості речення-висловлювання[4], моделі слів і словосполук вживаються І. Франком і в авторських ремарках при характеристиці дійових осіб, і в їх розмові як засіб самохарактеристики, розкриття своєї соціальної суті, взаємовідносин, психічного стану, настрою, а також в описах природи.

Життя робітників-вуглярів («Вугляр») пізнається читачем завдяки введенню в твір оповідача-вугляра; оповідання в цілому правдиво відбиває основний антагоністичний життєвий конфлікт — гнітючу дійсність і боротьбу вуглярів за своє існування. В цьому оповіданні письменник обмежується лише короткими портретними характеристиками; вугляр «самостійно», в процесі бесіди, розповість своє життя.

Характерними художніми рисами оповідання, порівняно з іншими лолинськими, є те, що зображуваний контраст показаний тільки з одного боку: тяжка доля вуглярів протиставляється невідображеній у творі дійсності і тим з класу імущих, які призвели робітників до такого жалюгідного становища. Опис становища кустарів є не лише одноразовим показом поганих умов їх життя, але й протиставленням тому, з чого і чому останнє виникло.

У «Лесишиній челяді» життєві суперечності, навпаки, втілені в реальні типи — позитивні і негативні: Лесиха, Гнат і їх челядь — Анна, дід, Василь — чітко протиставлені класові групи. Типового зображення одних і других автор досягає шляхом поєднання двох художніх прийомів: реалістичного опису і використання іронії; остання, правда, застосовується лише при характеристиці Лесихи («Облесного і масного язика в неї не було», але «Кожному, аби хто, вміла дотяти своїм гострим язиком»).

Своєрідно сплітаються тематичні напрямки та літературно-зображувальні засоби і в оповіданні «Два приятелі». Твір в цілому — сатира на існуючий лад; у вужчому плані «Два приятелі» — іроничне протиставлення характерів двох товаришів. Специфіка іронії в цьому оповіданні полягає в тому, що Семен, силкуючись зобразити в смішному вигляді свого приятеля Хому, дає можливість читачеві скласти негативне уявлення не про Хому, а про самого Семена. Відносини між товаришами і їх взаємохарактеристика в завуальованій формі легкої іронії допомагають розкрити основну тему твору — ненависть до служіння «відьмі».

---

[4] П. П. Кострyба. Висловлення як основна одиниця живої мови. Вид. Львівського університету, 1959.

Відмічені нами окремі тематичні течії (кількість їх значно більша) втілюються в лолинських оповіданнях за допомогою використання різноманітних художньо-розмовних засобів і, в першу чергу, за рахунок майстерного добору простих і складних речень.

Різнотипи моделей речень залучаються І. Франком насамперед для створення типовості, рельєфності позитивних і негативних образів, реалістичність яких досягається завдяки введенню в прості (поширені і непоширені, ускладнені й неускладнені) та складні речення відповідно соціальному становищу персонажів сільськогосподарської і робітничої лексики, емоційно забарвлених іменних та інших словосполук. Пор. в авторських описах позитивних героїв: «Вугляр, з котрим я бесідував, був чоловік уже похилого віку, з півшоста десятка літ, коли й не більше. Ростом високий, як часто бувають наші гіряни. Волосся довге, вже шпакувате, спадало з-під чорної повстяної кресані на його плечі. На нім був короткий кожушок без рукавів, так звана бунда, і міцні шкіряні ходаки, з чорними, вовняними волоками» («Вугляр»); «Бідна сирота, без вітця, без матері, тільки й віна (приданого. — *О. Д.*) внесла в Лесишину хату, що свої чорні брови, карі очі та двоє рук робочих, та терпеливе, послушне й покірливе серце. Ой, зазнала ж вона долі за Гнатом» («Лесишина челядь»).

Іменникові та числівникові словосполучення («чоловік уже похилого віку», «ростом високий», «волосся довге, вже шпакувате», «з-під чорної повстяної кресані», «короткий кожушок без рукавів», «чорні брови», «карі очі», «двоє рук робочих» — постійні епітети), специфічною рисою яких є втілення атрибутивно-означального зв'язку між уявленнями або поняттями, що тільки фіксуються, називаються, разом з дієслівними («спадало з-під кресані», «внесла в Лесишину хату», «зазнала долі» і ін.), чітко відтворюють риси, притаманні позитивним героям.

Не менш мальовничо тими ж художніми засобами змальовані в авторській розповіді і негативні образи: «Лесиха була й справді жінка дуже господарна та запопадлива. Сукриста дуже та тверда. Бувало, як на що завізьметься, то хоч рака лазь, усе поставить на своїм. Хоч волосся в неї і сивіло, то лице її було червоне і здорове, як цвикльовий буряк. Облесного і масного язика в неї не було. Зате говорила усе урив часто і якось мов сердито. Жарту або якогось іншого радого та щирого слова не чув від неї ніхто... Стара Лесиха була дуже тверда й скупа». Гнат (син Лесихи) — «такий злий та забіяка»., «такий поганий. Волосся червоне, очі маленькі, як у якого татарина, сам великий, голова, як макітра, а губи мов подушки, такі повіддувані».

Якщо прості речення стверджувально-описового типу, поряд із складними, використовуються І. Франком для відтворення сюжетно-композиційних ліній (зав'язка і розв'язка в оповіданні «Вугляр», розповідь Семена в «Двох приятелях»), констатування, ствердження стану або оцінки персонажів («І дійсно так», «Гірка доля тих людей», «А їх там багато сиділо» — Вуг.), в діалогах-репліках, описах природи («Погода була прекрасна» — Вуг., «Пречудовий літній ранок», «Зійшло сонце» — Л. ч.), то спонукальні та окличні головне місце посідають у відтворенні внутрішньої суті героїв, у формулах-ствердженнях, вітаннях, звертаннях та в конструкціях з протилежним або підконтекстним значенням, де органічно з'єднується зовнішня (усна) і внутрішня мова («Ладний деньок буде завтра», «Ладна ніч буде нині» — Л. ч.).

Для питальних речень, вживаних в авторській розмові, специфічним слід вважати поєднання (одна із особливостей майстерності І. Франка) окремої суми їх («А звідки ви? А як заборкуєте? Яке газдівство у вас, як що?» — Вуг.) з побіжними реченнями-питаннями, обумовленими течією і метою бесіди.

В розмові персонажів — негативних і позитивних — питальні речення застосовуються для передачі і розкриття психіки того чи іншого співрозмовника («Та що таке? — питаю.— Де Йван? Іванчику мій, дитиночко!» — Вуг.; «Те, що й мені? А се як ти гадаєш?» — Дв. пр.), вияву незадоволення, докори («Вже тобі руки покулило, чи що?» — Л. ч.; «Хомо, а тобі що такого?» — Дв. пр.), у звертаннях до уявленого або наявного співрозмовника на початку періоду, абзаца, у внутрішній розмові дійових осіб з риторичним відтінком («Чи не дарма я її люблю?» — Л. ч.), при зустрічних запитаннях-репліках («Будете на завтра з ладом? — А що в нас ладити?» — Вуг.), а також при неможливості здійснення бажаного («У нас, старих, не то. Де нам?» — Вуг.).

Номінативні утворення, що «в якійсь мірі подібні до картин, які, будучи підписані, наприклад, однословними реченнями.., затримують на собі увагу глядачів»[5], використовуються в аналізованих оповіданнях найчастіше при змалюванні природи, її явищ, частин дня і ночі («Пречудовий літній поранок», «Жито, мов золото», «Господиня моя зашелепана!» — Л. ч.), в оклично-вигукувому забарвленні — для оцінки героя, дії чи спогадів («А піший піхотинець!» — Вуг.; «А дівчата!», «Ех, літа, літа молодії» — Дв. пр.).

Безособові речення зустрічаються головним чином в авторській розповіді (рідше в розмові дійових осіб) при від-

---

[5] І. Петличний. Номінативні речення в мові художньої прози І. Франка. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник сьомий, 1960, стор. 377.

ображенні окремих подій, часу, пори року і ін. («А їх там багато сиділо», «Не так би мені було здихалося» — Вуг.; «Вечоріло», «Уже геть-геть смеркалося» — Л. ч.). Прислів'я та приказки виражаються в лолинських, як і в інших творах Каменяра, «простими, ускладненими або складними реченнями, прямою мовою й реченнями, які є частиною цілого»[6], залежно від соціальної суті героя, його освіти, мети вживання та особливостей характеру («Вона стала якось ні в два ні в три», «То ж тобі, відай, така доленька судилася» — Вуг.), при негативному ставленні одного персонажа до іншого («...свій усе зі своїм рука!», «Сирота, а писок, як ворота» — Л. ч.), в розрізі різних зіставлень, опису стану героїв і т. ін. («...доти пес не навчиться плавати, доки єму в вуха не налєся», «Нема науки без муки», «Пропала коза, пропала й береза», «А таки найшли свою біду на мості» — Дв. пр.), в порівняльних висловлюваннях («..виловлять нас, як рибу в саку», «...злов'ять, як воробця в сильці», «Занюхав біду, як той сліпий ковбасу в борщі», «Дрожу цілим тілом, як риба в матні» — Дв. пр.), в репліках-приповідках, у віршованій прозі і т. ін.

Вставні речення І. Франко, як і Т. Г. Шевченко в прозі, вживає в оповіданнях переважно в кінці речень як коментарі автора (*«Я забув додати, що гостинець той мурував своїм приватним накладом жид, барон Попер»;* «Ти, непотрібне, — відізвалася прудко до невістки, — ставай онтут! *(Показала найширший загін)»* — Л. ч.).

Рідкі випадки, коли вставні речення (це спостерігається лише в оповіданні «Вугляр») стоять не в кінці, а всередині речень, особливо складних («Весна була — *вітри подули,* — таке там понаобалювало, що мати божа!», «Я покликав Івана, — *скоро вечір, свята неділенька відійшла,* — ми взялися до роботи»).

Серед вставних слів (їх в оповіданнях 33) найчастіше вживаються «видите», «відай», «кажуть», «бачите», «може», «певно», «мабуть» і ін. Значення їх можуть бути зведені до вияву невпевненості в здійсненні того чи іншого явища, до припущення, здогадок («Може, також з нужди та бійки» — Л. ч.; «Ми, відай, ідемо селом» — Дв. пр.), констатування матеріального, психічного чи іншого становища персонажів, вказівки на їх вік і т. д. («Чоловік, *звичайно, не німина»;* «Таке, *видите,* і у нас, вуглярів»; «От так собі, — *знаєте,* молоді люди!» — Вуг.; «*Правда, кажуть,* не з добра вона така й стала» — Л.ч. ; «А то, *бачите,* не на те йшло, що нині» — Дв. пр.).

---

[6] І. Петличний. Прислів'я і приказки в мові художньої прози І. Франка. Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник восьмий, 1961, стор. 174.

Рідко трапляються в аналізованих творах подвоєння слів. Спостерігається подвоєння іменників (*дівчино-дівчинонько, лельом-полельом, сніп-первак, отець-мати*), однокорінних іменників і прикметників (*піший-піхотинець, кар-карезний*), співвідносних займенників (*якої-такої*), кількісних числівників (*три-чотири, однім-однісіньким*), синонімів-дієслів (*плакала-сумувала, співає-співає*), прислівників (*ледве-ледве, поволі-поволі, геть-геть*), дієслів вигукового походження (*хруп-хруп*) та ін.

Всі подвоєні однокорінні і неоднокорінні слова, як і інші художні засоби, підпорядковані всебічному розкриттю зображуваних типів і явищ. Подвоєння «дівчино-дівчинонько» (пісня Штефана з оповідання «Вугляр»), наприклад, завдяки наявності зменшуваного суфікса **-оньк-** не тільки надає пестливо-душевного відтінку настрою виконавця пісні, але й показує теплоту почуття до коханої. Інше значення має словосполучення «лельом-полельом». Лесиха вживає це подвоєння, щоб яскравіше підкреслити те ставлення до себе, яке вона спостерігає з боку невістки Анни й наймита Василя. Більша частина названих іменних і прислівникових подвоєнь обмежується означально-видільними відтінками (*«сніп-первак, піший-піхотинець»*) і збігається із значеннями простих епітетів; дієслівні ж повторення виражають одну функцію — розкриття внутрішнього стану героя (Фенна «плакала-сумувала» за Іваном, наймит Василь «співає-співає», виливаючи в піснях своє невичерпне горе).

Пісні в оповіданнях виконуються позитивними героями. Повсякчасна «товаришка нашого русина при роботі» наявна в кожному з лолинських оповідань, чого не можна сказати про інші твори[7].

Як вірно підкреслюють збирачі і дослідники українського фольклору, «пісня супроводжує людину скрізь і завжди. Вона допомагає їй в труді, веселить душу на дозвіллі, розкриває ліричні почуття людини, її біль, жаль, смуток; вона своїм влучним словом висміює все негідне і непотрібне»[8]. Пісні допомагали І. Франку в більш художній формі, всебічніше і глибше зобразити представників українського люду.

Тематично пісні «Вугляра», «Лесишиної челяді», «Двох приятелів» поділяються на: 1) пісні, в яких оспівується кохання; 2) пісні без тематично закінченої думки; вони виконуються не заради змісту, а як насолода самим процесом

---

[7] В 28 інших додатково досліджених нами оповіданнях Франка пісні є лише в таких, як «Ріпник», «Полуйка», «Вівчар», «На дні», «Казка про добробут».

[8] М. Кречко. Закарпатські народні пісні. Ужгород, 1959, стор. 6; Л. Воронина, Н. Боровик. Закарпатские песни. «Советская Украина», 1960, № 1, стор. 170—171.

виконання. Такий набір пісень у Василя з «Лесишиної челяді»; 3) пісні-експромти, наприклад у «Двох приятелях»:

Ой, Семене, мій друже Семене!
Та скажи ти батькові від мене,
Що не буде вже Хома
У недільку дома!

Аналіз стилістико-синтаксичних особливостей лолинських оповідань Франка дає можливість зробити такі висновки.

Для виявлення сюжетно-композиційних ліній, розкриття істотних рис позитивних і негативних героїв, змалювання їх портретів, дій, взаємовідносин і прагнень, зображення явищ природи І. Франко застосовує різноманітні стилістико-синтаксичні висловлювання, прості і складні речення.

Складні речення (їх в оповіданнях 419 із загальної кількості 938) пронизують усю художню тканину оповідань і, поряд з простими, складають ту першооснову, що утворює «цілісне уявлення про ідейну суть, про смаки і внутрішню єдність творчої особи художника, яка зумовлює стиль художнього твору і в ньому знаходить своє втілення» (В. В. Виноградов).

Специфічною рисою майстерності письменника слід вважати лаконічність авторських ремарок до характеристик образів і розкриття їх внутрішньої суті через свою мову.

Пояснення скорочень

Вуг. — Вугляр
Л. ч. — Лесишина челядь
Дв. пр. — Два приятелі.

М. Й. ОНИШКЕВИЧ

ДІАЛЕКТИЗМИ (ПОЛОНІЗМИ І БОЙКІЗМИ) ТА ЇХ КОМЕНТУВАННЯ В ДВАДЦЯТИТОМНИКУ ТВОРІВ І. ФРАНКА

(І. Франко. *Твори в двадцяти томах, т. V. Київ, 1951)*

Помилкові пояснення до малозрозумілих слів у V томі 20-томника І. Франка поділяються, як і в перших чотирьох томах, на дві групи:

1) пояснення зовсім невірні,

2) пояснення неточні через свою загальність або неповність.

В обох випадках вони завдають творам шкоди, бо, не розкриваючи як слід значення Франкового слова, затемнюють його зміст, притуплюють його вістря, замазують образ, який воно малює.

Крім цих двох груп слів, треба згадати ще одну, найчисленнішу — слова, взагалі не пояснені в тих випадках, коли є підстави здогадуватися, що вони чужі широким колам читачів з уваги на їх вузько діалектний (галицький) характер.

СЛОВА, ПОЯСНЕНІ НЕВІРНО

Васаг — кузов брички, найчастіше плетений з лозини, рідше збитий з дощок < польськ. wasąg з нім. Fassung[1]: «А я учепившися за васаг брички, волікся по дорозі по камінню» (343) пояснений на диво невірно «кошик ззаду воза» (482).

Відомість пояснене словами «знання, служба, заняття» (482). Двох останніх значень згадане слово у Франка ніколи не має. Але сумнівно, чи і «знання» можна застосувати замість відомості в такому реченні: «Вони були йому вдячні за те, що мимо своєї відомості він принявся єднати для їх цілей більшу суму» (372). У наведеному контексті треба пояснювати не саму «відомість», а словоспо-

[1] A. Brückner. Słownik etymologiczny języka polskiego, 605.

лучення мимо відомості, яке значить: не знаючи про це, мимоволі, мимохіть, несамохіть. Варто підкреслити, що подібне значення має bez wiadomości[2] також у польській мові, звідки його запозичив Франко.

Вінкель — спец. косинець, яким контролюють прямі кути, польськ. winkel з нім. Winkel, на думку редакції, — «кут, прилад, яким вимірюють кути» (482). Вінклями в Галичині кутів не вимірювали; для цього вживався кутомір. Ними контролювали тільки прямі кути в столярстві, слюсарстві, будівництві тощо. Мабуть, редакція сплутала в поясненні косинець з малкою, бо тільки вона служить до вимірювання кутів.

Впімнутися в Галичині та в мові Франка вживається з орудним або знахідним відмінком, як і в польській мові. З орудним: впімнутися за ким, чим воно означає заступитися за кого, що, а із знахідним: впімнутися за що означає заявити претензії, зажадати, втрутитися, поставити вимогу: «І не перестануть ще далі знижувати, доки не впімнемся за собою» (379); «Аж коли громада впімнулася за те діло — орендар показав якісь рахунки» (206). Редакція не врахувала різниць у керуванні та одночасно в значенні слова і виклала невірно одним «заступитися» (482).

Те саме стосується недоконаного впоминатися, яке пояснене одним «заступатися» (482), що ніяк не відповідає контекстові: «— Ей, чи ми не впоминалися, що то поможе!» (379); «Що Іцка шляк трафив, се навіть ліпше для нас, бо не буде впоминатися» (440). В обох цитованих реченнях впоминатися вжите в значенні «вимагати, жадати, заявляти претензії». Правильно це слово викладене в словнику Желехівського: «упоминатися, упімнутися = mahnen, erinnern чого від кого, у кого, von jmdm etw. fordern, verlangen, jdn darum mahnen» (II, 1013). Шкода, що редакція не заглянула до нього.

Невірно викладене також допімнутися. Воно пояснене словом «вступитися за кого» (483). Контекст вказує на інше — «зажадати, заявити претензії»: «Що робітники можуть яким-небудь способом перебуркати їм їх плани і допімнутися... і свого кусника» (371). Правильно зате це слово викладене у словнику Желехівського: «допоминатися чого, о що etw. fordern; за ким jmds Recht fordern» (I, 198). І тут редакція не помітила різниці в керуванні, сплутуючи допімнутися за ким з допімнутися чого, і в результаті, замість пояснити, затемнила контекст.

Є підстави думати, що й виклад слова загачка як «шестерня» (483) невірний. У тексті сказано: «Все нагадувало

---

[2] Słownik Warszawski, VII, 533.

радше повільний, сонливий рух та туркіт величезної машини. тільки що колеса, зубці, загачки та шруби тої машини були живі люди з тілом і кров'ю» (221). Словник Желехівського (1, 238) пояснює загачку як Haken (гак), Zahn (зубець). З уваги на те, що в тексті перед загачкою є мова про зубці, дозволено припустити, що загачка — гак, а не, як думає редакція, «шестерня», яка, до речі, в Галичині називалася трансмісією.

Невірно викладене слово звидіти — оглянути: «Він поїхав до Борислава, звидів місцевість і рішив сейчас зачати першу пробу» (214). Редакція виклала його дієсловом «провідати» (483), роблячи з Борислава живу істоту. Звідати у Франка семантичний полонізм, пор. польськ. zwiedzić.

Концепт (<польськ. koncept<лат. conceptus): 1) помисел, задум, думка; 2) чорновий начерк, проект; 3) дотеп; 4) дотепність[3] викладений словами «висновок (у розмові), думка, погляд» (484), тобто словами, які, крім «думки», нічого спільного з концептом у Франка не мають.

Копотіти, яке, як вказує словник Грінченка (II, 282), значить «стучать, топать, бежать мелкими шагами», що підтверджує також контекст: «Немов стадо скажених вовків летить до села, виючи з голоду та копотячи серед сніговійниці» (203), редакція виклала: «копотити (!) — збивати копіт, порох» (484). Як під час сніговійниці вовки могли збивати «порох», це хіба одній редакції відоме. Походження копоту, здається, ясне. Він виник шляхом контамінації копито з тупотіти.

Кошара належить до таких малозрозумілих слів, яким не щастить в усіх перших томах 20-томника. То вона є «казармами для робітників», то «фабричними будинками», але в жодному томі не є тим, чим є насправді, — примітивною огорожею, або будкою над ямою, з якої вручну добували колись у Бориславі нафту. У V томі, на відміну від перших чотирьох, кошара — це «гуртове (погане) приміщення для робітників» (484). Справжнє значення кошари недвозначно виникає також з контексту: «Кошара з дощок і різаних стовпів розсілась над ямою» (223). В іншому місці про кошару сказано: «Кошари над нею (ямою. — *М. О.*) не було, вона й будована була ще по-давньому» (228).

Ладунок — набій, заряд з польськ. ładunek, а це в свою чергу з нім. Ladung викладений, невідомо чому, як «набита порохом частина рушниці» (485).

Леда, пор. польськ. lada, що може сполучатися тільки з іменниками, прикметниками та деякими займенниками, надаючи їм відтінок неозначення, погорди, знецінення, на-

[3] Польсько-український словник, т. І. К., 1958, стор. 431.

приклад: л е д а-х т о = хто-небудь, будь-хто, л е д а-щ о = що-небудь, л е д а к р и к = найменший крик, л е д а в і т е р = будь-який вітер, найменший вітер і т. д., пояснено так: «що-небудь, який-небудь» (485) у реченні: «Він, у котрого ставало на тілько серця, щоб за л е д а припізнення, за л е д а недбаліть, за л е д а грубе слово навіть уривати своїм робітникам з платні?» (222) або «Що л е д а сильніший дотик, л е д а потрясення може наново її розбудити» (226). Хай читач попробує у згаданих реченнях поставити замість л е д а «що-небудь» і вдуматися в текст. Нічого, крім нісенітниці, не знайде.

П е н я викладене як «напасть, дурниця» (486): «Я недалеко там якусь п е н ю на полі робив» (42). «Напасть» тут ні при чому. Мабуть, і «дурниця» тут не на місці. Краще це слово викласти словом «біда» в значенні «робота».

П р и д и б а ш к и в поясненнях — «дрібна пригода» (487). Насправді ж це «дурниці», як вказує контекст: «Прошу мені не забирати часу подібними п р и д и б а ш к а м и!» (424). Словник Желехівського (II, 744) тлумачить п р и д и б а ш к у нім. Vorwand «претекст», Gelegenheit «можливість, нагода». Згадані слова говорить Леон до Рифки, яка пропонує йому оженити її сина з його Фанні. Ясно, що «дрібна пригода» тут ні при чому.

СЛОВА, ПОЯСНЕНІ ЗАГАЛЬНО АБО НЕЧІТКО

Таких слів у V томі порівняно небагато. До них належать:

А л я р м о в и й д з в і н о к — сигнальний дзвінок, пор. польськ. dzwonek alarmowy, викладений нечітко і незадовільно як «дзвінок на сполох» (481). Мета «алярмового дзвінка» сигналізувати появу непрошених людей, небезпеку тощо, а не викликати сполох.

Б і б у л а — промокальний папір, пор. польськ. bibuła < лат. bibula, пояснена як «обгортковий, грубий папір; промокальний папір» (481). У Галичині, як і в польській мові, звідки це слово запозичене, б і б у л а не має значення «обгоркового, грубого паперу», і тому цю частину викладу з пояснення треба зняти.

Б о й к и пояснені як «місцева назва українців, що живуть у Підкарпатті (головно у Стрийському районі Дрогобицької області)» (481). Уточнення «головно у Стрийському районі Дрогобицької області» невірне не тільки тому, що зараз Дрогобицької області немає (у 1951 р., коли вийшов V том, ця область ще існувала), але головно тому, що б о й к и живуть переважно в Старосамбірському, Сколівському, Долин-

ському та Болехівському районах, Стрийщина ж тільки частково заселена ними[4].

Відмінчя — міф. відміна, відмінник, тобто хвора, ненормальна, потворна дитина, підкинена, як колись вірив народ, мавкою, відьмою тощо на місце здорової і нормальної, пояснене без врахування цієї етнографічної деталі: «А слуги в кухні пошіптували собі, що се якесь «відмінчя» (286). Редакція пояснила його загально: «не такий, як усі люди (відмінний від інших, відрізняється поганими якостями, нахилами)» (482). Думається, що в такому виданні Франка, як 20-томник, міфологічні поняття, наприклад упир, відьма, стратча і т. д., повинні бути пояснені згідно з їх первісним значенням.

Відперти — відповісти пояснене словом «відмовити». З уваги на багатозначність літературного «відмовити» слід було, на нашу думку, додати синонім «відповісти» або «заперечити», який би виключав двозначність, тим більше, що контекст, у якому це слово зустрічається, не усуває двозначності: «Довбущук аж тепер отямився, що троха задалеко загнався, та, кусаючи сильно свою долішну губу, відпер скоро» (10). Відперти в значенні відповісти є полонізмом, пор. польськ. odeprzeć, odparł.

Згляд˂ польськ. wzgląd пояснений словами «огляд, прихильність» (484). Таке пояснення не тлумачить як слід контексту: «Він почув, що се для нього такий зглядˌ і сейчас порівнювався з бричкою» (402). Слово «огляд» тут абсолютно ні при чому. Польське wzgląd, яке лежить в основі Франкового зглядуˌ значить: 1) увага; 2) точка зору, погляд; 3) (лише в множині) прихильність[5]. Як бачимо, і «прихильність» тут не на місці з уваги на однину. Контекст вимагає слова «увага».

Якщо читач, сприйнявши серйозно пояснення редакції, захоче його застосувати до форми зглядом: «Цікавість її зглядом нинішних виборів мальовалася лише в очах» (169), то зовсім розгубиться. Пояснення дозволяє йому замінити зглядом словами «оглядом», «прихильністю». В результаті такої, цілком логічної, субституції контекст стане справжньою загадкою. Справа в тому, що Франкове зглядом не є іменником, а українізованим польським прийменником względem — відносно. В даному, однак, контексті його слід пояснювати інакше: цікавість зглядом кого,

---

[4] А. Княжинський. Межі Бойківщини. Літопис Бойківщини. Самбір, 1931; S. Rabij. Dialekt Bojków. Spraw. z Czyn. i Pos. PAN, XXXVII, № 6; І. Зілинський. Границі бойківського говору. Літопис Бойківщини. № 10, Самбір, 1938.

[5] Польсько-український словник, т. II, стор. 410.

ському та Болехівському районах, Стрийщина ж тільки частково заселена ними[4].

Відмінчя — міф. відміна, відмінник, тобто хвора, ненормальна, потворна дитина, підкинена, як колись вірив народ, мавкою, відьмою тощо на місце здорової і нормальної, пояснене без врахування цієї етнографічної деталі: «А слуги в кухні пошіптували собі, що се якесь «відмінчя» (286). Редакція пояснила його загально: «не такий, як усі люди (відмінний від інших, відрізняється поганими якостями, нахилами)» (482). Думається, що в такому виданні Франка, як 20-томник, міфологічні поняття, наприклад упир, відьма, стратча і т. д., повинні бути пояснені згідно з їх первісним значенням.

Відперти — відповісти пояснене словом «відмовити». З уваги на багатозначність літературного «відмовити» слід було, на нашу думку, додати синонім «відповісти» або «заперечити», який би виключав двозначність, тим більше, що контекст, у якому це слово зустрічається, не усуває двозначності: «Довбущук аж тепер отямився, що троха задалеко загнався, та, кусаючи сильно свою долішну губу, відпер скоро» (10). Відперти в значенні відповісти є полонізмом, пор. польськ. odeprzeć, odparł.

Згляд˂ польськ. wzgląd пояснений словами «огляд, прихильність» (484). Таке пояснення не тлумачить як слід контексту: «Він почув, що се для нього такий зглядˌ і сейчас порівнювався з бричкою» (402). Слово «огляд» тут абсолютно ні при чому. Польське wzgląd, яке лежить в основі Франкового зглядуˌ значить: 1) увага; 2) точка зору, погляд; 3) (лише в множині) прихильність[5]. Як бачимо, і «прихильність» тут не на місці з уваги на однину. Контекст вимагає слова «увага».

Якщо читач, сприйнявши серйозно пояснення редакції, захоче його застосувати до форми зглядом: «Цікавість її зглядом нинішних виборів мальовалася лише в очах» (169), то зовсім розгубиться. Пояснення дозволяє йому замінити зглядом словами «оглядом», «прихильністю». В результаті такої, цілком логічної, субституції контекст стане справжньою загадкою. Справа в тому, що Франкове зглядом не є іменником, а українізованим польським прийменником względem — відносно. В даному, однак, контексті його слід пояснювати інакше: цікавість зглядом кого,

---

[4] А. Княжинський. Межі Бойківщини. Літопис Бойківщини. Самбір, 1931; S. Rabij. Dialekt Bojków. Spraw. z Czyn. i Pos. PAN, XXXVII, № 6; І. Зілинський. Границі бойківського говору. Літопис Бойківщини, № 10, Самбір, 1938.

[5] Польсько-український словник, т. II, стор. 410.

Нехланник у поясненнях є «ненажерою, жорстоким» (486). З контексту виникає, однак, що нехланник — скнара: «Вона голосно кляла нехланника-мужа, але прокляття не помагали нічого» (395). Згадані слова стосуються Германа, який, як говорить Франко, «дуже куцо держав її, не давав їй до рук ніяких грошей, не лишав, як се давніше часом лучалося, ані цента в своїй шуфляді» (395). Якщо контекст не виключає інтерпретації нехланника як жорстокий, то в усякому разі повністю виключає редакційне «ненажера».

Пацаловатий — повнолиций, повновидий < польськ. pucołowaty: «Повне червоне, пацаловате лице сина» (227) редакція пояснила незадовільно чітко «надутий, товстий» (486), змінюючи одночасно контекстуальне пацаловатий та пацалуватий.

Потинати на Бойківщині значить (про упирів) умертвляти, вбивати. Про це свідчить і контекст: «Поміж простими людьми літали... повісти про опирів, шо «потинають» людей» (191). Редакція його виклала невірно словами «рвати, хапати» (487). У слов'янській народній міфології упирі не «рвуть, хапають» людей, а смокчуть з них під час сну кров, що в результаті веде до смерті.

Псота — пустощі, витівки з польськ. psota пояснене словом «бешкет», який в ранніх творах Франка виражається словами сварка, бійка, бриверії.

Слопець, згідно, мабуть, із словником Грінченка, викладений як «пастка для птиць» (488). У Галичині однак слопець, як і в польській мові (słopiec)[6], означав не «пастку для птиць», а западню на звірів, наприклад лисиць, ведмедів, вовків тощо. Словник Желехівського (II, 885) викладає його словом Falle (западня). Контекст: «Уважай, аби ти сам не впав у слопець, аби ти, хитрий, не дав перехитрити себе» (101) не дає впевненості, чи слопець — пастка для птиць, чи западня для звірів. Про значення слопця як западні говорить, однак, завжди добре поінформований словник Желехівського та глибока і всебічна праця К. Мошинського[7], яка розглядає слопець на порівняльному слов'янському фоні.

Стрийна — жінка батькового брата, пор. польськ. stryjna, викладена загальним «тітка», яка в мові Франка, як і в Галичині взагалі, означає тільки сестру матері.

Суб'єкт — польськ. subiekt < лат. subiectum у Франка, як і в польській мові[8], є помічником продавця, а не, як ска-

---

[6] Słownik Warszawski, VI, 217.
[7] K. Moszyński. Kultura ludowa Słowian, т. I, стор. 48.
[8] Słownik wyrazów obcych. Warszawa, 1958, стор. 629.

зано в поясненні, «торговим службовцем, прикажчиком, офіціантом» (488). Офіціант у Галичині — кельнер.

Фрамуга — заглиблення в стіні < польськ. framuga < нім. Brandbogen: «В її прегрубих, почорнілих від старості стінах було всюди повно ніш і фрамуг, у яких стояли тепер полиці з книжками» (33) пояснена словами: «ніша, вибоїна» (489). Останнє слово тут зайве, бо не відповідає дійсності. Вибоїна в словнику сучасної української літературної мови[9] викладена російським «выбоина», яке в російській мові значить «углубление, сделанное ударами на поверхности чего-либо, яма, образованная на дороге от частой езды, ухаб»[10]. Таке значення фрамузі не відповідає, бо вона є заглибленням, зробленим спеціально під час спорудження будинку, а не випадковим, викликаним ударами, кулями тощо.

Цомоги — останні соки, сили: «Другі робітники стоять при корбі, при млинку і крутять, аж їм мозок у голові крутиться і послідні цомоги з них тягне» (377) редакція виклала словом «кишки» (489), що, очевидно, контекстові не відповідає. Походження слова неясне. Його немає в жодній слов'янській мові. Ймовірно, воно утворене від бойківського цмокати — смоктати. Не виключене, однак, хоч мало правдоподібне, його угорське походження, пор. уг. сóк-тóк (пожитки). Труднощі створює наявність **о**, якщо цомоги походять від цмокати.

Варто у зв'язку з цим звернути увагу, що на стор. 309 аналізованого тома зустрічається без будь-якого пояснення що моги в значенні саме цитованих цомогів: «Будете ссати з них, що моги, і виганяти з роботи за леда словом». Можна серйозно сумніватися, чи в оригіналі є дійсно що моги і до того між комами, бо тоді реченню бракує додатка: що ссати? Імовірно, в автографі було цомоги, яке хтось і чомусь змінив на неясне що моги. Якщо це припущення вірне, то воно свідчило б на користь пропонованої вище етимології цомогів від цмокати.

СЛОВА, ВЗАГАЛІ НЕ ПОЯСНЕНІ

У V томі 20-томника творів Франка, як і в перших чотирьох томах, порівняно багато малозрозумілих слів, які взагалі не пояснені. Очевидно, поняття зрозумілості чи незрозумілості є індивідуальне. Воно залежить від освіти, віку та середовища, з якого читач походить. Наприклад, більше коментарів вимагатиме читач із східних областей України, менше — із західних, колишньої Галичини. Ще менше коментарів

---

[9] Українсько-російський словник АН УРСР, т. І. К., 1953, стор. 132.
[10] Словарь русского языка АН СССР, т. І. М., 1957, стор. 318.

треба буде філологу, а найменше такому читачеві, що походить з Бойківщини, оскільки мова ранніх творів Франка — це передусім мова носіїв бойківського діалекту. Але й читач, що вийшов з бойківського середовища, по-різному сприйматиме мову творів Франка. Молоде покоління таких читачів, що не пам'ятає австро-угорського та польського буржуазного панування в Галичині, зустрінеться не з одним словом (германізмом або полонізмом), якого зовсім не знає. З уваги на те є серйозні підстави вимагати від редакції пояснення таких слів, які в сучасній українській літературній мові не вживаються або вживаються з іншим, ніж у літературній мові, значенням[11].

На жаль, редакція не задовольняє таких вимог, і тому мова Франка в багатьох місцях стає для сучасного читача неясною.

На нашу думку, коментарів вимагають такі слова: а р а (167) < уг. arra — геть, з дороги; б а л я с и (151) < польськ. balasy — поручні; б о г а т и р с т в о (301) — капіталісти; б о ї в н и к (215) < польськ. bojownik — борець; б у б е н ь і б у б о н ь (189) — бубон; в а л а н д а т и с я (191) < польськ. wałęsać się — вештатися, швендятися; в з а д г у с ь (281) — задом наперед; в к у л и т и (153) — паралізувати; в н е с е н н я (22) — пропозиція, пор. польськ. wnosić — пропонувати; г а в р о н (345) < польськ. gawron — гайворон; г а л ь о в и й (162) (про одяг) — парадний, пор. польськ. galowy; г и д (189) — паразити; г и н к и й (243) — гнучкий; г л а ї т и (155) — втихомирювати; г л о г о в и й (118) — бот. глодовий, пор. польськ. głogowy; г о л о д н и ц я (266) — анат. підложечка, епігастральна ділянка; г о л у б і н к а (162) — бот. рід гриба (Agaricus russula); р о б л е н н я г о н о р і в д о м у (161) < польськ. robienie honorów domu — приймання гостей; г о н ч и й л и с т (336) — юр. повідомлення про розшук < польськ. list gończy; г у с к а (126) — булка, калач; г у т а т и с я п о х а т і (169) — крутитися по хаті; д і з д р і т и (186) — добачити, пор. польськ. dojrzeć; д і ї (360) < польськ. dzieje — історія; Д і л (196) — гірський хребет; д і л ь н и й (326) < польськ. dzielny — відважний; д і л ь н и ц я (156, 165) — спеціальний вид огорожі; д о к о н а т и с я (226) — переконатися; д о л е г л и в і с т ь (173) < польськ. dolegliwość — біль, хвороба; д о р о з п у к у реготатися (198) — сміятися до

---

[11] Говорячи про незрозумілість слів у Франка, ми маємо на увазі не ті слова, що, хоч відсутні в сучасній літературній мові, загальнозрозумілі на фоні контексту, наприклад балаканка (балаканина), але такі, що можуть розумітися різно або принаймні двояко, наприклад муравлище (велика мурашка чи мурашник?). Саме слова останнього типу вимагають, на нашу думку, редакційних пояснень і уточнень.

упаду, пор. польськ. do rozpuku; досвідчити (171) — зазнати, відчути; достотку (351) — докладно; дотисок (169) — дошкулювання; драпаковий (118) — ожиновий; жичення (260) < польськ. zyczenia — бажання; загальниця (135) — тиждень, в якому незалежно від дня церква дозволяє їсти м'ясо; закавулок (193) — заулок; закамарок (189) < польськ. zakamarek — закуток; закоценілий (192) — задубілий; замірений (405) < польськ. zamierzony — планований, проектований; запаліти (347) — зашарітися; заспів (383) — спільно, разом, пор. польськ. wespół; застановити кого (7) — здивувати, звернути чию увагу, пор. польськ. zastanowić kogo; затхлий (196) < польськ. zatchły — затухлий, протухлий; захід (286) — піклування; заходити собі світа (120) — давати собі раду; збиточна думка (276) — лукава думка; збурений (231) < польськ. wzburzony — схвильований; звої вужа (186) < польськ. zwoje węża — кільця вужа; зворичити (175) — ревти; зглядом (169) — відносно; здійматися (14) — (про будівлю) — зводитися; з-за (157) — з; зрушення (231) < польськ. wzruszenie — схвильованість; кавза (170) < польськ. kauza — сором, неприємність; кайстровий (155) < польськ. kastorowy (< лат. castor — бібр) текст. кастóровий; квасок (334) < польськ. kwasek — щавель; кістяр (188) — скупщик костей; кметиця (170) — заможна селянка; кой (160) — якщо; консорцум (338) (треба: консорціум) < польськ. konsorcjum — спілка; кресило (144) — кресало, пор. польськ. krzesidło; кривцун (174) — кульгавий, кульга; лєльом-полєльом поводитися (176) < польськ. lelum polelum — дармувати; «либати» кип'ячку (206) — черпати з води нафту; липʼяр (227) — людина, що працює при «лепі» (глині, землі); личман (152) — пастух, перен. і згірд. худоба; млавий (343) (про світло) — тьмяний, пор. польськ. mdławy; надаражатися (167) — гороїжитися; надаритися (167) < польськ. nadarzyć się — трапитися; най (188) — хай; налибоватий (152) — придуркуватий; «на почеканю» (125) < польськ. na poczekaniu — на швидку руку; нафіксований вус (156) — причесаний, пригладжений, підкручений, пор. польськ. fiksować; нашастатися (170) < польськ. naszastać się — нагаруватися; небавці (208) — незабаром; неключимий (164) — непотрібний; непрослідивий (замість правильного непрослідимий)[12] (197) — недосліджений; нить (280) — нитка; ніворотом ходити (41) — волочитися; обойчик (158) < польськ. obojczyk — священичий комірець; обресклий (325) — напухлий; огниво (355) < польськ. og-

[12] Словник Желехівського, I, 521.

niwo — ланка; онучкар (188) — ганчірник; опуститися (334) — занедбатися; паліти (348) — шаріти; паровина (43) — кіл, дрючок; пасові чоботи (127) < польськ. buty pasowe — прості селянські чоботи з подвійною підошвою; перебуркати плани (371) — розладнати плани; перепрітися (168) (про їжу в печі) — перегоріти; підійшлий (180) < польськ. podeszły (про вік) — літній; підносити (431) — згадувати, підкреслювати, наголошувати < польськ. podnosić; підря (178) — горище над хлівом або коморою; платов (293) — горішня балка вздовж довшої стіни будинку; плескатий (9) (про обличчя) — широкий; плитковий (163) — з кам'яних плиток; побудка (183) < польськ. pobudka — стимул; подвійка (56) — двостволка; подоба (176, 335) — вигляд; поєднати кого (399) — домовитися з ким; покарбулятися (199) — покотитися; по конець (треба: поконець (169) — край (чого); покректати (182) — відкашлятися; половик (28) — вид яструба; попуститися (341) — відступити; похрупостіти (157) — полаяти; правдитися (174) — сперечатися; прикладка (334) — примовка; приклякнути (342) — стати навколішки; притиск (300, 373, 403) — гніт; привідця (385) < польськ. przewódca — вожак; про (261) — без; прото (227) — тому; процесор (156) < польськ. posesor — орендатор; пруд (152) < польськ. prąd — течія; псяпара (345) < польськ. psia para — собача душа, перен. негідник; p. t. (325) < лат. pleno titulo — повним титулом, називаючи всі титули; пуздерко (50) < польськ. puzderko — коробка, шкатулка, скринька з перегородками; рисопис (25) < польськ. rysopis (на документі) — опис особи; розмотульк увати (177) — розмотувати; розправи (161) — дискусія, нарада; сківка (7) < польськ. skuwka — окуття в формі перстеня на палиці, ціпку; скріплий (205) < польськ. skrzepły — застиглий, закипілий; снасть (351) — каркас; сотнаровий (363) — вагою в один центнер; справдження (281) — здійснення, збуття; справитися (118, 109) — попрямувати; спуза (166) < рум. spuză — присок; стос (261) < польськ. stos — купа; стояти на мірі (408) (про очі) — не ворушитися, стояти стовпом; сукристо (175) — сердито; сурдут (259) — піджак; суятитися (286) — поратися; темлювати собою (157) < нім. tummeln — метушитися; теселька (365) < польськ. ciesielka — теслярство; убиватися о що (153) — старатися про що, пор. польськ. ubijać się; ударемнити (153) < польськ. udaremnić — розстроїти; удатися до (124) < польськ. udać się do — попрямувати, піти, поїхати; уливний дощ (171) < польськ. ulewny deszcz — злива; уподобання (228) < польськ. upodobanie — задоволення, при-

niwo — ланка; онучкар (188) — ганчірник; опуститися (334) — занедбатися; паліти (348) — шаріти; паровина (43) — кіл, дрючок; пасові чоботи (127) < польськ. buty pasowe — прості селянські чоботи з подвійною підошвою; перебуркати плани (371) — розладнати плани; перепрітися (168) (про їжу в печі) — перегоріти; підійшлий (180) < польськ. podeszły (про вік) — літній; підносити (431) — згадувати, підкреслювати, наголошувати < польськ. podnosić; підря (178) — горище над хлівом або коморою; платов (293) — горішня балка вздовж довшої стіни будинку; плескатий (9) (про обличчя) — широкий; плитковий (163) — з кам'яних плиток; побудка (183) < польськ. pobudka — стимул; подвійка (56) — двостволка; подоба (176, 335) — вигляд; поєднати кого (399) — домовитися з ким; покарбулятися (199) — покотитися; по конець (треба: поконець (169) — край (чого); покректати (182) — відкашлятися; половик (28) — вид яструба; попустити (341) — відступити; похрупостіти (157) — полаяти; правдитися (174) — сперечатися; прикладка (334) — примовка; приклякнути (342) — стати навколішки; притиск (300, 373, 403) — гніт; привідця (385) < польськ. przewódca — вожак; про (261) — без; прото (227) — тому; процесор (156) < польськ. posesor — орендатор; пруд (152) < польськ. prąd — течія; пся-пара (345) < польськ. psia para — собача душа, перен. негідник; р. t. (325) < лат. pleno titulo — повним титулом, називаючи всі титули; пуздерко (50) < польськ. puzderko — коробка, шкатулка, скринька з перегородками; рисопис (25) < польськ. rysopis (на документі) — опис особи; розмотульк кувати (177) — розмотувати; розправи (161) — дискусія, нарада; сківка (7) < польськ. skuwka — окуття в формі перстеня на палиці, ціпку; скріплий (205) < польськ. skrzepły — застиглий, закипілий; снасть (351) — каркас; сотнаровий (363) — вагою в один центнер; справдження (281) — здійснення, збуття; справитися (118, 109) — попрямувати; спуза (166) < рум. spuză — присок; стос (261) < польськ. stos — купа; стояти на мірі (408) (про очі) — не ворушитися, стояти стовпом; сукристо (175) — сердито; сурдут (259) — піджак; суятитися (286) — поратися; темлювати собою (157) < нім. tummeln — метушитися; теселька (365) < польськ. ciesielka — теслярство; убиватися о що (153) — старатися про що, пор. польськ. ubijać się; ударемнити (153) < польськ. udaremnić — розстроїти; удатися до (124) < польськ. udać się do — попрямувати, піти, поїхати; уливний дощ (171) < польськ. ulewny deszcz — злива; уподобання (228) < польськ. upodobanie — задоволення, при-

Коли вода з тютюну випарувала, а тютюн заварився, люльку запалювали і курили.

Утяти по пироги: «Щоби дійти свого права, треба дзінь-дзінь у кишені! А в нас на бідочку, — як утяв по пироги, саме того бог має!» (154). Немає сумніву, що пироги в цитованому контексті — друкарська помилка замість пороги. Але, мабуть, для багатьох читачів і утяти по пороги без коментаря залишиться неясним. Тут утяв по пороги значить «нічогісінько нема». Цей характерний і цікавий зворот виник, очевидно, на базі довоєнних відносин у галицькому селі. Селянин, якому за борги, податки тощо забирали землю, залишаючи тільки хату з порогами, ставав нуждарем. Думається, що і цей цікавий зворот в неспотвореній коректурою формі слід було відповідно коментувати.

ІНШІ НЕТОЧНОСТІ

В аналізованому томі, як і в чотирьох перших, немає послідовності в передачі **ля**, **льо**, **лє** та закінчень родового, давального, місцевого відмінків однини і називного множини іменників жіночого роду на приголосний: пляц то передається як пляц, то як плац. Плянти залишаються без змін. Лєльом-полєльом зберігає **лє**, **льо**, зате цизельований виправлене на цизелований і т. д. Поряд з формами смерти, вісти і т. д. зустрічаються смерті, вісті і подібні.

Від місцевого відмінка в сутерені редакція створила форму називного сутерен замість сутерена, пор. польськ. suterena.

Не завжди задовільна коректура, бо зустрічаються тогди зам. погди<погоди, пироги зам. пороги, jakie zdrowie? зам. jak zdrowie?, ziegen зам. zeigen, горівцуна зам. горівцуня, ремісло зам. ремесло, поменше зам. помеже або помежи, консорцум зам. консорціум. Особливо неприємно вражає розходження між формами слів у тексті та словнику пояснень. У тексті: фудити, лоташ, закнебльовати, надвержений, підмітуватися, подув, погляд, унімність, а в поясненнях: фурити, лота, закнебновати, надвережений, підмитуватися, подив, поляд, унимність та інші.

ПУБЛІКАЦІЇ
ТА
МАТЕРІАЛИ

С. М. ВОЗНЯК

НЕНАДРУКОВАНА СТАТТЯ І. ФРАНКА ДЛЯ ЖУРНАЛУ «ПРАВДА»

В 1888 році народовці задумали відновити видання журналу «Правда». З цією метою влітку цього ж року до Львова приїхали О. Кониський і О. Барвінський. Щоб привернути увагу громадськості до журналу, народовці запросили до співробітництва в ньому Франка і Павлика.

Франко погодився увійти в редакційний комітет «Правди», бажаючи використати журнал для пропаганди передових ідей. В листі до М. Драгоманова від 30 червня 1888 він писав, що не погоджується з націоналістичною програмою Конського і вважає, що необхідно «спори о національність полишити на боці», а «поставити на першім місці оборону реальних інтересів народу»[1].

До першого номера «Правди» Франко написав статтю «Політичний огляд». Стаття була опублікована. Але її напрям не припав до смаку народовцям. «Мій «Політичний огляд» йому (Конському. — *С. В.*) дуже не до солі»,[2] — писав Франко Драгоманову 6 листопада. З їх листування видно, що Франко написав для «Правди» ще одну статтю — політичний огляд, але вона не була опублікована. «...Політичний огляд, у котрім я попробував поглянути на наші національні спори з боку соціальних інтересів, — повідомляв він Драгоманова 17 грудня, — Барвінський с а м відкинув...»[3]

У рукописному відділі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР під номером 627 зберігається автограф (5 сторінок) статті Франка «Політичний огляд». По тому, що на останній сторінці речення обривається, видно, що останні сторінки автографа не збереглися. Зміст автографа і цитовані вище рядки з листа до Драгоманова про основну ідею статті, яку не допустив до опублікування Барвінський, свідчать, що ми маємо справу з однією і тією ж статтею.

[1] І. Франко. Твори, т. 20, стор. 368.
[2] Там же, стор. 372.
[3] Там же, стор. 377.

Для дослідників творчості Франка стаття «Політичний огляд» має певне значення. В ній письменник викрив антидемократизм австрійської конституції, показав соціальні і політичні причини національного гніту українського народу, виступив на захист дружби і співробітництва українського народу з польським. У цій статті він також піддав критиці діяльність українських депутатів у державній раді як таку, що не приносила ніякої користі трудящим масам.

У статті Франко допускає й окремі помилкові твердження, зокрема про соціальну однорідність українського населення в Галичині. Це твердження, на нашу думку, слід розглядати як епізодичне, бо вся творчість Франка стверджує протилежне: він чітко відрізняв український народ від української буржуазії, розумів протилежність їх класових інтересів.

Нижче подаємо статтю Франка із збереженням майже всіх особливостей оригіналу.

ПОЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД

Міжнародні відносини русинів і поляків в Галичині віддавна звертають на себе пильну увагу всіх людей, бажаючих скорого і розумного владнування справ слов'янських. Справді, можна сказати, що в цілій північній половині Слов'янщини галицькі міжнародні відносини є найгіршою болячкою, тим докучливішою, що всякому постороннього чоловікови мусить здаватися: «І чого б там тим людям гризтися між собою, коли конституція дала їм доволі широке поле для мирної праці і для спокійного уладженя своїх справ? Адже ж, працюючи в рамах тої конституції, вони могли би замісць взаїмних передряг разом узятися за руки до боротьби з експлуатацією заграничною і до повільного вирівнування суспільних несправедливостей, до загоювання ран, нанесених тому краєви давніми системами».

І справді, в основі против таких замітів нічого не можна відповісти. І справді, уладноване русько-польських відносин в Галичині було би, хоч на око яке дрібне, все таки важним і многозначучим кроком в розвою мирного співробітництва слов'ян на полі поступу, в розвою слов'янської згоди і взаїмности, було би показом того, як треба поступати й другим слов'янам, у котрих є неполагоджені рахунки історичні, задавнені суперечки та передряги. Що більше, коли слухаємо голосів найрізніших людей в Галичині, поляків і русинів, то кождий в одиночку з дорогої душі признає, що шанує сусіда, що готов до згоди і до уступок, але скоро дійде до діла, то і з одного і з другого боку якось ані руш дійти до чого-небудь путнього, просто, мов з каменя йде. Так і виходить, що всі симпатії, запевнення згідливі і готовність до уступок, які є у

кождої єдиниці осібно, скоро зберуться до купи, якимсь фаталізмом перемінюються в взаїмну нетолеранцію, підозріваня, ненависть і упертість. Бувало й так, що люде заграничні, посторонні, доки були за границею, підносили голос до згоди і промовляли так розумно, щиро і ясно, що аж серце радувалось, а осівши в Галичині і побувши в ній з рік, зо два, ставали в рядах тих самих нетолерантних та завзятих сіячів незгоди.

Що за диво діеся в тій Галичині? — спитаєш сам себе мимоволі. Справді диво, хоч і не таке знов велике. Погляньмо на фактичні прояви тих наших взаємин, от хоч би на ті, які дає нам найновіша хроніка, то диво в значній мірі само собою нам виясниться. Найновіші факти, про котрі ми ту хочемо сказати кілька слів, се наради сойму галицького, віче народне у Львові і зміна намісника, а властиво авдієнція у него руських товариств.

Сойм галицький, найвисша автономічна репрезентація краю, має свою 28-літню історію, котра мов на сміх ішла як раз в противнім напрямі, ніж розвій національних і соціальних відносин в нашім краю. В р. 1860, коли русини національно і освітно були найслабші, коли шляхта польська і з соціального, і з економічного, і з національного погляду була наймічніша, в соймі бачимо 48 послів русинів і значне стосунково число польських мужиків, бачимо сильну опозицію верховодячій, загально ще поважаній, патріотичній і маючій верстві шляхоцькій. Від того часу обі тарілки ваги йдуть в противних напрямах: русини національно скріплюються, розвивають свою освіту, витворюють значний ряд інтелігенції світської, а заступництво їх в соймі падає й падає, по кождих виборах зменшається і доходить в кінці до того мізерного числа, котре ще тепер там світиться. Шляхта польська противно: падає економічно, банкрутує і тратить землю, падає й з погляду національного, в звісних писанях краківської школи («Teka Stańczyka», історичні книги Валєвського, Бобжинського і Шуйського) вирікається давніх патріотичних мрій, компромітує себе й многими другими поступками, а проте в соймі сила єї росте й росте, витискає русинів і мазурських мужиків, а значну часть мандатів міських або здобуває також для себе, або втягає послів міських в свої прислужники. Вже сей один факт може переконати нас, що еволюція та не природна, не обійшлась без посторонньої руки, що значить, уся наша автономія побудована на штучній основі, не виросла з наших відносин і з наших потреб і, розуміється, не може й відповідати тим відносинам і потребам.

Д. Щепановський в своїй гарній книжці «Nędza Galicji w cyfrach» попробував роз'яснити се діло, підійшовши до него

з боку статистики. Аналіз цифровий показав наглядно, чому все наше політичне житє мусить бути штучне. Він показав, що в цілій Галичині набереться ледве 200, а вже найбільше 500 інтелігентних родин, вповні незалежних маєтково і соціально, а решта інтелігенції — се бюрократія або елементи, залежні від бюрократії. При такім стані діла відразу розуміємо, що коли при виборах 1860 року бюрократія стала було против шляхти, то й сотворила їй в соймі штучну опозицію національну і соціальну, і що іменно сильне економічне й національне (польське) становище шляхти в ту пору було причиною обмеженя єї власти в соймі. Коли ж шляхта по кільканадцяти роках автономічної діяльності почула себе економічно слабою, збилася з національного становища і через те змушена була й сама перейти в ряди і в прислужники бюрократії, тоді, очевидно, вона як раз опинилася коло керми краєвої політики, стала всемогучою в соймі, захопила в свої руки майже всю репрезентацію Галичини в раді державній.

З сеї економічної і соціальної точки треба, по нашій думці, глядіти на всю національну, руcько-польську суперечку в Галичині. Які сили економічні і соціальні репрезентують русини? Певно не помилимось, твердячи, що русини, се 97 процент мужиків, хліборобів, слуг, зарібників і робітників і заледво 3 процент інтелігенції, в тім числі $1\frac{1}{2}$ проц. світської, а $1\frac{1}{2}$ духовної. А цінуючи річ з того боку, бачимо зовсім не те, що виходить з теорії национальности. Наша конституція, хоч в статті XIX признає рівноправність всім національностям (рівноправність, то не рівність, але можність рівности), то проте побудована вся не на доктринах національних, а на заступництві інтересів, т. є. фактично признає більші права тим, що більше мають і більше вміють. Для того вічне покликування слабших народностей на ту чисто теоретичну статтю XIX чинить дуже сумне вражінє і так і бачиш, як потопаючий хапаєся за стебелинку. Конечно, потопаючому се не в докір, та тілько пора знати, що стебелинка не винесе з води, і шукати іншої, твердшої опори. Спитаймо ж самі себе, які то права політичні мають мужики інших провінцій австрійських, а особливо мужики не багатші і не освіченіші від наших? Кілько мужиків засідає в соймі буковинськім? Здаєсь, ані одного. Кілько мужиків-мазурів засідає в нашім соймі? Ані оден! Кілько їх засідає в соймі угорськім? Здаєсь, не більше, ніж виносить сума двох попередніх. От вам і рівноправність! Ідім дальше. Де мужик має рівноправність в школі, в суді, уряді, повіті і т. і.? Там, де інспектор, староста, жандарм, секретар,

комісар і т. і. не посміє трактувати єго як бидло, де той мужик є маючий і освічений. Де мужик темний, обдертий, заляканий і непорадний, там ніяка в світі конституція не дасть єму рівноправности з чоловіком освіченим, тямущим, незалежним і смілим, там він помимо всіх можливих толкованьст. XIX, помимо всіх рішень найвисшого трибуналу буде стояти при дверях канцелярій з шапкою в руці, буде вислухувати непарламентарні слова (чи в рідній, чи не в рідній мові, се єму все одно) від першого ліпшого «канцелябриста», буде відбирати від жандармів штурканці та позаушники при виконуваню «найвисшого горожанського обов'язку» — виборах, одним словом буде всім чим хочете, тілько не горожанином, рівним усякому другому.

Дивлячись на діло з того погляду, ми приходимо до виводу, котрий певно більшости наших патріотів видасться єретичним, і кажемо прямо: руські мужики в Галичині мають як до своєї заможности і інтелігенції в порівняню з мужиками других народностей, стоячими на невисшому ступни культури, досить своїх послів. Правда, їх можна почислити на пальцях, але коли зважимо, що кождий з тих послів, се здобуток завзятої боротьби з переважаючими силами, здобуток ясного і сильно розбудженого почуття свідомости національної і політичної у тисячів народу, то не можемо щиро не порадуватися й тому. З того погляду тих 10 руських послів, що засідають тепер у соймі, репрезентують далеко більший наш капітал національний і соціальний, ніж єго репрезентувало колись 48 послів руських, вибраних при помочи бюрократії, а по части й з виразним зобов'язанєм — не робити тій бюрократії лишніх трудностей (пок. Літвінович). Тих послів, що тепер засідають в соймі — русини, руські мужики самі собі вибирали, і для того тепер ті посли (особливо Січинський, Романчук, Антоневич і Ліпинський) сміють і можуть виступати далеко сміліше і більш рішуче в оборонї руського мужицтва (і мужицтва взагалі) і руської народности, ніж се колись могли робити далеко численніші, урядом попирані посли руські.

Глядім далі. Попівство, яко осібна верства, має в соймі своїх репрезентантів. Тут русини фактично рівноправні з поляками: чотири біскупи польські засідають обіч трьох руських. Інтересно лиш одно, що русини якось немов не тішаться з тої фактичної рівноправности, якось немов не кладуть єї «в коляду» єпіскопів руських, засідаючих в соймі, немов не причисляють до своїх народних репрезентантів. Чому се так — не беремось відповідати. Чи тому, що репрезентанти ті не вибрані, а входять до сойму на підставі свого становища? Здаєсь, що се не є жадна причина, але противно, доказ,

що конституція там, де консеквентно виходить з своєї фактичної основи (репрезентації інтересів), а не з теоретичної (рівноправности народностей), трактує русинів зовсім так само, як усякі другі народи.

Правда, світська інтелігенція руська не має в соймі своєї репрезентації, але хто ж вона є? Вчителі, урядники, адвокати, лікарі та й годі. Міщанства руського мало і воно по більшій часті незаможне; купецтва нема, і в містах, де іменно й сидить головна часть тої інтелігенції, русинам майже нема спроможности добитися своєї більшости при яких-небудь виборах. Добре й то, коли інтелігенція та хоч декуди по містах, нехай і в малому числі, входить в склад репрезентацій місцевих, ради громадські і т. і. Працюючи там в дусі справедливости й поступу загального, русини роблять велику прислугу справі народній; можна мати надію, що такі міста, де русини щиро попрацювали коло справи публічної (назвемо ту Тернопіль і Коломию), стояти будуть і загалом прихильніше до справи руської, ніж другі, і приготують дорогу до утвердження руського елементу й на тім становищі.

Погляньмо ж тепер, чого домагаються в соймі русини і як до їх вимагань відносяться поляки — шляхетська більшість і міщансько-демократична меншість. Як уже сказано вгорі, не можна за зле брати русинам, що вони стоять в соймі більше на теоретичнім, ніж на практичнім становищи, що виступають більше як репрезентанти народа, а не одної верстви. Та тілько певна річ, що таке становище чинить тяжчим завдання в соймі, що праця їх з самої природи діла мусить бути більше теоретичною, кінчитися на дискусіях (не раз зовсім безплодних), ніж на практичних здобутках. Щоб було інакше, треба би або зміни закона виборчого і поставленя єго на іншій основі, або розділу Галичини по народностям на дві провінції, а се знов не залежить від сойму, але від центральної ради державної і від цісаря. При теперішнім порядку русини могли б мати в соймі більшу силу лиш тоді, коли б стали рішучо на класовім, хлопськім становищі і коли б їм удалось в ім'я хлопських інтересів порушити русинів, мазурів і маломіщан. Та щоб могли порушити ту велику хліборобську верству, треба над нею добре ще попрацювати, що остаточно і при теперішній конституції було б можливе.

Виступаючи в соймі яко репрезентанти народа, а не хлопів, не одної верстви, посли руські, хоч і боронять не раз щиро і розумно інтересів хлопських, то все таки не ведуть хлопської політики систематично, не виступають з самостійними внесками в справах хлопських, не студіюють тих справ всесторонно і не стараються так само систематично заняти цілу масу хлопів галицьких

тими справами. Вони вдоволяються тим, що підносять такі справи хлопські, які їм самі підійдуть під руки чи то в формі проектів виділу краєвого, чи в формі віддільних петицій та жалоб хлопських...

Більш систематично занимаються посли руські справами важними з погляду національного, але менше інтересними для мужиків. До таких справ належать усі внески д. Романчука о школах середніх і семінаріях учительських та внесок про часткову зміну регуляміна соймового в той спосіб, щоб маршалок краєвий, починаючи і кінчаючи соймову сесію, промовляв до послів по-польськи і по-руськи. Внески ті важні і інтересні головно для інтелігенції і для міщан, котрі переважно не русини, то й не диво, що з ними виходить таке лихо: селяни ними мало інтересуються, а не раз мало їх і розуміють, а міщани стають навіть против них, як се напр. лучилося в Перемишлі, де д. Романчук вносив заложити руську гімназію, а місцева репрезентація стала против того внеску. І для того то д. Романчук в своїй резолюції «національно-політичній», поставленій і ухваленій на послідним вічу народнім у Львові, прямо яко програмове жаданє русинів заявляє, що сойм мусить п р и н е в о л и т и ті громади, в котрих є досить руських мешканців, щоб позасновували у себе такі й такі р у с ь к і школи — жаданє весьма характеристичне для тих, котрі все і всюди голосять себе д е м о к р а т а м и і а в т о н о м і с т а м и. Нам здається, що жаданє таке не настільки об'яв автономізму, скілько радше свідоцтво власної безсильности і безплодности тої дороги, по котрій ідуть доси посли руські в соймі.

Погляньмо ж тепер, як поступають поляки в соймі супроти русинів. Що демократична, міщанська меншість відноситься до русинів прихильно, часто попирає їх національні, а майже завсігди готова попирати їх селянські, в інтересі хлопів ставлені внески, сего й самі русини не перечать. Але навіть серед шляхетської більшости дуже небагато є таких, як Лєшек Борковський, що перед 20 роками гукав «Niema Rusi», або як Голєєвський, що перед двома роками повторив те саме гуканє. Певна річ, що шляхетська більшість взагалі неохочо признає русинам що-небудь, хоч деякі її проводирі (як гр. Тарновський Ст. і др.) й признають на чотири очи, що люблять русинів і ворожать їм велику будущину, — та все-таки не забуваймо, що все, що доси здобули русини в дорозі автономічній, хоч і як того мало, здобули вони не без уділу тої самої «шовіністичної» шляхти (згадаймо хоч би заведенє руського язика як викладового в академічній гімназії у Львові 1871 р. за рефератом гр. Ст. Тарновського, ухваленє субвенції для театру руського 1869 р. за рефератом гр. Водзіцкого і т. і.). Певна річ, що коли б та шляхта керувалася пат-

ріотичним ідеалізмом, вона може робила би більше уступок русинам на національному полю, але з другого боку не забуваймо, що шляхта ся керуєсь *своїм інтересом* (і сего їй при виразній тенденції нашої конституції не можемо брати за гріх), а почутє того інтересу говорить їй аж надто виразно, що зріст русинів, се єї упадок, бо навіть чисто національний розвиток русинів з самої природи діла мусить бути частиною розвитку соціального, частковою еманципацією хлопа з дотеперішного приниженого положення. Певна річ, що коли б у нас була шляхта руська, то найбільша часть теперішніх національних суперечок польсько-руських або не існувала би, або стояла б зовсім не так, як нині. Соціальна однородність руського елементу в Галичині компліктує суперечку міжнародну, але з другого боку вирівнює дорогу самим русинам — треба тільки, щоб вони стали на ній твердо...

———

М. М. ВОЛЯНЮК

ЗВ'ЯЗКИ І. ФРАНКА З РЕВОЛЮЦІЙНИМ РУХОМ РОСІЇ

Опубліковані нижче документи — листування царської охранки щодо ворожої царизмові діяльності І. Франка — зберігаються в Центральному державному історичному архіві СРСР у Москві (фонд департаменту поліції, третє діловодство, 1891 р., од. зб. 509; 1893 р., од. зб. 1332; особливий відділ, 1898 р., од. зб. 304).

У 1891 р. департамент поліції завів спеціальну справу за № 509 «Про австрійського підданого Івана Франка». У травні 1891 р. Іван Франко на запрошення сім'ї Косачів їздив у с. Колодяжне. Це стурбувало царську охранку. Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в прикордонному містечку Радзівілові доповів про приїзд Франка начальнику Київського губернського жандармського управління генералу Новицькому. Генерал у свою чергу негайно ж надіслав відповідне донесення в департамент поліції, в якому, охарактеризувавши ворожу царизмові діяльність письменника, його зв'язки з революційно-визвольним рухом, висловив пропозицію заборонити Франкові перебування щонайменше в межах Київської, Волинської і Подільської губерній. В день надходження донесення в департамент поліції — 6/18 червня — на ньому з'явилася резолюція. «Завести справу про Франка». Було дано вказівку довідковому бюро підготувати довідку про письменника, а також розпорядження — надіслати телеграму київському генерал-губернатору про висилання Франка за кордон і про заборону йому в'їзду в Російську імперію. На основі жандармських донесень і була складена довідка про зв'язки Франка з революційно-визвольним рухом у Російській імперії і видані відповідні розпорядження (див. документи № 1, 2, 3).

Справа № 1332 «Про австрійського підданого Івана Франка і його дружину Ольгу Федорівну, уроджену Хорунжинську» була заведена департаментом поліції в 1893 році у зв'язку із затриманням у березні цього ж року в Харкові надісланого зі Львова Ольгою Франко транспорту нелегаль-

ної літератури. Декілька документів, які публікуються з цієї справи (№ 5, 6, 7, 8), свідчать про широкі зв'язки письменника з російською революційною молоддю, показують тісне співробітництво царської охранки з австрійським урядом в справі переслідування Івана Франка. Зокрема, як видно з документа № 6, департамент поліції через царського консула у Відні добивався від австрійського уряду проведення обшуку у подружжя Франків і Толочка, щоб таким чином виявити їх зв'язки з представниками революційно-визвольного руху в Росії.

Документ № 9 свідчить про зв'язки письменника з російськими емігрантами у Відні. У грудні 1896 р. Іван Франко виступив там з рефератом на закритих зборах членів гуртків «Самодопомоги». Ці гуртки виникли у Відні восени того ж року, дотримувались соціал-демократичної програми, ставили своїм завданням підготовку пропагандистів для роботи серед робітничого класу Росії, а також транспортування нелегальної літератури. Деякі члени гуртків, повернувшись на батьківщину, стали активними діячами революційного руху. Виступаючи на згаданих зборах, Франко порушив питання, зв'язані з розгортанням революційного руху в Росії. Документ вказує на ту високу оцінку, яку письменник давав робітничому класові Росії, вказуючи на його історичну роль як найбільш революційної і найбільш здатної повалити царське самодержавство сили. До такого висновку письменник прийшов на основі глибокого аналізу революційно-визвольного руху в Росії. Як відомо, саме в цей час у російському революційному русі відбуваються великі зміни: в 1895 р. під керівництвом В. І. Леніна в Петербурзі утворився «Союз боротьби за визволення робітничого класу», проходять робітничі страйки, які відкрили в історії Росії смугу підготовки народної революції.

Документ № 8 перекладено з німецької мови, всі інші — з російської.

№ 1

1 (13) червня 1891 р.

Донесення начальника Київського губернського жандармського управління департаментові поліції про Івана Франка у зв'язку з приїздом письменника на Україну.

Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в прикордонному пункті в м. Радзівілові повідомив мене, що 18 числа травня проїхав з-за кордону

в Росію з дружиною і дітьми австрійський підданий Іван Франко[1], відомий департаменту поліції з неодноразових моїх повідомлень як особа надзвичайно ворожа Росії за своїми переконаннями і діями і про якого мною в усіх подробицях було повідомлено у відзивах 19 вересня 1886 року за № 2392, 25 жовтня 1886 року за № 2770, 20 серпня 1889 року за № 1259 і поточного року 1 червня за № 785.

Іван Франко — галицький соціаліст і русинський публіцист, ворог Росії. Одружившись на російській підданій, яка має родинні зв'язки і знайомства власне в м. Києві, він почерпає немалі грошові кошти від членів місцевого україно-фільського гуртка. Ці кошти ідуть частково до кишені Франка і на видання ним за кордоном ворожих Росії газет, які ввозяться в Росію і розповсюджуються, і, таким чином, на кошти Росії, які збираються Франком переважно в м. Києві, що мені абсолютно відомо з найдостовірніших джерел, які не підлягають щонайменшому сумніву, видаються за кордоном газети ворожого для Росії напрямку та й ще направляються на ті ж кошти в Росію.

Щоб покласти край можливості Франка черпати кошти з Києва для ворожих дій і цілей з-за кордону, необхідно, на мою думку, безумовно заборонити Франкові перебування в межах Київського генерал-губернаторства — щонайменше на основі «Положення про охорону», на що маю честь просити у вашого превосходительства дозволу увійти з поданням з цього предмета до генерал-губернатора невідкладно і в позитивному випадку не відмовити довести до мого відома телеграмою.

Генерал-майор *Новицький*.

№ 2

7 (19) червня 1891 р.

Довідка Діловодства департаменту поліції про зв'язки Івана Франка з революційно-визвольним рухом у Росії.

Прізвище, ім'я, по батькові.	Франко Іван.
Звання і походження.	Русин, австрійський підданий.
Віровизнання.	Греко-католицьке.
Час і місце народження.	В 1856 р. в Нагуєвичах, Дрогобицького повіту (Галичина).
Місце проживання.	м. Лемберг.
Місце виховання (середнє і вище).	Курсу ніде не закінчив.

[1] В оригіналі написано «Франкъ».

Заняття і засоби для прожиття.	Література.
Чи перебуває під таємним наглядом і чи обмежений в праві вибору місця проживання.	—
Родинний стан і родинні зв'язки.	Одружений на російській підданій, дочці титулярного радника Ользі Федорівні Хорунжинській, яка володіє маєтком у Сумському повіті, Харківської губернії, сестра Франка замужем за викладачем історії колегії Павла Галагана в Києві Трегубовим.

У березні 1886 р. були одержані показання (ОВ № 225 і 236, 86 р.) про зносини слухачки київських вищих жіночих курсів Олени Олексіївни Доброграєвої з якимсь Франком, який проживає в Галичині.

На зроблений запит начальник Київського губернського жандармського управління повідомив, що дочка чиновника Олена Доброграєва особа політично неблагонадійна, має зв'язки як з українофільською партією, так і з народовольцями; відносно ж Івана Франка додав, що він австрійський підданий, галичанин, колишній співробітник журналу «Діло»[2] і автор творів «Жіноча неволя», «Боа констріктор», «Писем Івана Франка», згадані твори були перевезені з-за кордону в Київ Олександром Кониським і повернені йому як такі, що не містять у собі нічого злочинного; в 1885 р. Франко приїжджав у Київ для підшукання собі заняття через технолога Качалу, також австрійського підданого, який належить до українофільської партії.

В квітні 1886 р. Франко приїжджав у Київ, обвінчався з дочкою титулярного радника Ольгою Хорунжинською і разом з нею виїхав у травні за кордон. Спостереженням за час його перебування в Києві були встановлені його зносини з особами, які належать до українофільської партії.

В липні 1886 р. на станції Волочиськ було затримано 119 примірників книг злочинного змісту, які направлялися в Київ на адресу колишнього австрійського підданого Володимира Качали, який одержав спеціальність в Петербурзькому технологічному інституті і має в Києві хімічну лабораторію та завод штучних мінеральних вод; проведеним тоді роз-

[2] Помилково газету «Діло» названо журналом.

слідуванням було встановлено, що згадані видання були направлені з Австрії в Росію Іваном Франком; однак по справі Франко залишився не запитаним у зв'язку з перебуванням його за кордоном.

У серпні 1889 р. в м. Львові з'їхалось багато молодих людей з Києва, які звернули на себе увагу поліції тим, що зразу ж почали зносини не тільки між собою, але й з відомими львівськими соціалістами, робили поїздки по русинському окрузі[3] і брали участь у різних зборах русинських таємних гуртків.

У Львові приїжджими з Києва виявилися студенти Київського університету Сергій Деген, Федір Кістяковський і Аполлінарій Маршинський. Особи ці прибули в Галичину і діяли там за підбурюванням Михайла Драгоманова і під керівництвом Івана Франка, який разом з Михайлом Павликом є головним вождем україно фільської партії і анархістського соціалізму в Галичині.

Також встановлено знайомство Франка з студентом Сипайлом, який в 1889 р. притягувався в Києві до допиту.

За відомостями румунської агентури, Іван Франко має зносини з російськими вихідцями, які проживають у Болгарії і Румунії, між іншим із Земфірієм Раллі.

В записній книжці Ісаака Дембо, відібраній під час проведеного у травні 1890 р. в Парижі в емігранта Рейнштейна обшуку, є між іншим запис: «у Львів до Івана Франка, вул. Зиблікевича, № 10».

На запит з цього приводу ротмістр Массон надіслав у департамент поліції представлені у нього в перекладі відомості про Франка, одержані від краківського комісара Костржевського.

У жовтні 1890 р. в департаменті було одержано програму русько-української радикальної партії, яку в числі інших підписав Іван Франко.

№ 3

7 (19) червня 1891 р.

Телеграма міністерства внутрішніх справ київському, подільському і волинському генерал-губернаторам про негайне висилання І. Франка з-за кордону.

Звольте, ваше превосходительство, прибулому до Києва австрійському підданому Іванові Франкові, з огляду на його

[3] Йдеться про Східну Галичину.

крайню неблагонадійність, запропонувати негайно виїхати за кордон; якщо ж він не побажає підкоритися добровільно, то вислати його примусовим способом.

За міністра *Шебеко.*

№ 4

7 (19) червня 1891 р.

Записка начальника 3 діловодства в 2 діловодство департаменту поліції щодо заборони І. Франкові в'їзду в Російську імперію.

Пан товариш міністра завідуючий поліцією зволив визнати потрібним вислати за кордон австрійського підданого Івана Франка. Повідомивши про це для виконання київського генерал-губернатора, пан директор зволив наказати зробити по 2 діловодству розпорядження про недопущення Франка в межі імперії.

Про викладене 3 діловодство департаменту поліції має честь повідомити 2 діловодство для виконання.

(Підпис нерозбірливий).

№ 5

6 (18) квітня 1893 р.

Довідка 3 діловодства департаменту поліції про зв'язки Івана Франка з революційно-визвольним рухом у Російській імперії.

У березні 1886 року було виявлене листування проживаючої в Києві слухачки місцевих жіночих курсів, дочки чиновника Олени Олексіївни Доброграєвої, особи неблагонадійної в політичному відношенні, з Іваном Франком, який знаходиться в м. Львові. На запит з цього приводу начальник Київського губернського жандармського управління повідомив, що Франко — галичанин, письменник і публіцист, австрійський підданий, 23 квітня 1886 р. прибув з Австрії до Києва, а 4 травня виїхав назад за кордон, обвінчавшись з дочкою титулярного радника Ольгою Федорівною Хорунжинською, сестрою дружини викладача колегії Галагана статського радника Трегубова (справа 3 діловодства, № 870/84 р.).

У червні 1891 р. начальник Київського губернського жандармського управління надіслав у департамент поліції заяву

за підписом «Ільїн», якій генерал Новицький надавав цілковитої віри і значення. Із зазначеної заяви видно, що під впливом злочинного гуртка, організованого у Львові з ініціативи емігрантів Драгоманова, Бурцева, Аксельрода, Дебагор.я-Мокрієвича та ін., утворилися гуртки в містах Києві, Одесі, Харкові і Юр'єві з метою ведення правильної пропаганди соціально-революційних учень в Росії. Гуртки ці складаються з 8—15 осіб і нібито підтримують постійний зв'язок із львівським гуртком, який іменує себе «центральним комітетом», і діяли згідно з вказівками останнього, одержуючи від нього кожного півріччя інструкції. Із зазначеною метою приїжджали восени 1890 р. в Одесу і Київ член комітету Яросевич і в грудні 1890 р. дружина члена комітету Ольга Франко, які пізніше відправилися з Одеси в Софію із звітом до емігранта Драгоманова. На запит з цього приводу начальник жандармського управління м. Одеси 26 серпня 1891 р. за № 2254 повідомив, що австрійська піддана Ольга Франко справді проживала в Одесі з 23 по 30 грудня 1890 р. в буд. 11 по Кузнечній вулиці, але спостереженням не помічено, щоб вона мала зносини з неблагонадійними особами (справа 3 діловодства, № 679 /Э1 р.).

У червні 1891 р. начальник Київського жандармського управління повідомив, що згідно з повідомленням помічника начальника Волинського губернського управління на прикордонному пункті в м. Радзівілові 18 травня проїхав з-за кордону в Росію Іван Франко.

За відзивом генерала Новицького, Франко — галицький соціаліст, польський і русинський публіцист, ворог Росії, одружившись на російській підданій, яка має родинні зв'язки і знайомства в Києві, зав'язав широкі зносини в цьому місті, де й одержує чималі грошові кошти від членів місцевого україножильського гуртка, які йдуть на видання за кордоном ворожих Росії газет, брошур та книг малоросійською і польською мовами і на ввезення їх у Росію. На основі викладеного генерал Новицький просив заборонити Франкові проживання в межах Київського генерал-губернаторства, але по наведених довідках Франко в Київ не прибував. У зв'язку з тим, що Ользі Франко належить у Сумському повіті Харківської губернії маєток, було повідомлено харківського губернатора про спостереження за прибуттям подружжя Франків у Харківську губернію, щоб запропонувати негайно виїхати за кордон (справа 3 діловодства, № 509 /Э1 р.).

У листопаді 1892 р. було виявлено листування колишнього студента лісового інституту Олексія Андрійовича Бєлобородова, який проживав у с. Дядьково Брянського повіту Орловської губернії, з студентом Петербурзького гірничого інституту Миколою Асєєвим і з студентом Петербурзького техно-

логічного інституту Петром Вороніним (ОВ № 784/92 і 165/93 р.).

Обох названих осіб Белобородов повідомляв про свій намір незабаром поїхати за кордон, пропонував висилати заборонені видання, в тому числі галицьку газету «Народ»[4], яку видає Михайло Павлик з участю Івана Франка, і повідомляв свою майбутню адресу: Galizien, Lemberg, Ziblikewitchstrasse, 10, für Olga Franko.

На Белобородова звернено увагу, але за кордон до цього часу він не виїжджав (справа 3 діловодства № 1100 /92 р.).

№ 6

2 (14) липня 1893 р.

Відношення директора департаменту поліції царському консулу у Відні К. А. Губастову щодо подружжя Івана та Ольги Франків.

Вельмишановний пане Костянтине Аркадійовичу.

У департамент поліції неодноразово надходили вказівки, що проживаюча у м. Львові (вул. Зиблікевича, 10) Ольга Федорівна Франко, дружина відомого галицького соціаліста і агітатора Ів. Франка, уроджена Хорунжинська, спеціально займається відправкою в Росію контрабандним шляхом нелегальних видань. Згадані вказівки цілком підтвердилися, і в минулому (місяці) квітні у Варшаві і Харкові затримані два транспорти відправлених туди Франком закордонних революційних видань. Разом з тим були одержані відомості, що Франко та її найближчий підсобник по ввезенню в Росію політичної контрабанди студент Львівського політехнікуму Толочко перебувають у межах імперії, у зв'язку з чим було зроблено розпорядження про старанний їх розшук і затримання.

Тепер, однак, встановлено, що згаданий Толочко знаходиться у Львові і співпрацює в місцевому журналі «Życie» («Життя»), який підбурює польську молодь до організації в Царстві Польському заворушень, а Ольга Франко тимчасово проживає в декількох милях від Львова в м. Городку, де саме і друкується більшість польських революційних видань, що поширюються в Росії.

Беручи до уваги, що особа Івана Франка добре відома австро-угорському урядові і що революційна діяльність його дружини і Толочка спрямовується, безперечно, на шкоду уря-

---

[4] Журнал «Народ» помилково названо газетою.

дам обох держав, я маю честь покірно просити ваше превосходительство зміст цього повідомлення довести до відома належних властей і просити по можливості вжити щодо обох — чоловіка і дружини — Франків та Толочка відповідних заходів та притягнення їх до відповідальності. При сприятливому розв'язанні цього питання дуже було б бажано досягти негайно пред'явлення вам речових доказів, які будуть відібрані під час обшуку, для зняття копій з адрес, листування та інших предметів, що заслуговують уваги.

Чекаючи відповіді вашого превосходительства, покірно прошу вас, вельмишановний пане, прийняти запевнення в цілковитій повазі і відданості.

М. Петров.

№ 7

20 жовтня (1 листопада) 1893 р.

Повідомлення російського генерального консула у Відні департаменту поліції про одержання записки міністерства закордонних справ Австро-Угорщини про діяльність подружжя Франків та Толочка.

Його превосходительству М. І. Петрову.

Вельмишановний пане Миколо Івановичу.

Зміст відношення вашого превосходительства від 2 липня № 3649 був повідомлений мною своєчасно довідковому бюро міністерства закордонних справ, і тепер керуючий згаданим бюро барон Вольфорт доставив мені у відповідь записку (Notiz) відносно Івана Франка, його дружини і Костянтина Толочка, яка при цьому додається.

З цілковитою повагою і відданістю маю честь бути вашого превосходительства покірним слугою.

К. Губастов.

№ 8

Жовтень 1893 р.[5]

Записка міністерства закордонних справ Австро-Угорщини департаментові поліції царської Росії про діяльність подружжя Франків та К. Толочка.

Іван Франко — відомий соціаліст, не раз притягався до слідства по обвинуваченні в соціалістичних підступах. Він

[5] Датується за попереднім документом.

живе у Львові і є співробітником радикальної газети «Kurjer Lwowski». Останнім часом Франко, здається, залишив свою попередню, чисто соціалістичну діяльність і наблизився до радикальної галицької партії. Дуже правдоподібно, що він сприяв пропаганді шкідливого вчення серед молоді, яка навчалася по той бік кордону, хоч місцева влада не мала нагоди виявити, щоб він проявляв у цьому напрямку інтенсивну діяльність.

Що стосується його дружини Ольги, то є дуже сумнівним, щоб вона мала нахил і здібність підтримувати діяльність свого чоловіка. Вона походить з Києва, де в неї є родичі, які її рідко відвідують.

Костянтин Толочко, слухач політехнічної школи у Львові, має закордонний паспорт, виданий московським генерал-губернатором. У нього є можливість займатися шкідливою діяльністю, але також не помічалося, що він має зв'язок з своїм другом Франком.

В кінці зазначаю, що Франко останнім часом перебуває у Відні, де він нещодавно здобув вчений ступінь доктора філософії.

№ 9

14 (26) грудня 1896 р.

Донесення агентури царської охранки департаментові поліції про виступ І. Франка на зборах російських емігрантів у Відні та оцінку ним ролі робітничого класу Росії.

Минулого тижня до Відня прибув відомий галицький революціонер Іван Франко, який, виголошуючи промови на зборах німецьких соціал-демократів, між іншим співчутливо відзивався про російських товаришів по ідеї.

Потім Франко призначив спеціальні закриті збори для російських революціонерів, які проживають у Відні. В цих зборах, що проходили під головуванням Павла Теплова, брали участь члени обох гуртків «Самодопомоги» — чоловічого і жіночого (донесення № 202 і 224) і земський лікар Рязанської губернії якийсь Епштейн. На зборах, між іншим, було запропоновано Тепловим Франкові запитання: чи визнає він, Франко, Росію цілком підготовленою до загальної революції і чи вважає університетські бунти початком революції? Франко, висловивши російською мовою позитивну думку, закінчив

наполегливою порадою в необхідності агітації робітничих елементів до загальних страйків і протестів, вказавши на це середовище як на найбільш могутнє, здатне змінити існуючий державний і економічний лад. З цією метою цими днями виїжджає з Відня Ганна Боровська у Вільно, а звідти в Лодзь і Варшаву.

Й. У. КОБІВ

СТУДЕНТСЬКИЙ РЕФЕРАТ І. ФРАНКА «ЛУКІАН І ЙОГО ЕПОХА»

У Львівському обласному архіві в фондах Львівського університету (ф. № 26, 1877 р., оп 19, спр. № 507) зберігається студентський реферат Івана Франка на тему «Лукіан і його епоха», виконаний ним у 1877 р. на другому курсі університету. Робота, написана латинською мовою на учнівському зошиті, налічує 31 сторінку. Знайшла її працівник архіву К. Е. Пелагеїна, а повідомлення про цю знахідку опублікувала в 1956 р. в газеті «Вільна Україна» старший науковий співробітник архіву А. Д. Мільшина.

Час написання реферату слід віднести до першої половини 1877 р., оскільки в червні Франка заарештовано і позбавлено волі на дев'ять місяців. Отже, свою роботу Франко виконав у другому півріччі другого курсу. Під роботою немає підпису особи, яка її виправляла, але безперечна тотожність почерку цієї особи з почерком тогочасного професора класичної філології Львівського університету Людвіка Цвіклінського доводить, що реферат читав і виправляв Цвіклінський, який в 1876 р. прибув до Львова і викладав у ньому грецистику.

Отже, робота була виконана під його керівництвом у той час, коли Іван Франко був учасником грецького семінару. На обкладинці зошита старанно виведено: «De Luciano et eius aequali aetate disseruit Joannes Franco, 1877», тобто «Лукіан і його епоха», написав Іван Франко, 1877». На першій сторінці читаємо довгий заголовок: «Лукіан і його епоха, як він її описав у своїх творах, зокрема в «Розмовах богів», «Розмовах у царстві мертвих» і в «Морських розмовах» з використанням також інших творів написав Іван Франко».

Реферат Франка складається з трьох частин. Перша являє собою вступ, в якому автор дає короткий огляд життя і літературної діяльності видатного грецького сатирика II століття н. е. Лукіана із Самосати, відзначаючи його значення для пізнання сучасної йому епохи. Два наступні розділи присвячені розглядові основної теми — відображення епохи, в якій

жив Лукіан, у його творах. У першому з них Франко, загально схарактеризувавши грецьку релігію і основні лінії її розвитку, дає широкий опис її розкладу в другому столітті н. е. Основне місце займає тут сатиричне зображення Лукіаном Зевса, Гери, Крона, Афродіти, Гермеса, Ерота, Діоніса та інших богів. Далі Франко багато уваги приділив Лукіанові як викривачеві недоречності міфів, ошуканства оракулів, абсурдності віри в потойбічне життя. В другому розділі (третя частина роботи) дається загальна характеристика епохи, в якій жив Лукіан. Франко, основуючись на творах Лукіана, вказує на моральне загнивання грецько-римського суспільства, занепад літератури і філософії, шарлатанство жерців і «пророків»-дурисвітів. У рефераті використано не тільки твори Лукіана в оригіналі, але, як визнає сам Франко, відповідну наукову літературу з галузі античної літератури, історії, філософії. Перевірка тогочасної літератури (підручників, монографій, розвідок), яка могла служити для Франка джерелом при написанні роботи, свідчить про самостійність і критицизм автора: він черпає дані з першої руки — з творів самого Лукіана, заперечує прийнятий в той час у буржуазній науці погляд, нібито друге століття н. е. було «золотим віком» в історії Римської імперії, підкреслюючи моральне виродження античного суспільства, занепад економіки і науки, тяжке становище малоземельного селянства і рабів. Вживання таких слів, як «соціальний, пролетарій, база», є доказом обізнаності Франка з соціально-економічною літературою, зокрема з творами Маркса і Енгельса, якими Франко в цей час зачитувався.

Студентська семінарська робота «Лукіан і його епоха» має велике значення для пізнання наукових інтересів, суспільно-політичних поглядів молодого Франка. Відсутність перекладу цієї роботи на українську мову була причиною того, що вона не привернула уваги дослідників. Нижче пропонуємо зроблений нами переклад реферату Франка українською мовою.

ЛУКІАН І ЙОГО ЕПОХА

Це Лукіан написав, недоречності знаючи давні.
За недоречність не раз числять і мудрість саму.
Але знайди у людей бездоганно окреслену думку —
Те, що вподобаєш ти, інші піднімуть на глум[1].

(Лукіан).

I

Кожний видатний письменник, торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших, тем, відображає у своїй творчості су-

[1] Епіграму, автором якої є Лукіан, Франко поставив як епіграф до своєї роботи. Українською мовою переклав її Борис Тен.

часну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований. Тому, хоч афінські трагіки брали масу тем з далеких міфічних часів, проте вони згадували про такі справи, які мають немале значення для пізнання сучасної їм епохи. Але найточніше змалювали своїх сучасників грецькі і римські історики, філософи і оратори, в творах яких бачимо немов живих тогочасних людей. Пізнати з творів видатних представників античності умови і соціально-політичний лад, в яких вони жили і творили,— це, на нашу думку, не менш важлива справа, ніж пізнати з творів самого письменника як людину з людськими прикметами і пороками, почуттями і пристрастями.

Багатий і вдячний матеріал для такого завдання дає Лукіан, безперечно, найславетніший грецький письменник II століття нашої ери. У його творах відобразились яскраво й виразно не лише сучасна Лукіанові епоха, зокрема установи, погляди людей, соціальне становище, пороки і чесноти, але і сам автор, його характер і життя. Отже, після прочитання його творів уся епоха постає перед очима неначе жива, перед нами вимальовується рельєфний портрет Лукіана, незважаючи на те, що про його життя і характер дуже мало даних збереглося в творах інших письменників. Як Езоп, який, за переказом, був рабом, використав жанр байки для того, щоб мати змогу зручніше говорити своєму панові гірку і прикру істину, правда, завуальовану в поетичній формі, та поставити її перед ним неначе дзеркало, так і жартівливі «Розмови» Лукіана являють собою легкий одяг, що прикриває таку ж гірку правду. Вони є немов дзеркалом, яке відбиває всі пороки, всі прагнення і зриви сучасності, вказуючи сучасникам на їх розбещеність у витонченій і гарній формі. Автор ніби крадькома і мимохідь оперує легкими штрихами, так що читач не усвідомлює собі, як із тих штрихів, накиданих легко і дотепно, вимальовується жорстока й жахлива картина сучасності, хоч сам автор ні словом ніде не згадав про спрямованість своїх «Розмов».

Про життя Лукіана збереглися до наших часів незначні і неповні відомості, але дуже багато про нього можемо дізнатися з його творів. Так, відомо, що він народився в Самосаті, місті, розташованому на Євфраті в провінції Комагене. Рік його народження непевний, і вчені, які займалися біографією нашого автора, висловили з цього питання різні погляди. Безперечно, рік цей треба ставити між 116 і 120 р. н. е., і дуже багато вчених останнім часом схвалили погляд, що Лукіан появився на світ у 118 році. Його батько, виходець з низів, коротаючи вік у великій біді, гаряче прагнув, щоб син став скульптором, і віддав його на науку до брата своєї

дружини, відомого в Самосаті скульптора. Але незабаром юнак, якому набридла професія дядька, втік від нього і повністю присвятив себе літературі й риториці, про що сам розповідає в своєму «Сновидінні». Між двадцятим і тридцятим роком життя він так досконало оволодів правознавством, що міг виступати в процесах і захищати обвинувачених. Але йому, що над усе любив правду і щирість, не припали до вподоби крутійство і клятвопорушення, до яких звичайно вдавалися в судах. Тому він вирішив змінити цю професію і подався до Галлії, де, особливо в Масілії, процвітали в той час грецька освіта і література. Там, як учитель риторики, або, як тоді говорили, софіст, здобув собі велику славу завдяки своїм здібностям і деяким творам. Навчаючи, як і інші софісти, за плату, він настільки поліпшив своє матеріальне становище, що міг жити без турбот, заможно і в достатку.

Залишивши Масілію, він недовго проживав у Римі, потім виїхав до Афін, де тривалий час дружив з Демонаксом. У цей час він написав цілий ряд прекрасних творів, у яких сміливо висміює і картає пороки свого часу, забобони народу, обман ворожбитів та жерців і взагалі всю брехню і облуду, яка служила для обманювання мас і приховання правди. Немає сумніву, що твори Лукіана залюбки читали в усіх провінціях Римської імперії сучасники і пізніші покоління та вище цінили їх, ніж твори інших письменників. Лукіанові властива надзвичайна культура, витонченість стилю, легкість і ясність думок. Його твори, можливо, на перший погляд роблять враження певного недбальства щодо форми і композиції, але коли їх прочитати вдруге і втретє, вони здаються значно кращими й досконалішими, ніж при першому читанні, що, власне, і є ознакою досконалого твору. Вони пронизані ще не зів'ялим, свіжим і отим вічно юним еллінським генієм, тією самою моральною силою й гармонією, яка надихнула творіння Гомера, Есхіла, Софокла і багатьох інших геніальних письменників античності. На них позначилась властива грекам дотепність і чарівність, пластичність і отой вогонь, що видав стільки безсмертних творінь.

Як ясним і погідним буває захід сонця, так ясним і спокійним був кінець життя Лукіана. Повернувшись із Греції до свого родинного міста Самосати, він жив там недовго, хоч громадськість міста ставилась до нього з якнайбільшою повагою, а потім із своїм батьком знову подався до Греції. Призначений імператором Коммодом правителем Єгипту, Лукіан жив там до смерті в достатку, в пошані і помер в Александрії, очевидно, незабаром після смерті імператора Коммода.

Твори Лукіана здебільшого дійшли до нас. Розподіляють-

ся вони на поетичні й історичні. До першої категорії належать «Розмови», «Епіграми» і трагікомедія «Трагоподагра», друга категорія охоплює «Правдиву історію свого часу», «Про кончину Перегріна», «Олександр, або лжепророк» і інші подібні твори. Серед «Розмов», у яких автор відновив стару форму Сократових розмов, є неперевершені «Розмови богів», «Розмови в царстві померлих», «Морські розмови», а також «Нігрін», «Тімон, або людиноненависник» і «Сновидіння Лукіана».

Свою роботу, крім вступу, я поділив на дві частини. У першій мова йде про те, як Лукіан виступає проти богів і їх культу, проти оракулів, жертвоприношень і потойбічного життя, друга змальовує нам звичаї і спосіб життя сучасників Лукіана, їх світогляд, вчених і філософів відповідно до того, як їх описав автор.

II

Як у всіх народів, які вступили в початкову стадію культури, так і у греків первісно мала місце релігія природи. Предметом релігії були уособлені явища природи. Але греки блиснули надзвичайним молодечим спритом, який зумів різні і складні форми уособлення природи упорядкувати і звести до певної норми, у зв'язку з чим виник довгий і різноманітний ряд богів і напівбогів, а грубі спочатку релігійні форми піднялись на високий ступінь абстракції. Тому грецька міфологія стоїть вище від міфології усіх інших народів своєю досконалістю, тісним і логічним поєднанням міфів і ясним поглядом на природу. Отже, не дивно, що вона надихнула таких митців, як Гомер, Есхіл, Софокл, Фідій та інших, на безсмертні творіння. Грецька міфологія була найбільш поетичним, прекрасним і досконалим співом молодого людського духу. Погляди і міфи, які під виглядом богів описували людей, з тією різницею, що боги наділені були безсмертям, більшою фізичною силою та іншими особливими якостями, але не позбавлені людських хиб і недоліків, здатні були не стільки підняти людей до рівня богів, скільки бога знизити до рівня людини. Такі релігійні уявлення відповідали молодій, наївній, опанованій страхом перед богами людині; вона любила богів, наближених до людей, і жила задоволена з тієї поетичної фікції. Що саме так і було, немає потреби сумніватись. Історія також учить, що народи, в яких культурно-соціальні умови витворили іншу, а не природну форму релігії, йшли по іншому шляху культурного розвитку. Адже релігія відігравала в культурі народів велику роль. Якими були звичаї і національний характер народів, які виробили собі вище або страшніше уявлення про бога, показує приклад

євреїв, фінікійців та інших. А греків природа і вільнодумна релігія зробила поетичними, щирими людьми. Як кожний народ, так і греки не могли залишитись на тому самому ступені поглядів і уявлень про бога. Настирливий і допитливий розум греків протягом довгого часу множив науковий досвід, раніше ніж насмілитись підняти руку на богів і релігійні обряди. Нарешті софісти і філософи взялися за цю справу. Також зіткнення греків з римлянами, народом дуже активним і вольовим, відіграло велику роль у цьому процесі. Тепер тонкий і гострий розум греків винайшов науку і застосував її всюди й до всього. Усі явища греки покласифікували, оцінили, у всьому вбачали певний порядок і смисл. Між іншим греки взялися також за критику старих богів і героїв. Спосіб життя і соціально-державний лад людей того часу також сприяв цій нищівній і підривній критиці. Невпорядкованість суспільних відносин викликала вже раніше велику майнову нерівність. Селяни цілком розорились, надмірно зросла кількість рабів і бідноти, у руках знаті нагромадились великі гроші. Наслідком цього були моральний занепад, розпуста, зневажливе ставлення до всього божественного і людського; все це було бажаним матеріалом в руках поверхової, розгнузданої, нігілістичної критики. Таким чином, старі поетичні вигадки, міфи, вчення розсипались як порох, розбиті холодною філософською спекуляцією, яка, не знаходячи з самого початку жодного опору, надмірно розвинулась і без розбору трошила все, що зустрічала по дорозі, але замість зруйнованого не могла побудувати нічого нового. Проте людська природа не задовольняється самим лиш запереченням і вимагає завжди певних принципів. Тому, отже, й філософський нігілізм не зарадив лихові, а навпаки, знищивши старі погляди, відняв у людей дотеперішні, хоч слабенькі підпори, і повернув їх на бездоріжжя сумнівів і розчарувань.

Творчість Лукіана дає ясну і правдиву картину того, як його сучасники скерували вістря критики проти того, що колись було священне, божественне, гідне поваги для їхніх предків. Боги, так би мовити, зійшли з Олімпу і в творах Лукіана стали людьми, у яких не залишилось ні крихітки святості і божественності. Так, чим є у Лукіана Зевс, бог неба, творець богів і людей, доброзичливий і благодійний батько, могутня і справедливо керуюча світом думка? У «Розмовах» цього автора він виступає лише як наділений ім'ям Зевса, а по суті він всемогутній римський імператор, який не знає жодного закону, крім власного бажання, жодного права, крім власних пристрастей і насолод, який не вагається знищити майно і щастя п'ятисот чоловік, аби тільки заспокоїти свої похоті. Подібно як римські імператори дома були слабкі, без-

дарні, без будь-якого авторитету в очах найближчих осіб, преторіанців і фаворитів, такий слабкий, безсильний, позбавлений поваги є Зевс у присутності Гери й інших богів. Яким тоном і з якою зневагою промовляє до нього Гера в «Розмові Гери з Зевсом» («Розмови богів», V). Так, між іншим, вона говорить: «Звичайно, і це безтактно і непристойно, що ти, владика всіх богів, залишаєш мене, твою законну дружину, і сходиш на землю для любовних пригод, перетворюючись то в золото, то в бика»[2]. Сміється з нього також його брат Нептун («Розмови богів», IX), а Геліос різкими, хоч несміливими, словами картає негідну бога поведінку батька людей і богів. Послухаймо, який арсенал у Геліоса під час розмови з Меркурієм про любов Зевса до Семели, дочки Кадма: «Лише в часи Крона цього не було, Гермесе (нас тут ніхто не слухає): той ніколи не покидав ліжка Реї, не йшов собі з неба, щоб проводити ніч у Фівах. Ні, тоді день був днем, ніч за кількістю годин йому відповідала». Всемогутність Зевса висміює уїдливо Арес («Розмови богів», XXI) таким чином: «Гермесе, ти чув, чим нам пригрозив Зевс? Які заорозумілі й безглузді погрози!». Але далеко зухваліше і різкіше промовляє до Зевса смертний афінянин Тімон: «Зевсе, — каже він, — покровителю гостинності, дружби й родинного щастя, опікуне і карателю клятвопорушень, громометальнику, хмарозбирачу і якими іншими поетичними епітетами наділяють тебе поети... Де твоя далеколунна блискавка, де вогненосний і жахливий грім? Очевидно, все це дурниці і просто-таки поетичний димок! Твоя, звеличена поетами, далекобійна й завжди готова зброя якимсь чином вигасла і охолола, неспроможна викресати ні однієї іскри проти грішників». Зевс слухає лайку. Але не думайте, що він закличе до порядку смертну людину суворими й гідними Зевса словами й пошле її під три чорти! Де там! Замість того він згадує численні жертвоприношення й дари, які він одержав раніше від Тімона, посилає Гермеса з Плутосом і Скарбом до Тімона й людині, яка розтратила свої багатства, живучи розкішно і розкидаючи гроші на всі боки, знову дарує велике майно, неначе для того, щоб виставити на сміх свою справедливість. Розуміє це й Гермес, коли під кінець «Розмови» говорить: «Як то добре кричати на все горло, бути грубим і безсоромним! Це виходить на користь не тільки адвокатам, а й людям, які просять щось у богів. Диви, Тімон миттю із злидаря стане багатієм тільки тому, що здорово кричав і грубіянив Зевсові: якби він, згорбившись, спокійно копав, то копав би собі далі, і ніхто не звертав би на нього уваги».

---

[2] Цитати з творів Лукіана Франко подає грецькою мовою.

Розпусний нероба, якого не турбує управління світом, цілком відданий тілесним насолодам, надмірно жорстокий і грубий до нижчепоставлених, особливо до бідних і слабих людей, безпорадний в оточенні близьких осіб — такий Зевс — жалюгідне явище. Заволодівши незаконно світом і свідомий цього, Зевс завжди і всюди відчуває докори сумління, боїться, щоб його не спіткала така доля, як Крона («Розмови богів», I). Сам підлий, він не може бути справедливим до інших, тому до одних ставиться ласкаво, до інших — надто грубо. Аналогічно змальована Гера, в одній особі дружина і сестра Зевса, в якій ми бачимо не богиню, а звичайну сварливу жінку («Розмови богів», XVI), дуже недовірливу по відношенню до чоловіка («Розмови богів, V), зарозумілу через свою вроду («Розмови богів», XV та «Рада богів»). Крон (щоб навести інший приклад), батько Зевса, заявляє, що він віддав Зевсу владу над світом, бо він, уже старий і хворий ревматизмом, сам прийшов до переконання, що не може керувати світом («Кронії», I). Афродіту автор показує як звичайну красиву перелюбницю («Розмови богів», XV, XVII), обізнану, як кожна жінка такої породи, з усіма прийомами спокушення й заманювання недосвідчених чоловіків («Рада богів»).

Не менш жалюгідну постать являє собою посланець богів Гермес. Уже в хлоп'ячому віці він злодій («Розмови богів», V), несхвальної поведінки («Розмови богів», XV), боягуз і покірний слуга всіх пристрастей Зевса, але над усе хитрий, митець обману, мастак обдурювати інших і користуватися нагодою («Розмови богів»). Незрівнянне місце знаходимо в «Розмові богів», XXIV, де він у присутності своєї матері Майї бідкається над своєю незавидною долею і нещасним життям: «Якби було можна, — каже він, — то я з задоволенням примусив би його продати мене комусь іншому, як це роблять на землі ті, яким служити не під силу».

Велику роль серед богів відіграє Ерос, уособлення похоті й насолоди. Ерос править Зевсом, замінює його у вогонь, бика, золото, править своєю матір'ю Афродітою, взагалі всіма богами, за винятком Муз і Мінерви. Про Діоніса, або Вакха, Гера так висловлюється («Розмови богів», XVIII): «Мені було б соромно, Зевсе, якби у мене був син такий женоподібний, відданий пияцтву, франт з жіночою пов'язкою на голові, любитель товариства безумних жінок, більш розніжений, ніж вони, танцюючий з ними під звуки тимпанів, флейт і кимвалів, взагалі він схожий на будь-кого, тільки не на тебе, свого батька». Коротко кажучи: все життя небесних богів таке карикатурне і злиденне, розв'язне і пусте, як життя людей під римським ярмом, показує правдиву картину

цього суспільства в історії людства. Нічого дивного, що Лукіан, змальовуючи нам таких богів, так само зневажливо ставиться до їх культу, міфів і різних священних обрядів.

Приклади того, як грецькі софісти і філософи критикували міфи й оракули, яким вірили античні люди, можна знайти в розмовах Меніппа з Танталом («Розмови в царстві мертвих», XVII), Діогена з Гераклом («Розмови в царстві мертвих», XVI). Обидва діалоги наочно показують злиденність стародавніх міфів і арсенал аргументів, за допомогою яких у той час критикували міфологію. Не менш важливою є розмова Менелая з Протеєм («Розмови в царстві мертвих», IV), в якій висміюється міф про перетворення Протея. Щодо оракулів, то автор прекрасно висловився устами Гери («Розмови богів», XVI): «Аполлон прикидається всезнаючим: він і стрілець, і кіфаред, і лікар, і віщун: відкрив собі віщувальні заклади — один у Дельфах, другий у Кларі, третій у Дідимах — і обманює тих, хто до нього звертається, відповідаючи на запитання темно й двозначно, щоб таким чином застрахувати себе від помилок. При цьому він здорово наживається: на світі багато дурнів, які дають себе обманювати». Яка гірка іронія, яке неприємне видовище!

Отже, мета написання «Розмов» ясна — висміяти стародавні міфи й релігійні погляди та показати їх у такому світлі, щоб кожному стало ясно, що вони не є нічим іншим, як міфами, поетичними вигадками, які не можуть додати людині сил для перенесення життєвих труднощів, вселити надію і підбадьорити згадкою про одвічну істину і справедливість.

У своїх «Розмовах» Лукіан показує сучасну собі епоху позбавленою будь-якої моральної бази, неспроможною заспокоїти духовні запити, сповненою суперечностей і через те нічим не вдоволеною. А втім, взагалі знищення релігії і культу богів не стільки є лихом само по собі, скільки тому, — і то більшим, — що приносить занепад моралі і жахливий крах державного ладу. Коли з розпадом релігії ніхто вже не вірить в існування божого провидіння і справедливості, немовби розсипується моральна база суспільства, знищується кістяк його життя. Історія дає багато таких прикладів, і можна висунути твердження, що таке явище неминуче в житті всіх народів аж до того часу, коли високий розвиток культури навчить людей бути чесними не під впливом кари й нагороди, а заради самого добра. Проте, оскільки людство ще до цього не дійшло, у людей виникає необхідність вірити в існування якоїсь сили, яка карає і нагороджує, в існування щасливішого або гіршого буття, якоїсь руки, яка більш суворо, ніж доброзичливо розцінює всі людські вчинки. І дійсно, де національний характер народу і суспільні умови ви-

робили інший культ бога і окремий стан жерців, то там виникло й уявлення про суворого, страшного і більш караючого, ніж доброзичливого бога. Прикладом цього знову ж хай будуть євреї й фінікійці. Але, як відомо, у греків, а також і у слов'ян релігія витворилася без окремого стану священиків і жерців, а виникла з примітивного патріархального життя, де кожний батько сім'ї виконував також релігійні обряди, молився, вбивав жертви від імені своєї сім'ї, потім цар мав не тільки верховну владу під час війни, але під час миру був першим жерцем і немовби батьком усього племені. Але як тільки з'явився десь на землі окремий стан священиків, то він, як відомо, намагався створити уявлення про суворішого і страшнішого бога, щоб тим легше тримати маси в слухняності й покорі.

Прикладом такої тенденції може служити славнозвісний міф про жертвоприношення Іфігенії в Авліді, смерті якої для умилостивлення ображеної богині вимагав ворожбит Кальхант. А вже закінчення міфу показує, що почуття греків жахалося такого уявлення богів, і Іфігенію, як говориться в міфі, сама богиня звільнила з рук ворожбита. Отже, намагання жерців не увінчалися успіхом, і греки зберегли своє вільнодумство й не дозволили релігії потоптати його. А сама релігія, до якої ставились без особливої поваги й трактували як джерело поетичних мотивів, мусила прийти до неминучого занепаду. Цьому немало сприяло саме уявлення про потойбічне життя. Це хитке й бліде уявлення не задовольняло неосвіченої і твердої натури людей: за страждання в житті, за нестатки й боротьбу на цьому світі обіцяли людям забуття всіх земних справ після смерті. Це був найслабший бік грецької релігії. Ахілл у Гомера говорить, що краще бути пастухом на землі, ніж царем тіней у царстві мертвих. Але таке життя не могло задовольнити людського духу, який завжди надіється на краще майбутнє. Тому пізніше жерці зрозуміли цю хибу й намагалися змалювати Елізій і Тартар найпривабливішими барвами. Про ці намагання згадується і в «Розмовах» Лукіана. Отже («Розмови в царстві мертвих», XV), Ахілл заявляє Антілохові, що він виробив собі кращий погляд на справи людей і царство мертвих і відмовляється від слів, які сказав колись до Одіссея: «Тоді, не обізнаний з царством мертвих і несвідомий, що краще, чи життя на землі чи у підземному царстві, я вище цінив оцю марну славу, ніж перебування в царстві мертвих, а тепер, нарешті, розумію, що вона не має жодної вартості, хоч би як її розхвалювали. Життя в царстві мертвих — це забуття».

З метою висміяти цю сумну думку Лукіан написав чимало діалогів. Життя — це вічна зміна; оскільки ж в Елізії немож-

лива будь-яка зміна, тим самим у стародавньому міфі заперечується саме життя після смерті: Елізій населяють тіні, які нічого не відчувають, нічим не займаються, в Елізії немає жодної праці, жодної зміни, нічого, що могло б зацікавити людину. В Елізії ні про що не турбуються, не працюють, тому що не потребують ні їжі, ні одягу. Проте люди повинні займатися чим-небудь. Отже, чим вони займаються? Сперечаються, б'ються між собою, всюди вештаються філософи і псевдофілософи, сміються із заплаканих, дискутують, лають себе взаємно грубими й різкими словами, процесуються перед нужденними суддями і самі виступають в ролі таких суддів. Жахлива, надзвичайно сумна картина блаженства після смерті — картина такого кінця, до якого людина йде протягом свого життя крізь труднощі, турботи, смуток і біль. Але навіть у цій дуже сумній картині потойбічного життя сяє одна ясніша риса, немов промінь кращого, щасливішого майбутнього: летейська вода не зовсім уражає цілковитим забуттям, не зовсім позбавляє тіней відчуттів, а, навпаки, не може знищити спогаду про великий біль і міцні насолоди. Не менш сумною є картина правосуддя, яке після смерті розглядає всі людські вчинки. Як у Римській імперії, так і в царстві мертвих смерть і життя залежать від веління володаря. Лукіан твердить, що смерть, яка несподівано й раптово часто забирає молодих людей у розквіті життєвих сил, а залишає в живих старих, — явище сумне і неприємне, яке нагадує нам про необхідність обрати серйозніший спосіб і серйознішу мету життя, — є логічним наслідком жарту або розбещеної примхи підземних володарів. Як на землі у людей, так і в підземних і олімпійських богів велику роль відіграє перебування під опікою і захистом сильнішого. Тому на просьбу Вакха Нептун обіцяє врятувати Іно, хоч вона через свою злобу цього не заслуговує («Морські розмови», XI). Жерці здавна пробували змінити волелюбну й природну релігію греків і виробити суворе і страшне поняття бога, а потім, коли це закінчилось невдачею, вони вдалися до інших засобів і винайшли інше поняття — фатум, якому підкоряється все те, що колись підкорялось богам. Фатум виступає як якась таємнича, незбагненна сила, що керує всім світом і не лише людям визначає наперед, що їх чекає в житті, а наказує й богам. Яку роль відіграло це поняття в житті людей і які мало наслідки, автор переконливо показує нам у численних діалогах. Наслідком заборони елементарної свободи мислення й хотіння було те, що фатум зробив життя людей дуже сумним, рабським, безперспективним. Тому в Лукіана («Морські розмови», XIII) Нефела, мати Гелли і Фрікса, даремно намагається врятувати свою дочку, яка впала в море, бо фатум хоче смерті Гелли. А чому? Тому що «фатум значно сильні-

ший від Нефели». Якщо сила фатуму сама собою була страшна й грізна, то далеко страшнішою була вона з тієї причини, що ніхто ніколи не міг збагнути причин і мотивів, якими він керувався у своїх діях. Немає сумніву, що для вироблення поняття такої жахливої сили, яка своїм кивком, своєю незбагненною волею всім рухала й керувала, гнітила людські душі, змушувала до сліпого послуху, спричинилося панування римських імператорів. Як глибоко Лукіан відчував цей тягар і цю неволю, якими намагалися задушити людський дух і знищити його вільну волю, видно з його останнього діалога, «Розмов у царстві мертвих», у якому Состратт, відчайдушний розбійник, засуджений на страшні муки в Періфлегетонті, в розмові з Міносом, суддею тіней, не заперечує, правда, своїх ганебних вчинків, але доводить, що все це було йому суджено з самого початку і він сам був тільки маріонеткою в руках іншої вищої сили. Свою промову він так закінчує: «Отже, ти бачиш, як ти несправедливо чиниш, караючи нас, які слухняно виконуємо накази Клото, і нагороджуючи тих, які, роблячи добро, слухаються чужої волі? Бо ніхто не стане твердити, що можна виступати проти наперед визначеного необхідного». Безперечно, таке уявлення жахливе, бо коли людині відняти вільну волю, то тим самим на цьому втрачає поняття доброго і поганого, вини і заслуги, справедливості і успіху, оскільки все залежить від незбагненної і злобної тиранії. З цим Мінос навіть погоджується, відповідаючи Состратові в такий спосіб: «Сострате, якщо захочеш все докладно збагнути, то побачиш, що багато інших явищ відбувається не за законами розуму, і ти своїми запитаннями добився того, що я тепер уважаю тебе не тільки за розбійника, але й софіста. Гермесе, звільни його, кара з нього знімається. Тільки дивись, не вчи інших мертвих задавати подібні запитання».

У цих словах автор показав усю «справедливість» судилища в царстві мертвих. Підлий бандит, майстер у всякого роду злочинах, яким був Состратт, і на тому світі залишається непокараним, а скромну і дурну людину, хоч би й була найчеснішою, чекає найгірша доля. Не випадково автор поставив цей діалог останнім у серії «Розмов у царстві мертвих» і на його кінці вмістив оці знаменні слова. Ці слова глибоко запам'ятовуються, і силою факту самі себе питаємо, як могли люди жити в такій нестерпній неволі і яким нужденним мусило бути їхнє життя в таких умовах?

III

Часи, в які жив Лукіан, надзвичайно знаменні: Траян, Адріан, Антонін Пій і Марк Аврелій жили неначе перед його

очима — імператори, порівняно з іншими, дуже гуманні, час їх панування названо золотим віком Римської імперії. Римські провінції були умиротворені й безпечні, сполучення легке; все, що могло принести користь суспільству, старанно нагромаджено. Проте, незважаючи на запопадливість, з якою імператори підтримували літературу і мистецтво, збираючи довкола себе здебільшого грецьких філософів, учених, софістів і риторів, незважаючи на доброзичливість і турботу, з якими вони намагалися зробити щасливими підданих своєї імперії, не могли перешкодити зростанню розкладу й морального виродження, не могли виправити зіпсуття, яке блискавично поширювалось і загрожувало катастрофою. І, що здається найбільш дивним, у характері самих імператорів було багато такого, що збільшувало розклад і наближало жахливий кінець. Справа в тому, що імператори в безмежній своїй доброті і щедрості по відношенню до філософів і софістів не досить уважно придивлялись до людей: чи той, якого приймали до свого товариства, збагачували й відмічали перед іншими, є особою гідною дарів і пошани, чи це людина справді вчена й талановита, чи просто обманець і псевдофілософ. Особливо Адріан дав найгірший приклад наступним імператорам. Люблячи над усе греків і грецьку літературу, він без розбору оточив себе багатьма греками і з ними то приязно дискутував, то з суворістю деспота давав їм відчути їх нікчемність, гасячи таким чином у них останню іскорку благородства і шляхетної гордості й перетворюючи вчених, філософів, риторів і поетів у підлих і розпутних підлещувачів, обридливих паразитів. Та й, звичайно, інакше не могло бути. Бо наука й філософія, не маючи під собою міцного фундаменту, позбавлені глибоких і животворних ідей, заражені моральною гнилизною і зневажливим ставленням до всього людського й божественного, не могли визначити людині певного й належного місця, вкласти в певні рамки людської особистості. Тому в житті людей того часу бачимо неймовірний контраст: з одного боку, людину піднімають до рангу бога, а з другого — скидають до рівня тварини, роблять рабом іншого, позбавляючи її волі і всього, що необхідне людині. Мало того, люди, які вважались ученими, філософами й мудрецями, відмовившись добровільно від благородства душі, змішані з рабами, самі гірші від рабів, проникали в оточення багатих і сильних, які трактували їх і легковажили як паразитів і підлещувачів.

Майже всі твори Лукіана мають за мету викрити всю моральну нікчемність і розтлінність його сучасників, низький кар'єризм псевдофілософів, забобони простолюддя, обман і лицемірство оракулів і пророків, безконечна кількість яких раптом появилась у той час. Тому зрозуміло, що ця частина

моєї роботи повинна була вийти далеко більшою, ніж інші, особливо коли б узяти до уваги всі твори Лукіана. З уваги на те я вирішив вернутись до цієї теми пізніше, а тепер тільки коротко схарактеризувати виступи Лукіана проти сучасних йому філософів і їх методів виховання, проти жерців, пророків і їх віщування і, нарешті, проти людей низького стану, простолюддя й рабів.

Прикладами того, яких не лише учнів, а й учителів мала в той час філософія, що здатна була тільки заперечувати й руйнувати, є численні описані нашим автором псевдофілософи, які твердили, що вчать справжньої життєвої мудрості й можуть зробити людину щасливою і чесною, тоді як «щасливе життя» їх самих не спиралось ні на доброчесності, ні на скромності, ні на боротьбі з життєвими труднощами, ні на витривалості і стриманості, а скоріше являло собою протилежність цих прикмет. Вони масами збиралися в палацах багатіїв, які наслідували приклад імператорів, прикидалися любителями й цінителями літератури і мистецтва, і там, як раби і злидарі, чекали обіду. Віч-на-віч з господарями грали роль підлещувачів, а за очі ганьбили їх останніми словами, а також публічно, часто незаслужено й перебільшено, закидали їм зажерливість, жорстокість і тупість. Докладно і правдиво змалював наш письменник таких людей у своєму «Нігріні», де, між іншим, читаємо таке: «Чи ти думаєш, що мені до вподоби, коли я бачу когось із тих людей, особливо похилого віку, в юрбі підлещувачів, як він біжить за вельможею і за пан-брат розмовляє зі слугою, що запрошує його в гості до пана? Причому він уже своїм одягом звертає на себе загальну увагу. І що мене найбільш обурює, це те, що вони не змінюють костюму, відіграючи у всьому іншому однакову комедію. Їхню поведінку за столом не можна порівняти з поведінкою найгіршого підлесника: чи не напихаються вони ганебніше, ніж ті? Чи не напиваються безсоромніше? Чи не встають останніми від столу? Чи не намагаються більше забрати з собою, ніж інші? А більш вихована з них дозволяють спровокувати себе до співу». Отже, чи могли такі люди забезпечити належне виховання молоді? Як міг учити стриманості той, хто при першій-ліпшій нагоді забував про всяку стриманість? Або як міг переконати будь-якого той, хто на словах твердив, що доброчесність є найбільшим добром, а багатство не має жодної вартості, а сам учив за гроші і завжди й усюди ні про що інше не дбав більше, як про придбання маєтку і здобуття багатства? Цю думку знаходимо також у «Нігріні» Лукіана, виражену таким чином: «Найбільше він згадував таких філософів, які вчили за плату і виставляли на продаж доброчесність, неначе товар на ринку. Тому він називав їх школи крамничками й трактирами, вважаючи, що той,

хто вчить нехтувати багатством, у першу чергу сам повинен бути далеким від будь-якої жадоби до наживи».

Внаслідок цього вся наука полягала на беззмістовних словах або на пустопорожній формі й трюках. Згадавши про це в «Нігріні», Лукіан теж висміює таких горе-учителів: «Він також виявив себе ворогом таких філософів, які вважали, що виховують молодь у доброчесності, коли кажуть переносити непосильні труднощі й біль, а деякі дійшли до того, що наказували одних в'язати, інших бичувати, знову ж інші — делікатніші — залізними предметами дряпали молодим людям шкіру».

Все-таки найкраще й найдокладніше змалював наш автор звичаї, поведінку псевдофілософів у десятій розмові з циклу «Розмов у царстві мертвих», у якій Гермес наказує кожному з мерців скинути з себе весь тягар, який був на них, і зовсім голому ввійти в човен Харона, щоб легше можча було переїхати на другий берег. Так, красень скидає з себе вроду й поцілунки, «які варті були двох талантів», тиран — пиху, гордість, гнів і жорстокість, багач віддає багатство, благополуччя, надмірну пишність, воїн — трофеї, які ніс з собою до царства мертвих. Нарешті надходить філософ, навантажений, зрозуміла річ, непотрібним мотлохом. Тому Гермес мовить до нього: «Залиш свою осанку, а потім усе інше. О Зевсе! Скільки він приніс з собою брехні, скільки неуцтва, охоти до суперечки, пустопорожньої чванливості! Скільки підступних запитань і заплутаних роздумів, масу непотрібної діловитості, пустослів'я, нісенітниці і дріб'язковість. Так тут, клянусь Зевсом, і золото, і жадоба до насолод, і безсоромність, і гордість, і розкіш, і розніженість. Я все бачу, хоч ти все це старанно ховаєш. Скинь з себе і брехню, і пихатість, і впевненість, що ти кращий за всіх».

Меніпп: «Гермесе, не завадить йому зняти також бороду, вона, ти сам бачиш, важка й кудлата, волосся у ній важить не менше п'яти мін! Під пахвою він ховає ще одну дуже важку річ — улесливість, яка робила йому добрі послуги в житті». Ясна річ, що таке вчення й такі наставники сприяли моральному розкладові. Усі, хто прикидався поборником правдивості й чесності у житті, робили людей зіпсутими, зажерливими, розніженими. Особливо багата знать, яка володіла величезною масою рабів і землі, колосальними маєтками, скотилася в болото неймовірного зіпсуття й розкошів. Рим, столиця світу, був жахливим прикладом моральної гнилі й неробства. Як я вже згадав вище, Лукіан бачив Рим тільки один раз і то коротко, але спогад про безмежний моральний занепад ніколи не міг згладитись у його пам'яті. Незабаром в Афінах у діалозі «Нігрін» він так написав про Рим: «Хто любить багатство, кого манить золото, хто міряє щастя пур-

пурним одягом і владою, хто не куштував справжньої волі, не спробував свободи слова й мислення, не бачив істини, а виховувався в лестощах і рабстві, або хто присвятив себе повністю насолоді і тільки їй одній вирішив служити, знаходячи смак у розкішних бенкетах, напоях і любові, хто живив себе наклепництвом, обманом і брехнею, кому, нарешті, дає насолоду звук музичних інструментів і мелодійність бездумних пісень — той у Римі почував себе, як у своїй стихії. Тут зібралися й перелюбство, і грошолюбство, і кривоприсяга, і всілякі низькі примани; вони забруднюють нестійку душу і витісняють з неї чесність і справедливість». З не меншою сміливістю і серйозністю Лукіан висміює пороки риторів, красномовство яких повинно було захищати інтереси батьківщини й правду, але вже в часи Лукіана, втративши свої ідеали, вони не могли рівнятися з давніми своїми вчителями ні щодо форми, ні щодо змісту. Проти їх хиб звертається Лукіан у цій же десятій «Розмові у царстві мертвих», де Гермес каже так: «І ти, риторе, залиш надмірну пишність, красномовство, антитези й повторення, періоди й варваризми і взагалі весь вантаж своїх промов».

Як риторів за багатослів'я, так жерців картає він за ненажерливість. Їхню жадобу до наживи і матеріальних благ викриває Лукіан у десятій розмові твору «Кронії», де жрець вимагає у Крона передусім великого багатства, грошей, влади, вдосталь рабів, красивого одягу, срібного посуду й багатьох інших подібних речей. Якими забобонними й некультурними були жерці, особливо в малоазіатських провінціях, показав нам автор у творі «Олександр, або лжепророк». Цей твір, безперечно, належить до найкращих творів Лукіана і описує життя, характер і кар'єру найславнішого в той час лжепророка Олександра з Абонітиха. Другого такого пройдисвіта Аполлонія Тіанського охарактеризував Лукіан в іншому своєму творі, метою якого було показати обман і лицемірство таких людей, зірвавши маску з їх ганебного обличчя, знищити славу, яку вони мали серед багатьох легковірних і темних людей. Тому що до таких шарлатанів зараховує він і Ісуса Христа, називаючи його великим магом і чудотворцем, не дивно, що він звертається часто в якнайгострішій формі проти християн, особливо в творі «Життя і кончина Перегріна Протея». Часто також наш письменник скеровує вістря своєї сатири проти неситих багатіїв, які наживають великі маєтки і стережуть їх, не вміючи дати суспільству нічого корисного. Таким людям нагадує він про смерть такими словами: «Навіщо ви, дурні, пильнуєте своє золото? Навіщо мучите самих себе, вираховуючи проценти, збираючи талант до таланта, коли вам скоро доведеться відправитись до нас, захопивши з собою лише один обол?»

Про людей низького походження Лукіан звичаєм майже усіх античних поетів висловлюється з певною, хоч переважно замаскованою, сатиричною зневагою. Правда, він висміює і ганить забобонність, дурість і мужицький вигляд простих людей, проте завжди заступається за них перед владними, жорстокими і несправедливими хазяями. Нарешті, про рабів ширше веде мову в «Кроніях», з деяким смутком згадуючи золотий вік Крона, коли на світі не було ні панів, ні рабів, а всі люди жили рівними, вільними і щасливими.

БІБЛІОГРАФІЯ

О. Н. МОРОЗ, М. О. МОРОЗ

ФРАНКОЗНАВСТВО ЗА 1962—1963 РОКИ

1962

І. ТВОРИ І. ФРАНКА

Борислав сміється. [Повість. Ілюстр. С. Адамович]. К., «Молодь», 1962. 233 с.; 8 л. іл. Тир. 25 000.

Лис Микита. [Казка. Для молодш. та серед. шкільного віку. Ілюстр. О. Кульчицька]. К., Дитвидав УРСР, 1962, 101 с. з іл.; 8 л. іл. Тир. 60 000.

Лисичка-кума. [Казка для дошкільного віку. Ілюстр. М. Назаров]. К., Дитвидав УРСР, 1962, 15 с. з іл. Тир. 210 000.

Літературна спадщина. Том другий. Іван Франко. Переклади і переспіви із старогрецьких поетів. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1962. 495 с.; 2 л. портр., 1 л. іл. Тир. 2 100. Упорядкували Басс І. І., Кочубей Л. А., Франко Т. І. Відп. ред. Басс І. І.

Рец.: 1. Будник М. Античні твори у перекладах Франка. — «Вечірній Київ», 1962. 14 вересня.
2. Гольберг М. Иван Франко — переводчик античных поэтов. — «Вогросы литературы», 1963, № 3, с. 227—229.
3. Пивовар М. Невідомі переклади Франка. — «Літ. Україна», 1962, 24 серпня.

Фарбований Лис. [Казка. Для дошкільного і молодш. шкільного віку]. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1962, 23 с. з іл. Тир. 39 000.

Фарбований Лис. [Казка. Для дошкільного віку. Ілюстр. А. Жуковський]. К., Дитвидав УРСР, [1962]. [17 с.] з іл. Тир. 100 000.

* * *

Манлій Торкват. — Війна з гладіаторами. Уривок з віршованого оповідання. — Чим дальше в ліс, тим більше дров. Уривок з віршованого оповідання. — Недбала весталка. —

Порядний робітник. — Перший розвід у Римі. [Поезії. З передмовою І. Басса «Із спадщини Івана Франка»]. — «Літ. Україна», 1962, 12 жовтня.

Товаришам із тюрми. [Поезія]. — «Черкаська правда», 1962, 10 квітня.

* * *

«Пускай осмеян буду я». [Перевод П. А. Грабовского]. — В кн.: Грабовський П. Поезії. К., «Рад. письменник», 1962, с. 410.

Родная поэзия. Избранные стихотворения поэтов-классиков народов СССР. М., Детгиз, 1962. 463 с. с портр. (Школьная б-ка).

Поезії І. Франка в перекладах на російську мову див. за покажчиком змісту.

Literatura ukraińska. Wypisy. Wyboru dokonał, wstępami opatrzył Marian Jakóbiec. Objaśnienia językowe sporządziła Tatiana Hołyńska-Baranowa. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1962. 704 s.

Біографію і вибрані твори І. Франка див. за покажчиком змісту.

II. КРИТИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПРО І. ФРАНКА

Багмут Й. Скрижалі марксизму. До 90-річчя видання «Капіталу» К. Маркса російською мовою. — «Літ. Україна», 1962, 6 квітня.

Говориться про заслуги І. Франка в справі популяризації марксизму на Україні.

Бажан М. П. Люди, книги, дати. Статті про літературу. К., «Рад. письменник», 1962, 239 с.

Про І. Франка статті: 1. Вогонь в одежі слова, с. 40—61; 2. Риси прекрасного образу, с. 62—79; 3. Зустрічі на вікових шляхах. [Про українсько-італійські культурні зв'язки], с. 203—237. [Говориться про І. Франка — перекладача творів італійських письменників].

Бацула І. Іван Франко про роль свідомості в процесі поетичної творчості. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 46—60.

Бацула І. Г. Природа поетичної фантазії в інтерпретації Івана Франка. — Наукові записки (Ізмаїльський держ. пед. ін-т), вип. 3, 1962, с. 111—118.

Бацула І. Г. П. Г. Тичина про світогляд Івана Франка — В кн.: Павло Тичина. Зб. ст. Одеса, 1962, с. 189—199.

Бонь В. Борець проти мракобісся. [І. Франко]. — «Вільна Україна», 1962, 28 серпня.

Венгреновська Г. Ф. Про переклади Ів. Франка з французької мови. — Збірник наукових праць аспірантів з філології (Київський держ. ун-т), № 17, 1962, с. 105—114.

Вервес Г. Д. Владислав Оркан і українська література, К., Вид-во Академії наук УРСР, 1962. 187 с. з факс.; 1 л. портр.

Говориться також про І. Франка.

* **Ветров Д.** Литературные портреты. Кишинев, Картя молдовеняскэ, 1962, 136 с.

Статтю про І. Франка див. за покажчиком змісту.

Вишневський І. Іван Франко і Закарпаття. — «Жовтень», 1962, № 12, с. 131—134.

Возняк С. М. Видатні борці проти мракобісся. Станіслав, Обл. кн.-газ. вид-во, 1962, 48 с.

Говориться також про І. Франка.

Возняк С. Ів. Франко і Прикарпаття. — Блокнот агітатора (Станіслав), 1962, № 21, с. 20—26.

Войтюк А. Іван Франко про єдність почуття і мислення у поетичній творчості. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 61—69.

Гольберг М. Я. До питання про Франкові переклади сербохорватських народних пісень. — В кн.: Доповіді та повідомлення (Дрогобицький держ. пед. ін-т). Матеріали IV звітної наук. конф. ін-ту за 1961 рік. Дрогобич, 1962, с. 21—25.

Гольберг М. Я. Основные проблемы украинско-югославских литературных взаимосвязей в XIX веке. — В кн.: Всесоюзная конференция по славянской филологии 17—22 декабря 1962 года. Программа и тезисы докладов. Л., 1962, с. 19—20.

Говориться також про І. Франка.

Гольберг М. Я. Праці Ю. Венеліна про південнослов'янський фольклор в оцінці В. Г. Белінського та І. Я. Франка. — В кн.: Тези доповідей V міжвузівської респ. славістичної конференції 25—30 вересня 1962. Ужгород, 1962, с. 176—179.

Гузар З. П. До аналізу поезії Івана Франка «Каменярі».— Наукові записки (Дрогобицький держ. пед. ін-т), вип. 7. Серія літературознавча. Питання літератури. Дрогобич, 1962, с. 55—59.

---

* Зіркою позначені видання, не перевірені упорядниками «de visu».

Гурвич Ф. Х., Савенко В. С. Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів. Посібник для педагогічних інститутів. К., «Рад. школа», 1962, 311 с.

Про І. Франка див.: 1. І. Франко. Передмова до збірки казок «Коли ще звірі говорили», с. 13—14; 2. І. Франко. Байка про байку, с. 14—16; 3. І. Франко. Женщина-мати, с. 37—39; 4. М. Коцюбинський. Іван Франко [уривок], с. 39—40; 5. Є. Ю. Городецька. Твори І. Франка для дітей, с. 67—78.

Давидова М. Всесилля комуністичних ідей. Іван Франко — популяризатор марксизму. До 144-річчя з дня народження Карла Маркса. — «Вільна Україна», 1962, 5 травня.

Данилко К. Ю. Революційні пісні на Україні. (На допомогу студентам філологічного факультету). Одеса, 1962. 70 с. (Одеський держ. ун-т).

«Вічний революціонер» І. Франка, с. 63.

Дашак З., Передерий В. Чудесная дружба. [И. Я. Франко и Н. В. Лысенко]. — «Сов. Украина», 1962, № 7, с. 176—180.

Дей О., Яцкевич Є. До історії села Івана Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 169—174.

Денисюк І. О. Іван Франко в Криворівні. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1962, 35 с. з іл.

Дроздова Г. Д. Етичні погляди І. Я. Франка. — «Вісник Київського університету», № 5. Серія історії, вип. 1, 1962, с. 84—94.

Дроздова Г. Д. Українські революційні демократи про соціальні і моральні основи сім'ї, шлюбу і виховання. — Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук (Київський держ. ун-т), № 9, 1962, с. 3—12.

Говориться також про І. Франка.

Дузь І. Ленінська газета в боротьбі за українську класику. — «Прапор», 1962, № 5, с. 67—72.

Статті про українську літературу на сторінках газети «Правда», в тому числі про І. Франка.

Захарук В. Д. Вивчення літературної географії Станіславщини. — «Література в школі», 1962, № 4, с. 62—66.

Говориться також про І. Франка.

Зверєва Л. Іван Франко та Леся Українка про Діккенса. (До 150-річчя з дня народження). — «Всесвіт», 1962, № 2, с. 62—64.

Злупко С. М. Дослідження з історії економічної думки. — «Український історичний журнал», 1962, № 5, с. 95—99.

Говориться також про дослідження економічних поглядів І. Франка.

Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник дев'ятий. Присвячується 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Ред. колегія: А. С. Брагінець, В. В. Лесик, О. Н. Мороз [відп. ред.] та інші. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1962. 340 с.; 1 л. портр. (Мін-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. Львівський ордена Леніна держ. ун-т ім. Ів. Франка).

Зміст: Статті і дослідження. М. Рудницький. Франко на сторожі Шевченкового слова — І. Романченко. Іван Франко — редактор і видавець «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. — Я. Шуст. До питання традицій Т. Шевченка у поетичній творчості І. Франка. — І. Бацула. Іван Франко про роль свідомості в процесі поетичної творчості. — А. Войтюк. Іван Франко про єдність почуття і мислення у поетичній творчості. — З. Кирилюк. З творчої лабораторії Івана Франка. — І. Сірак. Місце І. Франка у розвитку українського дореволюційного оповідання. — М. Пчелінцева. Іван Франко — дослідник творчості Степана Руданського. — О. Мороз. Опікун і вчитель молодих талантів (І. Франко, У. Кравченко та К. Попович). — М. Косів. Іван Франко проти реакційних критиків (з виступів на сторінках «Kurjera Lwowskiego»). — Публікації і матеріали. М. Мороз. Документи, зв'язані з габілітацією Івана Франка у Львівському університеті в 1894—1895 роках. — М. Мороз. Уривок передмови Івана Франка до задуманого «Порадника для читачів». — О. Дей, Є. Яцкевич. До історії села Івана Франка. — Х. Паляниця. Невідомий переклад Ів. Франка з поезії Віктора Гюго. — А. Пашук. Питання Франкового авторства деяких статей і кореспонденцій у газеті «Praca». — Бібліографія. О. Мороз і М. Мороз. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (1875—1938). — П. Кравчук. Матеріали і статті про життя і творчість Івана Франка на сторінках прогресивної преси в Канаді. — Д. Шандро. І. Франко в Румунії. — Я. І. Шуст. [Некролог].

Рец.: Карпенко В. Дев'ятий франківський. — «Жовтень», 1962, № 12, с. 145—146.

Кабайда А. Іван Франко і Покуття. — «Прикарпатська правда», 1962, 21 жовтня.

Калинович В. На світанку. Політичний процес Івана Франка і селян Станіславщини в коломийському суді 1880 року. — «Прикарпатська правда», 1962, 4 вересня.

Кибальчич М. А. Ще одне свідчення дружби між М. Коцюбинським та І. Франком. — В кн.: Матеріали першої наукової конференції пам'яті М. М. Коцюбинського. К., Обл. кн.-газ. вид-во, 1962, с. 30—32. (М. М. Коцюбинський. Зб. 5).

Кирилюк З. З творчої лабораторії Івана Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 70—78.

Козланюк Т. Твори «Бориславського циклу» І. Франка англійською мовою. — Збірник робіт аспірантів романо-германської філології (Львівський держ. ун-т), 1962, с. 50—61.

Корнієнко Н. П. Деякі питання історії мови в працях Івана Франка. — Наукові записки (Дрогобицький держ. пед. ін-т), т. 9. Питання мовознавства. Дрогобич, 1962, с. 70—86.

* **Корсакас К.** Дружба літератур. Праці, статті, повідомлення, промови, спогади. Вільнюс, Держлітвидав, 1962, Кн. 1. 642 с.; 12 л. іл. [Литовською мовою].

Статтю про І. Франка див. за покажчиком змісту.

Косів М. Іван Франко проти реакційних критиків (з виступів на сторінках «Kurjera Lwowskiego». — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 130—139.

Кузьмина З. М. Историзм поэмы Франко «Панские забавы». — Ученые записки (Петрозаводский гос. ун-т), т. 10, вып. 2, 1962, с. 84—102.

Куніна А. Рік заснування — 1862. — «Літ. Україна», 1962, 29 червня.

Про твори І. Франка в Держ. бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна в Москві.

Куриленко Й. М. З архівних матеріалів про І. Франка. — «Рад. літературознавство», 1962, № 4, с. 128—129.

Про відмову царського уряду дати візи І. Франкові та М. Павлику для приїзду в Київ на XI археологічний з'їзд. Публікується заява І. Франка на ім'я київського губернатора від 28 (15) червня 1899 р.

Лавров С. Г. Жан-Жак Руссо і діячі української культури. — «Всесвіт», 1962, № 6, с. 34—38.

Говориться також про І. Франка.

Лесин В., Романець О. Осип Маковей у Чернівцях. — «Рад. Буковина», 1962, 25 серпня.

Мова також про взаємозв'язки О. Маковея з І. Франком.

Лисенко О. Живий голос. — «Вечірній Київ», 1962, 22 березня.

Про дружбу М. Лисенка з І. Франком. Публікується лист М. Лисенка до І. Франка від 8 грудня 1885 р.

Манзенко П. Т. Суспільно-політичні і філософські погляди М. Павлика. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1962. 124 с. (АН УРСР. Ін-т філософії).

Численні згадки про І. Франка.

Микиша М. Його творчість окрилювала людей. — «Літ. Україна», 1962, 23 листопада.

Про дружбу І. Франка з О. Мишугою. У статті є відомості до біографії І Франка. Так, напр., О. Мишуга фінансував видання збірки поезій І. Франка «Зів'яле листя». Подається текст надпису І. Франка на збірці «Зів'яле листя» з присвятою О. Мищузі.

Мізюн Г. Народ проти релігії. Франко. — «Рад. Буковина», 1962, 28 серпня.

Мороз М. Документи, зв'язані з габілітацією Івана Франка у Львівському університеті в 1894—1895 роках. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 143—163.

Мороз М. Уривок передмови Івана Франка до задуманого «Порадника для читачів». — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 164—168.

Мороз О. Іван Франко про предмет і завдання літератури. — «Жовтень», 1962, № 8, с. 144—148.

Мороз О. Опікун і вчитель молодих талантів. (І. Франко, У. Кравченко та К. Попович.) — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 106—129.

Москаленко А. А. І. Я. Франко про українську азбуку і правопис. — Наукові записки (Ізмаїльський держ.пед. ін-т), вип. 3, 1962, с. 160—168.

Назаревський М. Псевдоніми Івана Франка. — «Україна», 1962, № 3, с. 17.

Невідома З. Атеїзм Івана Франка. — «Вільне життя», 1962, 9 січня.

Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми та їх коментування в 20-томнику творів І. Франка. — В кн.: Тези доповідей V міжвузівської респ. славістичної конференції 25—30 вересня 1962 року. Ужгород, 1962, с. 99—100.

Осмоловський В. Ф. Лев Толстой в дооктябрьской украинской критике. — Наукові записки (Дрогобицький держ. пед. ін-т). Серія літературознавства, вип. 7. Питання літератури. Дрогобич, 1962, с. 61—75.

Говориться також про І. Франка.

Осмоловський В. Ф. Сатирична комедія «Будятинці», — Доповіді та повідомлення (Дрогобицький держ. пед. ін-т). Матеріали IV звіт.-наук. конф. ін-ту за 1961 р. Дрогобич, 1962, с. 17—21.

Про працю І. Франка «Будятинці» («Діло», 1908, № 12—13, 15).

Ошуркевич О. Духовний брат «Марсельєзи». З історії революційних пісень. — «Рад. Волинь», 1962, 11 листопада.

«Вічний революціонер» І. Франка.

Паляниця Х. Невідомий переклад Ів. Франка з поезії Віктора Гюго. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 175.

Публікується переклад поезії В. Гюго «Де самичка».

Паляниця Х. Франкові переклади французької художньої прози XIX ст. — Збірник робіт аспірантів романо-германської і класичної філології (Львівський держ. ун-т), 1962, с. 3—10.

Пашук А. Питання Франкового авторства деяких статей і кореспонденцій у газеті «Праса». — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 176—188.

Петличний І. З. Прикладка в мові художньої прози І. Франка. — Питання українського мовознавства (Львівський держ. ун-т), кн. 5, с. 59—76.

Полєк В. Садок Баронч. — «Прикарпатська правда», 1962, 16 грудня.

Оцінка І. Франком праці польського історика Садока Баронча «Байки, небилиці, легенди, прислів'я і пісні на Русі».

Полєк В. Сторінки історії. — «Прикарпатська правда», 1962, 11 листопада.

І. Франко про Станіслав.

Пономарьов П. П. Іван Франко про реалізм. — «Рад. літературознавство», 1962, № 5, с. 66—84.

«Поправка» к поэме Ивана Франко. — «Львовская правда», 1962, 28 ноября.

Минуле і сучасне колишнього Турківського району Львівської області.

Пчелінцева М. Збірник франкознавчих праць. — «Вітчизна», 1962, № 3, с. 218—219.

Рецензія на збірник: Дослідження творчості Івана Франка, вип. 2, К., Вид-во АН УРСР, 1959.

Пчелінцева М. Іван Франко — дослідник творчості Степана Руданського. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 96—105.

Пурель Г. А. Іван Франко про початкову освіту. — Наукові записки (Дрогобицький держ. пед. ін-т), т. 9. Питання мовознавства. Дрогобич, 1962, с. 71—72.

Равлюк М. Класику — лицем до сучасності. — «Літ. Україна», 1962, 10 серпня.

Спадщина І. Франка та її значення для нашої сучасності.

Рева М. І. Проблема типовості і позитивного героя в літературно-критичних статтях Івана Франка 70—90-х років XIX ст. — Наукові записки (Київський держ. пед. ін-т), т. 32, 1962, с. 140—155.

Рильський М. Іван Франко — майстер художнього слова. — В кн.: Рильський М. Твори в десяти томах. Том 10. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 258—285. Також в кн.: Рильський М. Про людину, для людини. Статті про літературу і мистецтво. К., «Рад. письменник», 1962, с. 268—289.

Рильський М. Про мистецтво. Збірник. Передмова М. Йосипенка. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. 208 с.

Про різносторонність духовних інтересів І. Франка, с. 39—40. Згадки про І. Франка також на інших сторінках книги.

Рильський М. Слово про Герцена. — «Літ. Україна», 1962, 6 квітня.

Мова також про інтерес І. Франка до творчості О. Герцена.

Романець О. Вижниця. — «Рад. Буковина», 1962, 17 липня.

Говориться про перебування І. Франка у Вижниці, Чернівецької області.

Романець О. Підгір'я. — «Рад. Буковина», 1962, 23 червня.

Про знайомство І. Франка з селянином Гулейчуком, про публікацію ним «Іспаського рукопису». Подаються уривки з листів до М. Драгоманова, в яких мова йде про бажання Каменяра вибратись до Іспасу на «полювання на рукописи».

Романченко І. Іван Франко — редактор і видавець «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 18—32.

Рудницький М. Франко захоплюється Пушкіним. — «Вільна Україна», 1962, 10 лютого.

Рудницький М. Франко на сторожі Шевченкового слова. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 5—17.

Рудницький М. Чи Франко відпочивав у Криворівні? — «Літ. Україна», 1962, 19 жовтня.

Савинец В. К. Иван Франко и современная ему педагогическая мысль в Галиции. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. пед. наук. К., 1962. 27 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко).

Сиваченко М. Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1962. 415 с.; 1 л. портр., іл. і факс. (Академія наук УРСР. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка).

Про І. Франка говориться на протязі цілої книги. І. Франко — видавець роману А. Свидницького «Люборацькі» та автор критичних праць про нього.

Сирак И. И. Мастерство рассказов И. Франко. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. Львов, Изд-во Львовского ун-та, 1962. 20 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Львовский ордена Ленина гос. ун-т им. Ив. Франко).

Сірак І. Місце І. Франка у розвитку українського дореволюційного оповідання. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 79—94.

Соломуха П. Д. Педагогічні погляди І. Я. Франка. Лекція для студентів-заочників. К., 1962. 34 л. (Київський держ. пед.

ін-т іноз. мов. Заочний відділ). Видруковано розмнож. апаратом.

Стебун И. И. Вопросы реализма в эстетике Ивана Франко. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. доктора филол. наук. Л., 1962, 64 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования СССР. Ленинградский ордена Ленина гос. ун-т им. А. А. Жданова).

Тези доповідей сьомої щорічної наукової сесії, присвяченої вивченню творчості І. Я. Франка. 7—9 вересня 1962 р. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1962, 48 с. (Мін-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. Львівський ордена Леніна держ. ун-т ім. Ів. Франка).

Зміст: С. Возняк. Погляди І. Франка на національне питання і шляхи його розв'язання. — С. Злупко. Соціально-економічні проблеми в художній прозі Івана Франка. — М. Рудницький. Пейзаж у художній прозі Івана Франка. — О. Кисельов. Образи наймитства в ранній поетичній творчості Івана Франка. — О. Мороз. Психологічні основи поетичної творчості (за теоретичними працями І. Франка). — Л. Третяк. Погляди І. Франка на художні твори про історичне минуле. — А. Халімончук. Типізація в сатирі Івана Франка. — А. Войтюк. Іван Франко про спільні й відмінні риси поезії, живопису та музики. — М. Рева. Іван Франко про особливості реалістичного методу української літератури кінця XIX—початку XX століття. — І. Вишневський. Іван Франко — дослідник творчості закарпатських письменників. — О. Романець. Іван Франко і українсько-молдавські літературні зв'язки. — М. Гольберг. Іван Франко і болгарська фольклористика. — М. Грицюта. І. Франко і М. Лисенко. — Є. Кирилюк. Легенда чи епізод з біографії (про працю І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди»). — Л. Маляренко. Самобутність і народність творчості І. Франка як дитячого письменника. — В. Бонь. Виступи Івана Франка проти декадентства в польській літературі. — М. Косів. І. Франко в історії польського літературного процесу. — О. Хомицький. Творчість Конрада Фердінанда Майєра в оцінці Івана Франка. А. Кабайда. Франко і Покуття. — М. Мороз. Питання атрибуції творів Івана Франка. — Т. Франко. Іван Франко в Карпатських горах. — І. Денисюк, П. Хоткевич. Іван Франко та письменники його часу на Гуцульщині. — І. Петличний. Вокативні речення в мові художньої прози І. Франка. — О. Сербенська. Юридична термінологія в мові творів Івана Франка. — Л. Полюга. Фразеологічна синоніміка творів Івана Франка. — О. Дем'яненко. Стилістико-синтаксичні особливості лолинських оповідань І. Франка. — Я. Закревська. До питання про народно-розмовні елементи у мові творів Івана Франка. — І. Лозинський. Польська критика про творчість Івана Франка на сторінках радянської преси періоду 1939—1941 рр.

Тичина П. Г. Іван Франко. — В кн.: Тичина П. Г. Твори в шести томах. Том 5. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 213—222.

Тичина П. Г. Безсмертне слово Каменяра. — В кн.: Тичина П. Г. Твори в шести томах. Том 6. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 268—288.

Тичина П. Г. Доповідь, виголошена 28 серпня 1956 року на ювілейному вечорі, присвяченому 100-річчю з дня народження Івана Франка. — В кн.: Тичина П. Г. Твори в шести томах. Том 6. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 289—304.

Товстуха Я. П. Иван Франко о положении и революционном движении крестьянства Галичины в пореформенный период. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. исторических наук. Львов, Изд-во Львовского ун-та, 1962. 15 с. (Минво высш. и сред. спец. образования УССР. Львовский ордена Ленина гос. ун-т им. И. Франко).

Тудор С. Визволення слова. — В кн.: Тудор С. Твори в двох томах. Том 2. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 412—416.

Стаття написана в 1939 р. Про І. Франка — попередника українських радянських письменників.

Тудор С. Поет-борець. — В кн.: Тудор С. Твори в двох томах. Том 2. К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 437—441.

Франко З. Т. Іван Франко про мову Т. Шевченка. — Мовознавство (Ін-т мовознавства АН УРСР), т. 17. 1962, с. 92—100.

Франко Т. Де і де. — «Літ. Україна», 1962, 25 травня.

Про І. Франка-гумориста.

Хоткевич П. По франківських місцях [Івано-Франківської області]. — «Рад. Гуцульщина» [Жаб'є], 1962, 25 вересня.

Худаш Л. С. Вивчення творчості І. Я. Франка в школі. К., «Рад. школа», 1962. 196 с.

Зміст: Вступ. — Вивчення оповідання «Грицева шкільна наука». — Аналіз поезії «Товаришам із тюрми» в 6 класі. — Вивчення повісті «Захар Беркут». — Вивчення біографії І. Франка в 7 класі. — Аналіз поезії «Каменярі». — Вивчення оповідання «Добрий заробок». — Вивчення життєвого і творчого шляху І. Франка в 10 класі. — Вивчення лірики І. Франка в 10 класі. — Аналіз поезії «Червона калино, чого в лузі гнешся». — Вивчення повісті «Борислав сміється». — Позакласна і позашкільна робота.

Рец.: Соболєв І. І. — «Література в школі», 1962, № 6, с. 84—85.

IV Международный съезд славистов. Материалы дискуссии. Том первый. Проблемы славянского литературоведения, фольклористики и стилистики. М., Изд.-во Академии наук СССР, 1962. 647 с. (АН СССР. Советский комитет славистов).

Про І. Франка див. у працях О. І. Білецького «Украинская литература среди других славянских литератур», Г. Д. Вервеса «Основные проблемы украинско-польских литературных взаимоотношений в XIX в.», у виступі М. Я. Гольберга та ін.

Чечот М. Т. Творчість Тараса Шевченка в дослідженнях Івана Франка. — Наукові записки (Вінницький держ. пед. ін-т), т. 19. Тарас Шевченко. Вінниця, 1962, с. 45—53.

Шуст Я. До питання традицій Т. Шевченка у поетичній творчості І. Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 33—45.

Шуст Я. І. Участь Івана Франка у прогресивному журналі «Przegląd społeczny» (1886—1887). — В кн.: Питання слов'яно-

знавства. Матеріали першої і другої респ. славістичних конференцій. До V Міжнародного з'їзду славістів. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1962, с. 131—149.

Яценко В. Ф. Образи позитивних героїв у повісті Івана Франка «Борислав сміється». — Наукові записки (Черкаський держ. пед. ін-т), т. 18. Серія філологічних наук, 1962, с. 25—64.

Jacyszyn J. Korespondencja E. Orzeszko z I. Franko. — «Czerwony sztandar» [Вільнюс], 1962, 31 maja.

III. І. ФРАНКО В МИСТЕЦТВІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Андрієвська Н. «Вічний революціонер». — «Вечірній Київ», 1962, 10 листопада.

Про гімн «Вічний революціонер» — спільне дітище І. Франка та М. Лисенка.

Білоцерківський Л. Записки суфлера. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. 266 с.

А. Бучма в ролі Миколи Задорожного, с. 221—223 та інші.

Василько В. Микола Садовський та його театр. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. 196 с.

«Украдене щастя» та «Учитель» в репертуарі театру М. Садовського.

Франко І. Я. Художник Н. І. Гноєвий. Автолітогр. Х., Обл., відд. ХФ УРСР, 1962. 57×44 *см*. Літогр.

Дейч А. Ломикамень. Повесть о Лесе Украинке. М., Детгиз, 1962. 222 с. с илл.

І. Франко — один з героїв повісті.

Домінчен К. Мій раю зелений. Для голосу в супроводі ф-п. Слова ... К., «Сов. композитор», 1962. 4 с.

Екранізація потрібна! — «Рад. культура», 1962, 1 квітня.

Про потребу екранізації повісті І. Франка «Захар Беркут».

Касіян В. Ім'ям великого Каменяра. До редакції «Прикарпатської правди». — «Прикарпатська правда», 1962, 14 листопада.

Лист В. Касіяна до редакції «Прикарпатської правди» у зв'язку з перейменуванням міста Станіслава в Івано-Франківськ. Публікується портрет І. Франка роботи народного художника СРСР В. Касіяна, подарований редакції газети «Прикарпатська правда».

Інгульський П. Будка № 27. — В кн.: Інгульський П. Львівська легенда. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1962, с. 183—189.

Використані мотиви однойменної п'єси І. Франка.

Керницький М. Чи відомі вам ці твори Юліана Панькевича. — «Жовтень», 1962, № 8, с. 131—132.

Говориться також про портрети І. Франка, виконані Ю. Панькевичем.

Кубик М. Івану Франкові. «Учителю! Прости, що знов тривожу твоє ім'я». [Поезія]. — «Прикарпатська правда», 1962, 11 листопада.

Кульчицька О. І. Франко та М. Коцюбинський перед гуцулами. Гравюра. Республ. виставка української рад. графіки. [Репродукція]. — «Літ. Україна», 1962, 7 грудня.

Лисенко М. Вічний революціонер. (Хор. з ф-п). Слова... Рос. пер. Б. Турганова. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. 6 с. [Тексти парал. укр. та рос. мовами]. Також в журн. «Соц. культура», 1962, № 3, 2 стор. обкладинки. Також в кн.: Лисенко М. Вибрані хорові твори. К., 1962. Також в кн.: Піонерам другого ступеня. V—VI кл. К., Дитвидав, 1962. (Випуск 3).

Лисенко М. Не забудь юних днів. Слова ... — В кн.: Глаголєва З. Вокальні ансамблі. Дуети, тріо, квартети. Упорядкувала ... К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. (Б-чка худ. самодіяльності). [Текст парал. укр. і рос. мовами].

Лубківський Р. Перед Каменярем. «Серед могил застиг камінний спокій». [Поезія]. — «Ленінська молодь», 1962, 14 жовтня.

Лукьянович Д. Великий Каменяр. (Отрывок из романа об И. Франко. Пер. с укр.). — «Львовская правда», 1962, 4, 8 декабря.

Лук'янович Д. Квартира і робота. (Уривок з повісті про І. Франка). —.«Вільна Україна», 1962, 20 вересня.

Лук'янович Д. Франко наш, ми — його! (З повісті «Великий Каменяр»). — «Вільча Україна», 1962, 31 травня.

Любчик В. О. І. Я. Франко. («Підеш ти у мандрівку століть ...»). — В кн.: «Радянська Україна», Худ. виставка. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. [Репродукція картини].

Мейтус Ю. Украдене щастя. [Опера. Лібретто М. Рильського. Вистави Львівського театру опери та балету ім. І. Франка].

Рец. на вистави. 1. Поляновський Г. Опера радует. — «Известия», 1962, 20 июня. [Вистава в Москві].

2. Ритлих М. Друзья из Львова. (Украинские гости столицы). — «Сов. музыка», 1962, № 10, с. 78—86 [79—81].

3. Рудницький М. Опера Франкового подиху. — «Рад. культура», 1962, 1 березня.

Мельник Б. Франкові. I—IV. Ріпники. [Поезії]. — В кн.. Мельник Б. Мій рідний краю. Поезії. Станіслав, Обл. кн.-газ. вид-во, 1962, с. 37—45

Франко И. Я. Худ. Ф. Ф. Мельников. Автолитогр. Л., Комбинат графических работ ЛОХФ РСФСР, 1962. 58×44 *см*. Литогр.

Наденеико Ф. Червона калино, чого в лузі гнешся. Слова... — В кн.: Глаголєва З. Вокальні ансамблі. Дуети, тріо, квартети. Упорядкувала ... К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1962. (Б-чка худ. самодіяльності). [Текст парал. укр. та рос. мовами].

Овчаренко В. В одному клубі. — «Червоний прапор», 1962, 31 серпня.

Вистава п'єси І. Франка «Будка № 27» у виконанні самодіяльного драмгуртка в колгоспі ім. Димитрова.

Омельченко В. Івано-Франківськ. «Одним те найменння незвичне для вуха». [Поезія]. — «Прикарпатська правда», 1962, 12 грудня. Також в кн.: Омельченко В. На всі літа. Поезії. К., «Рад. письменник», 1963, с. 20—21.

Пам'ятник Івану Яковичу Франку в селі Белелуя, Снятинського району, Івано-Франківської області. [Фото]. — «Колгоспник Придністров'я», 1962, 28 серпня.

Проект пам'ятника Каменяреві. [У Львові]. — «Літ. Україна», 1962, 30 березня.

Савін В. М. Іван Франко. К., «Рад. Україна», 1962, 32×17 *см*. Кольоровий офсет.

Скалецький Р. Червона калино, чого в лузі гнешся? Пісня для мішаного хору без супроводу. Слова ... Рос. пер. А. Ахматової. К., «Сов. композитор», 1962. 4 с. [Текст парал. укр. та рос. мовами].

Слободянюк С. Слово Івана Франка. [Новела]. — В кн.: Слободянюк С. Круті стежки. Станіславське обл. кн.-газ. вид-во, 1962, с. 20—22; «Прикарпатська правда», 1962, 4 листопада. Під заг. «Слово за гратами».

Слупський І. П. Іван Франко. Докум. фотографії. Упорядкував ... Оформлення худ. І. Крислача. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1962. 22 с. з іл.

Рец.: Глинчак В. 20 фотографий Каменяра. — «Львовская правда», 1963, 1 сентября.

Твори, присвячені великому Каменяреві. — «Вільна Україна», 1963, 1 квітня.

Твори О. Л. Кульчицької.

Трут І. І. Франко Іван. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР. 15×10 *см*. Кольорова автотипія.

Франко І. Для домашнього вогнища. [Інсценізація Ю. Бобошко і А. Драк. Вистава в Одеському театрі Жовтневої революції].

Рец. на виставу: Маркушевский П. Обвиняемые и обвинители. — «Знамя коммунизма», 1962, 20 февраля.

IV. ХРОНІКАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

Арсенич П. Нове в експозиції музею. — «Прикарпатська правда», 1962, 2 грудня.

Музей в селі Криворівні.

Він живе в пам'яті народній. — «Прикарпатська правда», 1962, 4 листопада.

Зміст. В. Полєк. Він живе в пам'яті народній. — С. Возняк. На землі Станіславській. — Наші земляки про Каменяра. — М. Карпенко. Співцю борні, свободи і добра. [Поезія]. — Д. Павличко. Гімн Каменяреві. [Поезія]. — Д. Осічний. У Криворівні. [Поезія]. — В. Омельченко. Франко читає «Мойсея». [Поезія]. — Слободянюк С. Слово за гратами. [Новела].

Воробець І. Честь Каменяреві. — «Ленінська молодь», 1962, 26 серпня.

Музей І. Франка в селі Івана Франка, Бориславського району.

Дяченко М. І. Нові придбання відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. — «Рад. літературознавство», 1962, № 3, с. 156—157; Дьяченко М. Пополнения сокровищницы украинской литературы. — «Вопросы литературы», 1962, № 10, с. 244—245.

Згадуються також матеріали з франкознавства.

Косів М. Шана народна. — «Вільна Україна», 1962, 1 червня.

Літературний ранок в музеї Івана Франка у Львові.

Космачук Д. З листів читачів. — «Прикарпатська правда», 1962, 19 грудня.

Вечір в Коломийській школі-інтернаті, присвячений І. Франкові.

Красень Прикарпаття. Івано-Франківську — 300 років. Зустрічі, віншування. — «Жовтень», 1962, № 12, с. 147—151.

Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. Путівник. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1962, 80 с. з іл. і факс.; 17 л. іл. (Літ.-мемор. музей І. Франка). На звороті тит. стор. складачі: В. Бонь і М. Давидова.

Пам'яті Каменяра. — «Вільна Україна», 1962, 30 серпня; «Ленінська молодь», 1962, 31 серпня: «Вітчизна», 1962, № 11,

с. 220; Морозов Ф. Івану Франкові присвячене. — «Рад. культура», 1962, 9 вересня.

У Будинку культури Львівського паровозо-вагоноремонтного заводу відбувся вечір з нагоди 106 роковин з дня народження І. Франка.

Печенівський Г. Вшанування пам'яті великого Каменяра. — «Вільна Україна», 1962, 29 травня.

Мітинг біля могили І. Франка 28 травня.

Сінько Г. Ю. Рукописний фонд Івана Белея. — «Рад. літературознавство», 1962, № 5, с. 127—129.

Є відомості про матеріали з франкознавства.

Скрипник І., Вашкурак О. Незабутня подорож. — «Прикарпатська правда», 1962, 12 вересня.

Екскурсія по франківських місцях.

Сьома щорічна наукова сесія, присвячена вивченню творчості Івана Франка. 7—9 вересня 1962. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1962. [12 с.]. Мін-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. (Львівський ордена Леніна держ. ун-т ім. Ів. Франка).

Програма сесії, яка відбулася в селі Криворівні, Івано-Франківської області.

Замітки про сесію: 1. Березюк В. Криворівня, рік 1962, Наукова сесія в гуцульському селі. — «Рад освіта», 1962, 19 вересня.

2. Березюк В. Невмируща спадщина. Новий внесок у розвиток франкознавства.— «Вільна Україна», 1962, 13 вересня.
3. Герасименко С. Пам'яті великого Каменяра. — «Рад. Україна», 1962, 20 вересня.
4. Грицюта М. С. VII франківська наукова сесія. — «Рад. літературознавство», 1962, № 6, с. 152.
5. Кирилюк Є. Криворівня, вересень 1962. — «Літ. Україна», 1962, 25 вересня.
6. Іванові Франкові присвячено. — «Рад. культура», 1962, 23 вересня.
7. Краснопільський В. Наукова сесія в гуцульському селі. — «Ленінська молодь», 1962, 12 вересня.
8. Медведик П. Наукова сесія по вивченню творчості Івана Франка. — «Вільне життя», 1962, 16 вересня.
9. Наукова сесія в Криворівні. — «Жовтень», 1962, № 11, с. 159.
10. Пам'ятна зустріч. — «Комсомольський прапор», 1962, 14 вересня.
11. Полєк В. Сьома франківська сесія. — «Прикарпатська правда», 1962, 8, 9, 12 вересня.
12. Присвячена творчості Каменяра. — «Літ. Україна», 1962, 21 вересня.

13. Сесія, присвячена творчості Івана Франка. — «Вільна Україна», 1962, 12 вересня.
14. Сессия, посвященная творчеству Ивана Франко. — «Правда Украины», 1962, 12 сентября.
15. VII наукова сесія, присвячена творчості І. Я. Франка. — «Вільна Україна», 1962, 6 вересня.
16. «Вітчизна», 1962, № 11, с. 219.
17. Хоткевич П. Наукова сесія у Криворівні.— «Рад. Гуцульщина» [Жаб'є], 1962, 7 вересня.

Указ Президії Верховної Ради УРСР. Про перейменування міста Станіслава і Станіславської області. — «Рад. Україна», 1962 10 вересня.

Я. І. Шуст. (1913—1961). [Некролог]. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 338—339.

Я. І. Шуст — ст. викладач кафедри укр. літератури Львівського держ. університету, зав. кабінетом франкознавства, член ред. колегії збірника «Іван Франко. Статті і матеріали», автор ряду праць в галузі франкознавства.

V. БІБЛІОГРАФІЯ

Багмут Й. А., Шморгун П. М. Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Бібліогр. покажчик. Х., Книжкова палата УРСР, 1962. 76 с.

Про І. Франка — перекладача і популяризатора творів К. Маркса і Ф. Енгельса, с. 25—26.

Іван Франко — дітям. Пам'ятка читачеві 1—4 класів. Донецьк, Кн. вид-во, 1962. 12 с. з іл. (Донецьке обл. упр. культури. Обл. б-ка для дітей ім. С. М. Кірова).

Кравчук П. Матеріали і статті про життя і творчість Івана Франка на сторінках української прогресивної преси в Канаді. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 319—333.

Мороз О., Мороз М. Матеріали до бібліографії критичної літератури про Івана Франка (1875—1938). — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 191—318.

Замітка: В кн. Библиография советской библиографии. М., «Книга», 1964, с. LXII.

Соціалістична Львівщина 1959 р. Бібліографічний покажчик. [Вип. 8]. Львів, 1962, 292 с. Склали Ільїна О. С., Коваленко О. С., Мороз М. О. (Львівська бібліотека Академії наук УРСР).

І. Франко, с. 205—206. Див. також покажчик імен. Бібліографія найважливіших критичних матеріалів про І. Франка, опублікованих у 1959 р.

Шандро Д. І. Франко в Румунії. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. IX, 1962, с. 334—337.

1963

І. ТВОРИ І. ФРАНКА

Літературна спадщина. Том третій. Іван Франко. Поетичні твори за мотивами історії стародавнього Риму. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 674 с.; 2 л. портр. Тир. 1250. Упорядкували Басс І. І., Грудницька М. С., Каспрук А. А., Франко Т. І. за участю Кочубей Л. А. Відп. ред. О. І. Білецький.

Замітка: Невідомі твори Івана Франка. — «Рад. культура», 1963, 29 серпня.

Рец.: 1. Іваньо М. В. Недруковані твори Івана Франка. — «Рад. літературознавство», 1964, № 4, с. 137—138.

2. Кобів Й. З глибини віків. — «Вітчизна», 1964, № 5, с. 207—208.

Оповідання та повісті. К., Держлітвидав УРСР, 1963. 470 с. з іл. Тир. 30 000.

Зміст: Ріпник. — Олівець. — Малий Мирон. — Добрий заробок. — Грицева шкільна наука. — Ліси і пасовиська. — До світла! — Історія кожуха. — Свинська конституція. — Мій злочин. — Вівчар. — Boa constrictor. — Борислав сміється.

* * *

Бунченко В. і Сливка Ю. Невідома стаття Івана Франка. — «Жовтень», 1963, № 5, с. 138.

Публікується стаття «Перший рік видання «Громадського голосу», написана І. Франком 25 лютого 1916 р.

Замітка: Невідома стаття Івана Франка. — «Рад. культура», 1963, 6 червня.

Галицький селянський страйк у народній пісні. Стаття І. Франка про новостворену народну пісню. Переклад з нім., вступ і комент. М. О. Мороза. — «Народна творчість та етнографія», 1963, № 2, с. 96—100.

Гуць М. В. Маловідомі переспіви і переклади сербських народних пісень українською мовою. — В кн.: Міжслов'янські фольклористичні взаємини. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 162—195.

На с. 194—195 публікуються перекладч І. Франка: «Жінка огняного змія», «Юнак застрілив вілу», «Пряха і цар».

Мельниченко О. Знайдено в архіві Івана Франка. — «Літ. Україна», 1963, 15 жовтня.

Публікація поеми «Про богача, що їздив біду купувати» та поезії «Не журись, що на світ осінь сумрачна йде!»

Замітки: 1. Гудзий Н. К. Ценная находка. —«Лит. газета», 1963, 19 декабря.
2. Григорьев К. Тысяча строк Ивана Франко. — «Лит. газета», 1963, 19 декабря.

Недрукована передмова до збірки прислів'їв. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Підготовка до друку, переклад з польського і вступна замітка О. І. Дея. — «Народна творчість та етнографія», 1963, № 2, с. 94—96.

Новознайдені строфи з поеми «Мойсей» І. Франка. Подав О. І. Дей. — «Рад. літературознавство», 1963, № 3, с. 134—136.

Вінок Тарасові Шевченку. Оповідання [укр. рад. письм. Замість передмови висловлювання Івана Франка про Т. Г. Шевченка]. К., «Рад. письменник», 1963, 230 с.; 1 л. портр.

Українські пародії. Упорядкування, вступна стаття, примітки та коментарі Г. А. Нудьги. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, 416 с.

Пародії І. Франка: «Де єсть руська вітчизна», «Хлібороб», «Марш галицько-руських «твердих», с. 126—130.

Школа під стріхою. Збірник творів про дореволюційну школу. К., Дитвидав УРСР, 1963. 143 с.

«Грицева шкільна наука», «Schönschreiben», с. 5—31.

* *
*

Три мешка хитростей. [Сказка]. — «Сельская жизнь», 1963, 10 февраля.

Украинская сатира и юмор XIX — нач. XX века. Повести и рассказы. Сост. А. И. Белецкий и А. И. Дейч. Предисл. А. И. Дейча. М., Гослитиздат, 1963. 495 с. с илл.

«Патриотические порывы», «История кожуха», «Свинская конституция», «Доктор Бессервиссер», с. 353—380. Переводы Б. Турганова и А. Деева.

Малий Мирон. Переклад А. Ахмедова. Ред. Е. Мамедова. Баку, Азернешр, 1963. 179 с. Тир. 13 000. [Азербайдж. мовою].

Зміст: «Малий Мирон. — Олівець. — Грицева шкільна наука. — Добрий заробок. — Панщизняний хліб. — Муляр. — Історія кожуха. — На роботі. — Ріпник. — Яць Зелепуга.

Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte Deutsche Schriften des Revolutionären Demokraten 1882—1915. Unter Mitarbeit von O. I. Bileckyj und I. I. Bass. Herausgegeben und eingeleitet von E. Winter und P. Kirchner. Mit I Kunstdrucktafel. Berlin, Akademie-Verlag, 1963. X, 577 S.

Рец.: 1. Кирилюк Є. П. Іван Франко німецькою мовою. — «Рад. літературознавство», 1964, № 3, с. 143—144.

2. Михайлюк Ю. Твори Івана Франка німецькою мовою. — «Літ. Україна», 1964, 7 лютого.
3. «Вітчизна», 1964, № 6, с. 223—224.

Když zvířátka ještě mluvila. Bajky. Přeložila Ludmila Zilynská. Ilustroval Jiři Šindler. Praha, Svět Sovětů, 1963. 128 s.

II. КРИТИЧНА ЛІТЕРАТУРА ПРО І. ФРАНКА

Ассонова Н. Т. Вплив марксизму на соціалістичні ідеї Івана Франка. — Збірник наук. праць аспірантів кафедр сусп. наук (Київський ун-т), № 13, 1963, с. 3—11.

Ассонова Н. Т. Українські революціонери-демократи кінця XIX — початку XX століття про шляхи переходу до соціалізму. — Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук (Київський держ. ун-т), 1963, № 15, с. 93—101.

Говориться також про І. Франка.

Басс І. І. Із спостережень над майстерністю Франка-прозаїка. — «Рад. літературознавство», 1963, № 5, с. 60—73.

Бацула І. Г. Іван Франко в «Літературно-науковому віснику». — «Рад. літературознавство», 1963, № 5, с. 74—83.

Бацула І. Г. Проблема таланту в інтерпретації Івана Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 31—41.

Білецький Д. М., Ступак Ю. П. Українська дитяча література. Посібник для педагогічних інститутів і педучилищ. К., «Рад. школа», 1963. 235 с.

І. Я. Франко, с. 87—102.

Білецький О. І. Письменник і епоха. Збірник статей, досліджень, рецензій з питань української літератури. К., Держлітвидав УРСР, 1963. 538 с.

Іван Франко (1856—1916), с. 178—212. [Вступна стаття до кн.: Франко І. Вибрані твори. К., Вид-во АН УРСР, 1956]. — До питання «Іван Франко і російська література», с. 408—413. [«Літ. газета», 1956, 9 серпня].

Вервес Г. Д. Незакінчена повість Івана Франка «Не спитавши броду». (До проблеми українсько-польських літературно-громадських зв'язків). — В кн.: Славістичний збірник. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 241—283.

Вервес Г. Д. Повість Івана Франка «Lelum і Polelum». — В кн.: Міжслов'янські літературні взаємини. Вип. 3. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 108—134.

Вервес Г. Д. Проблематика польських повістей І. Франка. — «Рад. літературознавство», 1963, № 3, с. 64—82. З прим. ред.

Вервес Г. Д., Вєдіна В. П., Булаховська Ю. Л. Українсько-польські літературні взаємини в XX ст. Доповіді радянської делегації. V Міжнародний з'їзд славістів. (Софія, вересень 1963). К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 62 с. (Академія наук УРСР. Відділення суспільних наук. Український комітет славістів).

Говориться також про І. Франка.

Вишневський І. Традиції та сучасність. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1963. 240 с. з іл.

Література Закарпаття в оцінці І. Франка. Твори І. Франка і праці про І. Франка на сторінках закарпатської преси в 20—30-х рр.

Возняк С. М. Про джерела інтернаціоналізму І. Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 5—15.

Войтюк А. Ю. Іван Франко про історичну та художню правду. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 16—24.

Волянюк М. На світанку віку. — «Вільна Україна», 1963, 6 квітня. (До Ленінських днів).

Заслуги І. Франка в справі популяризації марксизму на Україні.

Гладкий В. Франко і Стефаник. — «Вільне життя», 1963, 30 жовтня.

Гольберг М. Я. До історії українсько-сербохорватських літературних взаємин у XIX ст. — В кн.: Славістичний збірник. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 339—359.

Говориться також про І. Франка.

Гольберг М. Я. З творчої історії «Поеми про білу сорочку» Івана Франка. — В кн.: Міжслов'янські літературні взаємини. Вип. 3. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 135—155.

Гончарук Г. М. В. Г. Бєлінський і питання реалізму в естетиці Івана Франка. — Доклады и сообщения на итоговой науч. конференции за 1962 г. Март 1963 (Луганский пед. ин-т). Луганск, 1963, с. 17—19.

Гуць М. В. Дума про Коваленка. Подав до друку і написав вступну замітку ... — «Народна творчість та етнографія», 1963, № 3, с. 102—104.

Публікуються матеріали, збережені в архіві І. Франка. Використано також праці І. Франка.

Дніпровська Н. Я. Із спостережень над синтаксисом листування І. Я. Франка. — XVIII звітно-наукова конференція (Харківський держ. пед. ін-т). Тези і реферати доповідей з мови та літератури. Х., 1963, с. 15—17.

Довідковий матеріал про перебування в Києві класиків української літератури І. Франка, Марка Вовчка, М. Коцю-

бинського. (На допомогу лекторам-екскурсоводам). К., 1963. 38 л. (Київське міське відділення Тов-ва для поширення пол. і наук. знань УРСР). Вид. рук. размнож. апаратом.

Дроздова Г. Этические взгляды украинских революционеров-демократов конца XIX — начала XX вв. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. философских наук. К., 1963. 19 с. (Мин-во высш. и сред. спец. обр. УССР. Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко).

Говориться також про І. Франка.

Замлинський В. Невмируща пісня. («Товаришам із тюрми»). — «Рад. Волинь», 1963, 8 вересня.

Злупко С. М. Ідейні зв'язки І. Франка і В. Навроцького. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 91—101.

Іван Франко. Статті і матеріали. Збірник десятий. Ред. колегія: проф. А. С. Брагінець, доц. О. Н. Мороз [відп. ред.] та інші. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1963. 282 с.; 1 л. портр. (Мін-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. Львівський ордена Леніна держ. ун-т ім. Ів. Франка).

Зміст: Статті і дослідження. С. М. Возняк. Про джерела інтернаціоналізму І. Франка. — А. Ю. Войтюк. Іван Франко про історичну та художню правду. — М. І. Рева. Іван Франко про типове. — І. Г. Бацула. Проблема таланту в інтерпретації Івана Франка. — А. І. Скоць. Поема І. Я. Франка «Смерть Каїна». — О. І. Кисельов. Недокінчена поема Івана Франка «Історія товпки солі». — В. І. Калинович. Коломийський судовий процес Івана Франка і селян Косівщини у 1880 році. — А. І. Пашук. Зв'язки І. Франка з С. Подолинським. — С. М. Злупко. Ідейні зв'язки І. Франка і В. Навроцького. — В. Олійник. І. Франко і М. Старицький. — М. І. Рудницький. Одна з соціальних проблем у творчості Івана Франка і Бернарда Шоу. — О. В. Хомицький. Генріх Кляйст в оцінці Івана Франка. — М. Й. Онишкевич. Полонізми і діалектизми та їх коментування в 20-томнику творів І. Франка. — Публікації і матеріали. Т. І. Пачовський. Лист І. Франка про творчість О. Кобилянської. — Бібліографія. О. Н. Мороз, М. О. Мороз. Радянське франкознавство за 1960—1961 роки. — Додатки. О. Н. Мороз, М. О. Мороз. Матеріали до бібліографії критичної літератури про І. Франка. — Андрій Степанович Брагінець [Некролог].

Рец.: Кирилюк Є. П. Черговий том енциклопедії франкознавства. — «Рад. літературознавство», 1964, № 1, с. 149—150.

Калениченко Н. П. Праця та її виховне значення у творчій спадщині українських революційних демократів. — Наукові записки (Наук.-досл. ін-т педагогіки УРСР), т. 20. З історії школи і педагогічної думки на Україні. К., 1963, с. 28—65.

І. Франко, с. 38—53.

Калинович В. І. Коломийський судовий процес Івана Франка і селян Косівщини у 1880 році. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 63—74.

Каспрук А. Ілля Чавчавадзе і Україна. — «Рад. літературознавство», 1963, № 5, с. 55—59.

Про близькість в творчому плані між І. Чавчавадзе та І. Франком, с. 57.

Качій Ю. Іван Франко на Закарпатті. — «Молодь України», 1963, 25 жовтня.

Качій Ю. І. Франко про чеські переклади творів Т. Шевченка. Історія одного рукопису. — «Закарпатська правда», 1963, 20 грудня.

Мова про рецензію І. Франка на переклади поезій Т. Г. Шевченка на чеську мову Р. Єсенською та Й. Колларжем (90-ті рр. XIX ст.).

Кирик Д. П. Філософська термінологія двох перекладів Івана Франка. — Питання слов'янського мовознавства, кн. 7—8. Львів, 1963, с. 207—218.

Кирилюк Є. П. Українські письменники революційні демократи й літератури західних і південних слов'янських народів у XIX столітті. Доповіді радянської делегації. V Міжнародний з'їзд славістів (Софія, вересень 1963 р.). К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, 79 с. (Академія наук УРСР. Відділення суспільних наук. Український комітет славістів).

І. Франко, с. 57—75.

Кисельов О. І. Недокінчена поема Івана Франка «Історія товпки солі». — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 57—62.

Кисельов О. «Вічний революціонер». — «Вечірній Київ», 1963, 18 січня.

Кисельов О. І. Робота І. Франка над віршем «Каменярі». — «Рад. літературознавство», 1963, № 2, с. 90—97.

Кобилянська О. Твори в п'яти томах. Том 5. К., Держлітвидав УРСР, 1963, 767 с.

Про І. Франка статті: «Мрії письменника збулися», с. 193; «Пророцтво», с. 204—205. Листи О. Кобилянської до І. Франка та О. Франко див. за покажчиком змісту. Див. також покажчик імен.

Кобів Й. Студентська робота І. Франка. — «Вільна Україна», 1963, 13 вересня.

Про працю І. Франка «Лукіан і його епоха», написану в 1877 р.

Коптилов В. В. Очерк истории украинского поэтического перевода. (Дооктябрьский период). Автореферат дисс. на соискание уч. степ. канд. филол. наук. К., 1963. 17 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко).

Мова також про І. Франка.

Кордуба І. Крізь заборону і переслідування. Як по Тернопільському округу балотувався Іван Франко. — «Вільне життя», 1963, 3 березня.

Корнієнко Н. П. Спостереження над мовою Франкових перекладів марксистської літератури. — Тези доповідей V звітної наукової конференції ін-ту за 1962 рік 10—20 вересня 1963 року. Секція гуманітарних наук (Дрогобицький держ. пед. ін-т), 1963, с. 82—86.

Косів М. В. Співробітництво І. Франка в газеті «Kurjer Lwowski». — Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів (Львівський держ. ун-т), 1963, с. 5—11.

Кравець Ю. Іван Франко і Леся Українка. — «Вінницька правда», 1963, 31 липня.

Кротевич Є. М. Київські зустрічі. Спогади про людей, факти й події. К., «Молодь», 1963. 192 с.

І. Франко, с. 84—90.

Крутикова Н. Е. Русский реализм и становление украинской реалистической прозы. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов. (София, сентябрь 1963 г.). К., Изд-во Академии наук УССР, 1963. 64 с. (Академия наук УССР. Отделение общественных наук. Украинский комитет славистов).

Говориться також про І. Франка.

Кущ О. Невідомі листи О. М. Горького. — «Літ. Україна», 1963, 27 грудня.

У листі О. М. Горького В. Гнатюкові від 5 червня 1913 р. мова йде про участь у збірнику на честь І. Франка.

Лещенко П. Я. До історії обрання І. Франка доктором російської словесності Харківського університету. — Наукова конференція, присвячена 60-річчю М. П. Івченка. Доповіді і повідомлення. [Тези]. 1903—1963. (Ровенський пед. ін-т). Ровно, 1963, с. 42—45.

Людвік Куба про Україну. Збірник. Упорядкував Михайло Мольнар. К., Держ. вид-во образотворчого мист. і муз. літ-ри УРСР, 1963. 226 с. з портр. і іл.

Автограф І. Франка на книзі, подарованій Л. Кубі, вклейка після с. 80. Про зв'язки І. Франка з Л. Кубою говориться у вступній статті М. Мольнара «Щирий друг українського народу», с. 7—19.

Маланчук В. Торжество ленінської національної політики. (Комуністична партія — організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР). Львів, Кн.-журн. вид-во, 1963. 696 с.

Про І. Франка у розділі: «Національно-визвольний рух у Галичині, на Буковині і Закарпатті, його зростання і поширення під впливом революційного руху в Росії», с. 97—170.

Маляренко Л. Л. Иван Франко — критик и автор детской книги. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. К., 1963. 19 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Львовский ордена Ленина гос. ун-т им. И. Франко).

Малярчук Н. Д. Иван Франко и българското народно творчество. — «Език и литература», Софія, 1963, т. 18, № 2, с. 1—12.

Марфієвич М. Дві зустрічі з великим Каменярем. — «Рад. Буковина», 1963, 29 вересня.

Зустрічі в 1913 і 1916 рр.

Медведик П. Безсмертна співачка. — «Вільне життя», 1963, 22 вересня.

Про дружбу С. Крушельницької з І. Франком.

Медведик П. К., Михайлюк І. С. Іван Франко і літературна Тернопільщина. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1963. 76 с.; 2 л. іл.

Рец.: 1. Озеренко О. Незвичайний «метелик». — «Вільне життя», 1964, 12 лютого.
2. Скоробогатий Б. Іван Франко на Тернопільщині. — «Рад. село» [Зборів], 1964, 2 квітня.
3. Хома В. Цікава, корисна книга. — «За комуністичну працю» [Теребовля], 1964, 21 квітня.

Медведик П. Незабутній Крушельницький. — «Вільне життя», 1963, 18 серпня.

Про народного артиста СРСР М. Крушельницького, його участь у вшануванні пам'яті І. Франка громадськістю Тернополя в 1917 р.

Медведик П. Фольклористична діяльність О. І. Роздольського. — «Народна творчість та етнографія», 1963, № 3, с. 89—91. Скорочено також в газеті «Вільне життя», 1962, 23 вересня під заг. «Збирач перлин фольклору».

Говориться про взаємозв'язки О. Роздольського та І. Франка.

Миронов В. Соціально-економічні ідеї Лесі Українки і Івана Франка, висловлені в творах, опублікованих в петербурзьких журналах «Новое слово» і «Жизнь». — Тези доповідей наукової сесії, присвяченої підсумкам наук.-досл. роботи за 1962 рік (Укр. поліграфічний ін-т). Львів, 1963, с. 51—53.

Мороз М. А. Вопросы библиографии и атрибуции произведений Ивана Франко. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. К., 1963. 20 с. (Академия наук УССР. Ин-т лит-ры им. Т. Г. Шевченко).

Мороз О. Н. Творчість Шевченка в оцінці І. Франка. (За матеріалами, які друкувалися в польській пресі). — В кн.:

Збірник праць одинадцятої наукової шевченківської конференції. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 78—88.

Мороз О. Н. Леся Українка як перекладач творів Івана Франка. — В кн.: Творчість Лесі Українки. Тези республіканської наукової сесії. Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1963, с. 36—41.

Нечиталюк М. Буковинський Кобзар. Літературно-критичний нарис. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1963. 95 с. з іл.; 1 л. портр.

Творчість Ю. Федьковича в оцінці І. Франка. І. Франко — видавець творів Федьковича.

Олійник В. І. Франко і М. Старицький. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 102—119.

Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми та їх коментування в 20-томнику творів І. Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 139—153.

Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в творах І. Франка. (І. Франко. Твори в двадцяти томах. Т. III і IV. К., 1950). — Питання слов'янського мовознавства (Львівський держ. ун-т), кн. 9, 1963, с. 36—51.

Орєхов Д. І. Оповідання Івана Франка про молодь. — В кн.: Матеріали XIX наукової сесії (Чернівецький держ. ун-т). Секція філологічних наук, 1963, с. 38—40.

Пачовський Т. В оцінці Івана Франка. [Творчість О. Кобилянської]. — «Вільна Україна», 1963, 27 листопада.

Пачовський Т. І. Лист І. Франка про творчість О. Кобилянської. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 157—163.

Замітки: 1. Франко І. З листа до В. Ягича від 8 XI 1905. — «Рад. Буковина», 1963, 27 листопада.
2. Великий Каменяр о горной орлице. — «Львовская правда», 1963, 27 ноября.

Пашук А. І. Зв'язки І. Франка з С. Подолинським. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 75—90.

Передерий В. Животворный родник. — «Сов. Украина», 1963, № 2, с. 161—164.

І. Франко про народність в літературі і мистецтві.

Петличний І. З. Обірвані речення в мові художньої прози І. Франка. — Вісник Львівського університету. Серія філол., № 1, 1963, с. 91—95.

Пильо К. Як Іванові Франку відмовили у стипендії. Нові документи про великого Каменяра. — «Прикарпатська правда», 1963, 17 січня; «Вільна Україна», 1963, 1 лютого; «Літ.

Україна», 1963, 12 лютого; «Львовская правда», 1963, 27 января.

Пільгук І. І. Вплив Шевченка на літературний процес 70—90-х років. Боротьба Івана Франка за розвиток традицій «Кобзаря». — В кн.: Пільгук І. І. Традиції Т. Г. Шевченка в українській літературі. (Дожовтневий період). К., Держлітвидав УРСР, 1962, с. 117—236.

Пільгук І. І. Т. Г. Шевченко — основоположник нової української літератури. Вид. друге, перероблене і доповнене. К., «Рад. школа», 1963. 465 с.

І. Франко, с. 427—430.

Поліція не помилилась... Нові документи про великого Каменяра. — «Ленінська молодь», 1963, 24 лютого, «Вільна Україна», 1963, 27 лютого.

Про зв'язки І. Франка з російськими соц.-дем. гуртками у 90-х рр. XIX ст. у Відні.

Полюга Л. М. Синоніміка як засіб стилістичної виразності мови поетичних творів І. Франка. — В кн.: Питання стилістики української мови в її взаємозв'язку з іншими слов'янськими мовами. Чернівці, 1963, с. 83—84.

Пчелинцева М. Н. Иван Франко — библиограф украинской литературы. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. Одесса, 1963. 19 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Одесский гос. ун-т им. И. И. Мечникова).

Рева М. І. Іван Франко про типове. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 25—30.

Рева М. И. Проблема реализма в литературно-критических статьях Ивана Франко 70—90-х годов XIX века. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. К., 1963. 15 с. (Мин-во просвещения УССР. Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького).

Регушевський Є. С. До питання про шляхи удосконалення І. Я. Франком наукового стилю української літературної мови та збагачення української термінології. — Наукові записки (Київський держ. пед. ін-т), т. 33. Мовознавча серія, 1963, с. 29—37.

Регушевский Е. С. Языковедческая терминология И. Я. Франко в свете его лингвистических взглядов. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. К., 1963. 19 с. (Мин-во просвещения УССР. Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького).

Романець О. Під гордим Німчичем. — «Рад. Буковина», 1963, 28 серпня.

Мова також про зв'язки І. Франка з Буковиною.

Романець О. Тут Каменяр читав слова пророчі. [У Чернівцях]. — «Рад. Буковина», 1963, 7 травня.

Рудницький М. І. Франко у театрі. — В кн.: Рудницький М. І. В наймах у Мельпомени. К., «Мистецтво», 1963, с. 130—137.

Рудницький М. Навколо давньої п'єси. Зі спогадів І. Франка, В. Стефаника, М. Яцкова, Й. Стадника [про В. Оркана]. — «Літ. Україна», 1963, 30 серпня.

Рудницький М. І. Одна з соціальних проблем у творчості Івана Франка і Бернарда Шоу. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 120—131.

Самохін А. Борець за щастя народу. Переслідування Івана Франка в Австро-Угорщині та царській Росії. — «Прикарпатська правда», 1963, 27 серпня.

Сахалтуєв А. А. Л. М. Толстой і українська література. К., Держлітвидав УРСР, 1963. 142 с.

І. Франко, с. 56—70.

Скоць А. І. Поема І. Я. Франка «Смерть Каїна». — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 42—56.

Скрипка В. М. Чеська пісня в дослідженнях російських і українських славістів XIX — початку XX ст. — В кн.: Міжслов'янські фольклористичні взаємини. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, с. 139—161.

І. Франко, с. 158—161.

Смаль В. З. Іван Франко як історик освіти. — Наукові записки (Наук.-досл. ін-т педагогіки УРСР), т. 20. Серія педагогічна. З історії школи і педагогічної думки на Україні, 1963, с. 66—101.

Смаль В. З. Педагогические идеи Ивана Франко. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. педагог. наук. К., 1963. 19 с. (Мин-во просвещения УССР. Киевский гос. пед. ин-т им. А. М. Горького).

Спогади про Лесю Українку. К., «Рад. письменник», 1963. 519 с.

Про І. Франка див. за покажчиком імен.

Стець З. Ів. Франко і Т. Шевченко. — «Вільна Україна», 1963, 27 серпня.

Трофимук С. М. Творчі зв'язки І. Франка та А. Крушельницького. — «Рад. літературознавство», 1963, № 5, с. 84—90.

Франко Т. Загадка Бубнища. — «Літ. Україна», 1963, 27 серпня.

Перебування І. Франка в селі Бубнище поблизу Болехова, Івано-Франківської області.

Халімончук А. М. Нарис історії української літератури XIX ст. Навч.-метод. посібник для студ.-заоч. філол. фак. Вид. друге, доповнене. Львів, 1963. 164 с.

І. Франко, с. 145—162.

Хомицький О. В. Генріх Кляйст в оцінці Івана Франка. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 132—138.

Хомицький О. В. Німецькі письменники-реалісти XIX ст. в оцінці Івана Франка. — «Рад. літературознавство», 1963, № 1, с. 62—71.

Цьох Й. Соратник великого Каменяра. [Д. Я. Лук'янович]. — «Вільна Україна», 1963, 13 вересня.

Чорновіл В. «Жадання пута розбивати». Кілька думок про стосунки між І. Франком та Б. Грінченком. — «Літ. Україна», 1963, 10 грудня.

Шевчук В. І. Основні проблеми українсько-чеських літературних зв'язків XIX—XX ст. Доповіді радянської делегації. V Міжнародний з'їзд славістів. (Софія, вересень 1963 р.). К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963, 38 с. (Академія наук УРСР. Відділення суспільних наук. Український комітет славістів).

І. Франко, с. 22—24 та інші.

Шевчук В. І. Сучасні українсько-чехословацькі літературні зв'язки. 1945—1960. К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 151 с. (Академія наук УРСР. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка).

Про І. Франка див. у розділі «Українська дожовтнева література в чеських та словацьких перекладах. Українська дожовтнева література в оцінці чехословацької критики», с. 68—111.

Шемет А. М. Связи российской революционной социал-демократии с революционно-демократическими и социал-демократическими кругами Восточной Галиции (1883—1904 гг.). Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. историч. наук. К., 1963. 22 с. (Мин-во высш. и сред. спец. образования УССР. Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко).

Говориться також про І. Франка.

Шкода Г. С. «Основи суспільності». — «Рад. літературознавство», 1963, № 1, с. 54—61.

Шпильова О. В. Головні етапи українсько-болгарських літературних зв'язків XIX—XX ст. Доповіді радянської делегації. V Міжнародний з'їзд славістів. (Софія, вересень 1963 р.). К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 39 с. (Академія наук УРСР. Відділення суспільних наук. Український комітет славістів).

І. Франко, с. 16—17.

Янковський Ю. З. Іван Франко і російські белетристи-шістдесятники. — «Рад. літературознавство», 1963, № 5, с. 91—106.

Янковський Ю. Школа реалізму. Л. Толстой і І. Франко. — «Літ. Україна», 1963, 10 вересня.

Яртись А. В. Викриття антинародної ролі попівства та церкви в творах Івана Франка. — Збірник робіт аспірантів (Львівський держ. ун-т). Філософія, право. Львів, 1963, с. 71—85.

Яценко В. Ф. Образ положительного героя в прозе Ивана Франко. Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. филол. наук. К., 1963. 23 с. (Академия наук УССР. Ин-т лит-ры им. Т. Г. Шевченко).

III. І. ФРАНКО В МИСТЕЦТВІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Валиуллин Г. Пятидесятый спектакль. — «Совет Башкортостаны», 1963, 13 июня. [Башкирською мовою].

Драма «Украдене щастя» на сцені російського драм. театру в Уфі.

Воздвиженський В. Ой, жалю мій. Для [мішан.] хору. Слова ... [Партитура. К., 1963]. 4 с. (Хорове тов-во УРСР). На правах рукопису. Також в кн.: Хоры советских композиторов. М., «Сов. композитор», 1963. Вып. 4.

Волощак А. В. Довбушеві скарби. Казка-поема. Для дітей дошкільного і молодш. шкільного віку. Ілюстр. С. Караффа-Корбут. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1963. 30 с. з іл.

І. Франко — герой цієї казки-поеми.
Замітка: «Вільна Україна», 1964, 7 лютого.

Гаккебуш В. На естонській сцені. — «Літ. Україна», 1963, 1 січня.

Драма «Украдене щастя».

Дугін П. Ой жалю мій, жалю. Слова ... Мелодія .... — В кн.: Полотай М. Збірник пісень. Для ансамблю кобзарів-бандуристів. К., «Мистецтво», 1963.

Литвинець М. Іван Франко перекладає Шевченків «Заповіт» на німецьку мову. «Глибока ніч, ще довго до зорі». [Поезія]. — «Літ. Україна», 1963, 18 січня.

Лук'янович Д. Франко і Беркут. — В кн.: Лук'янович Д. Повісті. Львів, Кн.-журн. вид-во, 1963, с. 111—238.

Лук'янович Д. Пристань на плавнях. (Уривок з повісті) [про І. Франка]. — «Львівська правда», 1963, 13 вересня.

Лучук В. Франко на вулиці. «Над Львовом кучеряві хмари диму». [Поезія]. — В кн.: Лучук В. Полум'я мене овіює. Поезії. К., Держлітвидав УРСР, 1963, с. 43—44.

Львівський державний музей українського мистецтва. Упорядкував Я. Нановський. К., Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. літ-ри УРСР, 1963. XXII с.; 105 л. іл.

Твори О. Кульчицької та І. Северн, присвячені І. Франкові, див. за покажчиком змісту.

Мамчур Ф. Каменяреві. [Поезія]. — «Комсомольський прапор», 1963, 27 березня.

Мандиашвили Дж. Спектакль на аварском языке. — «Ахалгазрда комунисти», 1963, 23 мая. [Грузинською мовою].

Драма «Украдене щастя» в постановці студентів аварської студії Груз. театр. ін-ту.

Мейтус Ю. С. Украденное счастье. Опера в 3-х действ., 5 карт. Либретто М. Рыльского. Пер. с укр. В. Рождественского. М., «Сов. композитор», 1963. 342 с. [Текст. парал. на укр. и рус. языках].

Мигаль Т. Дума о Бориславе. — «Львовская правда», 1963, 7 июля.

Про телепередачу у Львові на основі оповідань І. Франка.

Немирович І. Натхнення і любов. — «Літ. Україна», 1963, 4 травня.

Про килим, вишитий за мотивами казок І. Франка.

Островський Г. С. Іван Франко і образотворче мистецтво. К., «Мистецтво», 1963. 69 с.; 12 л. іл.

[Пам'ятник Івану Франку у Львові].

Замітки: 1. Великому Каменяреві. Громадський перегляд проекту пам'ятника Івану Франку у Львові. — «Рад. культура», 1963, 6 жовтня; «Вільне життя», 1963, 5 жовтня; «Літ. Україна», 1963, 8 жовтня.
2. Витошинский Я. Тебе, бессмертный Каменяр. — «Львовская правда», 1963, 15 октября.
3. Кореневич Л. Великому Каменяреві. Репортаж з майстерні скульпторів, що працюють над пам'ятником Іванові Франку. — «Робітнича газета», 1963, 21 листопада.
4. Невмирущий Каменяр. — «Вільна Україна», 1963, 29 вересня.
5. Пам'ятник Івану Франку. — «Рад. освіта», 1963, 7 грудня.
6. Саноцька Х. Там, де народжується пам'ятник Каменяреві. — «Вільне життя», 1963, 18 грудня.

Станюта А. Настоящее игрушечного мира. — «Знамя юности», 1963, 15 мая.

П'єса Ю. І. Страхова «Зелена лисиця» за мотивами казки І. Франка «Фарбований Лис» в театрі ляльок у Мінську.

Труш І. І. Франко Іван. К., «Мистецтво», 1963. 54×46 *см*. Кольорова автотипія.

Труш І. І. Франко І. К., «Мистецтво», 1963. 66×46 *см*. Кольорова автотипія.

Уманець В. Пісні на тексти Каменяра. — «Вітчизна», 1963, № 10, с. 181—183.

Використання композиторами творів І. Франка.

Франко Иван Яковлевич (1856—1916). Ростов-на-Дону, Фотохудожественный комбинат, 1963. 57×40 *см*. Фото на ацетатной (негорящей) пленке.

Ходорківський І. Д. Історико-біографічні твори з життя письменників. К., «Рад. школа», 1963. 170 с.

Про роман П. Й. Колесника «Терен на шляху», с. 94—110.

IV. ХРОНІКАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

Андрій Степанович Брагінець. [Некролог]. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 280—281.

А. С. Брагінець, відомий вчений-філософ, автор ряду праць про І. Франка, член редакційної колегії збірника «Іван Франко. Статті і матеріали».

Вечір-шана. — «Молода гвардія», 1963, 12 червня.

Вечір, присвячений І. Франкові, в Інституті харчової промисловості в Києві.

Герич И. В городе, воспетом Каменяром. [В Бориславе]. — «Львовская правда», 1963, 1 мая.

Квіти на могилу великого Каменяра. — «Вільна Україна», 1963, 29 травня; Поклон Каменяру. — «Львовская правда», 1963, 29 мая; У Львові. — «Літ. Україна», 1963, 31 травня.

Мітинг біля могили І. Франка 28 травня.

Лівшиць М. Площа Івана Франка. [У Києві]. — «Вечірній Київ», 1963, 25 березня.

Любов, пронесена через океан. — «Літ. Україна», 1963, 16 липня; Великому Каменяру. — «Львовская правда», 1963, 15 июля; Мигаль Т. Туристи шанують Каменяра. — «Вільна Україна», 1963, 6 липня.

Група туристів з США біля могили І. Франка.

Нові придбання музею Івана Франка. [У Львові]. — «Вільна Україна», 1963, 9 червня; «Прикарпатська правда», 1963, 16 червня.

Павлюк І. Цінні експонати. — «Вільна Україна», 1963, 11 січня.

Програма восьмої щорічної міжвузівської наукової конференції, присвяченої вивченню творчості Івана Франка. (Іван Франко і літературний процес XIX — початку XX століття). Львів, Вид-во Львівського ун-ту, 1963 [12 с.]. (Мін-во вищої і серед. спец. освіти УРСР. Львівський ордена Леніна держ. ун-т ім. Ів. Франка).

Замітки про сесію: 1. Восьма франківська. — «Вільне життя», 1963, 5, 6, 9 жовтня.
2. «Вітчизна», 1964, № 1, с. 224.
3. Гуць М. В. Наукова франківська конференція. — «Українська мова і література в школі», 1964, № 2, с. 95.
4. Кабайда А. Восьма франкознавча. — «Літ. Україна», 1963, 25 жовтня.
5. Кабайда А. Восьмая франковедческая. — «Львовская правда», 1963, 24 октября.
6. Кабайда А. В. VIII міжвузівська наукова конференція, присвячена творчості І. Франка (Тернопіль, 5 жовтня 1963 р.).— «Рад. літературознавство», 1964, № 1, с. 154—155.
7. Мороз О. З роду в рід. — «Вільне життя», 1963, 4 жовтня.
8. Мороз О. Творчості великого Каменяра присвячена. — «Вільне життя», 1963, 2 жовтня.
9. Пам'яті І. Я. Франка. — «Ленінська молодь», 1963, 3 листопада.
10. Полек В. Восьма франківська сесія. — «Прикарпатська правда», 1963, 9 жовтня.
11. Присвячується творчості великого Каменяра. — «Вільне життя», 1963, 14 вересня.
12. Сергєєв С. Восьма франківська конференція. — «Комсомольське племя», 1963, 11 жовтня.
13. Сергєєв С. Великому Каменяреві. — «Рад. культура», 1963, 8 грудня.
14. Сиско С. Тут лунало полум'яне слово Каменяра. — «Колгоспне життя» [Збараж], 1963, 15 жовтня.

Печатка з підписом І. Франка. Зберігається у Держ. музеї етнографії і худ. промислу Академії наук УРСР.

Хижняк А. Радість Єгипту. — «Літ. Україна», 1963, 29 жовтня.

Про теплохід «Іван Франко», який піде в рейс у 1964 р.

V. БІБЛІОГРАФІЯ

Гольденберг Л. І., Королевич Н. Ф. Українська мова. Бібліографічний покажчик (1918—1961 рр.). К., Вид-во Академії наук УРСР, 1963. 300 с. (Держ. публ. біб-ка АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР).

І. Франко, с. 206—211. Див. також покажчик імен.

Королевич Н. Ф., Сарана Ф. К. Слов'янська філологія на

Україні (1958—1962 рр.). Бібліографія. К., Вид-во Академії наук УРСР. 615 с. (Академія наук УРСР. Український комітет славістів. Держ. публічна біб-ка АН УРСР).

Про І. Франка див. за покажчиком імен. Найважливіша критична література про І. Франка за 1958—1962 роки.

Кущ О. П. Російська література в українських перекладах і критиці. Бібліографічний покажчик. Галичина і Буковина (XIX ст. — 1939 р.). К., Вид-во Академії наук УРСР. 1963. 203 с. (Львівська біб-ка Академії наук УРСР).

Про І. Франка див. за покажчиком імен.

Мороз О. Н., Мороз М. О. Матеріали до бібліографії критичної літератури про І. Франка (1875—1938). — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 208—279.

Мороз О. Н., Мороз М. О. Радянське франкознавство за 1960—1961 роки. — В кн.: Іван Франко. Ст. і мат. Зб. X, 1963, с. 167—207.

Франко Іван Якович. — В кн.: Українські письменники. Біобібліографічний словник. У п'яти томах. Том 3. К., Держлітвидав УРСР, 1963, с. 330—563.

Бібліографія творів і найважливішої критичної літератури.

Доповнення. 1960—1961

Орєхов Я. І. Проблематика й образи оповідання І. Я. Франка «Борис Граб». — В кн.: Научный ежегодник за 1959 год (Черновицкий гос. ун-т). Черновцы, 1960, с. 174—176.

Сиперштейн Р. Д. Сатирическая поэма «Германия. Зимняя сказка» Г. Гейне в переводе И. Франко. — В кн.: Научный ежегодник за 1959 год (Черновицкий гос. ун-т). Черновцы, 1960, с. 297—299.

* **Судрабкалн Яніс.** Зібрання творів. В 6 томах. Том 4. Статті про літературу інших народів. Рига, Латдержвидав. 1960, 508 с. [Латинською мовою].

Статтю про І. Франка див. за покажчиком змісту.

* **Günther Wytrzens.** [Публікація документів про навчання І. Франка у Віденському університеті в 1892—1893 рр.]. — «Wienes slavisches Jahrbuch», Band VIII, 1960, S. 228—241.

Кузнецов В. И. Иван Франко — первый переводчик «Мертвых душ» Гоголя на украинский язык. — Ученые записки (Черновицкий гос. ун-т), т. 43. Серия филологических наук, вып. 12. Н. В. Гоголь. (К 150-летию со дня рождения), с. 136—148.

Упорядники висловлюють подяку товаришам І. Білинкевичу (Коломия), М. Гольбергу (Дрогобич), З. Гузару (Дрогобич), П. Кострубі (Львів), П. Медведику

(Великий Глубічок), Р. Пилипчуку (Київ), В. Полєку (Івано-Франківськ), О. Романцю (Чернівці), дирекції і працівникам літературно-меморіального музею Івана Франка у Львові, які допомогли в праці над складанням бібліографії критичної літератури про І. Я. Франка та прислали свої зауваження і доповнення до бібліографії, надрукованої у VIII—X збірниках «Іван Франко. Статті і матеріали». Одночасно упорядники звертаються до всіх франкознавців з просьбою присилати свої зауваження й доповнення на адресу: Львів, Університетська, 1, Львівський ордена Леніна держ. університет ім. Ів. Франка, кабінет франкознавства.

ЗМІСТ

Стор.

СТАТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

С. М. Возняк. І. Франко про національне питання і шляхи його розв'язання в Галичині 5

Н. П. Калениченко. Тема праці в творчій спадщині Івана Франка 18

В. Ф. Осмоловський. З історії боротьби І. Франка проти клерикалізму 30

А. Т. Нечипорук. Іван Франко про походження та соціальну суть моралі. 35

С. М. Злупко. Історичне значення економічних поглядів І. Франка. 45

О. Н. Мороз. Питання теорії літератури в епістолярній спадщині Івана Франка. 54

І. Л. Моторнюк. Завдання літературної критики в розумінні І. Франка 67

А. М. Халімончук. І. Франко проти формалізму в літературі. 76

Є. П. Кирилюк. Легенда чи епізод з біографії. 87

І. М. Коцюбинська. Михайло Коцюбинський та Іван Франко. 98

Л. Л. Маляренко. Народність і самобутність творчості І. Франка як дитячого письменника 105

А. І. Скоць. Творчі засади І. Франка у використанні стародавніх джерел. 114

І. О. Денисюк. Гуцульські оповідання Івана Франка. . . 130

М. В. Гуць. І. Франко — перекладач південнослов'янського гайдуцького епосу. 142

О. С. Романець. І. Франко і українсько-молдавські літературні зв'язки. 151

І. З. Петличний. Речення з безособово-предикативними словами в мові художньої прози І. Франка 163

О. Ф. Дем'яненко. Спостереження над художньо-синтаксичними особливостями лолинських оповідань І. Франка. 175

М. Й. Онишкевич. Діалектизми (полонізми і бойкізми) та їх коментування в двадцятитомнику творів І. Франка. 182

ПУБЛІКАЦІЇ ТА МАТЕРІАЛИ

С. М. Возняк. Ненадрукована стаття І. Франка для журналу «Правда». 197

М. М. Волянюк. Зв'язки І. Франка з революційним рухом Росії. 205

Й. У. Кобів. Студентський реферат І. Франка «Лукіан і його епоха». 216

БІБЛІОГРАФІЯ

О. Н. Мороз, М. О. Мороз. Франкознавство за 1962—1963 роки. 235

Бібліотека
МУЗЕЮ ІВ. ФРАНКА
Інвент. № 6530

Редактор Б. В. Полубічко
Художній редактор Н. М. Чишко
Технічний редактор А. В. Малявко
Коректоры Л. Т. Шпірна та М. В. Візгерт

Иван Франко.
Статьи и материалы, сборник одиннадцатый.
(На украинском языке).

БГ 03693. Здано до набору 3. IX 1964 р. Підписано до друку 5. XI 1964 р. Формат 60x90¹/₁₆. Паперов. арк. 8,5. Друк. арк. 17. Обл.-вид. арк. 16,68. Тираж 1000. Ціна без оправи 67 коп. Оправа 15 коп. Зам. 1733.

Львівська друкарня № 14 Державного комітету Ради Міністрів УРСР по пресі.
Львів, Стефаника, 11.

Музей Ів. Франка
пор.№ 4973
Інв. № 2194/1
Група Кн.

Ціна 82 коп.